Рік VII. Р. 1898 кн. V. Т. XXV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VII Jahrgang. 1898, V B. B. XXV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

ЗМІСТ XXV ТОМУ.

1. Молотовське срібло, археольоґічна замітка М. Грушевського (з 1 фототипією і малюнками в тексті) . . . . с. 1—6
2. Причинки до зносин Петра Дорошенка з Польщею в 1670—2 р„ написав Олег Целевич с. 1—26
3. 1 і 2 падолиста 1848 р. у Львові (урядове справозданнє), подав Юліян Левицький . с. 1—43
4. Ювилей українсько-руської літератури . . с. 1—1
5. Miscellanea: а) Продажа „попівства“ в с. Скопові 1592 р., под. М. Зубрицький; б) Наданнє маґдебурського права містечку Дїдову (в Київщинї), 1596 р., под. М. Грушевський; в) Граничний став, епізод із 1805 року, под. Др. І. Франко . . . . с. 1—12
6. Наукова Хронїка: а) Огляд часописей за 1897 р. — часописи видавані на российській Україні; б) Огляд західно-европейської літератури по культурній і полїтичній історії, історії лїтератури та штуки в 1897 р., подає Др. М. Кордуба (кінець) . . . . с. 1—80
7. Бібліоґрафія (рецензиї й справоздання), зміст на с. 53) . . . . с. 1—54
8. З Товариства (май—серпень 1898 р.) . . с. 1—4

Сей том виходить в збільшенім обсягу, бо в нього увійшла Наукова хронїка, полишена з попереднього тому.

Inhalt des XXV Bandes.

1. Silberfund von Mołotiw (Ost-Galizien), eine archeologische Notiz von M. Hruševśkyj . . . . S. 1—6
2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celewyč . . . . 1—26
3. 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein oficieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyćkyj . . . . 1—43
4. Iubiläum der ukrainisch-russischen Literatur . . . . . 1—1
5. Miscellanea . . . . 1—12
6. Wissenschaftliche Chronik: a) Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M Korduba (Schluss) . 1—80
7. Bibliographie . . . . 1—54
8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) . 1—4

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

Рік VII. Р. 1898 кн. V. Т. XXV.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VII Jahrgang. 1898, V B. B. XXV.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

МОЛОТОВСЬКЕ СРІБЛО.

Археольоґічна замітка М. Грушевського[1]).

Тому два роки в с. Демидові, філії села Молотова (недалеко Миколаєва над Дністром), на новім цвинтарі, на глубокости метра знайшов ся скарб у глинянім невеликім (півлітровім, як менї писали) горнцї. Обставини нахідки і цїле се місце не виказали нїякого слїду, щоб тут була колись могила; се був скарб в повнім значїнню того слова. Горнець при копанню зовсїм знищив ся, срібнї-ж річи, що були в нїм, перейшли до музею львівської Ставропіґії, де й переховуєть ся тепер сей скарб. Він складаєть ся з ось яких срібних (виключно) річей:

1) з одного наручника (брансолєти), зложеного з двох частин, злучених рядом обручок;

2—3) з пари наручників, зроблених з срібної стяжки, три рази зігнутої спирально;

4—5) з меньших наручників, подібно зроблених з срібної стяжки, зігнутої в $2^1/_2$ круга;

6—7) з пари подібних (але не однаких) кульчиків (каблучок) до висків з трома галочками;

8—9) з пари однакових кульчиків до ух, теж з трома галочками;

---

[1]) Тому рік подав я був коротку звістку в Записках (т. XV, Miscell.) про сей цїкавий скарб; тепер, завдяки дозволу хв. заряду Ставропіґійського інституту і його вп. сенїора проф. Дра Шараневича, можу опублїковати сї цїкаві річи; уважаю своїм обовязком висловити на сїм місцї подяку хв. заряду й його сенїору за їх ласкавий дозвіл, а пароху с. Молотова о. В. Соколовському за подані ним відомости про подробицї нахідки.

10—12) з трох перстенів з печатками;

13) одного перстеня з скрученого дрота;

14) одного перстеня з ґеометричним черненим рисунком на щитку;

15) одного перстеня, що мав камінець (камінця нема);

16—80) 65 чеських монет — грошей, широких і малих (minores et majores), з них 3 меньших Вячеслава II (1278—1305), а 21 більший і 38 меньших кор. Іоана I Люксембурського (1311—1346), по означенню віденської центральної археольоґічної комісиї, котрій сей скарб посилав ся; три монети не прочитано.

Ті предмети дуже інтересні самі по собі, а ще більше — завдяки тому, що мають дуже докладну дату в виді сих монет з першої половини XIV в.; на останку — дуже інтересне саме місце находки, бо взагалі галицькі находки досі майже не входили в круг студий над давньою руською штукою.

Перегляньмо їх за порядком.

На долученій фототипічній таблиці[1]) в горі подано наручник. Він досить делїкатної, але й нетрівкої роботи. Складаєть ся з двох симетричних половинок, закінчених рядом тонких срібних каблучок — шарнерів (всїх їх було пять або шість), що входять одні між другі; в каблучки сї встромлювалась затичка (бронзові дротики тепер) і звязувала обидві частини; разом взявши наручник має коло 23 цм. наоколо, отже вимагав руки досить замашистої[2]). Кожда половина наручника має в серединї гладку срібну бляшану поверхню, на зверхнїй частинї срібну бляшку з вирізьбленими (ґравірованими) рисунками; наложеною на сю бляшечку срібною рамою в формі аркад кожда половина поділяєть ся на три частини, на три поля. Середнє поле одної половини має схематично зроблену цьвітку (лїлїю), середня бляшка другої — неформену фіґуру чоловіка — ловця, в гостроверхій (турецькій) шапцї, що в однїй руцї має спис, а в другій — здобич (як думаю — схематично зроблену птицю). Бічні поля на обох половинах мають симетричні фіґури голубів: всї вони зроблені схематично, в однаковій позї: сидять, піднявши

---

[1]) З робітнї Тшемеского у Львові. Предмети, як видно з долученої до неї скалї, зменьшені ня нїй на третину (в півтора раза); не подаю міри предметів, бо її видно з тієї долученої скалї.

[2]) Д. Кондаков (Русскіе клады I, с. 138) догадуваєсь, що сї великі наручники носились поверх одїння.

голови, задерши крила в гору; обидві пари відріжняють ся деякими деталями. Береги (рами) половинок і трикутники між аркадами прикрашені випуклими точками; пробиті дірочки служили, очевидно, для якихось тепер затрачених окрас, може камінців; дві петлички на другій половинці очевидно служили для привішування якихось окрас (брельоків). Наручник був уже заношений і замочки заховались у фраґментах.

Сей тип наручників добре звістний і досить частий в нашій штуці княжого періода. Таж сама форма (дві половини, злучені шарнерами), розміщеннє декораций і теми рисунків повторяють ся в иньших находках. Зовсім подібний наручник, орнаментований теж трома наложеними на бляшку аркадами, з рисунками птиць і змії на полях сих аркад, знайдено в Київі 1893 р. (тепер переховуєть ся в петербурськім Ермітажі, відділ „руських старинностей", шафа 5)[1]; зовсім подібна і половинка наручника з Чернигова (находка 1887 р.), що переховуєть ся тамже[2]), тільки вона дуже знищена: поля аркад на ній зовсім пропали. Мотив аркад в простійшій формі, де сї аркади не наложені, а наґравіровані на самій бляшці, як і рисунки на полях, повторяєть ся на цілім ряді иньших наручників; при тім часом сей основний орнамент дістає ще придатки, нпр. на наручнику з київської нахідки в оселї Раковського[3]) сей орнамент подвоюєть ся: аркади йдуть двома рядами; в парі наручників з Териховського скарба (Орлов. ґуб.) або на новонайденім володимирськім аркади займають верхню частину наручника, а під ними бачимо иньший, плетений орнамент[4]), але взагалї орнаментация аркадами (особливо трома)[5]) — се дуже трівкий мотив для сїєї річи, широко росповсюднений.

Що до орнаментациї самих полей, то чоловічі фіґурки, як на молотівськім наручнику, стрічають ся у нас дуже рідко. Натомісь дуже росповсюднені в нашій давній штуці иньші орнаментацийні мотиви. Схематичну лїлїю вкажу на наручнику з оселї Раковського, де голубів заступають иньші улюблені форми русько-

---

[1]) Описаний у Толстого і Кондакова Русскія древности V, с. 123—4.

[2]) Вона видана у Кондакова Русскіе клады, табл. XI, ч. 1.

[3]) Виданий у Кондакова ор. с. с. 138.

[4]) Териховські видані у Кондакова Русскія древности V, с. 115, володимирський — Археологическія извѣстія и замѣтки 1896, с. 369.

[5]) Наручники, орнаментовані аркадами, але в иньших комбінациях (не по три) див. в московськім історичнім музею, саля IV, вітр. 8 (з м. Романова Могилівської ґуб.) і в володимирській находцї 1896 р.

византийського стилю — сирени; взагалї се орнамент дуже популярний. Схематично зроблених голубів бачимо на київськім наручнику з находки 1893 р., на тереховських наручниках, і взагалї — се улюблений мотив нашої юбілерської штуки[1]).

Одже сей наручник з Молотова є дуже типовим взірцем давньої руської штуки, як що до своєї технїки, так і що до орнамента. Натомісь иньші молотівські наручники не звичайні. Сї дві пари наручників із срібної стяжки (на таблицї подано по одному предмету з кождої пари, внизу) повторяють в сріблї дуже старий тип спиральних наручників бронзових, росповсюднених і в середнедунайській бронзовій культурі; для галицької Руси можу вказати бронзові наручники з вузшої стяжки нпр. з Висоцька і з Чехів[2]). Золоті наручники з спиральної стяжки, зовсїм подібні, але звичайно орнаментовані на кінцях головками, часто стрічають ся в чорноморських (еленїзованих) находках (особливо порівняти наручник з Анапи в Ермітажі, піраміда I, ч. 216 h, де кінцеві орнаменти дуже слабі, сходять на нїщо. Срібних наручників сього типу в українсько-руських находках вказати не можу, тим молотовські наручники мають особливий інтерес.

Дві пари каблучок (більших і меньших — на таблицї подано обидва більші, а з меньших одну (в серединї), бо вони однакові), належать до варияций т. зв. київського типа, широко росповсюдненого в краях давньої руської держави. Він характеризуєть ся власне трома галочками, насадженими на дріт, що імітують три перлини або намиста на дротї; меньші з них могли носитись в усї, більші — носились або на усї, або причеплялись до волося чи якогось наголовного убраня (шапочки то що). Галочки орнаментовались ріжно; молотовські належать до катеґориї горошковатих: галочка вкрита як би горошком, що імітує галку, обсаджену дрібними перлами (ся імітация на трох з молотовських ковтків віддана дуже докладно і на ориґіналах і на фототипії). Подібно орнаментовані ковтки стрічаємо поміж українськими; нпр. в роскішній колекциї ковтків з оселї Єсикорського (Київ) маємо їх кілька, найблизше своєю технїкою пригадує молотівські ковток виданий Кондаковим (Русскіе клады I)

---

[1]) Порівняти нпр. золоті ланцюхи з Київа — з Михайлівського скарба і з оселї Лєскова (Кондаков op. c. I табл. VI і X.

[2]) Zbiór wiadomości do antropologii krajowej XIV, c. 50; чеські находки, ще неопублїковані.

на табл. IV, ч. 21, або між ковтками з Княжої гори видані Бобрінским (Курганы близъ Смѣлы II, табл. XX, ч. 9 і 11), тільки київські ковтки сього типа мають галочки більш цілїндричної форми. Дріт коло галочок обмотаний філїїрановим дротом, як звичайно.

Пара меньших молотовських ковтків мають галочки круглї, пара більших — овальні, бочілковаті; се характерна відміна, що не стрічаєть ся, скілько знаю, на українських ковтках сього типа, але подибуєть ся де инде — в східнїх нахідках, на Поволжу, на Кавказі[1]). Два більші молотовські ковтки мають той самий рисунок, тільки ріжнять ся виконаннєм: ковток поданий на таблиці з лївого боку має характер незручної схематизованої імітациї другого: майстер не розумів значіння тієї горошковатої — перлової орнаментациї. Середнї галочки на обох трохи більші від бічних. Характерні ще сї скобочки на середнїх галках обох ковтків: вони очевидно мали служити до протяганя через них нитки чи дротика з якимсь намистом, чи перлами, або до привішування ланцюжків з якимсь намистом, як бачимо на роскішних ковтках з Великого Болгара (Ермітаж, ib. шафа 2), де стрічаємо теж і ковтки з подібними скобочками на галочках.

Дуже інтересні три перстенї з печатками. Всї вони мають на печатцї рисунок птаха, дуже неформений і схематичний, а на-

около напись; на двох написи кирилицею, на однім: **ПЄЧАТ+ ВАНОВА**, печать Іванова (вона подана на фототипічній таблиці,

[1]) Такі овальні, бочілковаті, чи жолудковаті галочки, гладкі, не орнаментовані бачимо на ковтках з Камбулти (Кавказ) — Ермітаж, вітр. I (дві пари), гладкі і орнаментовані — на ковтках з Казанської ґубернії (Вел. Болгара), срібних і золотих (Ермітаж Рус. старинн., шафа 2, оден з них див. у Кондакова Рус. древности, V, с. 97, тамже згадка про подібний ковток Ізабелї Католїчки в Мадридськім музею с. 138). Вкінцї тіж овальні галки, не орнаментовані, великі, бачимо на характерних ковтках з Симбирської ґуб. (з одною галкою) — Ермітаж ibid., шафа 4.

з боку, і на сій стороні — самий щиток її); на другім: **ПЄЧАТ+ ЄКОЧКОВА**, печать Скочкова; напись на третїм я не міг прочитати; деякі букви нагадують глаголицю, але глаголицькою азбукою я не міг написи розвязати.

Цїкаво, що написи зроблені на печатках просто, отже на відбитку імена читались би навиворіть.

З сих печаток Скочкова виглядає трохи підозріло; ніяких слїдів старини на собі не має, виглядає як сьвіжо вибілена мідна, зроблена дуже грубо, аби як прильотовано щиток до товстого дрота (тепер її прильотовано на ново, бо відпав був щиток); насуваєть ся думка, чи се не фальзіфікат, але я не відважуюсь признати його рішучо фальзіфікатом — може се тільки сильно і незручно відчищений перстень?

На Українї не можу вказати печаток з іменами з сього часу, хоч печатки з ріжними рисунками і значками стрічають ся досить часто (Кондаков Русскіе клады, I, с. 103, 107). Що на Руси широко уживались печатки, про се сьвідчить умова з Греками 944 р.

Четвертий перстень скручений з трох срібних шнурків, а з них кождий теж зсуканий з двох дротиків. Сей стиль — плетений дріт в ріжних вариянциях дуже часто стрічаєть ся в нашийниках (гривнах), наручниках, рідше в перстенях „княжої“ епохи, одначе і тих не бракує — вкажу нпр. два перстені в колєкциї Поля (Каталогъ кол. Поль, I, табл. XII, ч. 49—50, пор. наручник з Княжої гори, виданий у Бобрінского II, таб. XX, ч. 5).

Два иньші перстенї (14—15) не мають нїчого інтересного, для того я й не уважав їх потрібним публїковати.

Я мав нагоду піднести в своїй попереднїй замітцї і тепер знову повторяю, вже вказавши на анальоґічні предмети з иньших наших находок: молотівська колєкция має дуже типовий характер; маємо в нїй цїлий ряд предметів характерних для старої руської, під византийськими і сусїднїми впливами розвиненої штуки, т. зв. княжої доби. Молотівська находка показує, з одного боку, ще раз, що й західня окраїна українсько-руської землї входила в круг сієї штуки, з другого боку — що ся штука була ще в силї у нас в XIV в. і загинула, мабуть, під новими впливами, що принесли з собою XIII—XV в.: се були східнї, але відмінні від давнїйших впливи і ще більше — перевага західньої культури.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 Cm

ПРИЧИНКИ
до зносин Петра Дорошенка з Польщею в 1670—2 р.

Написав **Олег Целевич.**

I.

В діяльности Петра Дорошенка відбила ся найвиразнійше цікава переміна в українській політиці, приготовлена боротьбою з Польщею. Історичною ідеєю України була вічна боротьба з турецьким сьвітом, з степом, ворогом осілого — християнського житя. Боротьба з поганами сталась чимсь нерозлучним з істнованєм українського народу, сталась частиною його житя, його метою. Найкращим цьвітом, що розвивавсь на українськім ґрунті, огнищем, де містивсь осередок сих ідей було славне Запороже, що на своїй девізї мало заповіт: Боротьбу з Бісурманом.

Щоб зневіритись в ідеї усьвяченій віками мусять віки на се зложитись. Народу треба звести важку душевну боротьбу, щоб зірвати з минувшиною, зірвати пута сього, що ще недавно було для нього найсьвятійшим. Сього не вдіє аби яка марниця, мусить остатня розпука огорнути серце народу, заким кине ся в обійми своїх найбільших ворогів.

Політика Польщі була занадто короткозорою або можна-б сказати байдужною, коли не вважала на ознаки народнього не-

---

Сю розвідку читав я на історичнім семинари Вп. проф. М. Грушевського у Львові. На сьому місци чую себе в обовязку подякувати високоповажаному провідникови за всї його цінні ради і вказівки, якими я користував ся при писаню сеї працї.

вдоволеня, що знаходили свій вираз в козацьких повстанях почавши від останньої чверти XVI в., не зважала на могучу турецьку державу, що могла стати в потребі українському народови і з ворога статись його протекторкою.

Богдан Хмельницький був перший, що перевів в житє союз від віків ворожих собі народів: Татар, Турків та Русинів, хоч змаганя до сього показались значно скорше. Увесь час від смерти Хмельницького аж до часу, коли гетьманська булава опинилась в руках Дорошенка, Татари і Турки приходили до все більшого значіня на Україні; вже за часи Хмельниченка і Тетері проскакують звістки, що Татари й Турки претендують на щось більше ніж союз або номінальна зверхність Порти над Україною; нарешті 1665 р. Татари проголошують для України нового гетьмана в особі Петра Дорошенка. Хоч сталось се припадково, то все таки годї не добачити тут вже якоїсь сьмілости їх, якоїсь певности та довіря в свої власні сили на українськім ґрунті.

Татарська протекция одначе не була такою силою, щоб на ній можна було виключно опертись. Обставини, серед яких опинивсь новий гетьман, не були зовсїм такими, щоби легко в них з'орієнтуватись. Україна de facto була тоді поділеною на дві частини. Лївобережна з гетьманом Бруховецьким на чолї стояла кріпко при Москві, коли в правобережній стрічались і комбінувались ріжним способом елементи — козацький, татарський і польський. Козачина була тут страшно ослаблена довгими війнами і безрадною полїтичною ситуациєю. Про певну полїтичну самостійність України в тодїшнїх обставинах не можна було ще й думати. Дорошенку треба було на разї шукати якоїсь точки опори, шукати могучої опіки у одної з сусїднїх держав, що змогла-б його захистити перед завистним оком його соперників, але заразом дати спроможність перевести в житє можливо широку внутрішню автономію на Україні.

Пристати до Москви при тих ласках, які запевнив собі Бруховецький у московського правительства, значило для Дорошенка зречи ся булави в користь лївобережного гетьмана; при тім Дорошенко з власного досьвіду знав неприхильність московського правительства до автономії; тільки пресиєю обставин можна було щось вимогти від нього, а для сього треба було мати иньші опорні точки. Лишалась Туречина і Польща. Польща все ще не вирікалась верховодства на Україні і всї її змаганя обертались коло сього, щоби вернути давні впливи на українськім ґрунтї. Але все розбивалось на глибокій антипатиї на-

рода до Польщі, на повнім браку довіря до сеї фірми. При тім і тут не було надії на порозумінє. Українська інтеліґенция — старшина швидко розвивалась полїтично. Дух часу зробив велику ріжницю між ідеями і змаганями Хмельницького та Дорошенка. Сьвітогляд Дорошенка далеко ширший і цїла старшина могла тільки далї розвивати автономічні ідеї заложені в пактах Виговського, тим часом як для Польщі вони були неможливою уступкою. На сім пунктї найбільш податливою булаб Порта.

Але досї не можна було порушити Порту, щоб вона взяла активну участь в українських справах, сам же Крим був дуже непевною опорою. Тому приходилось числитись з Польщею, котра будь-що-будь мала ще деякі впливи на Українї а в тім моментї ще й на Запорожу, що хоч не з симпатий до Польщі, то з огляду на союз Дорошенка з Кримом вважало за відповідне виступити проти нього, а тим самим іти рука в руку з Поляками. Приходилось отже балянсувати між Польщею і Туреччиною, щоб не привести до утвореня польського сторонництва і поставленя гетьмана з польської руки. І дійсно, Дорошенко балянсував. Його відносини до польського правительства в головнійших моментах описав Костомаров у „Руїнї“, є дещо в „Исторіи Запорожскихъ Козаковъ“ Еварніцкого. Чимало материялів було публїковано в „Ojczysty-x Spominka-x“ Ґрабовского, дещо в „Актах Южної і Западної Росиї“.

Але 1881 р. появили ся нові материяли до сеї справи — „Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego“ видані Францішком Ключицким (Acta historica res gestas Poloniae illustrantia 1507—1795, vol. II, tom. I, pars I—II, у Кракові — виданє академії наук); тут у двох частинах першого тому маємо богато цінного для поясненя полїтики Дорошенка, а що до тепер нїхто не користувавсь сими материялами для історії козачини, тому я хочу на їх основі докладнїйше пояснити відносини сього гетьмана до польського правительства. Для перших пятьох років Дорошенкового гетьманованя тут материяла не богато, натомість від 1670 р. маємо богато відомостей, і то окрім материялу для дипльоматичної історії знаходимо ще богато воєнного материялу. Маючи на оцї головно дипльоматичні зносини, не поминемо ми і сього останнього.

Материял наш головно обертає ся коло зносин Дорошенка з Собєским. Се не припадково. Часи, коли Дорошенко обняв гетьманованє, припадають як раз на останні роки панованя Яна Казимира і на початки Михайла Вишневецкого. Становище їх су-

проти справи Дорошенка не будить в нас якогось специяльнійшого інтересу, бо вони, особливо Вишневецький, мали дуже невеликий вплив на державні справи. Репрезентантом тодішнього польського правительства на Україні був в. коронний маршалок, Ян Собєский. Він був, значить, в своїм часі може найбільше впливовою особою, з котрою Дорошенко міг навязати зносини; при тім він дививсь на козаків не з становища католика і шляхтича, а з становища державного чоловіка, головно вожда, і з ним ще лекше можна було прийти до порозуміня. Тим пояснюють ся сї специяльні відносини до Собєского, а заразом значінє його кореспонденциї для історії козачини.

Відповідно до сього материяла, що маю під рукою, я побіжно перегляну зносини Дорошенка з Польщею перед 1670 р., а потім докладнійше перейду часи від переговорів в Острозї і доведу річ аж до турецько-козацького походу 1672 р. Наші жерела подають вправдї ще деякі цінні звістки про загальну діяльність Дорошенка, описують досить докладно здобутє Каменця і початки пертрактаций з Турками, але се все вже по більшій частинї звістне з иньших жерел, оджеж тим самим не будить особливого інтересу.

II.

Перший документ, що вводить нас in medias res Дорошенкових відносин до польського правительства, є лист нашого гетьмана до Собєского тодішнього в. кор. маршалка[1]). Він має дату 20 вересня 1666 р., одже писаний як раз рік після вибору Дорошенка на гетьмана. Розуміє ся, тодї вже мусїли його вязати якісь дипльоматичні зносини з Туречиною, хоч може Турки ще поводились з певною обережністю супроти нього, та з певною здержливостию супроти Польщі. Що передовсїм замітне в висше згаданім листї, то сам тон, що дїйсно міг витворити у Собєского пересьвідченє про щирість Дорошенка до нього. Сей лист починає ся словами: „Коли я про що найбільше стараюсь, то лиш про се, щоб не нарушити приязни моїх приятелів до мене“. Дорошенко виправдує ся, що лише під напором старшини і козацького війська примушений просити Собєского, аби ужив своєї поваги та заборонив польським військам так „severe“ поводити ся

[1]) Ключицкий I N 72; низше я цитую його тільки з означенєм частини і нумера документа.

з українським народом. Він каже: „я-б собі бажав, щоб з козаками поводили ся ліпше, бо инакше і я, жичливий підданий короля, попаду у небезпечність від самих козаків, а коли нарід приведуть (себто польські війська) до розпуки, то я бідний мушу лишити ся на леді“. В другій частині листу робить Дорошенко докори Собєскому, що підчас його походу в лївобережну Україну не дістав помочи від Поляків. „Поляки, каже Дорошенко, не лише не хотіли помочи менї в війнї, але і козаків навіть до мене не пустили, кажучи: вже доти вашого козацтва“. Тут находимо також натяк і на зносини Дорошенка з Турками, він признає ся, що в браку помочи зі сторони Поляків мусить завізвати до себе орду.

В другім листї до Собєского 1/10 (I N 13) дякує Дорошенко зараз на вступі за якусь королївську резолюцию. Невістно, чи була се резолюция на його прохане в попереднїм листї з 20 вересня, чи, що більш правдоподібне, була се відповідь короля на якийсь иньший нам невідомий лист Дорошенка до нього; за сим промавляє дуже короткий час між обома листами, бо коли Дорошенко жалить ся перед Собєским на поступоване польських військ з українським народом в листї з 20 вересня, то се рішучо був би за короткий термін, аби лист, як відомо, адресований до Собєского, впротягу 20 днів дістав ся до його рук, потім до рук короля і знов відповідь від сього останнього могла ще перед 1 жовтнем наспіти до Дорошенка, а 1 жовтня він вже висилає подяку за сповнене його бажаня. Дорошенко приобіцює, що піде з військом в лївобережну Україну, аби польським комісарам пішли успішнїйше трактати з Москвою; а що його сили за слабі, аби подолїти Москву, тому він буде просити у кримського хана помочи. Не зраджує він одначе ні словом, що ся турецька поміч має йому послужити і проти Поляків; він навіть каже: „З поміж Татар вириваються ся декотрі ворожо проти Польщі, але сьому я зараджу, бо Татари незадоволені, що без них ведуть ся трактати з Москвою“.

Порівнавши зміст сього листу з фактами, що кілька день пізнїйше стались на Україні, себто з конфлїктом між Дорошенком та Маховским, мусимо дивуватись, як Дорошенко зручно скрив ся аж до останньої хвилї з своїми плянами, бо не можна припустити, аби Дорошенко пишучи сей лист до Собєского, не мав ще наміру виступати ворожо супроти Поляків.

Війна Маховского з Дорошенком скінчилась, як звістно, знищенем Поляків, а сам Маховский попав у неволю. Се мабуть

мало своє значінє й у польсько-турецьких зносинах: від тепер відносини загострюють ся що раз більше, і розуміє ся не малу тут ролю мусіли відгравати впливи Дорошенка. Доходить вкінци до сього, що Турки заповідають Польщі війну, а її найважнійшим моментом була облога Собєского під Підгайцями і підгаєцкий трактат, уложений наперед з Турками, а потім з козаками. Силою сього трактату мав Дорошенко далї лишитись під зверхностию Польщі, а одною з найголовнїйших точок, коло котрої ґрупують ся дальші пертрактациї між Собєским і Дорошенком, то була сеся, де козаки з'обовязались вислати своїх послів на сойм — просити визначеня комісиї, що мала погодити раз на завсїди козацьку справу.

Мабуть Собєский повірив у щиріcть Дорошенка, а бодай сам щиро бажав заспокоїти його бажаня, щоби коли не силою, то хоч добротою приневолити Дорошенка зречи ся зносин з Туречиною, та тїснїйше звязати з Польщею. Досить глянути на інструкцию дану 16 падолиста 1667 р. Андрійови Моджеєвскому і Казимирови Пивницкому, висланим до Дорошенка. „Відповідно, як було приобіцяно, каже ся інструкция (I N 108), буде старати ся кор. маршалок як найчастїйше зносити ся з Дорошенком, запорожським гетьманом, щоб козацькі справи і жаданя подані сойму були відповідно полагоджені". Собєский приобіцює, що більше польського війська в Україну не вишле, а навіть се, що було в Барі, усуне, „аби не наприкряти ся українським людям". Вкінцї запевняє Дорошенка у вічливости короля для нього і приобіцює вислати йому привілей на Чигрин, булаву і иньші гетьманські клейноти.

В половинї грудня одержав Собєский відповідь Дорошенка на свою іннструкцию (I N 113). Після попередних Дорошенкових листів вона не робить на нас якогось специяльнїйшого вражіня. Дорошенко вмів надати їй такої закраски, мов би між Польщею та козаками запанувала після підгаєцкого трактату ідеальна згода. Що приневолило його представити Собєскому в так гарних формах польсько-козацькі відносини на Українї, пізнаємо се з тексту його листу. Він дякує Собєскому, що бажає з ним листувати ся, бо хотїв би наперед, заким вишле послів на сойм, подати до відомости кор. маршалка сї точки, на яких він хоче унормувати свої відносини до Польщі. Одначе послів не вишле до Варшави скорше як перед рускими різдвяними сьвятами, розуміє ся, другого року себто 1668, бо наперед мусить скликати старшину і військо на раду, щоб уложити з ними

відповідну інструкцию для козацьких відпоручників. Особливу ласку добачає Дорошенко в сїм, що Собєский заберає польські залоги з українських міст. Вкінци згадує і про гетьманські інсиґнії. Він каже: „Вдячне буде військо запорожське, коли хоч по довшім очікуваню uczczone będzie“.

Ся коротенька згадка була для Дорошенка мабуть неменьшої ваги як і справа виводу польських військ з України, і з сих причин Дорошенко робив надію Собєскому на щасливе розвязанє козацького питаня на Україні. Надїленє Польщею Дорошенка гетьманськими інсиґніями, себто санкционованє його гетьманства, було сею точкою, коло котрої обертали ся дотеперішні його дипльоматичні зносини з Собєским і ще довгий час буде вона осередком найживійших переговорів між Польщею та окликаним Татарами українським гетьманом. Собєский дуже помиляв ся, коли справдї вірив в щирість Дорошенкових слів. Ми знаємо, що як раз в тім самім часї, коли польське правительство відбирало від Дорошенка сї облесливі листи, тодї саме й Туречина могла повеличатись змаганями Дорошенка придбати собі ласку у Порти.

Про се мали вкоротцї самі Поляки переконатись наочно. В половинї грудня 1667 р., оджеж як раз майже в тім самім часї, коли Собєский отримав відповідь Дорошенка на свою інструкцию з 16 падолиста 1667 р., писали з Криму польські посли Злотнїцкий і Ліхоцкий (I N 121): „Козацькі посли при нас прибули до Бакчисараю; оден Ярош черкаский асавул, другий товмач, з Уманя. Привезли лист від Дорошенка з 10 падолиста, котрого копію висилаємо“. А в иньшім місци пишуть (ibid.): „Писав Дорошенко і другий лист зараз після повороту калги султана, і сього копію висилаємо. Сподївають ся (себто Турки) ще значнїйших послів з козацької ради“. Посли благають не вдавати ся з козаками в жадні „скрипти“, бо свої викрути вони хотять пофарбовати нашими „literkami“ і найменьші висилають до Криму. Зрештою для характеристики тодїшнїх відносин Дорошенка до Крима може послужити його лист з 28 січня 1668 р. до кримського хана (I N 126); між иньшим він пише: „ми всї зарівно з обовязку нашої приязни, скріпленої присягою наперед нурадином, а потім з калгою султаном, готові вчинити всьо, що ваша ханська милость буде від мене з запорожським військом вимагати“. Се вказує аж надто добре на тодїшню щирість Дорошенка для Польщі.

Наслідки Дорошенкових зносин з Портою скоро дали себе відчути і в польсько-турецьких відносинах. В реляциї Карвовского, що в половинї мая вернув від силїстрийського башi, читаємо жадане (I N 149): „Коли хочете в згодї бути з Портою і охоронитись від татарських набігів, мусите зовсїм понехати Україну і козаків, як цїсарських вже пiдданих, щоб там не стала нога ваших війск".

Се не перешкаджало одначе Дорошенку далї удавати з себе вірного прихильника Польщі. З дальшої кореспонденциї Дорошенка з Собєским замітний лист з 28 цьвітня (I, N 144). Тут знов згадка про якийсь лист Собєского до Дорошенка, та на жаль він не заховавсь. Дорошенко наводить з нього лише кілька пустих фраз — упевнене Собєского про щирість короля для козаків, а далї виправдує ся, що з причини білоцерківського коменданта і справ в лївобережнїй Українї не вислав своїх послів на сойм.

Ще перед укінченем коронацийного сойму визначено було комісию для переговорів з козаками, одначе Дорошенко застерігає собі в згаданім листї, що козаки не приступлять скорше до пертрактаций, доки їм перед комісарами не звернуть забрані свого часу Тетерою до Польщі військові і церковні привілеї, а далї епископський хрест і митрополичі ризи, зложені давнїйше в Білій церкві. Стахурский — білоцерковський комендант був предметом жалїв Дорошенка про негідне поступоване польської залоги, бо за дозволом його польські жовнїри рабували міщан, а вкінци мов би через те, що білоцерківська старшина не хотїла висилати послів на сойм, він вкинув її разом їз значним числом поспільства до вязниції пограбивши вперед їх доми і православні церкви.

Богато шкодить докладности наших відомостей про зносини Дорошенка з Польщею, те, що ми, на жаль, маємо дуже мало відповідей Собєского на його листи. Що вони дійсно істнували, про се нема сумнїву, бо Дорошенко дуже часто згадує про листи від Собєского, і число їх було мабуть навіть більше, нїж число листів Дорошенка. 20 червня 1668 р. згадує Дорошенко знов про якісь два листи Собєского, з котрих один принїс йому Чейковский до Крупкова під Кременчуком, а другий Яків Проскурний до табору за Днїстром під Опошною. Брак сих листів заступає нам по части згаданий лист Дорошенка з 20 червня 1668 р., писаний у відповідь на ті два листи Собєского (I, N 158). Очевидно, Собєский повідомляв його, що військові клейноти,

булава, бунчук та гетьманські інсігнії, відібрані у Тетері, тепер у нього, Собеского, крім сього довідуємо ся, що Собеский виєднав для Дорошенка також привілей на Чигрин та амнестию для козацького війська. Потім Дорошенко каже: „Що до комісиї, то я бажав би її зовсім занехати, бо тепер показалась найлучша воєнна пора (для акциї) за Дніпром. Се був час смерти лївобережнього гетьмана Івана Бруховецкого. На иньшім місци каже Дорошенко: „Тимчасом в імя Боже іду проти Москви, та буду пильно глядїти, аби викинувши ворога з королївських країв, привернути їх знов у підданство польської корони". Сим хотїв Дорошенко оправдати неприсутність його послів на соймі. „За рік, пише він далї, вже мабуть і лївобережні полки вишлють своїх депутатів у Варшаву". І тут не обійшлось без скарги на білоцерківського коменданта. Гетьман жалує ся, що Стахурский не тільки білоцерківську старшину та міщан вкинув у вязницю, але грабить також сусїдні місточка та у людей забирає майно. Крім сього ще иньші польські війська під час походу Дорошенка у лївобережну Україну увійшли в паволоцький та кальницький полк і під містами наробили богато шкоди. Далї згадує Дорошенко про закид Собеского (мабуть в однім з вище згаданих листів), мовби то він не позволяв везти запаси у Білоцеркву. Сьому, каже гетьман, винні жовнїри Стахурского, що засїдають ся по дорогах та непокоять подорожних.

В реляциї Стахурского (I, N 162) маємо дещо близше про тодїшні розрухи на Україні, хоч на жаль в текстї богато пропущено, так що тяжко здогадатись, яка була безпосередна причина сих всїх непорозумінь, особливо між Стахурским і білоцерківським полковником Бутенком.

Загальний народний настрій характеризує Стахурский ось якими словами: Ale zajątrzone na pany chłopstwo, podbiwszy Zadnieprze, chce daley, y Białocerkiew połknąwszy, explere tyrannidem swoię". Про козаків каже (ibid.): „Надармо звідти (себто від козаків) сподїватись спокою, вони вже зовсїм віддались під турецьку протекцию", а на иньшім місци згадує, що висланий з Чигрина Васильковский, товмач гетьмана Дорошенка, вернув від Порти з двома Турками, і тї упевнили Дорошенка в турецькій протекциї й ласцї. Стахурский жалує ся, що Дорошенко порозписував по містах, мов би білоцерківський комендант без приказу Собеского зістававсь у Білій церкві, і додає: „znać invencyę chytrą chłopską, chcąc żołnierza na swą odwabić stronę".

Що до згаданого конфлікту між Стахурским і козацьким полковником Бутенком, то він випав в реляциї дуже неясно. Стахурский згадує лише про якісь коні, що їх Бутенко хотів відобрати у Поляків, а коли йому се не повелось, закликав собі в поміч „Яроша“ паволоцького полковника, сьому-ж наказний гетьман (мабуть Григорий Дорошенко) прислав з під Ілинець 200 Поднїстрян на поміч. Оба полки козацькі злучившись до купи ударили 2 липня з рана на місто. Одначе приступ до Білої церкви скінчивсь тим, що Бутенко мусів тїкати, а паволоцкий полковник і кількох сотників дістались в неволю. Три милї доокола застелено поле трупами (?!) На жаль, кажу, початок реляциї пропущений, а він був би може більше інтересний, ніж опись самої борби.

Незвістно, чи на жадане самого Стахурского, чи сталось се може на просьби Дорошенка, досить, що вже 11 серпня бачимо на становищи білоцерківського коменданта Лебля. Дорошенко повитав його листом повним комплементів, та просив, щоби пильновав підгаецьких пактів, „aby wszelakie przeszłe dissidentie oddaliwszy złe, w zgodzie y pożądanym pokoju w iako naypóźniejszy wiek miła Oyczyzna nasza lata swoje liczyć y do przeszłego przyjść vigoru y perfectiey mogła“ (I, N 170). Але зміна коменданта білоцерківської кріпости не вплинула щасливо на відносини Дорошенка супроти Польщі. Иньшим представлявсь Дорошенко в листах, иньшим був на ділї. Лебель, хоч йому не можна закинути й тїни антіпатий до українського гетьмана, не був зовсїм вдоволений з поведеня Дорошенка. Пишучи до Собеского в листї з 17 серпня 1668 р. (I, N 172) про брак запасів в кріпости, він покликуе ся на лист Дорошенка з 11 серпня 1668 р. і каже: „Від пана гетьмана запорожського нема жадної на се надії, він прирікае лише жити з нами в згоді, але за провянти анї згадки“. А в иньшім знов листї з 22 вересня 1668 р. пише. (I, N 180): „Від козаків вже жадної помочи в живности сподїватись не можна, бо Дорошенко вже здавсь зовсїм на турецьку протекцию“.

Лебель згадуе також про Яблоновского, що, як можна догадатись з листу у Яблоновского до Собеского з 3 жовтня 1668 р., був мабуть послом або чимсь подібним у Дорошенка в Чигринї. З згаданого листу (I, N 183) довідуемо ся лише, що він в останнїх днях вересня вернув з Чигрина і привіз з собою два листи: оден був відповідию на незвістний нам лист короля до Дорошенка, а другий призначений був для Собеского. Він пише:

„Що я бачив очима і чув на власні уха, коротко здам справу: Пан гетьман запорожский тоту старшину, котру я від Вашої Милости привіз, приняв дуже радо і заявив, що в чім схоче його Ваша Милость ужити, буде у всім помагати“. Мабуть, тут іде мова про старшину, що її Стахурский вкинув до вязниці, а тепер на проханя Дорошенка казав Собеский відослати гетьманови в Чигрин.

Цікава згадка Яблоновского про симпатиї народу до Собеского (ibid.): „Військо запорожське і все поспільство радо згадує Вашу Милость, називаючи лиш батьком і добродієм“. Порівнавши се з висше наведеними словами Стахурского про симпатиї народу до Поляків, мусимо признати, що се є лиш пуста і зовсім безпідставна фраза, бо в подібних обставинах про якусь любов до ворога мови бути не може. „Послів на сойм, каже далї Яблоновский, (ibid.) обіцяв Дорошенко вислати скоро тільки відбуде раду з військом“.

III.

Без сумнїву, сей период української історії належав до сих може найрідших моментів, коли ріжнородні течиї народнього житя, репрезентовані амбітними одиницями, вирили найглубше своє корито в полїтиці українського народу. Як коли то передовсїм тепер брак якоїсь одностайности в полїтичних поглядах дав себе найбільше відчувати. Минуло заледво кілька місяців від коли Дорошенко бачив себе вже близьким своїх цїлий, коли Україна роздерта андрусівською угодою мала знов злучитись під одною булавою, а вже лївобережна Україна була страчена для нього, а й на правобережній з'являє ся у Дорошенка противник — Суховієнко, коли-ж сей не вдержавсь на бурних хвилях, невдоволені елементи виносять на верх Ханенка. Ситуация Дорошенка ставала все прикрійшою. Польща не потребовала з ним числитись у тій мірі, як давнїйше. Але то треба піднести, що хоч Дорошенку може й більше залежало тепер на признаню його гетьманом зі сторони Польщі, то всеж таки він заховує ся супроти неї з певною резервою, а навіть ворожо. 21 падолиста 1669 р. писав білоцерківський комендант (I, N 221): „Се є ознакою нещирости Дорошенка, що й коло білоцерківського полку уміщено 10 тисяч орди; щоби він не задумав поступити собі так, як се зробив тому два роки

з Маховским, бо як довідуюсь, орду уміщено тут з страху, що прийдуть польські війска на Україну", а далї читаємо: „Ясна оджеж нещирість Дорошенка, lubo inaczej przez listy swoje ofiaruje się". Заразом Дорошенко пильно заходивсь у польського правительства та короля виєднати задоволеннє своїх бажань переданих ще минувшого року Петрановським і Тарасенком на коронацийний сойм. На погляд Собєского Дорошенкови грозила тепер поважна небезпечність і то зі сторони його дотеперішних союзників-Турків (I, N 233). Порта звикла все тримати для підвладних собі країв по кілька „principaliores" щоб мати другого в запасї, коли оден буде її не на руку. Се мало стрінути й Дорошенка. Хмельниченко мав відай бути сим небезпечним для Дорошенка кандидатом в турецьких руках. Наколи-б дїйсно мало до сього прийти, рад би Собєский, як бачимо з листа його до краківського воєводи (ibid.), вислати комісию на 12 марта, раз тому, що се булоб для Дорошенка вигіднїйше, а по друге ся пора припала-б як раз підчас обрад сойму, оджеж можна-б часто давати комісарам вказівки і відповідно тому рішати справи. Найвідповіднїйшим місцем для комісиї вважає Собєский подільський Камінець, бо не далеко є богато польського війська, а що важнїйше переговори будуть вести ся майже в турецьких очах, сеж міцно захитає їх віру до козаків. Як відомо, для комісиї вкінцї призначено Острог.

В подробицї переговорів в Острозї вдаватись не буду — вони загально звістні. Я лише наведу слова підканцлєра, котрі вказують нам, що і польському правительству не були тайною пляни Дорошенка (I, N 251): „По Дорошенку і о. Тукальскім не сподїю ся нї вірности нї послуху „którzy udzielności hospodarstwa et patriarchatum spirant". Тимчасом як вони, читаємо далї, не пускають панів в Україну, доходять вісти про нові посольства Дорошенка до Порти, своєїж вічливости для Польщі не оказують вони нїчим. Се для нас зрозуміло. Незрозумілою може здаватись неподатливість Дорошенка в сих переговорах з Польщею, але очевидно була ріжниця, при всїй зверхнїй дипльоматичности Дорошенка, між сим українським автономистом з переконаня і простим кариєристом — Ханенком.

Проголошенє Ханенка гетьманом з польської руки на разї не богато зміняє на зверх в відносинах Дорошенка до Польщі. Хоч як се мусїв бути болючий удар для Дорошенка, він таки не перестає робити Польщі надїю, що пропасть між ним і річею посполитою ще не так глубока, щоб не можна

її зарівнати, відкликавши іменоване Ханенка. Досить буде оком кинути на його лист в 29 падолиста 1670 р. (I, N 263). Дорошенко, жалуючись тут на польських жовнїрів, розкватерованих по Поділю, за їх грабоване селянського майна, каже на кінци: „робимо се тому, щоби не до розпуки, ale do lepszey coraz, ile do pokoju swego iuż zabierają się, rzeczy przychodziły wzajemnej poduфałości“. На ділї Дорошенко свого не упускав. Для лучшого поясненя Дорошенкової полїтики я наведу ще де що з листу білоцерківського коменданта до кор. маршалка з 7 грудня 1670 р. Він пише (I, N 267): „Звістна вже добре нещиріость Дорошенка і білоцерківського полковника для річи посполитої, коли анї людям на їх згарища анї нам жадного збіжа анї соли привозити не можна, бо остро заказано, аби нїхто не важивсь навіть за гроші спродавати, і тому окружив нас серденятами“. А далї пише: „Я бачу, що з ним (Дорошенком) заносить ся на певну війну“.

Перший раз зраджує Дорошенко своє невдоволенє з причини признаня Польщею Ханенка українським гетьманом, а навіть грозить війною в цікавім листї з 18 січня 1671 р. (I, N 283). Його писав Дорошенко з нагоди насильної смерти козацьких послів у Польщі. Він пише до Собєского: „Прошу вас, вчиніть се своїм впливом, щоб і нас не віддалювано від королївської ласки і хоч в части полагоджено предложені нами постуляти; бо як би, борони Боже, мало стати ся що иньше і не вважаючи на се, що ми горнемо ся до корони, uwenerowano кого иньшого, нехай потім не нарікають на мене, бо вже кілька разів остерігав і остерігаю“. І тут, бачимо, ще Дорошенко удає, що іґнорує іменованнє Ханенка, дає час відкликати се.

Корсунська рада скликана з нагоди повороту Петрановского і асавула Харлана, висланих послами у Польщу, була предметом живої кореспонденциї між виднїйшими особами на Україні і в Польщі. Білоцерківський комендант писав до Собєского 12 марта 1671 р. (I, N 282), що рада була коротка і дуже тайна. Одначе від декого що чув, що козаки не хочуть мирити ся з Поляками. Дорошенко доносив знов королеви, що він на радї зовсїм не був, а коли приїхав до Корсуня, застав вже готовими всї військові ухвали. Петрановский предложив радї королївський лист, де король остерігає військову старшину, щоб не вірила у всїм Дорошенкови, бо він богато дечого робить без її відомости. На те 12 лютого Прокіп Березецький та Семен Половець, ґенеральні судиї вислали відповідь королеви (I, N 278). Основа

її містилась в словах: „А ми кажемо, що наш гетьман робить усе за порадою війська і не то що не криє листів від вашої королївської милости, але навіть від меньше знаних осіб“.

Тут згадує ся також і про привезену Петрановским expedyti-ю від короля. Вона не могла вдоволити українських патриотів, вони кажуть: „На таку обіцянку „як було перед війною“ не можемо богато числити, бо не лиш гетьман і полковники, але і найменьший староста і ревізор перед війною були Поляки, а військо не можучи довше знести сього тягару мусїло визволити ся з такого ярма“.

Подібного змісту був давнїйше вже звістний лист городових козаків до низових, лише з тою ріжницею, що коли попередний був стилїзований більше в урядовім тонї, то сей має характер так сказати-б домашний, свобідний і служить до нього цікавим доповненнєм. Він замітний сим, що тут козацька старшина, вірна ідеям Дорошенка, висказує досить ясно свою проґраму, закидуючи противній партиї „сервілїзм“ та надто велику податливість в пертрактациях з польськими комісарами в Острозї (Ojczyste spominki, т. II, стор. 303). „Знайте, наші милі братя, каже він, що ми, запорожське війско, як за попередних гетьманів, так і за теперішнього Петра Дорошенка, чоловіка мудрого і достойного сього уряду, що навчає нас боронити божих церков і наших вольностей, добиваємо ся більших свобід, нїж були перед війною і не хочемо пристати на сім, що ви постановили в Острозї; військового товариства зменьшати не гадаємо, анї не позволимо панам і старостам вертати до своїх дібр та давним звичаєм панувати“. Під листом підписано 11 полковників, 2 ґенеральних судиїв і військовий обозний. Лист писаний був 22 лютого 1671 р., оджеж як раз тодї, коли вислано і згаданий лист до короля.

Деякі інтересні подробиці приніс в польські круги львівський епископ Шумлянський, що 14 марта 1671 р. вернув з Чигрина. Він об'їздив свою епархию, а коли прибув в Могилів, казав його Дорошенко привезти до Чигрина — з причини убийства козацьких послів, що вертали з Польщі. Опісля одначе, як пише Собеский (I, N 282), recolligował się Дорошенко, що так невинно його трудив, приняв дуже красно і забавляв кілька днів в Чигринї аж до повороту Петрановського з Варшави. Петрановский прибув з дуже лихими вістями. Він оповідав що все своє майно мусів покинути в дорозї, аби ратувати житє від напасників. В Ямполю на Волини, маєтности Конст. Вишне-

вецкого, мало його не убито; з оружием в руції встиг він ура-туватись від нехибної смерти. Опісля він передав Дорошенкови угоду уложену з Ханенком в Острозї і нещасну, по словам Со-бєского, „експедицию“ Михайла Вишневецкого. З сеї останньої було видно, що і Тукальський тїшивсь не лїпшою славою у По-ляків як Дорошенко. Собєский казав, що гетьман і цїла Укра-їна жиють його духом.

Невдале посольство Петрановського мусїло сильно вколоти Дорошенка, бо не оглядаючись на яку будь етикету виступив він отверто проти Поляків. В ночи перед від'їздом Шумлянського з Чигрина відбула ся військова рада а на другий день рано прикликав Дорошенко Шумлянського та сказав: „Я щиро бажав миритись з Польщею і додержував присяги зложеної під Під-гайцями, а наколи шукав протекциї у Татар, то лиш для того, аби охоронитись від їх набігів. Але коли вже такі жарти стрі-чають нас від короля і річи посполитої, то мусить пролити ся християнська кров“. А Шумлянського він остерігав: „отче вла-дико, тїкай чим скорше, бо вже по орду посилаю, не лиш Турка але і самого Ахеронта порушимо проти Польщі“. В дорозї вже надігнав Шумлянського лист від Тукальського, аби як скорше схоронивсь до якої небудь кріпости, бо може попастись в руки Татар.

Шумлянський оповідав при тім, що нарід дуже привяза-до Дорошенка; за всю дорогу не чув він згірдного слова про геть-мана. Що ночи Дорошенко відбував нараду з Тукальским, а двір його і „полїтика“ в нім ведеть ся не як у козацького гетьмана, але у найвизначнїйшого польського маґната. Цїкаві також слова Шумлянського про тодїшний український нарід. Він казав: се не хлопи, але нарід самостійний. Exulat iuż daleko od nich owe grubiańswo, tyrannis, piiaństwo y owa barbaries. Козаки найбільше глумились з сеї точки острожської комісиї, де сказано, що пани і духовенство можуть вертатись у свої маєтности на Українї. Вони говорили: „Чому шляхта і духовенство не вер-тають ся до своїх маєтностий, коли їм Ханенко позволив“?

Сї вісти приніс Шумлянський 14 марта, і тодїж писав з Бару Мочидловский, (лист датований з 12/III) що з Могилева принесено вісти про прихід якоїсь орди в Польщу. Се була орда силїстрийського баши, а з нею козаки під проводом на-казного гетьмана Гоголя. Провід над татарською ордою мав Суін-Кази аґа, син звістного Кази аґи, що брав участь в бо-ротьбі під Варшавою в часах шведської війни. Татари стали

кошом під Стїною і тут злучились з ними козаки з Гоголем на чолї. Число Татар не звістне; що до козаків, то було тут 5 серденяцьких полків і значне число городових козаків. З під Стїни пійшли козацько-татарські війська під Бар і Межибож, а коли вертали обтяжені добичею, ударили на них барські мешканці і богато ясиру відбили.

На охорону Поділя і Волини вислав Собеский кілька драґоньских реґіментів під проводом чернигівського каштеляна Сильницкого і полковника Пива. Крім сього він порозсилав унїверзали до польських військ розкватерованих по Українї, аби були готові, бо ще мабуть перед весною прийде ся рушати в поле.

По словам Собеского (I, N 286), могли Поляки противставити козацько татарським силам 8 тисяч війська.

IV.

Але і на сей раз Дорошенко не зваживсь цїлком порвати свої відносини до Польщі. Тим часом як на вісти про прихід татарської орди в границї України в Варшаві на радї сената рішено на 10 мая скликати военну раду, — до Собеского, що хорий перебував тодї у Львові, наспів лист з Чигрина з 25 марта, де Дорошенко вертаючи знов до своїї давної полїтики старае ся навязати переговори з Собеским на підставі чуднївської згоди. Дивним се здавалось Собескому, та таки на його погляд не повинні були Поляки відкидувати Дорошенкової пропозициї. І король не був противний пертрактациям з Дорошенком, він визначив навіть комісию на 3 липня, що мала вдатись в переговори з козаками, а заразом вислав Дорошенкови унїверзал, де приобіцюе, що незабаром сам прибуде на Україну, а гетьмана взиває, аби мав зносини з Польщею через білоцерківського коменданта (I, N 286). Речником більш скептичного погляду на відносини Дорошенка, виступае як давнїйше і тепер в нашій кореспонденциї підканцлер Ольшовский, в листї до Собеского з 10 цьвітня (I, N 289, ст. 643). На жаль не маемо дословного тексту з сього документу, Ключицкий подае лише зміст його, що обертаеть ся коло гадки: звістно, що козаки не бажають додержати чуднївскої згоди, але хотять скинути пановане річи посп.

13 мая відбулась в Варшаві военна рада. Вона обдумала плян близької війни з козаками та Турками. Ось які питаня поставлено під розвагу ради (I, N 294): відомо про великі военні приготованя Турків проти Польщі, отже які сили протиставити

ворогам? Чи скликати загальний похід (pospolite ruszenie)? Де визначити місце для нього? Для Камінця постаратись про піхоту й амуніцию, та вислати туди доброго коменданта. Наколи мають вести ся переговори з Дорошенком, то яким способом, аби не зрадити Ханенка? Чи вислати на Україну булаву й інсиґнії й кому? До Татар вислати послів з дарунками. Як розложити війська по Україні? Чи шукати союза з заграничними князями, або лише просити помочи у брандебурського курфірста, Шведів і цісаря? Як дістати поміч від вел. кн. Литовського, коли виленська конвокация зірвана? Чи король має сам рушитись до табору, чи зараз, чи чекати загального походу? Обдумати спосіб зимівлї для війська, щоб воно не розходилось по чужих маєтностях. Чим нагородити чужі війська?

Результат ради був такий, що цїлу надію покладено на загальний похід, і король постановив 10 липня разом з королевою виїхати до Львова (I, N 295). Часу і місця для заг. походу не означено. Ухвалено вислати послів до Дорошенка зробити йому надію на привернене інсиґнїй з умовою, що зрече ся турецької протекциї.

До Дорошенка виправлено Миколая Рачковского. Дорошенко з свої сторони вислав королеви точки угоди, на яких хоче миритись з Поляками. Сю інструкцию, видану вже давнїйше (Ojczyste spominki, т. II, с. 308), читано 9 червня 1671 р. на радї в монастири камедулїв на Бєлянах під Варшавою, де король мав лїтню резиденцию. Дорошенко, як відомо, жадав привернення православних церков, утворення козацької териториї з воєводств київського й браславського, свобідної від польських залог, привернення забраних Тетерею грошей, наданя інсиґнїй Дорошенку і загальної амнестиї. Се був властиво короткий зміст його попередньої інструкциї відданої ще 1668 р. Петрановским і Тарасенком на коронацийнім соймі Михайла Вишневецкого. Почалась тепер знов живійша кореспонденция між Дорошенком та Собєским.

Під датою 24 червня наспіли два листи до кор. маршалка, оден від згаданого Рачковского, а другий від Дорошенка; вони видруковані вже давнїйше, але ми спинимо ся коло них, бо вони досить характерні для Дорошенкової полїтики; в першім знаходимо більше дипльоматичного материялу, другий містить деякі звістки про тодїшні воєнні події на Україні. Лист Рачковского дає враження, що не маємо тут до дїла з сильним дипльоматом;

в листї пробиває ся на скрізь якась дитиняча віра в пусті слова, що не могли принести нїякої користи справі, котру заступав Рачковский: він вірить, бо так сказав Дорошенко.

„Гетьман запорожський, писав Рачковский (Ojczyste spominki, т. II, с. 139), дуже сим вдоволений, що король і річ посполита віддали Собєскому „plenariam potestatem" заспокоїти бажаня козаків. Хоч і прикро йому, що Ханенко має більші ласки у правительства нїж він, та Дорошенко вважає се за свою нещасливу долю і бажає щиро миритись з Польщею. Але наперед він жадає, щоб усунені були залоги з Білої церкви і Диміра і полковник Пиво". Рачковский радить заспокоїти се бажанє Дорошенка, бо тим можна позискати довірє у козаків. „Дорошенко присяг, каже він далї, що сього не ужиє на зраду Полякам, але робить се раз для орди, а по друге для декотрих полків, що боять ся, аби їх гетьман по скінченю війни не звільнив від служби, бо є декотрі полки, що нїколи не бажали-б згоди, нпр. поднїстрянські. Коли польська залога вийде з Білої церкви, Дорошенко поведе туди свої війська і вишле заразом комісарів до пертрактаций з кор. маршалком. Залоги треба однаково тому вивести, бо вони чи скорше чи пізнїйше мусїли-б самі звідти забратись, для браку соли й амунїциї. „О скілько я міг зрозуміти гетьмана, заявляє Рачковский, ручу ся, що він щиро бажає згоди а найлїпшим доказом сього є, що по щасливих пертрактациях обіцює свої сили ужити на користь річи посполитої".

В листї Рачковского знаходимо також згадку про лист, що Дорошенко тодї вислав з Чигрина; про нього буде низше мова; тут наведу лише кілька Дорошенкових слів, що подав Рачковский у своїм листї, стараючись вияснити Собєскому сей тон, може троха заострий, що був в Дорошенковім листї. Ось яку відповідь дістав Рачковский, коли жадав від Дорошенка, аби пишучи до Собєского не згадував нїчого про острожську комісию: „Я хочу вписати то, що маю на серцю, сказав Дорошенко, одначе і згоди не вирікаюсь. Нехай кор. маршалок призначить місце для комісиї або в Межибожу або де схоче, але передовсїм щоб виведено залоги і віддано інсиґнїї. Щоб я не титуловав ся дармо королївським гетьманом, бо се мене гнївить".

Як бачимо, Дорошенкова дипльоматия все обертає ся коло одного і того самого, себто коло інсиґнїй та виводу залог, що

мало йому дати більшу свободу і зблизити на оден степень до здійсненя його плянів.

Польське правительство, очевидно, помітило наївність Рачковского, бо вже 10 липня радить підканцлер Собєскому (I, N 297) відкликати Рачковского, а на його місце вислати Толєжаньского. Бажанє Дорошенка — вивести залоги з Білої церкви і Диміра на гадку підканцлера найліпше лишити без відповіди.

Згаданий лист Дорошенка з 24 червня (Ojcz. sp. II, 310) на скрізь саркастичний та повний справедливих і несправедливих закидів про польські війська на Україні. По кількох словах поздоровлень Собєскому з нагоди іменованя його першим комісаром для пертрактаций з козаками, приступає Дорошенко відразу до гірких докорів за нещиріість польського правительства супроти нього та негідні вчинки польських комендантів на Україні, що значно приспорили материялу для війни. Доповненнєм служить лист Дорошенка з 17 червня 1671 р. (Ojczyste spom. II, 309), де по кількох дипльоматичних комплєментах Дорошенко жалить ся на чернигівського каштеляна, Сільніцкого, що з кількома тисячами напав на Могилів, спалив передмістя, пограбив мешканців і як каже: „dosyć hojnie nasycił się krwią niewinną chrześciańską". Супроти нападів і захватів польських військ Дорошенко питає ся Собєского (24/VI): „Чи лучше менї накладати ярмо сього короля і річи посполитої, що підбурюють нарід, аби збиравсь на чорні ради та убивав своїх гетьманів, чи радше триматись сього монарха, що не позваляє нас кривдити, що присилає нам своє військо в поміч та не вагавсь скинути з уряду бувшого кримського хана — мого ворога, а посадити на його місце Селімґірея — приятеля українського народу.

10 липня 1671 р. отримав Дорошенко відповідь Собєского на свої оба листи (17 і 24 червня). Собєский (Oiczyste spom. II, 313) збиває закиди Дорошенка: причиною лиха були на гадку Собєского самі козаки і Татари, що примусили Поляків виступити проти них; скілько лиш християн і то самих Русинів Татари забрали в неволю! При тім Собєский згадує також про лист, що мав писати Дорошенко до брандебурского курфірста. Сї листи, каже Собєский, віддано в руки самого короля „czem, jednak nie racz się W. M. P. alterować". Рівнож не дає Собєский Дорошенкови найменьшої надії на вивід залог перед закінченєм пертрактаций, а гетьман не повинен навіть сього жадати, коли щиро бажає згоди з Польщею, навпаки козаки вже тепер

повинні показати, яку користь буде з них мати річ посполита, яку поруку дадуть вони Полякам, що не будуть більше шукати чужих протекций, що хоробро і відважно будуть боронити границь річи посполитої.

V.

Тимчасом сї переговори не здержували ворожої акциї обох військ. Дорошенко з 7 полками перебував тодї під Білою церквою, а Собєский не дочекавшись загального походу пішов зі Львова під Камінець і в першій половині серпня бачимо його вже під сею кріпостию. Свої війська він подїлив на кілька частий, щоб сим способом більшу часть краю охоронити від Татар (I, N 301). Одначе і тут не довелось йому довго сидїти: треба було як найскорше спішити у Бар, боронити сього староства від Григория Дорошенка (I, N 306). Получивши ся під Маньківцями з Дмитром Вишневецким, белзьким воєводою, хотїв Собєский несподївано напасти на Григория, одначе се не удалось, нарід тодї був ще занадто привязаний до справи Дорошенка, щоб не остеречи Григория в саму пору про намір Собєского. Ось як каже про се Собєский (ibid.): „але тепер сього тяжко доказати, а особливо в сїм краю, бо селяне і весь нарід жичливий для наших ворогів“.

Коли Поляки прибули до Бару, Григорий був вже в Браславі; за ним пігнав туди Собєский, але на разї його увагу звернули на себе Татари; розбивши Татар (история сїєї погони за Татарами, описана в листї з 31 серпня 1671 р. (I, N 306), для нас меньше інтересна), Собєский вернувсь під Браслав, де запер ся Григорий з значним числом козаків і уруженого поспільства. Тимчасом побіда над Татарами вплинула на українську людність, міста Печери, Ладижин і Четвертинівка піддались Полякам ще в часї погони Собєского за Татарами, а коли він з'явивсь під Браславом, то тут застав вже Немирівцїв, що прийшли сюди просити у Поляків ласки; коли Собєский, обложивши Браслав, перейшов під Красне, се місто, стрівожене приходом Собєского під його мури, піддалось Полякам. З під Красного вислав Собєский Прушковского під Шаргород, і місто отворило брами і приняло польську залогу, що складалась з 4 козацьких віддїлів і 400 драґонів. Ся сама доля стрітила Браїлів, звідки вийшли козаки, а мешканцї піддались Полякам. Але

в. коронний маршалок не преціңював сих успіхів і не зарікавсь згоди з Дорошенком.

З під Красного написав Собєский лист до Григория, де робить йому докори за пограбоване Бару (I, N 304), заразом висилає на його руки лист до Петра Дорошенка. В сїм листї (I, N 303) він пише, що з під Бару не рушить ся скорше, аж прийде до згоди з Дорошенком; просить його, щоб довів сю справу до кінця і зрік ся ворожих змагань проти Поляків. В листї 31/VIII 1671 р. до краківського епископа (I, N 307) Собєский поясняв: „Я бажаю далї вести переговори з Дорошенком (але сам про то до двору писати не буду), бо бою ся, щоб з розпуки не приняв на залоги турецькі війська, а вони від давна того від нього жадають“.

3 вересня вислав Дорошенко відповідь Собєскому (I, N 309). Він складає всю вину на Поляків, кажучи: „Ваша милость з королївськими військами вдер ся в Україну і людий, що бажали згоди, за їх привязане до моїї особи негідно покарав“; а дальше пише: „Непевність королївської ласки приводить мене й військо запорожське до розпуки і каже менї шукати протекциї у чужих держав“. „Nie chlubię się tem, Bogiem moim świadczę, że mam in promputu siły moje zdolne, ale że dbam o to przedtym, że majestatem Boskim protestor, aby się krew amplius nie lała chrześciańska“. Собєский відписуючи Дорошенкови на сей лист (I, N 313), радить забути собі обопільно все, що сталось чи то з вини Дорошенка, чи то з вини Поляків, — „ujmijmy się obiema rękami świętobliwego pokoju dzieła“. Всеж таки Собєский на сей раз вже не довіряв Дорошенкови; він зазначає се в своїм листї до краківського епископа з 15 вересня кажучи (I, N 314): „Tych jednak listów Doroszeńkowych stylum et calamum vulpinum censeo“, і тому він не понехає нїчого, щоб мало причинитись до забезпеки війска річи посполитої.

Але й Дорошенко також не засипляв справи. Коли він писав „że mam in promptu siły moje zdolne“, то се не була безпідставна хвальба; він як раз тодї одержав поміч з Туречини і зараз поуміщував свої залоги в містах, що вже піддались Полякам, себто в Немирові, Ладижинї і Печерах. Одначе Білої церкви не удалось йому здобути, невважаючи на всї заходи, а коли він відступив, Собєский злучив війська кн. Острожського і полковника Пива та вислав їх під Білу церкву.

Боротьба ставала все більш лютою. Винниця довший час боронилась від Поляків; Собєский не міг довше, як казав, „tej złości ich ciegrpieć“ (I, N 314) і вислав Любомирского, мальтанського кавалєра, добувати сю кріпость. Любомирский заняв місто, а Поляки розлючені опором мешканців вирізали всїх уоружених, лише кількадесять козаків замкнулось в єзуїцкім костелї і тут боронились завзято аж до половини вересня. Собєский розумів добре, що Польщі прийдеть ся звести ще тяжку боротьбу з Турками та Дорошенком; він сам стратив всю надїю щось путнього вчинити і в висше згаданім листї до краківського епископа пише, що рішивсь головою наложити, dummodo fiat bene reipcae; не вважаючи на те не перестав добувати Браслава і хотїв голодом примусити його до покори. Цїлий край над Богом від Межибожа аж за Винницю до Брацлава здавсь був під власть короля.

21 вересня прибув посол від Дорошенка та просив Собєского, щоб вернув назад з військом, бо коли прибудуть Турки, то гетьман мусить звернутись з ними на Собєского; наколи-б Собєский уступив ся, то Дорошенко піде куди инде вимовившись перед Турками невідповідною порою до боротьби з Поляками, а тимчасом можна-б покінчити трактати (I, N 318). Собєский відповів: „I перед самим турецьким цїсарем не уступлю і буду тут його чекати“ (ibid.). Тодї посол просив, аби правительство запевнило його, що Дорошенко лишить ся при гетьманстві, а Тукальський при митрополії, бо гетьман готовий не вимагати більше тяжких уступок від Польщі, а навіть тепер підчас війни готовий вчинити щось користне для Поляків. Собєский пристав на се і дав послови жадану асекурацию, а другу знов для послів, що мав їх Дорошенко за кілька день прислати. Чи що вийшло з сього, не знати.

Між тим Поляки не перестали примушувати деякі міста до підданства королеви. Сильна кріпость Стїна (I, N 320) піддалась Собєскому, се само вчинили міста: Ямполь, Туманівка, Яруга, а вкінцї і під Могилів прибули польські війська (I, 320).

З кінцем вересня рушив Собєский з під Бару (I, N 323); військо подїлив він на дві части і виправив двома трактами для лекшої переправи під Могилів. Скоро Поляки з'явились під мурами міста, козаки переконані про великі сили Собєского здали Могилів, там поставлено польські залоги. Ся сама доля спіткала 12 жовтня і Браслав (Ojcz. sp. II, 148). Міщане не

хотіли зразу прийняти польських військ, аж коли Поляки заволоділи брамою і повідбирали оружиє сторожам, тоді удало ся ввести свої війська до міста.

Другого дня Собєский перейшов з військом Бог під Кальник (I, N 324), але сю кріпость не легко було здобути; Кальничани, як писав Собєский 22 жовтня до підканцлєра (I, N 326), воліли дивитись, як горіли передмістя і хутори, ніж увійти в які небудь переговори з Собєским або Ханенком. Дармо страшив їх Собєский гарматами, штурмовати не було чим, зрештою Поляки надіялись, що голод примусить місто піддатись. Кальничани замкнулись в двох горішних містах а крім того мали міцний замок. Між замком і містом був став, а на нім гребля і млини, але гребля обведена була такими високими палями, що не то, що її перекопати, але й видіти не можна було. Собєский мусів розложитись табором в Ілинцях, добру милю від Кальника. 20 жовтня в ночи дали люде з Дашова знати, що Петрановский з кримською ордою прибув на поміч Кальникови. Собєский рушив проти нього і 21/X досьвіта ударив на турецько-козацькі війська. Петрановський ввійшов з козаками в місто, а тимчасом Поляки ударили на Татар та розбили їх зовсім. Богато їх потонуло, а не мало і полягло. Особливо Ханенкові козаки без милосердя мордували Татар. Вісім мурзів і сам начальний вожд сеї орди Казі мурза полягли, крім того кількадесять дісталось в полон.

Між тим Дорошенко з Нурадином прибув до Каміного броду, 10 миль від табору Собєского, і тут чекав білгородської орди (I, N 328). Собєский загадав зразу з литовським військом посунутись проти Дорошенка, одначе надія на литовську поміч несправдилась, а коли ще й сильні морози йшли, мусів розкватеровати військо між Богом і Дністром по містах і замках, а сам поїхав до Львова.

Дорошенко не маючи перед собою противника, підступив під Умань, щоб його притягти на свою сторону (Ojcz. spom. II, 154—5); не вдіявши одначе нічого, він відступив, лишивши під мурами 2 козацькі полки і кількадесять орди. Скоро польські війська розкватеровані по містах довідались про се, рушили з своїх кватир, скупились під Ладижином і знищили полишену Дорошенком облогу. Тимчасом Дорошенко посунувсь до Скибовець, 24 грудня перейшов Бог і ударив на Тростянець[1]). Спочатку Полякам удалось напад відбити, одначе на

---

[1]) Ojcz. spom. II, 159, Ключицкий II, N 339.

саме різдво Дорошенкові серденята з городовими козаками вдерлись в місто, якась частина втекла до кріпости, всїх иньших витяли Дорошенківцї. Але сї що схоронились в замок, державались і не піддавались, бо їм постачав запасу Ханенко з Ладижина; Дорошенко підчас приступів стратив до 1000 козаків та орди. 30 грудня Дорошенко відступив від облоги і рушив до Маньківки.

VI.

Так закінчивсь 1671 р., місто згоди принїсши ще більшу ненависть та утворивши ще більшу пропасть між польським правительством та козаками. 1672 р. почавсь в Польщі соймом, що тревав до 14/III 1672 р., але його зірвано, заким, він ухвалив щось користне, щоб обминути турецьку війну.

На сей сойм прибули 25/II (II, N 342, ст. 843) відпоручники козацькі, але яку їм дано відповідь і як їх принято, не звістно; ми маємо лиш згадку, що вони прибули у Варшаву, та нема на жаль звістки, який був результат їх посольства.

Собєского на соймі не було; він хорий перебував у Львові; свої гадки про становище, яке тодї повинна була зайняти Польща супроти Дорошенка, висловив він у votum, висланім 19 лютого на сойм до Варшави (II, N 347). Він надавав велике значінє сойму, казав, що се хвиля, від котрої залежить цїле істнованє Польщі. На його погляд три способи могли-б вивести Польщу з її прикрої ситуациї. Перший з них, як каже Собєский, нечестний, шкідливий та небезпечний і тільки на час може віддалити погибель річи посполитої, се — зробити все чого жадає турецький султан: виречи ся України і її зовсїм відступити, а державі вимежувати нові границї. Сей спосіб шкідливий не лиш для Польщі, але і для цїлого християньства, бо через уступленє України не лише прибуло-б поганам велике число хоробрих людей, але і Запороже, що так їх коле в очи, мусїло-б на віки загинути.

Другий спосіб охоронити ся від так тяжкої війни се — зізволити Дорошенкови на все, чого він жадає, а Ханенка чимсь удобрухати, щоб і дальше лишив ся вірним Полякам. Позволити на все радить Собєский тому, бо Україна вірно стоїть при Дорошенку і жадною мірою відступити його не хоче, хоч бачить свою згубу через се; друга знов причина — що Дорошенко є не лише під протекциєю Турків, але і цар московський

йому сприяє, оджеж Польща противитись не в силї сим обом державам; третя причина — се великі вимоги Ханенка і Запорожа, що майже в нічім не меньші бажаня Дорошенка, бо Ханенко вимагає: 1) знести унію, 2) число запорожців довести до 50,000, 3) аби польські жовніри не були розкватеровані по українських містах, 4) аби до козацьких полків зачислити і подільський, оджеж Могилів мав би бути граничним містом. Колиж претенсиї обох ті самі, то вже лучше миритись з Дорошенком, бо при нім стоїть більша частина України, але миритись з тим, аби він вирік ся турецької протекциї. Користь з сього булаб така, що Турки, стративши довірє до козаків, получать ся з Поляками і той злий і невірний нарід вигублять зовсїм. А наколиб Турки і тоді не стратили таки охоти воювати з Поляками, то вперед мусїли би атакувати Україну, а тоді козаки в спілцї з польськими військами моглиб добре датись в знаки Туркам, чого найлучшим доказом є хотинська війна. Наколи-б Польща мала ратуватись сим способом, то треба спішитись, заким прибудуть на Україну турецькі війська, бо тоді вже Україна не буде „sui iuris“.

Третий спосіб — се хоробра боротьба за вітчину і християнство. Але чи міг би він вiратувати Польщу, найлучшим доказом є сьвідоцтво Собєского про недостачі війська, що ніяк не могло противитись військам, які на випадок війни могли виставити Турки. До того на війну треба гроший, а як здати ся лиш на ті податки, що їх ухвалить сойм, то як каже Собєский „utinam falsus vates sim, actum est de re publica“.

Сойм тимчасом не то що не шукав нових жерел доходів на покритє военних видатків, але взагалї нічого не видумав на охорону польських границь від Турків. Рада сенату була примушеною вкінци ратувати вітчину грішми здобутими з заставу державних клейнотів.

Події на Україні теж могли тільки зміцнити скептичні погляди Собєского на перспективу польсько-турецької війни. В мартї піддало ся Полякам м. Насташка (т. II, N 354): Настащан непокоїв безперестанно Лєбель, білоцерківський комендант, і вони поклонились Полякам „хлїбом і солею“ та привезли з собою 30 возів збіжа (9/III 1672). Але ті міста, що здались на ласку Поляків жалували опісля сього гірко. Станїслав Лужицкий, пишучи про се до свого брата межибіжского коменданта (т. II, N 363), каже, що сї міста, отверто говорять: „Нїколи вже не будемо вірити Ляхам“. Подібну відповідь дали

Лисянка та Вільшана, коли Лужицкий візвав їх, аби піддались. Положенє самого Лужицкого не було зовсім завидне. Кальницкі козаки наїздили раз-враз під Немирів, тодішню резиденцию Лужицкого. Він пише до свого брата, що наколи не дістане поміч, а так довше як до 1/VI не видержить на сім становищи; Ханенко з Ладижина теж задумує вернутись до Січи. Останнїй епізод перед турецьким походом — нещаслива кампанія Лужицкого і Ханенка під Четвертинівкою звістна з давнїйших жерел (Ojcz. spom. II 162—3), тож нема що коло неї спинятись.

На 18 мая знову скликано в Польщи сойм. Собєский тут сам особисто порушив ще раз справу Дорошенка. Він жадав в своїй промові 7 липня „щоб Дорошенка не приводити до розпуки і заспокоїти всї його справедливі бажаня (т. II, N 369). Одначе слова Собєского прогомонїли без наслїдків, а тимчасом Дорошенко осягнув свою цїль: він порушив цїлу Туречину проти Польщі.

1 і 2 падолиста 1848 р. у Львові.

подав

Юліян Левицький.

Недавно попав я на цілий ряд друків, брошур, відозв і проклямаций з 1848 і дальших рр. Більше інтересні і меньше звістні з них будуть при нагоді оголошені в „Записках". Тут на тім місци подаємо найцікавійшу річ споміж усїх, а до певної міри і жерело до історії сего року. Се не друк, а рукопись, — справоздане (розуміє, ся в відписї) про революцийну аґітацию в Галичинї в 1848 р., передовсїм же про львівскі розрухи з 1 і 2 падолиста сего року, зложене президентом карного суду бароном Польберґом мінїстрови справедливости[1]).

Рукопись німецька, обіймає 32 аркуші письма (писано по половинї сторони). В кількох місцях находимо поправки і уваги, писані оловцем, що очевидно вийшли з під иньшої руки, і в репродукциї тексту ми їх подаємо.

Само справоздане складає ся з двох частин: першої загальної, що представляє революцийну дїяльність і аґітациї польської „Rady narodowej" і иньших товариств і комітетів революцийних і старає ся довести, що сї революцийні змаганя були звязані з подібними змаганями в иньших коронних краях, і з другої, що докладно оповідає про розрухи у Львові в днях 1 і 2 падолиста аж до збомбардованя міста ґен. Гаммерштайном і заведеня стану облоги. Справоздане є результатом карного слїдства переведеного львівським судом. Слїдство, при котрім переслухано близько

---

[1]) Рукопись передав я Наук. Тов. ім. Шевченка.

900 осіб, вів радник кримінальний Frey. Як одначе само справоздане зазначуе, результати слїдства були дуже мірні, бо переводжено його аж далеко пізнїйше (справоздане носить дату 24 мая 1851 р.). Материялу, який нам приносить се справоздане, критично ми не розслїджували, бо хотїло ся нам, щоб сей цїкавий причинок до історії 1848 року в нашім краю появив ся як найскорше. За те подаемо його в повній основі, а лиш зазначимо, що реферат намагае представити річ так, немов би повстане дійсно було приготовлене, але мало воно вибухнути пізнїйше, та припадкова бійка ґвардійцїв з артилеристами приспішила вибух його проти волї аранжерів.

На закінчене сего короткого вступу додамо ще, що в нашій рукописи не находимо анї одної згадки про Русинів, про їх становище, або участь в випадках з 1848 р.

Ось дословний текст нашої рукописи:

Abschrift des an S-e Excellenz den Herrn Justizminister unterm 24 May 1851 durch den Strafgerichtsvorsteher und provisorischen Generalprokurator Freiherr von Pohlberg über die galizischen Umtriebe des Jahres 1848 und die Aufstands-Ereignisse des 1/2 Novembers 1848 in Lemberg erstatteten Berichtes.

Zahlreiche Aussagen stellen heraus, dass gleich nach der im Jahre 1848 eingetretenen Änderung der politischen Zustände der Monarchie, insbesondere aber seit Errichtung der Nationalgarde in Lemberg und seit der bald darauf erfolgten Ankunft einer grossen Anzahl polnischer Emigranten aus Frankreich und Deutschland, die alle im Lande, insbesondere aber in Lemberg ungestörte Unterkunft fanden und deren nach den mitgetheilten Ausweisen des Landes Militär-Kommando nach dem 2. November 1848 — 202 theils ausser Landes geschafft wurden, theils selbst das Land verliessen, die Bestrebungen auch in Galizien eine Revoluzion zum Umsturze der bestehenden Ordnung und im Nazionalpolnischen Interesse herbeizuführen dadurch sichtbar wurden, dass man versuchte, aufreitzend auf das Volk einzuwirken und übereinstimmend damit die Nationalgarde, auf welche man als auf eine sichere Stütze jedes Aufstandsversuches rechnete, möglichst zu verstärken, um auf diesem Wege eine der Revoluzionspartei zu Gebothe stehende bewaffnete und militärisch organisirte Macht zu schaffen; — zu diesem Ende traten die meisten der ins Land gekommenen Emigranten in die Nazionalgarde ein, vor allem aber zeichnete sich durch ihr auf Verbreitung der Aufregung abzielen-

des Benehmen die aus Studierenden, in der lezten Zeit ihres Bestehens aber aus Gesindel aller Art zusammengesezte akademische Legion aus; — die Bestätigung dieser Angabe findet sich insbesondere in dem durch die politischen Behörden dem Strafgerichte zugekommenen Geschäfts- und Berathungsprotokolle des unter der Leitung des damaligen Adjunkten der philosophischen Fakultät Peter Gross bis zum 1. November 1848 bestandenen akademischen Kommitees, welches sich mit den organischen Angelegenheiten der Legion, mit allen Interessen der Universität, endlich, da es sich zur Wehrung der Volksrechte und Nationalität berufen hielt, auch mit allen öffentlichen Zuständen befasste; denn aus diesem Protokolle ist zu ersehen, dass in jenem Winter die Vermehrung der Waffenvorräthe, Anschaffung von Munizion, Entfernung der der Regierung ergebenen Professoren, die Herstellung des Einvernehmens mit der Wiener Aula, die Begrüssung des Doktor Fischhof in Lemberg als Repräsentanten der Revoluzion, die Propaganda unter dem Landvolke beschlossen und nach Kräften auch gefördert wurden.

Bezüglich der Anschaffung von Waffenvorräthen muss besonders der eidlichen Angabe des lemberger politischen Geschäftsagenten Edward Schmidt erwähnt werden, indem er als gewesenes Mitglied der Rada narodowa in Lemberg, in den Versammlungen derselben oft gehört hatte, dass Fürst Sapieha für den Ankauf von 11000 Gewehren in Belgien gesorgt habe.

Uibereinstimmend mit diesen Beschlüssen war auch die besonders erwähnenswerthe und auf Andringen des Landespräsidiums auch hiergerichts dem Thatbestande nach erhobene Einwirkung der Garde und Legion auf die Lemberger Bürgermiliz; denn durch diese wurde der früher ehrenhafte und gesetzliche Geist, welcher das Korp der Bürgermiliz beherrschte, ganz unterdrückt, indem Sorge getragen wurde, die früheren Anführer derselben von ihren Stellen zu entfernen und diese mit Anhängern der Umsturzparthei zu besetzen; polnische Abzeichen und Komando wurden eingeführt, die Gutgesinnten sahen sich genöthigt auszutreten, wodurch es so weit kam, dass am 29. Sep[t]ember 1848 aus Anlass der Ausrückung der Bürgermiliz zur Michaelsfeier, die österreichischen Abzeichen an den Seitengewehren abgerissen und mit Füssen getreten wurden, wobei sich vor allen der ehemalige Militzhauptmann Bürger Sieniakiewicz hervorthat, indem er selbst mehreren seiner Mannschaft die Degenquasten herabriss, was im Oktober 1848 in einer Versammlung des bürgerlichen Scharfschützenkorps ebenfalls durch den Schneidermeister Kulczycki und den Lakirer Boczkowski jedoch ohne Erfolg angeregt wurde.

Die Nazionalgarde und Legion suchten folgerecht mit ihrer oben angedeuteten regierungsfeindlichen Richtung das k. k. Militär in jeder Weise zu reitzen und Exzesse herbeizuführen, theils um dadurch die feindselige Stimmung des Volkes zu vermehren, theils um Anlass zu Beschwerden zu haben und Konflikte zu veranlassen, die zum Aufstande und endlich zum Umsturze der bestehenden Ordnung führen könnten.

In dieser Beziehung sind besonders die Aussagen des armenischen Geistlichen David Dawidowicz, welcher von Seiten des bestandenen lemberger Nazionalrathes (Rada narodowa) zur Unterbringung der angekommenen Emigranten in Privathäusern verwendet wurde, dann der hiesigen Insassen Ioseph Czacki und Heinrich Schmid bemerkenswerth, indem sie angaben, dass vor allen die Emigranten, unter welchen Heltmann, Darasz, Domagalski, Malinowski, welche alle der polnisch demokratischen Centralleitung in Frankreich angehörten, was ältere strafgerichtliche Untersuchungen konstatirt haben, auf den Umsturz der kais. Regierung in Galizien hinarbeiteten, sich desshalb dem Militär feindlich entgegenstellten, besonders aber unter dem Proletariate in Lemberg Anhang suchten und fanden, und sich durch keine Vorstellungen von diesem Treiben abbringen liessen.

Die bisher geschilderte, thätige regierungsfeindliche Haltung der zwei vorzüglichsten Faktoren der Umsturzparthei machen auch die ihrem Inhalte nach nicht unwichtige Aussage eines hiergerichts durch den Gefertigten vernommenen geheimen Anzeigers, der von Seiten des lemberger Stadthauptmannes dem Gefertigten als eine verlässliche Person geschildert wurde, der jedoch, wie er angab, seiner persönlichen Sicherheit wegen, seinen Namen nicht Preis geben wollte, glaubwürdig: dieser protokollarischen Aussage nach, bestand in Lemberg seit dem Frühjahre 1848 und zwar seit den ersten Tagen der Bewegungen in Lemberg ein Commité, welches den Zweck hatte, Waffenanschaffungen zu besorgen, Aufregung unter der polnischen Bevölkerung anzufachen und zu nähren, die Schenkung der damals noch bestandenen Frohne im Namen der Grundherrn zu betreiben, um damit die Revoluzionsparthei, nicht aber die Regierung die Vortheile einer solchen Schenkung erhalte, die Entfernung der Gutgesinnten Beamten zu veranlassen und überhaupt alles zu thun, was die Regierung schwächen und endtlich deren Umsturz, als Folge dessen aber die Einsetzung einer provisorischen Regierung herbeizuführen geeignet wäre.

Dieses Komitee soll mit der öffentlich thätigen und von Seiten der Regierung geduldeten Rada narodowa in Lemberg, die sich um jene Zeit auch bereits konstituirt und nach und nach im Lande, und

zwar in allen Kreisstädten dergleichen Rady organisirt hatte, welche zu der lemberger im Verhältnisse der Unterordnung standen, im engsten Zusammenhange gestanden sein, ja einige Glieder der lezteren zu Comiteegliedern gehabt haben, und hielt seine Berathungen bald im gräflich Skarbek'schen Theatergebäude, bald im lemberger Dominikanerkloster, da dieser Konvent sich der Umsturzparthei stets sehr ergeben zeigte, nach der Aussage des Layenbruders Anton Rezny (der wegen der Verfolgungen, die er seiner der Regierung ergebenen Gesinnung wegen im Kloster erlitt, 1848 austrat und dermal Feldwebel ist) seine Lokalitäten vorzugsweise zur Unterkunft der Emigranten hergab, und dessen Guardian Dalmat Ufryewicz (bereits an den älteren hochverrätherischen Umtrieben, die im Jahre 1841 untersucht wurden, bedeutend betheiligt) und der Ord: Priester Korotkiewicz regierungsfeindliche Predigten hielten und grössere Summen zur Werbung für die ungarischen Insurgenten verwendet haben sollen.

Namentlich sollen dem genannten Comitée der Advokat Smolka (da er erst später nach Wien ging), der Privatagent Robert Hoefern, der Advokatenschreiber Carl Kiselka und Alexander Graf Dzieduszycki angehört haben; — es sollen ferner Sekzionen für Justiz-, Finanz- und Unterrichtsarbeiten, so wie für die Bewaffnung der damals erst im Entstehen begriffenen Nationalgarde gebildet worden sein, und insbesondere habe die Justizsekzion auf die Einführung von Schiedsgerichten gewirkt, um die rechtsuchenden Partheien von den kais. Gerichten abzuziehen und sie jenen aus der Mitte der Revoluzionsparthei hervorgehenden Richtern zuzuführen; — allgemein bekannt ist es, dass wirklich derlei Institute um jene Zeit in Lemberg und auf dem Lande auftauchten, was die Angabe jenes Anzeigers allerdings unterstüzt, — und in welcher Beziehung noch der eidlichen Angabe des politischen Agenten Eduard Schmidt erwähnt werden muss, dass Advokat Menkes sich die Einführung und Geltendmachung obiger Schiedsgerichte angelegen sein liess, ja selbst eine Instrukzion für dieselben verfasste.

Als Beleg endlich der Gesinnung und des Wirkens dieses Komitees wird angeführt, dass bald nach den Märzereignissen des Jahres 1848 in Lemberg Smolka in Folge einer Komiteeberathung in der Versammlung der Rada narodowa die Grundsätze der Demokrazie in feuriger Rede erläuterte und als die einzigen jezt zur Geltung kommenden vor einem zahlreichen Publikum erklärte, zugleich aber eine von vielen Edelleuten, darunter Ludwig Jabłonowski unterzeichnete Erklärung vorlas, laut welcher dieselben auf ihre Adelspraerogative verzichteten, Alexander Graf Dzieduszycki aber in der Versammlung

der Rada narodowa mit einer Rede auftrat, in welcher er versicherte, dass wenn hier für das Vaterland Blut fliessen sollte, wozu es übrigens bald kommen müsse, er zuerst das seinige opfern werde.

Zum Theile aus diesem Komitee bildete sich in der Folge, als nämlich im Sommer 1848 der ungarische Emissär Ernest Wański mit noch einigen andern, namentlich, wie der wegen Hochverrathes in Untersuchung gestandene Carl Kiselka angab, mit Bulharin, welcher hiergerichts wegen seiner Betheiligung an der galizischen Verschwörung vom Jahre 1846 zur Kriminaluntersuchung geeignet erklärt und mit Steckbriefen verfolgt wurde, in Lemberg eintrafen und sich an die Rada narodowa wegen der den Ungarn zu leistenden Hülfe wendeten, das sogenannte philomaggiarische Komitee in Lemberg, welchem der ehemalige k. österreichische Offizier Stanislaus v. Dąbrowski, der oberwähnte Carl Kiselka, der in der Folge assentirte Konstantin Gayda, die Doktoren der Rechte Dominik Gembarzewski und Ryglewicz, endlich der Winkelschreiber Jabłoński nebst noch einigen andern angehörten, und dessen Thätigkeit in der Anwerbung und Instradirung junger Leute nach Ungarn bestand, wo dieselben in eine dort errichtete polnische Legion eintraten und gegen die kais. Truppen kämpften.

Diese Umtriebe zu Gunsten Ungarns bildeten zwar den Gegenstand einer abgesonderten Untersuchung, und zwar jener des Stanislaus Dąbrowski, Carl Kiselka und des Staatsbuchhaltungsakzessisten Adolf Gelinek wegen Hochverrathes, mit welchen wegen Mangels an Beweisen die Untersuchung aufgehoben wurde; — da jedoch diese Umtriebe das regierungsfeindliche Wirken der Umsturzparthei in Galizien und namentlich in Lemberg in ein helles Licht stellen, und beweisen, dass dieselbe allerdings, wo sie nur konnte, auf den Umsturz der Regierung hinarbeitete, so ist es auch angedeutet, derselben hier zu erwähnen.

Die Thatbestandserhebung in Sachen der drei obgenannten Hochverrathsbeschuldigten bekräftiget wesentlich die Angaben jenes geheimen Anzeigers; denn es erhellet aus mehreren Zeugenaussagen, dass ein solches Komitee wirklich in der Wohnung des Victor Dunajewski und des jezt bereits verstorbenen lemberger Landrechts-Akzessisten Anton Pilsnicki bestand, wo sich alle diejenigen meldeten und einschreiben liessen, welche nach Ungarn zu dem dortigen Insurgentenheere gehen wollten, und in welcher Beziehung in der hiergerichtlichen Erhebung der lemberger Magistratsrath Slaski und der Magistratsauskultant Sidorowicz als thätige Werber für die Freischaaren nach Ungarn geschildert werden; so wie auch ferner ein bei dem in Wien, wegen seiner Betheiligung an den Wiener Oktober Ereignissen des

Jahres 1848 in kriegsrechtlicher Untersuchung gestandenen Alexander Ritter Jazwinski gefundener Brief des Carl Kiselka aus Lemberg an den oberwähnten ungarischen Emissär Ernest Wański dahin lautet, dass in Lemberg Werbungen für das ungarische Insurgentenheer mit Erfolg Statt finden, dass namentlich die Soldaten des Regimentes Maryassi, welches jener Zeit in Lemberg garnisonirte, nach Ungarn zu gehen verlangen, und dass die Unteroffiziere eine Deputazion an das Comitee schickten, um über die Mittel die Garnison zu verlassen und nach Ungarn zu gelangen, sich zu verständigen.

Eben so erhellet aus jenem Schreiben, dass eine Deputazion von Lemberg nach Ungarn abreisete, welche mit der ungarischen Revoluzionsregierung das Uibereinkommen über die Errichtung, Behandlung und Führung der polnischen Hülfslegion abschloss; — und Kiselka gab, diesen Brief erläuternd, in seinem Verhöre auch wirklich an, dass jenes Comitee bestand, dass er selbst einigen Berathungen (jedoch nicht als Mitglied) beiwohnte, dass aber ein sicherer Lange, Matcner und Tchorzewski als Glieder desselben galten, dass er Kiselka durch sie mit Wański und Bulharin, bei welchem lezteren er den nachmaligen Legionschef in Ungarn Ioseph Woroniecki traf, bekannt wurde und aus ihren Mittheilungen erfuhr, dass Bulharin nach Lemberg gekommen sei, um mit der Rada narodowa im Interesse der Förderung des ungarischen Aufstandes ins Einvernehmen zu treten, was auch erfolgt sein soll; da man aber hierorts in diese Agenten wenig Vertrauen sezte, so wurde entweder von Seiten der Rada narodowa oder des philomaggiarischen Komitees beschlossen, jene Deputazion an das ungarische Ministerium zu entsenden, wozu Stanislaus Dąbrowski, der Advokat Duniecki, der Emigrant Czerkaski, der Gubernial-Konzeptspraktikant Gniewosz und Alexander Ritter Jazwiński bestimmt wurden, welche auch mit Wański abreiseten, und mit Ausnahme des in Wien verbliebenen Jazwinski Anfangs Oktober 1848 zurückkehrten und anzeigten, dass sie mit der ungarischen Regierung über die Errichtung einer galizischen Hülfslegion von 1200 Mann übereingekommen seien.

Mit diesem Sachverhalte stimmt auch die weitere Aussage des oft erwähnten Anzeigers überein, dass nämlich die Angeworbenen in kleineren Rotten unter einem ihnen bestimmten Anführer auf ihren vorgezeichneten Wegen und Einbruchsorten, deren einer Skole im Stryer Kreise war, wo der Mandatar Jastrzębski[1]) dieses Geschäft besorgte, nach Ungarn entsendet und an die ungarischen Uibernahmskommissio-

[1]) Додано на боці оловцем: Jezierski?

nen in Bartfeld und Eperies gewiesen wurden, was auch durch eine solche schriftliche von Stanislaus Dąbrowski und Adolf Gelinek unterzeichnete Anweisung an die Kommission in Eperies aus dem Monate Oktober 1848, welche in dem erwähnten Geschäfts- und Berathungsprotokolle des akademischen Komitees gefunden wurde, bekräftiget wird; dass ferner in Sambor ein Filialkomitee des Lemberger unter der Leitung des in der Folge nach Ungarn gegangenen Gardehauptmannes Thorznicki[1]) bestand, welche Angabe allerdings durch die eifrige Unterstützung, welche die aus dem Samborer Kreise nach Ungarn entwichene Huszareneskadron in ihrem Unternehmen in und zunächst Sambor erfuhr, glaubwürdig erscheint; – in welcher Beziehung jedoch auch noch erwähnt werden muss, dass laut den von der Wiener politischen Erhebungskommission anher mitgetheilten Akten und namentlich laut eines Berichtes des Obersten des Regimentes Sachsen Coburg Huszaren, die Rada narodowa (die Lemberger oder Samborer) dem Oberlieutenant Lukats und dem dieses Umstandes auch geständigen Oberlieutenant Fölgyessy kurz vor ihrer Entweichung 400 fr. CM auf Kossuths Rechnung auszahlte; dass die zur Lemberger Nationalgarde gehörigen Graf Leonard Piniński und Martin Goszkowski die Wegweiser der flüchtigen Huszaren von Ianow bis Sambor machten, und dass endlich die in Sambor angehaltenen Huszaren dort neuerdings durch Nationalgarden zu Fluchtversuchen verleitet wurden, welche Umstände den Einflusz des lemberger polnischen Nationalrathes und der Garde auf dieses gesetzwidrige Treiben darthuen.

Bezüglich dieses, den Huszaren bei der Desertion geleisteten Vorschubes ist übrigens die Untersuchung bei dem lemberger Strafgerichte anhängig, und namentlich die Ergänzung des Thatbestandes im kommissionellen Wege im Zuge, worüber sodann die Qualifications-Erkenntnisse zu fällen sein werden; übrigens steht dieser Fall des den Militärdeserteuren geleisteten Vorschubes nicht als das einzige Beispiel der eifrigen Bemühungen der Umsturzparthei, die k. k. Truppen zum Abfalle zu verleiten, da, denn es steht bei dem lemberger Strafgerichte auf noch Ignaz Lang, Sohn des Gutsherrn von Wolica, Żołkiewer Kreises, wegen des Verbrechens der Vorschubleistung in Untersuchung, weil derselbe der Erhebung zufolge mit seinen Brüdern, dem dermaligen Justiziär Josef und Emanuel Lang, die am 30. Oktober 1848 erfolgte Entweichung einer Eskadron des Huszaren Regiments Sachsen Coburg aus der Stazion Grossmosty, Żołkiewer Kreises, nach

[1]) Додано: hat den Hauptmann Schaller vom Nr. 9 Infanterie zu Sambor im Duelle getödtet.

Ungarn vermittelte; wobei noch bemerkt werden muss, dass auch diese Untersuchung Spuren des Einwirkens der lemberger Rada narodowa auf diese Flucht enthält, indem verkömmt, dass Ignatz Lang kurz vor jener durch ihn und seine Brüder beförderten Desertion sich zur Rada narodowa nach Lemberg begab und Geldmittel von dort nach Mosty brachte, welcher leztere Umstand dadurch bekräftiget erscheint, dass nach mehreren Aussagen die Brüder Lang Geld unter die Hussaren vertheilten, um sie theils zur Flucht zu bewegen, theils ihnen diese zu erleichtern.

Die Glieder des Lemberger ungarischen Komitées bemüheten sich ferner stets die günstigsten Nachrichten über den Fortgang der ungarischen Insurrekzion im Publikum zu verbreiten, und lezteres den Ungarn günstig zu stimmen, da sie auf einen Einfall der Ungarn in Galizien rechneten und ihnen durch diese Propaganda ihre Fortschritte im Lande erleichtern wollten.

Diese so thätige Unterstützung der ungarischen Insurrekzion von Seiten der Galizianer und insbesondere der Lemberger, wirft ein helles Licht auf die gleichartigen Plane, mit welchen man hier umging, insbesondere, wenn man berücksichtigt, dass Alexander Iazwinski, wie theils die wiener kriegsrechtliche, theils die hiergerichtliche Untersuchung nachwiesen, in Wien, wo er Anfangs Oktober 1848 ankam, grössere Einkäufe von Gewehren und anderem Rüstzeuge machte, und den Handelsmann August Obermajer in Wien, wie dieser selbst angibt, zur Reise nach Krakau zu bewegen suchte, wo dieser von einer Komission die Gelder zum Ankaufe einiger Tausend Gewehre erhalten würde, welche Gewehre Obermajer in der Folge dem Iazwinski in kleineren nich auffallenden Sendungen zuschicken sollte, und worüber sich Iazwinski natürlich nicht genügend erklären konnte.

Ausser den bisher genannten drei ausser der Rada narodowa in Lemberg wirkenden Komitees, nämlich jenem älteren, an welchem Smolka, Hoefern und einige andere Theil nahmen, dann dem akademischen Comitee, endlich dem ungarischen, führte die bisherige Thaterhebung auf einen vierten Verein, die Gesellschaft der Brüder — „T o w a r z y s t w o b r a c i“ genannt.

Es befindet sich nämlich in hiergerichtlicher Untersuchungshaft wegen des Verbrechens der Nachmachung öffentlicher Kreditspapiere der Geistliche Hippolit Bobek, der schon im Jahre 1846 politisch kompromittirt, desshalb in eine geistliche Korrektionsanstalt gebracht, dann wieder als Vikär angestellt wurde, im Jahre 1848 seinen Posten eigenmächtig verliess, und nach Lemberg, von da aber nach den No-

vembereignissen des Jahres 1848 nach Ungarn ging, dort bei den Insurgenten Dienste nahm, nach Unterdrückung des Aufstandes aber nach Galizien zurückkehrte, sich an mehreren Orten herumtrieb, bis er in Lemberg als Verfertiger falscher Banknoten im Jahre 1850 aufgegriffen wurde.

Dieser gab im Monate März 1851 in seinem Verhöre an, dass er nach Ostern 1848 nach Lemberg kam, und hier in die um jene Zeit oder längstens bis Anfangs Sommers 1848 entstandene Gesellschaft der Brüder eintrat; dieser Verein bestand öffentlich und habe die Verbreitung allgemeiner Bildung, und insbesondere im Landbauer das Bewusstsein der Menschenwürde zu wecken, die Errichtung von Volksschulen, Verbreitung der Nächsten- und christlichen Liebe in Galizien zum Zwecke gehabt, um auf diesem Wege die allgemeine Wohlfahrt zu befördern.

Um diesen Zweck zu erreichen, hielt der Verein Sitzungen, in welchen über die einzuschlagenden Wege und Mittel dazu unter dem Vorsitze eines Präsidenten öffentlich berathen wurde; die Mitglieder, deren in Lemberg bei 50 bestanden, leisteten monatliche Beiträge, so wie auch die Rada narodowa, mit welcher der Verein in steter Verbindung war, demselben Unterstützungen zukommen liess, was auch der lemberger wohlthätige Damenverein that.

Um seine Zwecke im ganzen Lande zu verfolgen sendete der Verein seine Agenten aus, um die Grundsätze der christlichen Liebe zu predigen, das Landvolk aufzuklären, Beiträge zur Schulenerrichtung zu sammeln, dem Vereine Mitglieder zu werben, und im gleichen Interesse wirkende Filialvereine zu errichten; ein solcher Aussendling für den Tarnopoler und Czortkower Kreis war während des Sommers 1848 auch Hippolit Bobek, will jedoch nicht viel Sympathie für die Sache gefunden haben, übrigens mögen solche Filialvereine in den westlichen Kreisen bestanden haben, denn in den östlichen sollten sie erst errichtet werden.

Zum Vereine gehörten namentlich die Mehrzahl der in Lemberg anwesenden Emigranten, insbesondere Victor Heldmann, der zeitweise den Vorsitz führte, ein gewisser Głoskowski, der privatisirende Doktor der Rechte Dominik Gembarzewski, ehemals wegen Hochverrathes aus Mangel an Beweisen entlassen, so wie auch der jetzige Kriminalgerichtsauskultant Caspar Cięglewicz, der die Statuten des Vereines in einem zu veröffentlichenden Programme zu redigiren hatte und eine die Zwecke des Vereines verfolgende Zeitschrift herausgeben sollte; mehr will Bobek nicht über das Wirken des Vereines wissen, weil er bald nach seinem Eintritte seine Missionsreise antrat, von die-

ser aber gerade vor dem 1 November 1848 zurückkehrte, welcher Tag auch den Verein seinem Ende zuführte. Caspar Cięglewicz, von dessen Theilnahme an obigem Treiben Bobek gegenwärtig die erste Spur lieferte, gab darüber vernommen an, dass er allerdings dem oben genannten Vereine angehörte; er sei im Oktober 1848 auf Aufforderung der kolomeaer Abgeordneten der dortigen polnischen Nazionalen, die in ihm als geborenen Kolomeaer Vertrauen hatten, als ihr Bevollmächtigter in die Rada narodowa zu Lemberg eingetreten, wo er jedoch wegen der kurzen Zeit seiner Betheiligung an derselben, da der 2 November 1848 auch diesem Vereine ein Ende machte, weder etwas besonderes gewirkt, noch auch von den Leistungen anderer etwas erfahren habe; zu Anfangs Oktober 1848 sei er endlich auf Aufferderung mehrerer Glieder des Brüder-Vereines, dessen öffentliche Sitzungen er einige Male als Gast besucht habe, mit diesem in nähere Berührung getreten, indem er gegen monathliche Bezahlung von 50 fr. CM die verantwortliche Redakzion der von diesem Vereine zur Förderung seiner Zwecke herauszugebenden Zeitschrift „Pielgrzym ludu“ übernahm, und da nach den Satzungen des Vereines nur ein Vereinsglied die Redakzion führen dürfte, sei er auch in den Verein, welchem damals Dr. Gembarzewski vorstand, eingetreten, doch verhinderte der 2 November die Herausgabe jener Zeitschrift, da er auch den Verein auflösete; — als Vereinszweck bezeichnet er Verbreitung allgemeiner Bildung, der Nächstenliebe, um den Armen mit dem Reichen zu vereinen, endlich Ausbildung der polnischen Sprache; andere politische Tendenzen will er in so ferne ausgeschlossen wissen, als nicht schon jede Verbreitung von Bildung einen entfernten politischen Zweck in sich nothwendig trage; er läugnet endlich nicht, dass es auch Mitglieder gab, welche jedoch in der Minderzahl gewesen seien, die dem Vereine andere politische Zwecke unterschieben wollten.

Seine Theilnahme am Vereine entschuldigt er übrigens damit, dass derselbe öffentlich geduldet und das Associations Recht damals unbeschränkt war.

Cięglewicz brachte auch ein gedruktes Exemplar der Statuten des Brüdervereines bei, in welchem die „Nächstenliebe“ als oberster und leitender Grundsatz des Vereines ausgesprochen ist, Aufklärung zu verbreiten wird als Zweck bezeichnet und besonders das Landvolk als Gegenstand dieser Bemühungen herforgehoben, welche die Verbrüderung und Einigung insbesondere des Landmannes mit dem ehemaligen Gutsherrn zu Folge haben sollten; — die Organisation des Vereins halte aus Central- Kreis- und Filialkomitées zu bestehen, die mit einander im innigsten Zusammenhange sein sollten, an der Spitze des

Vereines hatte als Exekutionsorgan desselben eine aus 7 Gliedern bestehende leitende Abtheilung zu wirken; die grösseren und kleineren Komitées, sowie jedes Vereinsglied hatte nach Kräften in seinem Bezirke alle Innwohner kennen zu lernen, die Aufklärung derselben zu vermehren, Einigkeit unter denselben zu begründen und sie dem Vereine zu befreunden, damit sie in gleicher Weise wirken mögen.

Mit des Cięglewicz Angaben stimmen nur in zurückhaltenderer Weise auch iene des Präsidenten dieses Vereines Dominik Gembarzewski überein, nur fügte derselbe noch hinzu, dass er im Monate Oktober 1848 eben jenen Verein der Brüder in der Rada narodowa zu Lemberg repräsentirte, welche leztere er als das die Interessen der Nazion bei der administrativen Gewalt der Regierung vertretende Organ angesehen wissen will.

Diese Darstellung lässt keinen Zweifel übrig, dass dieser Verein keinen andern Zweck hatte, als unter dem Deckmantel religiöser und moralischer Bestrebungen, demokratische Propagande im weitesten Umfange zu üben, und namentlich das Landvolk, dessen treue Anhänglichkeit an die kais. österreichische Regierung alle Plane der Umsturzparthei durchkreuzen musste, für sich zu gewinnen.

Ferner erwähnten Cięglewicz so wie Gembarzewski des Bestandes noch zweier Vereine im Laufe des Jahres 1848 in Lemberg und zwar des Vereines der Freunde des Rechtes, und jenes der Privatbeamten zur wechselseitigen Hülfe; — Cięglewicz will beide nicht gekannt haben, dagegen gehörte Dr. Gembarzewski seiner Angabe nach dem Vereine der Rechtsfreunde an, welcher den Zweck gehabt habe, Vorschläge zu Verbesserung der Justizpflege und politischen Administrazion im Lande vorzubereiten und seiner Zeit der Regierung vorzulegen; der Gefertigte muss übrigens bemerken dass notorisch dieser Verein es war, der alle sich der deutschen Sprache bedienenden Beamten aus dem Lande zu entfernen suchte, und gegen sie, wie namentlich gegen den gefertigten Berichterstatter diesfalls Klagen bei den vorgesezten Behörden überreichte und Anklagen in den öffentlichen Blätern einrücken liess; die Advokaten Malisz und Hoffmann waren die Leiter dieses Vereines, was den politischen Zweck des Vereines hinreichend charakterisirt, da diese Beiden die masslosesten politischen Wühler waren.

Als Zweck des Vereines der Privatbeamten bezeichnet Gembarzewski wechselseitige Unterstützung behufs ihrer Unterkunft und Existenz. Uiber diesen Verein liegt übrigens nichts weiteres vor.

Endlich weiset die hiergerichtliche Erhebung auch den Bestand eines Handwerker Vereines in Lemberg während des Jahres 1848

nach; nach Angabe eines Vereinsgliedes soll der Bestand dieses Vereines mittelst eines gedrukten Programmes veröffentlicht worden sein, was jedoch noch nicht konstatirt ist; der Verein umfasste die Klasse der Handwerkergesellen, als Vereinszweck wird Aufklärung in geistiger und technischer Beziehung, Beilegung der zwischen den Gesellen oder diesen und ihren Meistern vorkommenden Streitigkeiten und die Verschaffung von Arbeit bezeichnet. Mehrere Versammlungen wöchentlich wurden gehalten und kleine Beiträge zur Bestreitung der Miethe für das Vereinslokale und der Kanzleierfordernisse entrichtet; als Vorstand wird ein Schneider Maciejewski, der den polnischen Revoluzionskampf von 1831 mitmachte, dann in Frankreich gewesen und im Jahre 1848 zurückkehrte, bezeichnet, dessen jetziger Aufenthalt ist jedoch unermittelt geblieben.

Auch hier also hatte ein Glied der Emigrazion die Leitung übernommen, und mit welchen Künsten dieser Betrüger seine leichtgläubigen Vereinsglieder zu beirren suchte, ergibt sich daraus, dass derselbe vor seinem angeblich nach Krakau erfolgten Abgange von Lemberg in einer Versammlung, welcher ausser den Vereinsgliedern auch noch viele Fremde insbesondere Geistliche beiwohnten, als von Gott mit einer Offenbarung begnadigter Seher auftrat, welcher Offenbarung zu Folge bis 1856 fortwährend blutige Kämpfe stattfinden würden, in deren Folge die Fürsten werden abtreten müssen, wobei er, um seine Angaben glaubwürdiger zu machen, auf die Thronentsagung Seiner Majestät des Kaisers Ferdinand hinwies.

Sein Nachfolger in der Leitung dieses Vereines war abermals ein Emigrant — der Techniker Carl Paduch, und es gehörten dem Vereine mehrere bereits wegen politischer Umtriebe verhaftet gewesene Personen, wie die Mechaniker Schnaufert und Kretschmer und der Gutsbesitzer Miecislaus Darowski an.

In den Versammlungen wurden politische Zeitschriften vorgelesen und den Zuhörern erläutert, die nothwendige Einigung aller slavischen Völkerstämme ihres gemeinsamen Interesses und Ursprunges wegen gelehrt, die glücklichen Zeiten unter den polnischen Königen gepriesen, und insbesondere die Einschreibung der Handwerkergesellen in die Nationalgarde betrieben; — bedeutenden Einfluss auf diesen Verein soll auch der Winkelschreiber Carl Hubrich, der ihn namentlich in der Rada narodowa repräsentirie, geübt haben.

Aus der Darstellung des Wirkens der hier bestandenen bewaffneten Körper, Komitées und Vereine, ergibt sich eine so gleichförmige Richtung aller dieser nazionalen Kräfte, und eine solche Uibereinstimmung in den Grundsätzen ihres Handelns, dass man nicht zweifeln

kann, dass sie ein gemeinschaftliches Ziel zu erreichen sich bemüheten; und betrachtet man ferner die offen regierungsfeindliche Richtung, die in allem, was sie unternahmen, vorherrschte, das auffällige Streben nach Schwächung der Regierung und Vermehrung der eigenen Kräfte, so gewinnt man auch die Uiberzeugung, dass das oberwähnte Ziel kein anderes, als der Umsturz der kais. Regierung in Galizien sein konnte, und dass daher die Ereignisse des 1/2 Novembers 1848 nicht zufällig oder gar von Seiten der Regierung (wie man glauben machen will) herbeigezwungen, sondern dass sie vielmehr der berechnete Erfolg eines früheren planmässieen Wirkens waren.

Die strafgerichtliche Erhebung förderte aber auch mehrere Daten zu Tage, welche die Absicht, einen Aufstand herbeizuführen direkt beanzeigen und zwar:

Hat nach mehreren Zeugenaussagen der in Ungarn verschollene Techniker Theofil Czarnecki eine Woche vor dem 1 November 1848 öffentlich geäussert, dass es zur Beschiessung der Stadt kommen werde, voraus gefolgert werden muss, dass er von der darauf eingetretenen Erhebung in vorhinein Kenntniss haben musste; es erhellet ferner aus mehreren Aussagen, dass bereits Vormittags am 1 November 1848 unter den Nationalgardisten eine auffallende Geschäftigkeit, ein geheim thuender lebhafter Verkehr in den Gewölben der Stadt, Hin- und Hertragen von Waffen wahrgenommen wurde, welches Treiben keinen offenkundigen dasselbe in erlaubter Weise rechtfertigenden Zweck hatte.

Namentlich gibt Eduard Schmidt eidlich an, dass er in den lezten Tagen Oktobers 1848 im Gewölbe des Kaufmannes Klein einige Studenten traf, die sehr hastig Pulver und Kugeln zu kaufen begehrten, und auf die Erwiederung, dass nur Schrot verhanden sei, auch dieses nahmen, wobei sie die grösstmöglichste Quantitat verlangten; Kaufmann Klein gab dem Deponenten die Aufklärung, dass dies schon seit einigen Tagen so fortgehe, und dass alle Munizionsvorräthe aufgekauft wären.

Bereits um die Mittagszeit sammelten sich ferner zahlreiche Menschengruppen im Innern der Stadt, und in der Zuckerbäckerei des Pasinkowski, dem bekannten Zusammenkunftsorte der Glieder der Umsturzparthei, so wie an den Strassenecken Plakate sichtbar wurden, welche den Anmarsch von 70000 Ungarn gegen Wien, so wie die Ankündigung enthielten, dass laut einer von Reichstagsdeputirten und und Przemysler lat. Bischofe Wierzchleyski, einem bekannten Anhänger der Bewegungsparthei, eingelangten Nachricht, Fürst Windischgrätz aufs Haupt geschlagen worden sei; dass ferner im Samborer Kreise die Bauern bereits im Aufstande gegen die Polen seien, indem sie

den zur Lemberger Nazionalgarde gehörigen Grafen Leonard Pininski überfallen hätten (welche Angabe sich auf die bereits geschilderte Desertion der Hussaren im Samborer Kreise, den ihnen durch Pininski geleisteten Vorschub, und das gesetzliche kräftige Auftreten der Bauern bezog), daher das Volk zur brüderlichen Eintracht und zur Bewaffnung aufgefordert wurde.

Diese Plakate wurden den versammelten Volkshaufen durch unbekannte Personen vorgelesen, was alles die Aufreitzung der Volksmassen zum offenen Auftreten gegen die gesetzlichen Gewalten bezwecken musste, in welcher Absicht offenbar auch laut mehrerer Zeugenaussagen der polnische Flüchtling Lesniowski gerade am 1 November 1848 und zwar vor Abends, daher gerade vor dem Ausbruche des Aufstandes im Kaffeehause die Nachricht verbreitete, in Wien sei die Republik proklamirt worden.

Nachmittags am 1 November 1848 und zwar noch mehrere Stunden vor dem Ausbruche versammelten sich 2 Kompagnien Nazionalgarden im Gebäude des Ossolinskischen Institutes, und übten sich in Angriffsmanövern, ohne dass mehrere über den Zweck dieser Massregel befragte Beschuldigte darüber eine rechtfertigende Aufklärung geben konnten; so wie auch, was besonders bemerkenswerth ist, laut des bereits erwähnten Geschäftsprotokolles des akademischen Komitées, dasselbe sich Ende Oktobers 1848 beeilte, alle aus Anlass der Ferien aus Lemberg abwesenden Akademiker und Mitglieder der Legion zur Rückkehr vor dem 2 November 1848 nach Lemberg dringend und bei ihrer Ehre aufzufordern, was Peter Gross damaliger Adjunkt der philisophischen Fakultät und Präsident des akademischen Komitées vernommen, auch als geschehen zugab, jedoch keine hinreichenden Gründe dafür anzugeben wusste.

Vorzugsweise berücksichtigungswerth sind in der oberwähnten Beziehung endlich noch die Aussagen des Grafen Stanislaus Starzynski, und des eidlich vernommenen politischen Agenten Eduard Schmidt, welcher ungefähr bis September als Mitglied des städtischen Gemeindeausschusses, auch gewähltes Mitglied der Rada narodowa c e n t r a l n a (wie sich die lemberger nach dem Entstehen mehrerer Rady auf dem Lande vorzugsweise nannte) war. Graf Starzynski, der als Deutschkatholik den Eid verweigerte, gab an, aus dem offenen Auftreten des lemberger polnischen Nazionalrathes, aus dem Innhalte der zahlreichen öffentlich angeschlagenen Plakate, so wie aus vielen ungescheut geführten Reden seiner Bekannten folgern zu müssen, dass die Errichtung einer polnischen Republik das Bestreben jener Bewegung in Galizien gewesen sei, insbesondere habe ihn der nunmehr

bereits verstorbene ehemalige Gubernialrath Wasilewski wiederholt aufgefordert, an den Berathungen des Nazionalrathes über das Wohl des Vaterlandes Theil zu nehmen, und als er Starzynski darauf nicht einging, habe ihm Wasilewski für den Fall, als er mit der Bewegungsparthei gemeine Sache machen würde, die Stelle eines Refferendars versprochen, und las ihm zugleich aus einem Verzeichnisse diejenigen Namen vor, welchen höhere Würden zugedacht waren; so viel Starzynski sich an dieses Verzeichniss erinnert, war ein Baron Konopka zum Finanz-Minister und Wasilewski zum Diktator bestimmt, auch hätten der nach der Hand zum Militär assentirte Dobrzanski, Ioseph Dierzkowski, der bereits verstorbene Gutsbesitzer N. Strzembosz und der Gutsbesitzer N. Ianiszewski als besonders hervorragende und thätige Glieder der Umsturzparthei gegolten. Eduard Schmidt gibt im Zusammenhange mit den Aussagen Starzynskis über die Diktatur weit bestimmter an; dass während seiner Betheiligung an der Rada narodowa in derselben vielseitig die Rede war, dass der stets zu verfolgende Zweck der Rada narodowa kein anderer, als die endliche Herstellung eines unabhängigen Polens sein könne, dass man vor allem im friedlichen Wege dies Ziel erstreben, desshalb alles dasjenige von der Regierung verlangen und durchsetzen müsse, was Galizien eine möglichste Sonderstellung gegenüber den übrigen Theilen der Monarchie verschaffen könne, insbesondere müsse die Nazionalgarde möglichst stark gemacht und für Waffenvorräthe gesorgt werden, um zu rechter Zeit dieses Streben auch kräftig unterstützen zu können; natürlich kamen diese Äusserungen nur in den geheimen Berathungen vor, und am häufigsten hörte sie Zeuge von dem Advokaten Malisz, Krzeczunowicz, Lakirer Boczkowski, Gubernialrath Wasilewski, dem Gutsantheilsbesitzer Wasilewski, Abancourt, Dobrzański, Dzierzkowski, Apotheker Ziętkiewicz und Smarzewski; ein Ausfluss dieser Tendenzen war die Beschickung des Slavenkongresses in Prag von Seiten der Rada narodowa; Advokat Malisz und ein ihm beigegebener Aktuar (dürfte der Landrechtsrathsprotokollist Pogłodowski gewesen sein) waren die abgesendeten Organe, so wie nach Frankfurth der Graf Titus Dzieduszycki entsendet wurde; sie erhielten geheime Instrukzionen vom Präsidenten der Rada narodowa, was zur Zeit wahrscheinlich Dzierzkowski war; den geheimen Inhalt dieser Instrukzionen erfuhr Deponent nicht, der ostensible Inhalt derselben aber wies diese Agenten an, der Sache Polens allgemeine Theilnahme und Unterstüzzung zu gewinnen.

Die folgerechte Verfolgung des obigen politischen Planes führte in der Rada narodowa endlich zur Einführung eines Septemvirates,

welchem und insbesondere dessen Präsidenten die unbeschränkte Macht einer Diktatur eingeräumt wurde; charakteristisch bezeichnend ist das stets geltend gemachte Motiv, dass man für Fälle eines Aufstandes insbesondere einen leitenden Körper brauche, der unabhängig und ohne Verantwortlichkeit alles verfüge, was die Lage des Augenblickes erfordern würde; — dieses Septemvirat kam ungefähr Ende Juny 1848 und zwar wahrscheinlich über den Vorschlag des Gutsantheilsbesitzers Wasilewski zu Stande; Deponent wohnte dieser Berathung bei; zu Gliedern des Septemvirates wurden gewählt: Graf Alexander Borkowski, der Antheilsbesitzer Wasilewski aus Filipówka, Alexander v. Batowski als damaliger Präsident der Rada narodowa, der Advokat Menkes[1]), endlich der Gutsbesitzer Abancourt[2]), vielleicht Meliton Pięczykowski und der Gubernial-Rath Wasilewski, die der betreffenden Berathung beiwohnten; die Universitäts Adjunkten Ruebenbauer und Gross, die mit der Rada narodowa stets in innigster Verbindung standen, könnten ebenfalls diesem Septemvirate zeitweise angehört haben; über die weiteren Agenden dieses Ausschusses weiss Deponent, da er in denselben nicht gewählt wurde, in der Folge das Vertrauen dieser Parthei einbüsste und im September auch die Rada narodowa verliess, nichts anzugeben. Wenn ferner Deponent auch glaubt, dass eine gewaltsame Erhebung für der 1. Novemb. 1848 nicht in vorhinein verabredet gewesen, so gibt derselbe doch an, dass allerdings seit den lezten Tagen Oktobers, und insbesondere seit der publizirten Adresse des bürgerlichen Ausschusses vom 24. Oktober 1848 an den Reichstag, der den Anschluss Lemberger an die Revoluzion aussprach, eine allgemein sichtbare Vorbereitung zu einem Erregnisse offener Gewaltthätigkeit vorzugsweise gegen das Militär eintrat, woraus geschlossen werden müsse, dass der Ausbruch des Aufstandes wohl beschlossen, aber die Zeit noch nicht bestimmt war und derselbe zufällig übereilt wurde.

Eine Zusammenhaltung dieser mit der Starzynskischen Aussage weiset den inneren Zusammenhang beider nach, macht daher jene Schmidts um so glaubwürdiger, und es muss nur noch bemerkt werden, dass Schmidts Depositionen erst vor einigen Tagen erfolgten, daher auch die darin enthaltenen Andeutungen erst jetzt weiter verfolgt werden können.

Ist die Errichtung der oben besprochenen Diktatur ein augenfälliger Beweis für die regierungsfeindlichen Absichten der hiesigen

---

[1]) Додано на боці оловцем: Osias.

[2]) Додано: !!

Bewegungsparthei, so muss auch noch, als mit diesen Vorgängen im Einklange stehend, der Errichtung des Sicherheitsausschusses erwähnt werden, eines Körpers, der den gemachten Erfahrungen zufolge stets und überall als der Grundpfeiler revoluzionärer Bestrebungen galt; es fehlte auch in Lemberg aller plausible Grund zur Errichtung desselben, und es zeigt sich daher nur, dass die hiesige Umsturzparthei damit einen Schritt mehr zur Erreichung ihrer Plane that. Nach Aussage Eduard Schmidts trat dieser Sicherheitsausschuss erst im September 1848 ins Leben, weil bis dahin Schmidt Mitglied des Gemeindeausschusses, in demselben aber nichts von einem Sicherheitsausschusse vorgekommen war; diesem Sicherheitsausschusse gehörten der Bürger Caspar Boczkowski, Doktor der Medizin Felix Maciejowski, Advokat Gnoinski[1]), Advokat Menkes, der Direktor der Sparkasse Hippolit[2]) Wysłobocki, der Schneidermeister Thomas Kulczycki an, und schon diese Zusamensetzung des Ausschusses lässt auf den Geist schliessen, welcher in demselben herrschte.

Ferner muss man als hierher gehörig, noch der Aussage des Kreiskomissärs Wex erwähnen, welcher damals in Sambor in der Dienstleistung stehend, der Nazionalgarde angehörte und am 1. November 1848 nach Lemberg kam, angeblich um dem ihm als der Regierung ergebenen bekannten Garde-General Wybranowski die Anzeige von dem gesetzwidrigen Treiben der Samborer Garde zu machen, die es offenbar auf eine bewaffnete Erhebung abgesehen hatte; ungeachtet dieser angeblich guten Absicht, wurde Wex in der Nacht des 1. Novembers auf der Gardehauptwache gesehen, und es dürfte seine Ankunft in Lemberg einen ganz anderen unlauteren Zweck gehabt haben; jedenfalls deutet auch seine Aussage auf einen in vorhinein gefassten Plan eines allgemeinen Aufstandes hin.

Endlich ist es hier auch noch angedeutet, aus den vielen, während des Jahres 1848 von Seiten der Umsturzparthei erschienenen Proklamazionen und Kundmachungen auch jener vom 24. Oktober 1848 datirten, an den Reichstag stilisirten und an den Strassenecken der Stadt angeschlagenen Adresse des Bürgerausschusses von Lemberg zu erwähnen, in welcher es laut der hiergerichts erliegenden Abschrift heisst: dass die für die Freiheit glühenden Bewohner Lembergs sich durchdrungen fühlen von Sympathie für die edlen Wiener und die Ereignisse des 6. Oktobers, sie zollen den Volksvertretern ihre volleste Anerkennung für ihren Muth in Vertheidigung der Freiheit, und erklä-

---

[1]) Додано на боці: kein Revoluzioner.

[2]) Поправлено на боцї на: Hieronim.

ren sich bereit, die Reichsversammlung in Wehrung der Freiheit nach allen Kräften zu unterstützen, mit Gut und Blut für die Errungenschaften einzustehen, weil nur auf diesem Wege die polnische Nazion zu ihren angestammten Rechten gelangen werde; der Inhalt dieser Adresse spricht wohl deutlich den Anschluss an die Revoluzion aus.

Zu diesen Umständen, welche die Absicht, einen Aufstand hervorzurufen, deutlich herausstellen, gehören zwar noch einige andere, welche jedoch deshalb erst bei der Darstellung der Ereignisse von 1/2 November 1848 selbst berührt werden, weil sie erst im Laufe dieser Ereignisse vorkamen, somit von der unten folgenden Darstellung derselben untrennbar sind.

Im Sinne des bereits erwähnten hohen Ministerial-Erlasses vom 17. Oktober 1849 Z. 4840 werden ferner auch jene, wenn auch nur in geringer Zahl erhobenen Umstände angeführt, welche auf eine Verbindung der hierländigen Umtriebe mit den Bewegungen des Jahres 1848 in andern Kron- oder fremden Ländern hinweisen:

In wie ferne die Thaterhebung die Berührungen der hiesigen Umsturzparthei mit den ungarischen Insurgenten herausstellte, ist bereits erwähnt worden; dagegen muss das bisher nicht berührte Verhältniss des Alexander Kostin aus Czernowitz und seines Anhanges zu der Umsturzparthei in Lemberg, noch bestimmter aber zu jener in Wien berührt werden:

Nach Aussage mehrerer Zeugen und Mitbeschuldigten war es vorzüglich Alexander Ritter von Kostin, damaliger Auskultant des Czernowitzer Stadt- und Landrechtes, der zu Anfangs Oktober 1848 unter der Czernowitzer Jugend den Plan verbreitete, eine Freischaar zu bilden, die sich nach Wien zur Unterstützung des Reichstages verfügen sollte; wenn auch die meisten Beschuldigten vorgeben, dass dieser Freischaarenzug in der Absicht Statt finden sollte, um den Reichstag und den gefährdeten Thron zu schirmen, so gibt doch abgesehen davon, dass die Seichtigkeit dieser Entschuldigung von selbst einleuchtet, der dermalige Lieutenant Leonard Oleskiewicz, damals selbst Theilnehmer an jenen Umtrieben an, dass dieser Freischaarenzug zur Vertheidigung Wiens gegen die kaiserlichen Truppen beschlossen worden sei, welcher Zweck auch in einer im Lycealgebäude gehaltenen Versammlung ausgesprochen wurde, — namentlich trat dort als Redner der Doktor der Rechte und Rechtsvertretter Alt auf. In Folge dieses Beschlusses wurde ein Komitée bestellt, welches sich mit der Anwerbung und Einzeichnung der Freischärler, mit der Sammlung von Unterstützungsbeiträgen für dieses Unternehmen, endlich mit der Beförderung der Freischärler nach Wien befassen sollte; diesem

Komitee gehörten namentlich der Advokat Alt, der Apotheker Alt, der Handelsmann Iuster, der Silberarbeiter Goetz, Auskultant Kostin und der Czernowitzer Kriminalrath Felix Niemczewski an; lezterer wird mit Kostin und Alt als die thätigsten bezeichnet.

Den Anlass zu diesem Unternehmen gab nach mehreren Aussagen ein in Czernowitz verbreiteter Aufruf, von Seiten des Reichstages, diesen bei der ihm drohenden Gefahr zu unterstützen, und wie der ebenfalls an diesem Unternehmen betheiligte, dermalen aber bei dem Infanterie-Regimente Fürst Schwarzenberg assentirte Anton Knisch angibt, ein gewisser Ratczay, Hörer der Rechte und Hauptmann der Wiener Studentenlegion, der sich in Czernowitz einfand, und Kostin zu jenem Unternehmen bewogen haben soll, welcher Umstand das zwischen der Wiener Umsturzparthei und den Bewegungsmännern in der Bukowina vorhandene Einverständniss nachweiset.

Kostin betrieb übrigens die Sache mit solchem Eifer, dass nach einigen Aussagen er selbst aus einigen Mitteln einige 1000 Gulden zur Ausrüstung dieses Zuges verwendete, indem er vielen Angeworbenen aus eigenen Mitteln 40 fr. CM pr Kopf zur Bestreitung der Ausrüstung und Reise nach Wien auszahlte, worüber zum Theile Quittungen unter Kostins Papieren betreten wurden, was daher Kostin bei seiner strafgerichtlichen Einvernehmung nicht läugnen konnte und wirklich 600 fr. CM aus eigenen Mitteln verausgabt zu haben gestand; zu demselben Zwecke wurden übrigens auch die eingegangenen Beiträge vorausgabt, womit sich Kriminalrath Niemczewski als erwählter Kassier des Komitees befasste; insbesondere gehörten zu den Beitragspendern nach Angabe des Leon Gerbel, der sich als Sammler bethätigte, der griechische Bischof und der Stadt- und Landrechtspräsident Umlauf.

Die Zahl der für die Freischaar Geworbenen konnte nicht sicher gestellt werden, musste jedoch in Anbetracht der vielen vorkommenden Namen, dann des Umstandes, dass nach gemachten Aussagen der jezt in Militärdiensten stehende Knisch eine bedeutende Zahl Handwerksbursche und Proletarier in die Versammlung brachte, welche diesen Zug berieth und dass die Gesellen gewaltsamer Weise Geld zur Reise nach Wien zu erhalten suchten, nicht unbedeutend gewesen sein; — Kostin wurde zum Hauptmanne der Freischaar gewählt, zu welcher auch die Kreisamtskonzeptspraktikanten Iosef Medwej, Franz Gątkiewicz, Johann Leibschütz, der Fiskalpraktikant Demeter Bendela, der Strafgerichtspraktikant Theodor Beldowicz und Iulius Umlauf, jetziger Auskultant des Kronlandes Mähren und Sohn des Landrechtspräsidenten Umlauf gehörten. Laut des Inhaltes der bei Kostin bean-

ständeten Quittungen und der Aussagen mehrerer Mitschuldigen, waren die Freischärler angewiesen, am 3. November 1848 sich in Gruppen von 3—5 Mann in Lemberg einzufinden, sich dort bei ihrem Hauptmanne Kostin zu melden. Da weder die Mitschuldigen Kostins wissen wollen, was sie in Lemberg für Weisungen erhalten sollten, noch Kostin etwas von dieser Massregel wissen will, sondern behauptet, die auf den bei ihm beanständeten Quittungen ausgedrückte Weisung sich in Lemberg bei ihm zu melden, nicht bemerkt zu haben und nicht deuten zu können, so liegen über die weiteren Plane keine Daten vor; bedenkt man jedoch, dass alle auf den dritten November nach Lemberg bestellt waren, auch einige dort einlangten, jedoch durch die Ereignisse des 2. Novembers bewogen zurückkehrten, mehrere andere davon unter Wegs benachrichtiget, gar nicht mehr nach Lemberg gingen, dass Kostin selbst bereits am 1. November 1848 in Lemberg eintraf, dass ferner das Gerücht allgemein umlief, dass der Ausbruch des Aufstandes auf einige Tage später bestimmt war, und dass wahrscheinlich nur der zufällige Raufhandel einiger Artilleristen mit Legionären am 1. November den Ausbruch beschleunigte, berücksichtiget man endlich, dass selbst, wenn auch nur ein einziger Theilnehmer an dem Freischarenprojekte, nämlich der jetzige in Mähren angestellte Auskultant Umlauf die Äusserung zu Protokoll gab, dass die Konstituirung der Freischaar kurz vor dem Ausbruche in Lemberg allerdings auf einen Zusammenhang dieses Unternehmens mit den lemberger Ereignissen hinweisen könne, wenn er auch davon (wie er behauptet) nichts wisse, so dringt sich die Wahrscheinlichkeit eines planmässigen Zusammenhanges der Plane der Czernowitzer Bewegungsparthei mit jener der Lemberger von selbst auf, wozu noch der Umstand beiträgt, dass Kostin am 3. November 1848 Lemberg verliess, und mit Urlaubsbewilligung seines Präsidenten die Reise jedoch nicht mehr nach Wien, sondern nach Breslau, Dresden und Leipzig fortsezte, wo er mit dem durch seine demokratischen Bestrebungen bekannten Dr. Pappermann in Berührung trat, und im August 1849 über Krakau zurückkehrte, wo er angehalten, bei ihm mehrere demokratische und revoluzionäre Broschüren betreten wurden, er selbst aber wegen Uibertretung der Passvorschriften in kriegsrechtliche Untersuchung gezogen und zu einer Arreststrafe verurtheilt wurde, während welcher Zeit er strafgerichtlich vernommen wurde. Diese Angelegenheit ist durch das bezüglich Kostins vom h. obersten Gerichtshofe erflossene Nichteignungserkenntniss dto 24. Dezemher 1850 Z. 7403 geschlossen; jedenfalls aber erhellet, dass Kostin vorzugsweise den Leitern der Bewegung in Czernowitz angehörte, selbst das Opfer eigener Mitteln nicht scheuete und Verbindungen

selbst im Auslande unterhält, somit zu den gefährlichsten seiner Parthei in Czernowitz gezählt werden müsse.

Ein gleiches Interesse, wie die eben geschilderten Czernowitzer Umtriebe haben für die gegenwärtige Darstellung die im Sommer 1848 in der Moldau und Wallachey gesponnenen Umtriebe polnischer Flüchtlinge, welche sich aus der bei dem lemberger Strafgerichte in Verhandlung stehenden Angelegenheit des Carl Hölzel ergeben:

Bereits die älteren strafgerichtlichen Untersuchungen in Hochverrathssachen haben nachgewiesen, dass in der Moldau und Wallachey häufig polnische Flüchtlinge und Emissäre der in Frankreich bestandenen Central-Gewalt der polnischen Demokrazie, so wie auch der aristokratischen Nazionalparthei, welche leztere im Interesse des Fürsten Czartoryski ihre auf ein unabhängiges Polenreich abzielenden Plane verfolgte, sich aufhielten, nach Galizien sich einschlichen, hier Propaganda in ihrem Interesse trieben, oder doch von dort aus Korrespondenzen mit den hierländigen Partheien unterhielten, und es blieben jene Fürstenthümer auch im Jahre 1848 der Sammelplatz ähnlicher Umtriebe; denn einer Seits unterhielten die Czartoryskischen Agenten Czayka, Bodnar und Budziński, aus welchen Bodnar sich nach Lemberg begab, laut der Aussagen des in Galatz 1849 verhafteten und von den kaiserlichen russischen Behörden an das Czernowitzer Strafgericht, von diesem aber in Folge der durch das h. galizische Kriminalobergericht unterm 8. July 1850 Z. 10217 ausgesprochenen Delegirung an das lemberger Kriminalgericht abgelieferten kaisr. österreichischen Unterthans Heinrich Tretter im Laufe des Jahres 1848 lebhafte Korrespondenzen nach Galizien, als deren Beförderer der bei Horodenka ansässige Gutsbesitzer Przybysławski bezeichnet wird; — der Zweck dieser Bemühungen soll dahin gegangen sein, den galizischen Adel zu vermögen, den Uibergriffen der galizischen Demokrazie entgegen zu tretten, indem man sonst den Verfall des Adels befürchten müsse, auf dessen Kräfte aber vor allem gerechnet werde, wenn in der Zukunft die Herstellung eines unabhängigen Königreiches Polen ermöglicht werden sollte; — andererseits traten begünstigt durch die revoluzionären Bewegungen in den Fürstenthümern daselbst mehrere Emissäre der polnischen Demokrazie, als: der aus älteren Hochverrathsprozessen bekannte Exmajor Stanislaus Baginski, der Emigrant Faustin Filanowicz, der Galizianer Anton Kamieński und der nach Ungarn gegangene Andreas Grotowski auf, erliessen Proklamazionen an die in den Fürstenthümern zerstreuten Galizianer, theils Flüchtlinge, theils daselbst Erwerb suchende Handwerker, um sich zu sammeln

und nach Galizien zurückzukehren, wo sie in die Nationalgarde eintreten würden, um den Bestrebungen der Aristokrazie entgegenzuwirken und nöthigenfalls die Republik herzustellen, — der Sammelplatz sollte Stanislau sein, und Bagiński wurde als designirter Anführer der, wie sie auf einer Fahne dieser Schaar benannt wurde, „östlichen Legion der polnischen Republik" genannt; als Führer der Schaar nach Galizien galt der ebenfalls mit Treter an das Lemberger Kriminalgericht eingelieferte k. österreichische Unterthan und ehemaliger Unteroffizier Carl Hölzl, der bis nunzu im Jnquisizionsarreste sich befindet, und welchem Baginski, wie dieser sagte, im Namen der lemberger Nazionalgarde, eine Hauptmannsernennung zustellte; unter diesem sammelte sich auch im Spätsommer 1848 eine Schaar meist aus Galizianern bestehend, die sich jedoch, ehe sie in der Verfassung war, den Marsch nach Galizien anzutreten, vor den die Moldau besetzenden k. russichen Truppen in die Wallachey zurückziehen musste, wo sie durch die Cholera sehr herabschmolz, indem bei 130 Galizianer, unter diesen namentlich Baginski selbst, der Seuche erlagen, so dass die ganze Schaar bis auf 35—50 Mann herabschmolz, welche sich nach Galizien durchschlagen wollten, jedoch von den k. russischen Truppen bei Gruszestie, wo es zum Handgemenge kam, theils niedergemacht, theils gefangen wurden; unter den Gefangenen, welche sämmtlich nach Kiew gebracht wurden, befand sich Hölzl, der in der Folge als österreichischer Unterthan hierher ausgeliefert wurde.

Diese Angelegenheit, deren Zusammenhang mit den Bestrebungen der hierländigen Umsturzparthei aus obiger Darstellung sich ergibt, geht hiergerichts dem Endurtheile entgegen.

Endlich muss in dieser Beziehung noch erwähnt werden, dass der lemberger Handelsmann Iohann Riedl, Mitglied des bestandenen polnischen Nazionalrathes, daher aus eigener Wissenschaft angab, dass dieser Nazionalrath mit den Mitgliedern der Deputation, welche wegen Aufnahme grösserer Freiheiten in die Verfassung von hier nach Wien entsendet wurde, ferner mit den, durch diese Deputazion aus Wien nach Frankfurt entsendeten zwei Deputirten, so wie endlich mit den galizischen Reichstagsdeputirten in steter Korrespondenz stand, ja dass die Berichte der nach Frankfurt entsendeten Deputirten unter seiner, d. i. Riedl's Adresse hier anlangten, die er versiegelt dem jeweiligen Vorstande des Nazionalrathes übergab; — von dem Innhalte dieser Korrespondenzen will er keine Kenntniss haben.

Damit wären die Daten erschöpft, welche bezüglich der planmässigen Vorbereitung eines Aufstandes und des Zusammenhanges

dieser Bestrebungen mit ähnlichen Bewegungen in anderen Kronländern bis nunzu erlangt werden konnten, und es kann somit der allgemeine Theil dieser Darstellung als geschlossen betrachtet werden; — es erübrigt nunmehr auf die Darstellung der Ereignisse am 1/2 November 1848 in so weit sie bis nun erörtert werden konnten, überzugehen.

Aus dieser Darstellung wird ebenfalls zu entnehmen sein, wie alle Schritte der Aufständler in diesen zwei Tagen gleichmässig und in einander greifend gethan wurden, und daher die oben ausgesprochene Ansicht einer planmässigen Verabredung eines Aufstandes auch durch die ins Leben getretene That bestätiget erscheint.

Vor allem muss erwähnt werden, dass viele Aussagen darin übereinstimmen, das nur die Mässigung des Militärs frühere Konflikte hintanhielt, obwohl in den lezten Tagen vor dem 1. November 1848 die Aufregung immer zunahm und das herausfordernde Benehmen gegen die k. Truppen immer mehr wuchs, wozu auch die in den lezten Tagen des Oktobers 1848, und insbesondere (wie bereits erwähnt wurde) am 1. November kundgemachten Plakate beitrugen, und dass gerade dieses auffallende Drängen nach irgend einem Anlasse zu einem gewaltsamen Konflikte mit den öffentlichen Authoritäten schliessen lässt, dass der immer misslicher werdende Stand der Revoluzion in Wien, auch die hiesige Umsturzparthei drängte, vor dem Eintritte entscheidender Ereignisse einen Gewaltstrich zu wagen.

Diese Gelegenheit ergab sich auch wirklich am 1. November 1848, indem am Abende dieses Tages der Schneidergeselle Franz Nawrocki mit einem Begleiter, beide in der Nazionalgardeunifor auf dem Wege zur Artilleriekaserne mit einigen Artilleristen in Streit gerieth, der damit endete, dass Nawrocki einen Säbelhieb in das Gesicht erhielt, worauf er durch seinen Begleiter blutend auf die Hauptwache der Nazionalgarde geführt wurde.

Die Veranlassung zu diesem Streite war eine ganz unbedeutende, und es kann auch mit Bestimmtheit nicht angegeben werden, ob die Artilleristen, oder aber die Garden diesen Auftritt herbeiführten, da darüber einander widersprechende Zeugenaussagen vorliegen, — jedenfalls ist so viel konstatirt, dass auch die Garden die Säbel zogen und auf die Artilleristen einhieben.

Die Ankunft des verwundeten Garden Nawrocki, welcher übrigens ganz hergestellt wurde, auf der Hauptwache der Nazionalgarde war das Zeichen zur allgemeinen Aufregung, und zwar um so mehr, als wahrscheinlich um die Aufregung zu steigern, denn lebensgefährlich verwundet war Nawrocki nicht, derselbe durch einen herbeigeholten

Priester mit den Sterbsakramenten versehen wurde; insbesondere trugen zur Steigerung der Bewegung durch ihre aufreitzenden Reden mehrere auf dem Ringplatze anwesende Garden bei, die auch einen Feldwebel des Regiments Deutschmeister, der über den Ringplatz ging, anhielten und ihn aufforderten, sich ihnen anzuschliessen, während sie gleichzeitig die sich immer mehrende Menschenmenge zur Errichtung von Barrikaden ermunterten; insbesondere that sich bei dieser Gelegenheit der dermalige landrechtliche Gerichtsdiener Johann Hoffmann hervor, indem er den Fall der Verwundung jenes Garden als einen ungeheueren Frevel von Seiten des Militärs ausschrie, dem kommandierenden General von Hammerstein auf öffentlichem Platze Rache schwur und erklärte, er schäme sich seines eigenen deutschen Namens; auch äusserte Hoffmann früher bei der Nachricht, dass Seine Majestät Kaiser Ferdinand Wien verlassen habe, dass sie sich dort und hier schon selbst zu regieren wissen werden; — bemerkenswerth ist der Umstand, dass gleich nach der Verwundung jenes Garden auch ein Mann in einem Wagen, wie die Erhebung nachweiset, wahrscheinlich der Handschuhmacher Brandl vor der Gardehauptwache vorfuhr, einige Worte an die Anwesenden richtete, worauf der allgemeine Ruf „zu den Waffen" erscholl, und sich der Ringplatz allmählig mit bewaffneten Garden, akademischen Legionären, Bürgermilitzen und Pöbel füllte, ohne dass von Seiten der Militärgewalt noch irgend eine Thätigkeit oder auch nur eine aussergewöhnliche Sicherheitsmassregel erfolgt wäre.

In Folge dieser Aufhetzungen begann auch der versammelte Pöbel um diese Zeit (beiläufig 8 Uhr Abends) die unter Gewehr getretene Besatzung der Militärhauptwache im Ringplatze, so wie die Schildwache am oberen Zeughause zu beschimpfen und mit Steinen zu werfen, wesshalb auch die Zeughauswache verstärkt werden musste, worauf der vor derselben sich zusammenrottende Volkshaufe auf die Aufforderung einer Gardepatrouille in die Stadt zurückkehrte, wozu ihn insbesondere der Umstand veranlasste, dass die Gardeoffiziere Kaffeesieder Nähr und Schneidermeister Kulczycki sich in Begleitung des von ihnen dazu aufgeforderten Platzoberlieutenants Koch zur Artilleriekaserne begaben, um die Verhaftung und Untersuchung jenes Artilleristen zu verlangen, welcher den Garden Nawrocki verwundet hatte. Der Feldartilleriekommandant Oberstlieutenant Elbenstein gestattete die sogleiche Untersuchung der gesammten kassernirten Mannschaft, es fand sich jedoch kein Verdächtiger vor, worauf sich die Gardeoffiziere entfernten und sich zu den in der Nähe der Artillerie-

kaserne aufstellenden Garden begaben. Mittlerweile wurde der Pöbel in der Stadt aufgefordert Sturm zu läuten, was jedoch der herbeigeeilte Nazionalgardestabsadjutant Kabath dadurch verhinderte, dass er dem Volke vorstellte, man könnte sich dadurch das Landvolk aus der Umgebung der Stadt auf den Hals ziehen; überhaupt stellten sich sogleich beim Eintritte der Bewegung eine namhafte Zahl Fremder, die sich durch rothe Mützen kenntlich machten, auf den öffentlichen Plätzen ein, hielten Reden an das Volk, warfen sich zu dessen Führern auf, und suchten es zum thätigen Auftretten gegen die gesetzlichen Gewalten zu verleiten; im Allgemeinen lauten die Aussagen verschiedener Zeugen dahin, dass dies meistens die ins Land gekommenen politischen Flüchtlinge gewesen; in welcher Beziehung bemerkenswerth ist, dass der bekannte Victor Heltmann, Mitglied der polnisch demokratischen Centralleitung in Frankreich, unmittelbar vor dem Ausbruche des Aufstandes eine Wohnung in dem Ohanovich'schen Eckhause der Krakauer Gasse nahm, von welcher aus er den Ringplatz und die Hauptverbindungsgassen der Stadt übersehen und überall gleich anwesend sein konnte, was die mehrfach gemachte Aussage unterstüzt, dass er als Leiter des Aufstandes aufgetreten sei. Bald sammelten sich kompagnienweise auch die Garden und akademische Legion; zwei Gardekompagnien unter Gf Ignatz Komorowski und dem Emigranten Pyszynski besezten die Mündung des Ringplatzes gegen die russische Gasse, die Kompagnie des Gfn Casimir Krasicki stellte sich auf Befehl des Stabsadjutanten Kabath mit mehreren anderen, vorunter der Advokat Peter Romanowicz mit seiner Kompagnie und die durch den Oberlieutenant Fiskaladjunkten Boczkowski geführte auf dem Ringplatze auf; von wo dann kleinere Abtheilungen sich in die Strassen der Stadt vertheilten, wo sie die Leitung der sich sammelnden Volkshaufen übernahmen; zwei Kompagnien endlich besezten die Halitscher Gasse, von wo sie sich in der Folge, wegen des in der Nähe beim Strafgerichte aufgestellten Militärs gegen den Ringplatz zurückzogen.

Während dieser Vorgänge besetzte ein Theil der akademischen Legion das Universitätsgebaüde, wo sich auch die übrige studierende Jugend einfand, an welche der amnestirte Hochverrathssträfling ehemalige Student Fabry eine Anrede hielt, worin er ihr eröffnete, dass eben jezt der Zeitpunkt gekommen sei, sich von dem Joche, unter dem man erliege, zu befreien; ihm folgte mit einer ähnlichen Rede ein gewisser Gniatkowski, und es gelang ihnen die Zuhörer für die Sache der Revoluzion zu entflammen; und unter Anleitung von Legionären wurde auch wirklich noch vor den durch die Militärbehörde

gegebenen Allarmschüssen und vor der Aufstellung des Militärs auf dessen bestimmten Standorten, an mehreren Orten, namentlich bei dem Universitätsgebäude, in der Krakauer- unteren Armenier- dann der Theater- und langen Gassen mit dem Baue von Barrikaden begonnen.

Während dessen hatte sich, wie bereits oben bemerkt wurde, eine aus 1—2 Kompagnien Garden bestandene Abtheilung, worunter allen Umständen nach jene des Fiskaladjunkten Boczkowski gewesen, angeblich auf Befehl des Garde-Stabshauptmannes Osmulski in der Gegend der bürgerlichen Schiessstätte, so wie eine 3. Kompagnie an der zu dem erzbischöflichen Pallaste führenden grossen Steintreppe, somit zunächst der Artilleriekaserne aufgestellt, und entsendete ungeachtet der bereits durch Nähr und Kulczycki erfolglos vorgenommenen Untersuchung der Artilleriemannschaft einige Garden an den Kommandanten der Artilleriekaserne, um nochmals die sogleiche Einleitung der Untersuchung der Artilleristen, welche jenen Streit mit Nawrocki gehabt hatten, zu erlangen. Uiber diesen Vorgang gibt die Aussage des Artilleriekommandanten Oberstlieutenants von Elbenstein den bessten Aufschluss dahin, dass als ihm durch seine ausgesendeten Artillerie-Vedetten angezeigt wurde, dass jene 2 Gardekompagnien am Heumarkte, zunächst der Schiessstätte, zwei andere aber zwischen der Stadt und der Artilleriekaserne eine die leztern bedrohende Stellung eingenommen hatten und ihre Gewehre zu laden anfingen, er alle Vorkehrungen zur Sicherheit der Kaserne traf und die eben erwähnte Gardedeputazion, die auf sogleiche Untersuchung jener Artilleristen drang, wegen der Nacht und der schwierigen augenblicklichen Verhältnisse auf den folgenden Tag beschied; dessen ungeachtet erschien diese Deputazion mit derselben Forderung noch einmal, wahrscheinlich nur, um zu den oberwähnten Aufstellungen der Garde Zeit zu gewinnen, wurde aber mit der Aufforderung entlassen, den Rückzug der aufgestellten Garden zu veranlassen; nachdem jedoch bald darauf der bis an den Heumarkt vorgeschobene Artillerieposten durch einen Garden hinterrücks angegriffen und bei dem gefangen genommenen Garden ein scharf geladenes Gewehr und 20 scharfe Patronen gefunden, gleichzeitig auch ein Gardeoffizier und eine Civilperson, welche sich von der Rückseite der Kaserne in die dieselbe umgebenden Gräber schleichen wollten, verhaftet wurden, entsendete der Artilleriekommandant eine bewaffnete Truppenabtheilung gegen den Heumarkt, welcher es nur mit grosser Mühe gelang, die Garden aus ihrer Stellung zu entfernen, welche sodann in die Stadt zurückkehrten, theils am Holzmarkte in der Krakauer Vorstadt Stellung nahmen;

ausgeschickte Artilleriestreifpatrouillen hielten fortan die Umgebungen der Kaserne frei.

Die Rückkehr der von der Artilleriekaserne weggedrängten Garden in die Stadt steigerte die Aufregung in derselben noch mehr, die Insulten der Besatzung der Hauptwache durch den Pöbel nahmen überhand, exaltirte Weiber mit Pistolen bewaffnet liefen durch die Strassen und vorderten zum eifrigen Barrikadenbaue auf, der auch an allen dazu geeignet befundenen Punkten begann; einzelne bewaffnete Proletarierhaufen begannen militärische Stellungen einzunehmen, auch stellte sich eine Abtheilung Legionäre, die sich auf der Gardehauptwache gesammelt hatten, zunächst der Militärhauptwache, gleichsam die Besatzung derselben beobachtend, auf, wobei aus dem Volkshaufen der Ruf: „schiesst die schwarzgelben Hunde nieder" zu hören war.

Unter diesen Umständen wurde die Lage des auf der Hauptwache befindlichen Militärs immer schwieriger; der Wachtmeister des Kaisers Cheveauxlegers-Regiments Franz Zeltner, der der oben erwähnten Signalschüsse wegen mit einem Gemeinen durch die Stadt der Kavalleriehauptwache zuritt, wurde gewaltsamer Weise durch bewaffnete Nazionalgarden, die zu den in den Strassen aufgestellten Kompagnien gehörten, angehalten, durch einen Bajonetstich verwundet, auf die Hauptwache der Garde gebracht, seiner Brieftasche und Baarschaft beraubt, endlich auf die von Seiten der Offiziere der k. Militärhauptwache erhobene Reklamazion an das Militärspital expedirt, wo derselbe längere Zeit krank lag, während der Gemeine mit Pferden und Rüstung entlassen wurde; um diese Zeit bemerkte Zeltner auf der Gardehauptwache bereits dem Civilstande angehörige Sensenträger.

Diese Angaben Zeltners werden durch den damaligen Kommandanten der Gardewache Anton Brylinski von der Bürgermiliz bestättigt.

Der Platzhauptmann von Haimerle, der sich bis dahin auf der Militärhauptwache befunden hatte, gibt an, dass der auf der Militärhauptwache erschienene Gardegeneral Wybranowski bemerkte, dass wenn die Besatzung der Militärhauptwache und die eben auf der Hauptwache eingerückten Militär-Nachtpatrouillen zurückgezogen würden, die Aufregung sich legen und das Volk auseinandergehen dürfte; demgemäss zog der Platzhauptmann die Patrouillen ein, was jedoch zu nichts half; General Wybranowski entsendete auch auf die von dem Militärhauptwachekommandanten gemachte Mittheilung, dass bei der Akademie ohne Grund Barrikaden errichtet würden, seinen Adjutanten Kabath dahin, um diess zu beseitigen, dieser kehrte aber un-

verrichteter Sache zurück; um diese Zeit wurden aus der Gegend des alten erzbischöflichen Wohnhauses auf der Hauptwache zwei Schüsse gehört, die, da kein Militär noch aufgestellt war, nur von der Garde oder Legionären herrühren konnten, und auf welchen Vorfall der Platzhauptmann den Gardegeneral aufmerksam machte; bald darauf wollte sich der Platzhauptmann durch die russische Gasse zum kommandierenden Generalen begeben, um demselben den bedenklichen Zustand im Inneren der Stadt anzuzeigen, indem der Pöbel das Militär auf der Hauptwache fortwährend mit Steinen bewarf und der Barrikadenbau, um die Strassen zu sperren, bereits im besten Gange war, wodurch der Besatzung der Militärhauptwache der Rückzug abgeschnitten werden konnte; der Platzhauptmann wurde jedoch bei der in der russischen Gasse aufgestellten Gardekompagnie angehalten und auf Befehl des Kommandanten, des politischen Fluchtlings Pyszyński (dermalen aus dem Lande gewiesen) unter Eskorte auf die Gardehauptwache gebracht, während der dem Platzhauptmanne nachgefolgten Militärordonanz durch einen Garden nachgeschossen und der Feldwebel Poleta verwundet wurde; Platzhauptmann Haimerle bezeichnete den Dependenten Barewicz (der sich jezt um eine Anstellung bei den zu organisirenden Gerichten und bei der Staatsanwaltschaft bewirbt) als denjenigen, der den Poleta verwundet haben musste.

Auf die Reklamazion von Seiten des mit mehreren Grenadieren auf der Gardehauptwache erschienenen Militärhauptwachekommandanten, wurde der Platzhauptmann, welchen ein Garde mit dem Rufe „nieder mit diesem Dieb" und mit einem gegen ihn geführten Bajonetstosse bedrohete, durch den mittlerweile angelangten Gardegeneral Wybranowski frei gelassen, und von einem Gardeoffizier bis über die von der Garde besezten Punkte der inneren Stadt eskortirt. Mittlerweile, jedenfalls aber nach den auf dem Ringplatze gefallenen Schüssen, wurden in Folge der erwähnten Vorgange bei der Artilleriekaserne und in Anbetracht des Zustandes der inneren Stadt, die für den Fall eintretender Unordnungen angeordneten 3 Signalschüsse auf Befehl des Feldartilleriekommandanten gegeben, durch welche die Garnison auf die schon bestimmten Sammelplätze berufen wurde, und es stellte sich dieselbe in einem die Stadt umspannenden Halbkreise, der von der Artilleriekaserne längs des Statthaltereigebäudes, des General-Commandos, Strafgerichts und Ferdinands-Platzes bis zum heiligen Geistplatze reichte, auf, während gleichzeitig das Zeughaus, das Gubernial-Gebäude, das Backhaus bei St. Anna und andere wichtige Posten militärisch besezt wurden. Diess gab auch dem Gardegeneral Wybranowski Anlass, dem Kommandanten der Militärhaupt-

wache (laut des lezteren protokollarischen Angabe) auf dessen Bemerkung, dass die uneinverständlich mit dem kommandierenden Generalen, dem die Anordnung zur bewaffneten Ausrückung der Garde vorbehalten war, erfolgte Besatzung der inneren Stadt durch die Garde von üblen Folgen sein könne, zu erwiedern, dass die Garde ihre Standplätze nicht eher verlassen werde, bis das ausserhalb der Stadt aufgestellte Militär in die Kasernen zurückkehren würde; mittlerweile hatte sich der Sicherheitsausschuss im Rathhause eingefunden, und wie aus der Aussage des Dr. Maciejowski und des Advokaten Menkes, Mitglieder desselben, zu entnehmen, mochte dieser Ausschuss im Gardestabslokale sich aufgehalten haben; welchen Einfluss derselbe als Korporazion auf die Leitung der Ereignisse am 1. und 2. November 1848 allenfalls nahm, konnte bisher noch nicht erörtert werden, mit einziger Ausnahme seiner Bethätigung an den weiter unten zu erwähnenden Kapitulationsunterhandlungen mit dem kommandierenden Generalen von Hammerstein.

Als der kommandierende General von den obigen Vorgängen in der innern Stadt durch den Platzhauptmann Nachricht erhielt, entsendete derselbe ungefähr um 11 Uhr Nachts eine Grenadierdivision durch die noch offene Halitscher Gasse, um die Besatzung der Hauptwache abzuholen, was auch geschah, wobei jedoch nach einigen Aussagen die rückkehrenden Truppen aus einigen Fenstern mit Steinen beworfen wurden; dadurch war bis Mitternacht die ganze innere Stadt von Truppen entblösst, einige Nachzügler derselben wurden von den Garden, Legionären und dem Pöbel gefangen oder verwundet; der kommandierende General von Hammerstein erliess laut seiner eigenen ämtlichen Äusserung eine Aufforderung an den Gardegeneral Wybranowski, die Herstellung der Ruhe, die Wegräumung der Barrikaden und das Auseinandergehen der Bewaffneten zu bewirken, was Wybranowski zwar nach Möglichkeit zu thun versprach, jedoch keinen Erfolg erzielte, indem er, in den die Garden kein besonderes Vertrauen setzten, — die aufgehetzten Massen zu beschwichtigen nicht vermochte; denn die durch Wybranowski zur Akademie, wo der Barrikadenbau zuerst begann, und durch den Gardehauptmann Wysłobocki in die Halitscher Gasse zur Verhinderung des Barrikadenbaues entsendeten Gardeoffiziere wurden von den Legionären und dem aufgehetzten Proletariate nicht gehört und zogen erfolglos ab.

Nach dem Abzuge des Militärs von der Hauptwache erschien eine Abtheilung der akademischen Legion auf der neben der Hauptwache befindlichen Wachstube der damals bestandenen Sicherheitswache und vertheilte deren Waffen unter das Proletariat, wobei sich

vorzugsweise der Schänker Wenzel Lintner thätig erwies; so wie gegen 4 Uhr Morgens am 2. November eine durch den Schneidergesellen Ignaz Piławski geführte Garde-Abtheilung im städtischen Polizeistockhause unter Berufung auf einen vom Advokaten Peter Romanowicz erhaltenen Befehl, die Gewehre der dortigen Sicherheitswachmannschaft wegnahm.

Aller Orten wurden die kais. Adler abgerissen, so wie die geräumte Militärhauptwache demolirt.

Der Barrikadenbau nahm seinen ungehinderten Fortgang, indem es an eifrigen Aufmunterungen nicht fehlte; laut vorhandenen Zeugenaussagen erschien Heltman an Ringplatze, eiferte das Volk zum Barrikadenbau und die akademische Jugend zum Angriffe auf das Militär an, wodurch er die Aufregung so sehr steigerte, dass Lieder zu seinem Lobe gesungen wurden und die Garde-Kompagnien unter Absingung revoluzionärer Lieder einen Umzug um den Ringplatz hielten.

Die ersten Barrikaden entstanden in der Nähe des Universitäts-Gebäudes unter der Leitung von Legionären, wozu das Strassenpflaster aufgerissen und aus den Häusern theils freiwillig, theils mit Gewalt Gerätschaften herbeigeschafft wurden; dabei mussten auf Verlangen des beim Barrikadenbaue beschäftigten Pöbels die Fenster beleuchtet werden.

In dieser Weise entstanden die Barrikaden zwischen dem Ohanovich'schen und Pollo'schen Hause an der Mündung der Krakauer Gasse in den Ringplatz zwischen dem Krepp'schen und Czacki'schen Hause zur Deckung der Krakauer Gasse gegen den Holzmarkt, dann zwischen dem Łoś'schen Hause und der Akademiebibliothek zur Deckung der Akademie als des Hauptsitzes der akademischen Legion; bei der Barrikade am Czacki'schen Hause hatte sich insbesondere eine Abtheilung Nazionalgarde aufgestellt, welche durch ihre Äusserungen und Aufforderungen das kais. Gesindel (wie sie das k. Militär nannten) nicht in die Stadt zu lassen, und es zum Blutvergiessen kommen zu lassen, viel zur nachhaltigen Aufregung des Proletariats — denn dieses betheiligte sich vorzugsweise am Barrikadenbaue in der Krakauer Gasse, beitrug. Als die thätigsten bei dieser Barrikade und die auf derselben auch Wachdienste thaten, werden der lemberger Magistratspraktikant Iohan Łukasiewicz, dann ein junger Israelit Nachmann Sternklar, endlich ein polnischer Flüchtling Wiszniewski in Gardeoffiziers-Uniform und zwar letzterer als Leiter des Baues bezeichnet; — Frauenzimmer bewirtheten an dieser Barrikade die Arbeiter mit Brandwein und Speisen.

Im Krakauer Stadttheile wurde noch eine Barrikade an der Bleim'schen Apotheke d. i. an der Mündung des Krakauer Platzes gegen die Zołkiewer Strasse zu errichtet, offenbar, um die innere Stadt gegen die Mannschaft der in der Zołkiewer Vorstadt gelegenen Kasernen zu decken; als besonders bethätigt an dem Baue dieser Barrikade erscheint der Fiskalamtstagschreiber Kozłowski.

Eine weitere Barrikade wurde zwischen dem Bablischen und dem Akademiegebäude in der Krakauer Seitengasse zur Deckung des Universitätshintergebäudes errichtet, zu deren Bau der Erhebung zufolge insbesondere der Einreichsprotokollsadjunkt des lemberger Landrechts Rapacki in Gardeuniform mitwirkte und sich mit dem Kellner Silvester Turski als Kommandanten benahm und die Anwesenden zum Wiederstande gegen die Truppen aufmunterte.

An diese Barrikaden reiheten sich jene in der langen Gasse zwischen dem Sieniakiewicz'schen Hause und dem alten Theatergebäude, dann jene zwischen dem Kirschner'schen und Töpfer'schen Hause in der Dikasterial-Gasse, dann jene neben der Jesuiten-Kirche und der Pasynkowskischen Zuckerbäckerei am Eingange in den Domplatz errichteten 4 Barrikaden an, welche die Deckung der Akademie und des Ringplatzes gegen den h. h. Geistplatz bezweckten; sehr thätig wurde während der Nacht vom 1/2 November der Bau der 2-ten Barrikade betrieben, denn Legionäre zwangen die Bewohner zur Herausgabe von Material und unter den dabei thätigen war vor allen der Landrechts-Auskultant Postępski, der bei dieser Barrikade auch Wache hielt, und den gut gesinnten Landrechtskanzelisten Haigenwälder, jedoch vergebens, zu ähnlicher Thätigkeit aufforderte; auch besezten die Legionäre, darunter die Brüder Tomanek, so wie einige Emigranten die Fenster im Sieniakiewicz'schen und Töpfer'schen Hause, offenbar der auf dem nahen h. Geistplatze aufgestellten Militärmannschaft wegen. Endlich versuchte während der Nacht ein Haufe Proletarier in das Gubernialgebäude einzudringen, was nicht gelang, weil der Hausmeister das Thor von Innen verrammelt hatte; hierauf verbarrikadirte der Haufe das Thor von aussen mit dem aufgerissenen Strassenpflaster, damit das k. Militär vom h. Geistplatze nicht durch dieses Thor in die Dikasterial-Gasse eindringe.

Bei dem Sieniakiewicz'schen Hause und der Jesuiten-Kirche leitete der Emigrant Marynowski den Barrikadenbau.

In der oberen Armeniergasse weiset die Erhebung vier Barrikaden nach, und zwar jene an beiden Mündungen und in der Mitte der Gasse; die bedeutendsten waren jene zwei zwischen dem Karger'schen Hause und dem Dominikanerplatze, dann zwischen dem ersteren und

dem Machhold'schen Hause errichteten, weil diese ihrer Stellung nach offenbar zur Vertheidigung des beim Artilleriezeughause freistehenden Einganges in den Dominikaner- und sofort in den Ringplatz dienen sollten. Auch hier halfen akademische Legionäre, aber auch Emigranten dem Proletariate im Barrikadenbau; — ein k. Grenadier, der noch spät Abends am 1. November dort durchzukommen suchte, wurde gefangen genommen, gemisshandelt und mit einem zweiten durch einen Garden verwundeten Grenadier eingesperrt.

Besondere Thätigkeit bei dem Barrikadenbaue in der Mitte der Armenier-Gasse d. i. beim Alberticz'schen Hause entwickelten die Hauseigenthümerinn und eine Staatspension geniessende Kanzelistenwittwe Marie Wild mit ihrem Schwiegersohne, dem Magistratstagschreiber Stanislaus Knebel, denn sie warfen aus der eigenen Wohnung eine Menge Geräthschaften zum Barrikadenbaue auf die Gasse, spornten andere eben dazu, so wie zum Hitzen von Wasser und Sand an, um damit die etwa eindringenden Truppen zu empfangen; auch wurden als an diesem Barrikadenbaue sich betheiligend der Staatsbuchhaltungsakzessist Basil Łagoński und der vor einiger Zeit zum Wisnitzer Strafgerichts-Auskultanten beförderte Jurist und Garde Link, als Leiter aber der Techniker Schaithauer gesehen; auch hier betheiligten sich endlich Frauenzimmer als: Harfenmädchen, Nähterinnen und die Bilderkrämerinn Ricci mit ihren Töchtern, indem sie die Arbeiter bewirtheten, theils sie durch revoluzionäre Gesänge aneiferten.

In dieser Stadtgegend wurde auch noch bei der Kreisapotheke an der Ecke des oberen Ringplatzes gegen den Dominikanerplatz zu eine Barrikade errichtet, und es wird, durch eine beschworene Aussage, der Kreisapotheker Krogulski beschuldigt, die Nachbarn zum Herauswerfen der Sachen zum Barrikadenbaue aufgefordert, den Pöbel zum Aufbaue durch Befehle und Versprechungen angeeifert, Werkzeuge herbeigeschafft und sich als den Kommandanten der Barrikade bezeichnet zu haben.

Die Besatzung dieser Barrikade bestand grösstentheils aus Legionären und bürgerlichen Scharfschützen, unter welchen sich durch ihren Eifer der Klämpfner Felix Kątkowski und der Handelsmann Seidner (Sohn) hervorthaten.

Um den Ringplatz zu decken, wurden ferner eine Barrikade an der Ecke des Lewakowskischen und Weigl'schen Hauses quer durch die Halitscher-Gasse meist durch Legionäre unter Mitwirkung des Kaufmannes Brühl und seiner Leute, die Material herbeischafften, dann eine zweite in der Hälfte der Halitscher-Gasse am Penther'schen Hause errichtet.

Bei dem Barrikadenbaue in der Halitscher-Gasse waren der Tagschreiber Sadowski und der Akademiker Hübel sehr thätig, indem sie unter Drohungen aus den Häusern Geräthschaften requirirten; bürgerliche Grenadiere und Legionäre unter Führung eines Gardeoffiziers bildeten die Besatzung dieser Barrikaden.

Um ferner den Domplatz und dadurch die Halitscher Gasse gegen das auf dem Ferdinandsplatze aufgestellte Militär zu schützen, wurde gegen Morgen am 2. November 1848 zwischen dem Hudetz'schen und Bielski'schen Hause eine Barrikade errichtet, an deren Bau sich viele Frauenzimmer betheiligten.

Endlich wurden an den Einmündungen der russischen und Serven-Gasse in den Ringplatz, um diesen gegen die oberen Wälle und gegen die neue Gasse hin zu sichern, Barrikaden errichtet; es liegen zwar einige Angaben vor, dass die dort aufgestellten Garden Abends am 1. November den Barrikadenbau hindern wollten, andererseits aber stimmen die meisten Angaben darin überein, dass unter dem beim Bau beschäftigten Proletariate viele Garden zu sehen waren, auf ihr Verlangen Lichter in die Fenster der benachbarten Häuser gesteckt und Geräthschaften aus den Wohnungen herausgeschleppt, und wo nicht Folge geleistet wurde, die Fenster eingeschlagen, ja eben durch Garden unter Drohungen das Öffnen des gesperrten Lewakowski'schen Eckhauses erzwungen wurden; an diesen Barrikaden hatten die Gardehauptleute Pyszyński, Pächter von Milatycze, dermalen ausser Landes gewiesen, und Graf Ignaz Komorowski Stellung genommen.

Mit welcher Bestimmtheit die Aufständler einen Kampf mit den k. Truppen vorhersagten und mit welcher Zuversicht sie demselben entgegensahen, erhellet daraus, dass laut der Aussage des Grafen Stanislaus Starzyński, der am 1. November um 9 Uhr Abends sich in der Hennemann'schen Zuckerbäckerei aufhielt, Joseph Dzierzkowski dorthin kam und laut äusserte, es müsse zum Konflikte mit den Truppen kommen; auch bewirtheten Nazionalgardeoffiziere ganze Haufen Arbeiter die Nacht hindurch in der Ehrbar'schen Zuckerbäckerei, offenbar um diese in Aufregung zu erhalten.

Vom Spätabende des 1. November bis gegen Morgen am 2. November begann der Pöbel theilweise unter der Führung von Garden und Legionären die Eisengewölbe und Büchsenmacherladen zu überfallen und Sensen, Gewehre und andere Waffen zur Bewaffnung gegen das Militär wegzunehmen; namentlich erfolgte diess am zahlreichsten in der Serven-Gasse in den Gewölben des Isaak Pordes und Abraham Pancer, und es betheiligten sich daran der Mandatar aus Stawczany, der ehemalige Sokolniker Mandatar Barański, der Mandatar Stankie-

wicz, ein Gutsbesitzer Niezabitowski und der Mandatar aus Perespa so wie andere Garden; ebenso wurden einzelne Private, bei welchen man Waffen vermuthete, in ihren Wohnungen zur Herausgabe derselben genöthigt, so der Hauseigenthümer Towarnicki, welchem ein polnischer Flüchtling Chajęcki, der sich früher in Żurawno herumtrieb und dort die Nazionalgarde zu errichten bemühet gewesen, seine schöne Sammlung seltener Waffen wegnahm; ferner gab der städtische Bauadjunkt Eitelberger, damals Gardesergeant, gegen Morgen am 2. November dem Proletariate alle Baurequisiten: Karren, Aexte und dgl. aus der städtischen Baurequisitenkammer, deren Schlüssel er dem Aufseher Wolfmajer unter Drohungen abgenommen hatte, zum Barrikadenbaue und zur Bewaffnung heraus.

So war der Zustand der inneren Stadt (denn die Vorstädte waren theils — weil alles Gesindel in die Stadt geeilt war, theils wegen der Nähe des aufgestellten Militärs ruhig) in der Nacht vom 1/2 November 1848, und es ist aus diesem Zeitabschnitte nur noch zu erwähnen, dass es schon im Verlaufe der Nacht zu einigen kleinen Konflikten zwischen den k. Truppen und der Garde kam; — namentlich war dies an der Mündung der Halitscher-Gasse gegen das Strafgericht der Fall, — indem daselbst, nach den erstatteten Militärrapporten durch die Schildwache, auf der Halitscher Thorwache einem Burschen nachgeschossen wurde, weil derselbe bewaffnet an der Wache vorüberlief und auf ihren Zuruf nicht stehen blieb; überhaupt sah man um diese Zeit viele Arbeiter und Vorstädtler bewaffnet von ausswärts der inneren Stadt zueilend; viele wurden vom Militär angehalten und eingebracht, und man fand bei ihnen Strohmesser, Sensen, Aexte und dgl. Der eben erwähnte Vorfall gab Anlass, dass zwischen der dort befindlichen Militärmannschaft und der in der Gasse aufgestellten Gardeabtheilung einige Schüsse gewechselt wurden, worauf sich die Garden tiefer zurückzogen, der Barrikadenbau aber desto eifriger fortgesetzt wurde; — ferner stiess eine Patrouille der Nazionalgarde in der Gegend der St. Anna-Kirche in der Krakauer Vorstadt auf die dort zur Deckung des Militär-Backhauses und der Ferdinandskasserne postirte Mannschaft, fragte ob die Ferdinandskasserne gut besetzt sei, liess auf die bejahende Antwort den Ruf hören „ihr Hunde gehört auch nicht hierher“ und that sogleich einige Schüsse auf die Militärschaft und ergriff die Flucht, während welcher einige Schüsse gewechselt wurden; sonst fielen im Verlaufe der Nacht zwar noch einige Schüsse an verschiedenen Stadttheilen, deren Veranlassung aber unbekannt blieb.

Während der Nacht fanden auch schon einige Verhandlungen zwischen dem Gardegeneral Wybranowski und dem kommandierenden Generalen von Hammerstein Statt, die jedoch von Seiten der Garde und des mit derselben im Einverständnisse handelnden bürgerlichen Sicherheitsausschusses stets die vorläufige Abrückung des Militärs in seine Kasernen zur Hauptbedingung hatten, und erst, wenn dieser erfolgt sein würde, auch den Rückzug der Garden und die Herstellung der Ruhe und Ordnung in der Stadt versprachen; da nun der kommandierende General auf diese Bedingung nicht einging, sondern seiner Seits auf sogleiche Abtragung der Barrikaden und Abzug der Garde und Legion aus ihren Aufstellungen bestand, so verblieb alles bis zum Tagesanbruche in dem bereits dargestellten Zustande.

Unter diesen Unterhändlern von Seiten der Garde und des Bürgerausschusses befanden sich namentlich Fürst Sapieha, Graf Rozwadowski, der Buchhändler Milikowski, der Vorstand des Ausschusses Advokat Gnoinski, so wie endlich mehrere akademische Legionäre, mit welchen lezteren jedoch der kommandierende General von Hammerstein nichts zu thun haben zu wollen erklärte und sie von jeder Unterhandlung auschloss.

Insbesondere stellte auch der damalige Landeschef Ritter Zaleski an den kommandierenden General von Hammerstein die schriftliche Anfrage, ob derselbe mit Gewaltmassregeln gegen die Stadt vorzugehen gesonnen sei, — worauf der kommandierende General die ausdrückliche schriftliche Versicherung gab: „dass es nie seine Absicht sein könne, die Gewalt der Waffen in Anwendung zu bringen, sobald der gesetzliche Zustand hergestellt sein wird. Sobald die an verschiedenen Stellen der Stadt errichteten Barrikaden weggeräumt, die akademische Legion und alle bewaffneten Korps in ihre Behausungen eingerückt sein werden, werde er auch die Militärmannschaft einrücken lassen"; allein auch diese Unterhandlung hatte keinen Erfolg, denn wenn auch der Gardegeneral Wybranowski den guten Willen hatte, fehlte ihm doch die Kraft und der Einfluss, mit den gesetzlichen Authoritäten im Einklange zu handeln, den noch während der Nacht erschienen bei Wybranowski die politischen Flüchtlinge Domagalski und Darasz mit der Erklärung, dass sie von der akademischen Legion zu deren Führern gewählt seien, dass sie nicht kämen, um Befehle zu empfangen, sondern zu erklären, dass sie nicht zugeben würden, dass die Legion früher auseinander gehe, als bis die Truppen zurückgezogen sein würden; unter diesen Umständen ist es erklärlich, wenn die Unterhandlungen während der Nacht erfolglos blieben; — erst gegen Morgen gelang es dem General Wybranowski die National-

Garden, nicht aber die akademische Legion zum Auseinandergehen zu bewegen, und zugleich durch seine Offiziere die Wegräumung der Barrikaden, wenigstens an den wichtigeren Ausgangspunkten der inneren Stadt beginnen zu lassen, mit welcher Anzeige auch der Gardestabsadjutant Kabath bei dem kommandierenden Generalen erschien, der den General-Commando-Adjutanten von Trautenberg ungefähr um 7 Uhr Morgens entsendete, um sich von der Richtigkeit dieser Angabe zu uberzeugen; allein während dieser Sendung des Hauptmanns Trautenberg kam es eben, als bereits viele Garden von ihren Standorten sich entfernten, zu blutigen Konflikten zwischen diesen und den Truppen, denn am heiligen Geistplatze entspann sich ein Streit zwischen Garden und der aufgestellten Mannschaft des Regiments Deutschmeister, der die Verhaftung eines dieser Garden von Seiten der Truppen zur Folge hatte; hierauf fielen auf die dort aufgestellten Truppen einzelne Schüsse und zwar aus der im Andreolischen Hause befindlichen Wohnung des Kaffeesieders Nähr, — aus der im Weigl'schen Hause befindlichen Wohnung der Edelfrau Szeptycka, deren Gouvernante Iosepha Przygocka beschuldigt wird, aus dem Fenster geschossen zu haben, — ferner aus dem ersten Stockwerke des Hartmann'schen Hauses, so wie endlich ein Mann in Civilkleidung, der bei dem Andreolischen Hause stand, einen Schuss auf die Truppen that, wodurch ein Tambour und ein Gemeiner verwundet wurden, worüber von Seiten des Militärs, ohne ein Komando abzuwarten, aus Erbitterung mit mehreren Schüssen gegen die im Andreolischen Hause aufgestellte Garde erwiedert wurde.

Dies Ereigniss steigerte die nur unterdrückte Aufregung aufs neue, die Emigranten und Legionsführer benützten den Augenblick, schrien Verrath, eilten durch die Strassen und riefen alles wieder zu den Barrikaden und unter die Waffen, wobei sich besonders der Techniker Schaithauer und Ferdinand Koralewicz, Sohn des gewesenen Kriminalrathes Koralewicz, eifrig benahmen; auf dem Rathhause und dem Thurme der Armenierkirche wurde durch Garden oder Legionäre Sturm geläutet, die Barrikaden wurden wieder hergestellt, Geräthschaften wurden zur Befestigung derselben wieder aus den Häusern herabgeworfen oder herausgeschleppt, den nicht Folge leistenden wurde angedrohet, dass man in die Fenster schiessen werde; die wiederhergestellten Barrikaden wurden meistens durch Nazionalgarden und Legionäre besezt; ja in der russischen Seiten-Gasse am Ausgange derselben in die russische Hauptgasse, ferner zwischen der Christus-Kappelle und der Kathedrale am Ausgange in die Halitscher-Gasse wurden neue Barrikaden errichtet; bei dem Baue der ersteren zeichneten

sich mehrere Handwerker und der damalige Jurist und jetzige Konzeptspraktikant der Krakauer Stadthauptmannschaft Paul Wisłocki als thätig aus, — bei dem Baue der lezt bezeichneten soll auch der lemberger Landrath Schubert, Lieutenant der Nazionalgarde mitgewirkt haben, welchen Umstand der Apotheker Milling von dem jetzt im h. Finanzministerium angestellten damaligen Kammeralrathe Köhler vernommen haben will, welcher leztere jedoch diese Angabe nicht bestätigt, indem er erklärt, damals den Landrath Schubert gar nicht gekannt zu haben; dass übrigens das Gerücht von Landrath Schuberts Theilnahme am Baue jener Barrikade allgemein war, ist Thatsache; den Bau dieser Barrikade leitete übrigens die in polnischer Tracht und bewaffnet erschienene Kleidermacherinn Engel.

In der Armenier-Gasse wurde die Barrikade am Alberticz'schen Hause auf Antrieb des Legionärs und Technikers Głaskowski vom neuen befestiget und ein rothes Tuch zum Zeichen, dass man entschlossen sei, es bis zum Blutvergiessen kommen zu lassen, auf derselben aufgesteckt.

Mittlerweile zog ungefähr gegen 9 Uhr Vormittags aus Anlass der angekündeten Wegräumung der Barrikaden, und nicht unterrichtet von den neu eingetretenen Ruhestörungen, eine Feldartilleriepatrouille vom Zeughause durch die russische Haupt- in die gleichnamige Seitengasse und zerwarf ohne Hinderniss die oberwähnte kurz vorher errichtete Barrikade, als sie sich aber dem Dominikanerplatze näherte, wurde sie aus den Fenstern der am Dominikanerplatze stehenden Häuser, namentlich jenes des Buchhändlers Milikowski, aus welchem dessen Tochter und der Buchhandlungs-Kommis Ielin geschossen zu haben beschuldigt wird, aus dem Koszałkowskischen Hause, ferner aus dem Dominikaner-Kloster und zwar, laut einiger vorliegenden Deposizionen durch den Dominikaner-Prior Korotkiewicz und den Professor der Theologie Dr. Kucharski, mit Schüssen empfangen; auch wurde, wie dies Zeugen angaben, von den bei der Kreisapotheke und bei dem Karger'schen Hause in der oberen Armenier-Gasse errichteten Barrikaden von Garden gegen den Dominikanerplatz geschossen. Die Artilleriepatrouille erwiederte zwar das Feuer, jedoch ohne Erfolg, wogegen ein Kanonier erschossen, der Patrouillführer und einige Infanteristen, die derselben zu Hülfe eilten, verwundet wurden. So wie in diesem Stadttheile, so wurde auch von der Barrikade, welche in der Langen Gasse zwischen dem alten Theatergebäude und dem Pach'schen Hause errichtet war, und wo Legionäre unter der Führung des Fakultätsadjunkten Peter Gross, die Besatzung bildeten, so wie auch aus den Fenstern des Kirschner'schen Hauses und der Wohnung einer

Frau Mrozowicka auf die in den Fenstern des Gubernial-Gebäudes aufgestellten Truppen gefeuert, woran sich besonders der Handlungsdiener Thadeus Uziembło und Severin Zwolinski betheiligt haben sollen; ja selbst auf dem Hauptaufstellungsplatze der Truppen am Halitscher-Platze wurde, und zwar aus der der Halitscher Thorwache zunächst gelegenen Werkstätte eines Büchsenmachers auf die Truppen geschossen, und zwar, wie von einem Zeugen behauptet wird, mit Schiessbaumwolle, da man nur die Kugeln in eine nahe Mauer einschlagen sah, ohne den Schall der Schüsse zu hören. Dass dieses Feuer von den Truppen erwiedert wurde, ist natürlich, und es wurden auch mehrere Civilisten und Garden erschossen.

Gleichzeitig mit diesen Ereignissen hatte ein Theil der Nazional-Garde wieder seine früheren Stellungen eingenommen, so wie auch Haufen von Proletariern mit Sensen und dgl. bewaffnet und von Garden und Legionären geführt, sich am Ringplatze und zwar dort unter dem Kommando des amnestirten Hochverrathssträflings Przestrzelski und des bürgerlichen Artillerielieutenants Ioseph Müller, am Dominikanerplatze, wo der Advokat Peter Romanowicz dieselben durch eine feurige Rede entflammt haben soll, endlich bei den einzelnen Barrikaden sich aufstellten, während Einzelne alles zum Widerstande gegen die Truppen aufforderten, ein Unbekannter aber am Ringplatze Stricke mit Schlingen unter das Volk mit der Bezeichnung „daran die Deutschen an den Laternen aufzuhängen“ — vertheilte, endlich in den meisten Häusern, welche gegen die Aufstellungsplätze der kais. Truppen führten, als am Dominikaner-Platze im Hause des Kaufmanns Ricci, in der oberen Armenier-Gasse in Hause der Beamtenswittwe Marie Wild und des Tagschreibers Knebel, am heiligen Geistplatze, an der Ecke der russischen Gasse im Lewakowskischen Hause, in der Halitscher-Gasse im Czuczawa'schen und Penther'schen Hause die Fenster mit Steinen belegt wurden, so wie auch vorzugsweise akademische Legionäre es waren, welche den Befehl in den Gassen ausriefen, siedendes Wasser bereit zu halten, um die Truppen, derer Vorrückung in die Stadt man erwartete, damit zu empfangen, so wie auch viele Fenster, namentlich am Dominikanerplatze und in der Dikasterial-Gasse von Garden besezt wurden, um das Feuer auf die etwa vorrückenden Truppen zu eröffnen, wobei bemerkt werden muss, dass alle diese Einleitungen vom Rathhause aus geleitet worden zu sein schienen, weil fortwährend von allen Punkten der Stadt Bothen ab und zu in das Rathhaus eilend gehen wurden. Bei dieser Stimmung in der Stadt ist es erklärlich, dass jene kleine Abtheilung der Grenadiere, welche ungefähr um 8 Uhr Morgens in die Stadt geschickt

wurde, um die auf der Hauptwache in der Nacht zurückgelassenen Effekten der abgezogenen Mannschaft abzuholen, vom Pöbel beschimpft und mit Steinen beworfen, und der, wie oben bemerkt wurde, vom kommandierenden Generalen in die Stadt entsendete Hauptmann Trautenberg bei der Akademie beinahe vom Pferde gerissen worden wäre.

Eben diese Stimmung der Stadt und die neuen Vorbereitungen zum bewaffneten Widerstande mochten dem Gardegeneralen Wybranowski die Uiberzeugung gegeben haben, dass er nicht im Stande sei, der Bewegung Herr zu werden, und eben deshalb mochte er sich, bald nachdem Hauptmann Trautenberg über die Vorgänge in der Stadt berichtet hatte, zu dem kommandierenden General von Hammerstein begeben haben, dem er anzeigte, dass er nicht mehr thun könne, und sich zum Landeschef Ritter Zaleski verfüge, um seine Stelle in dessen Hände niederzulegen; — eben um diese Zeit hatte der Gouverneur Ritter Zaleski nebst dem Präsidenten der Rada narodowa Alexander von Batowski den Sicherheitsausschuss zu sich berufen, übergab demselben eine im populären Style gehaltene Proklamazion und beschwar ihn, dieselbe dem Volke bekannt zu machen und die Ruhe herzustellen; in diesem Aufrufe war auch ausdrücklich des oben bereits erwähnten schriftlichen Versprechens des kommandierenden Generalen erwähnt, für den Fall der Wegräumung der Barrikaden und des Auseinandergehens der Bewaffneten, die Truppen ebenfalls abziehen zu lassen; mit diesem Aufrufe an das Volk verfügten sich einige Glieder des Sicherheitsausschusses zum kommandierenden Generalen von Hammerstein, erhielten von ihm die Zusicherung, dass er auf die Erfüllung obiger Bedingungen bis 12 Uhr Mittags zuwarten wolle, worauf sie die übrigen Glieder des Sicherheitsausschusses vom Gouverneur abholten, sich auf den Ringplatz begaben, wo vom Balkone des Rathhauses der Sicherheitsausschussmann Caspar Boczkowski der Menge jene Proklamazion vorlas, und die Zusicherung des Kommandierenden mittheilte, was jedoch gar keinen Erfolg erzielte, wesshalb der Sicherheitsausschuss neuerdings zum Gouverneur berufen, sich dahin verfügte, wo letzterer den Vorstand des Ausschusses Gnoinski beschwar, Ruhe zu stiften und ihn ermächtigte, an das Volk was er wolle zu erlassen, um nur die Ruhe herzustellen. Mittlerweile erschienen bei dem kommandierenden Generalen Parlamentaire der akademischen Legion, die aber so anmassende Forderungen stellten, dass sie sogleich zurückgewiesen wurden; und da eben damals die Meldung über die bei dem Zeughaufe erfolgte Tödtung eines Kanoniers einlangte, so gab General v. Hammerstein den Befehl zur Beschies-

sung der Stadt, wobei jedoch dieselbe möglichst zu schonen und vor allem nur die Akademie zu treffen und die Plätze zu säubern aufgetragen wurde; auch wurde früher noch der Landeschef aufgefordert, diesen Entschluss des Kommandierenden in der Stadt bekannt zu machen und namentlich die akademische Legion zur Niederlegung der Waffen und Räumung der Akademie aufzufordern; was jedoch fruchtlos war, so wie auch der zur Verwarnung der Aufständler an die Barrikade in der Halitscher-Gasse entsendete General Bordolo dort nur mit Hohn zurückgewiesen wurde.

Die Beschiessung begann sodann von mehreren Punkten aus, in der Art, dass die Hauptstrassen und Plätze, so wie das Universätsgebäude bestrichen wurden; — bei Beginn der Beschiessung wuchs die Aufregung in der Stadt aufs hö hste, Legionäre steckten eine rothe Fahne auf dem Rathhausthurme aus und eiferten zum Widerstande an; — ein bürgerlicher Grenadieroffizier sprach die vor der Hauptwache versammelte Nationalgarde an, und forderte die Kampflustigen auf hervorzutreten, um die Truppen anzugreifen, — als aber nur sehr wenige vortraten, rieth er ihnen an, auseinander zu gehen, was jedoch nicht befolgt wurde, vielmehr eilten mehrere auf den Rathhausthurm und rissen die mittlerweile aufgesteckte weisse Fahne wieder herunter und steckten abermals die rothe auf; — als ferner zwei Mitglieder des städtischen Auschusses die akademische Legion aufforderten sich zu ergeben, und die Waffen niederzulegen, widersezten sich dem vor allem die Emigranten und bedroheten die Auffordernden als Vaterlandsverräther mit dem Tode; — daher sich auch eine Deputazion des städtischen so wie des Sicherheitsausschusses zu General von Hammerstein begab und ihm eröffnete, dass die Stadt Ruhe wünsche, dass aber die akademische Legion nicht zum Nachgeben zu bewegen sei.

Als jedoch die Wirkung der Beschiessung sichtbar wurde, namentlich mehrere Anführer der bewaffneten Volkshaufen, wie Nicodem Przestrzelski durch Kartetschenkugeln getödtet wurden, ergriff die Aufständler die Furcht, sie liefen auseinander und die Stadt war gesäubert; als endlich auch das Universitätsgebäude in Flammen stand, streckte auch die Legion die Waffen und es wurden am selben Nachmittage zwischen dem kommandierenden Generalen und der Stadt vermittelst der Gemeinderathsglieder Michaël Gnoinski, Adam Kłodzinski und Iohann Milikowski die Capitulation geschlossen, welche die Purification und Reduction der Nazionalgarde, die Ablegung der polnischen Adler, die Entwaffnung und Auflösung der akademischen Legion und Ausweisung der Emigranten festsezte.

In Folge dieser Capitulation wurden die Waffen der Legion noch am selben Tage in das Zeughaus abgeliefert und die Stadt wieder von den kais. Truppen besezt; nachdem aber, worüber auch Zeugenaussagen vorliegen, auf eine spät Abends durch die russische Gasse ziehende Militärpatrouille aus den Fenstern geschossen und ein Unteroffizier verwundet wurde, so erklärte am 3. November der kommandierende General die Stadt in Belagerungszustand und verordnete die allgemeine Entwaffnung, Auflösung aller Klubs, daher auch der Rada narodowa, die Suspension der freien Presse und die kriegsrechtliche Behandlung aller Ruhestörer.

Die bisher dargestellten Resultate der Thaterhebung wurden durch die hiergerichts gepflogene Einvernehmung von beinahe 900 Personen erzielt, woraus Eure Excellenz zu entnehmen geruhen wollen, dass der Referent dieser Angelegenheit Kriminal-Rath Frey, der überdies auch die in dieser Angelegenheit nöthige Korrespondenz und das Kerkerkommissariat besorg, mit allem Fleisse sich der ihm übertragenen Aufgabe widmet, was von diesem stets fleissigen, streng rechtlichen und der h. Regierung auf das eifrigste ergebenen Beamten auch nicht anders erwartet werden konnte, wesshalb der ehrfurchtsvoll Gefertigte es für seine Pflicht erachtet, darauf hinzudeuten, dass die Leistungen dieses verdienten Rathes einer gnädigen Berücksichtigung würdig sein dürften.

Schlüsslich glaubt der ehrfurchtsvoll Gefertigte noch bemerken zu sollen, dass, wie schon der dargestellte Thatbestand nachweiset, nur wenige solche Beschuldigte des Verbrechens des Hochverrathes werden als rechtlich beanzeigt erklärt werden können, welche in dieser Angelegenheit eine hervorragende Rolle gespielt haben; — die Länge der verstrichenen Zeit, und die im Eingange des Berichts angeführten Umstände erklären dies; — dieses spärliche Resultat der Erhebung und die seit dem verübten Verbrechen bereits verstrichene Zeit von 2½ Jahren dürften vielleicht im Zusammenhalte mit der hohen Ministerial-Verfügung vom 1. April 1849 Zahl 1674 und 2102, womit verordnet wurde, sämmtliche über den erhobenen Thatbestand zu fassenden Gerichtsbeschlüsse vor deren Vollziehung dem hohen Justizministerium vorzulegen, hohen Orts die Frage anregen, ob nicht vielleicht von der weiteren Erhebung abzulassen sei; in dieser Beziehung glaubt nun der ehrfurchtsvoll Gefertigte sich dahin äussern zu sollen, dass bei dem Umstande, wo diese Erhebung binnen 2 bis 4 Monathen jedenfalls zum Abschlusse gelangen dürfte, somit der noch nöthige Kraft- und Zeitaufwand mit dem bereits verwendeten in keinem Verhältnisse steht, dass ferner in Anbetracht dessen, dass es sich

nach so langer Zeit wohl kaum mehr so sehr um die Bestrafung sämmtlicher Schuldigen, als vielmehr um die möglichste Aufklärung jener Ereignisse, ihres Zweckes und der dieselben veranlassenden Kräfte handelt. damit dadurch nöthigenfalles vor der Öffentlichkeit jeder der Regierung gemachte oder noch zu machende Vorwurf grundhältig und wahrheitsgetreu zurückgewiesen werden könne, welcher Fall bei Aufhebung des Belagerungszustandes wohl als angedeutet erscheinen könnte, diese Erhebung ungehindert ihrem Ende zugeführt werde, und dies um so mehr, als ein Abbrechen der Erhebung der verläumdungsgewandten Umsturzparthei nur Anlass geben würde, diese Massregel in der Richtung auszubreiten, dass die Regierung aus Scheu, die Resultate einer solchen Untersuchung zur öffentlichen Kenntniss gelangen zu lassen, dieselbe lieber habe selbst fallen lassen; das richtig verstandene Interesse der Regierung dürfte daher, nach der unvorgreiflichen Meinung des ehrfurchtsvoll Gefertigten, die ungehinderte Beendigung dieser Erhebung gebiethen, wenn auch die über diesen Thatsbestand—zu—fassenden Beschlüsse keine Kriminaluntersuchung gegen einzelne Personen zur Folge haben sollten. Lemberg am 24. May 1851 — Pohlberg m. p.

Ювилей україньско-руськоі літератури.

19 і 20 ст. ст. жовтня Наукове Товариство імени Шевченка при участи иньших україньско-руських народніх товариств у Львові сьвяткує столітні роковини відродженя україньско-руської літератури.

В тій справі Товариство звернуло ся до україньско-руського загалу і славяньских наукових институций з такою відозвою:

Сего року скінчило ся сто літ від часу виходу в Петербурзї перших пісень травестованої україньско-руської Енеїди Івана Котляревського. Сей факт уважає ся поворотною точкою в історії национального житя україньско руської літератури, що почавши особливо від середини сего столїтя, не вважаючи на всякі трудности і перешкоди, все з більшою силою розвиваєть ся та почутєм национальної і культурної одности звязує в одно розділені частини україньско-руського народу. Завдяки їй сей україньско-руський нарід, другий числом в Славянщині і многозаслужений в історії европейської культури, підіймає ся з свого занепаду; покривджений історичними обставинами, зраджений своїми висшими верствами, зведений до значіня етноґрафічної маси, заняв він знову гідне місце в родині славяньских народів, з певною надією — внести в скарбницю загально-людського поступу нові вклади, відповідні до своєї великости і пережитої тяжкої долї. Нинї сьвяткує він початок сеї нової фази свого культурного житя.

Наукове тов. ім. Шевченка у Львові, котрому нинїшні обставини надали першорядне значіннє в культурнім житю україньско-руського народа, взяло на себе ініцияти́ву сьвяткования сего памятного момента і звертає ся до всего україньско-руського загалу, до наукових та культурних институций всїх славяньских народів з зазивом — взяти участь в сїм великім культурнім і национальнім сьвятї україньско-руського народа, сьвятї национальної рівноправности і загального поступу.

Проґрама: І. Дня 31 н. ст. жовтня 1898 р. о 7 год. вечером Сьвяточний вечер в великій сали театру Ґр. Скарбка у Львові получений з представленєм „Наталки Полтавки“ Івана Котляревського.

II. Дня 1 н. ст. падолиста 1898 р. о 11 год. рано в сали „Народного Дому“ Наукова Академія з відчитами про значінє ювилею.

III. Дня 1 н. ст. падолиста 1898 р. о 7 год. вечером в сали „Почтового клюбу“ Сьвяточна вечера получена з промовами заступників всїх верств україньско-руського народу.

Miscellanea.

Продажа „попівства“ в с. Скопові 1592 р.

Поміж грамотами деканального порохницького уряда перемиської епархії переховує ся писана книжка in folio, зложена з двох частий. Заголовний лист такий: „Acta Revisionis Ecclesiarum Intra Decanatum Pruchnicens. Consistentium. Item Inventaria, Decreta Reformationum, Circa eandem Revisionem, ac Decreta Controversiarum Continentia Per me Danielem Zatwarnicki Ejusdem Loci Decanum Anno Domini 1765 die 9 Januarii compleri coepta“. Перша частина має 254 сторін і заголовний лист. До першої частини пришита з кінця друга, котру списовали попередні декани; вона має 50 карток не нумерованих. В сїй другій части є богато фундацийних грамот, між ними фундация села Скопова, котру подаю тут:

Ja tedy Stanisław z Tarnawy Tarnawski chorąży ziemie Sanockiey komu to wiedzieć będzie należało, przez to pisanie swe oznaymuię, izem przedał popowstwo we wsi dziedziczney swey Skopowie Iackowi popowi Teleśnickiemu, synowi Tymka popa za złotych dwieście y szesdziesiąt y sześć monety y liczby pol., każdy złoty licząc po groszy trzydziestu. Do tego popowstwa ma mieć rolę, na ktorey budowanie tegoż popa Tymka, oyca jego Telesnickiego, ktora rola leży między rolą Matwieyczaka z jedney strony, a z drugiey strony podle ogrodow kmieckich y Wasylowey cwierci, az do granicy Kramarzowskiey, a z drugiey strony wsi Skopowa od Babickiey sciany, między Nagorniakową z jedney strony, a z drugiey strony Jwana

Kocika az po wodę. Na ktorey to roli y cerkiew Skopowska jest dawno postawiona. Będo powinni wszystcy Skopowcy dochody temuż też przerzeczonemu Jackowi popowi Teleśnickiemu robić do popowstwa, starodawne należące wypelnić y dostatecznie oddawać, także y kopy. Ktoremu się kmieciowi urodzi zyta zeby nie mniey niż dziesięc kop, tedy powinien temuż popowi kopę dać zyta. Takze y arędarze, ktorzy pusty roli arenduią z ktorych by mu się nie urodziło tak wiele tedy mu powinien dać kopę zboza jarego dobrego, to się ma rozumieć kazdy kmieć. A zagrodnicy, ktorzy maią rolę większe, puł kopy zyta powinni będo dawać. Takze y młynarze dwa, kaczmarz y przewoźnik przerzeczonemu popowi Jackowi Telesnickiemu z potomkami swemi. Będzie powinien dawać panu swemu dziedzicznemu tenże pop do roku czynszu grzywne przy czynszu gromadzkim, ktemu owsa kłodę sanockiey miary targowey, na swięta narodzenia bożego powinien dawać kapłunow cztyry. We zniwa powinien dzień jeden kosić, a drugi żąć. Od posług wszelakich ma być wolen y od dawania koni na posługę czynię go wolnym. Ktore to popowstwo temuz przerzeczonemu Jackowi popowi Telesniskiemu y potomkom jego wolno dać, darować, przedać, komu będzie chciał, nie podwyszaiąc summy. Budowanie jesliby się pokazało na tym popowstwie po kupnie tego zbudowane, na ktore budowanie tego do odprawienia go puszczam las wolny temuż Jackowi popowi. Takze czasu zym ma być wolen, y nie dawać od swini nic. Także y od owiec zimowanych nie powinien dawać. A jezeli by go pan dziedziczny chciał z popowstwa zkupić, będzie powinien budowanie szacować y odlozyć według szacunku przy teyze summie wyzey opisaney. Na co dla lepszey wiary utwierdzenia tego pieczęć swą przycisnąć kazałem y ręką swą podpisałem. Przy czym byli szlachetni Krzysztof Zabierzowski, Woyciech Zabierzowski, Theodor Stefanowski y ynszy wiary godni. Działo się w Bachowie w dzień S. Macieja Apostoła roku Pańskiego tysiącznego pięcsetnego dziewięcdziesiątego wtorego.

Stanisław z Tarnawy Tarnawski chorązy ziemie Sanockiey.

Approbuię to prawo we wszystkich punktach oycu Symeonowi Telesnickiemu, potomkom y sukcessorom jego de linea jdącym, jako dziedziczny pan tych dobr y kollator, datt w Czuczu die 12 7-bris 1715, naco mu y prawo osobliwe dałem.

Jozef na Czuczu y Bachowie Grabiński.

Михайло Зубрицкий.

Надане маґдебурського права містечку Дїдову (в Київщинї), 1596 р.

Низше поданий документ належить до численної серії фундаций обронних містечок на полудневих границях української кольонїзациї при кінцї XVI і на початку XVII в. „для убезпеченя от неприятеля“ (про них див. в моїй розвідцї про українські замки в серед. XVI в. с. 5). Урочище Дїдово, згадане в сїм документї, в описи маєтностей Печерського монастиря, спорядженій при передачі їх архим. Никифору Туру 1593 р., зветь ся sioło Dolscik, przezywaiące sie Dziadowo, po obodwoch stronach rzeki Rpenia (Архивъ Югозап. Рос. ч. I, т. 1, с. 387); отже на тім місцї було вже село, Тур старавсь тільки про міські привілеї. Справжнього міста одначе з того села не вийшло. Пізнїйше відібрала його унїятська київська митрополїя і воно зіставалось у неї аж до кінця Річи Посполитої (Архив ч. I, т. IV, с. 643). Тепер се досить велике село Дїдовщина, на лївім боцї Ірпеня, в Сквирськім повітї (Похилевичъ Сказанія о насел. мѣстахъ Кіев. губ. с. 194, Рулїковский в Słowni'ку geograficz'нім під сл. Didowszczyzna).

Із умов сього привилея звернемо увагу на заборону міщанам ходити „на Запороги и в Дикие поля“ за границю без відомости коронного гетьмана, постачати туди живність, олово і порохи, або висилати туди своїх „половників“ — спільників, підсусїдків: се останнє натякає на те, як обминали соймову конституцию 1590 р. (Vol. legum II. 310).

Ѳуньдацыя права майдеборского местечку Дѣдову в архимандрыцстве киевъскомъ.

Жыкгимонт третий.

Ознаймуемы тымъ листом нашим всимъ вобец и кождому зособна, кому то ведати належит, нинешнимъ и на потомъ будучимъ. Далъ намъ справу велебный Никиѳор Туръ, архимандрыт киевский манастыра нашого Печерского, ижъ онъ на власномъ кгрунте церковномъ манастыра Печерского в земли Киевской лежачого, надъ рекою Репенемъ, на врочисчу называемом Дѣдовомъ, ку пожитку своему и для убезпеченя отъ неприятеля, такоже и инымъ многимъ именъямъ и селам нашимъ, и тежъ князскимъ, панскимъ и шляхетским и всему оному краю ку великому убезпеченью от неприятеля, хочеть заложи(ти) и збудова(ти) коштомъ и накладомъ своимъ замок и при немъ место осадить без уближенья иных мест наших. И билъ намъ чоломъ, абыхмо ему в томъ ласку нашу

кролевскую оказали, а ему того позволивши, ярмарки торги и корчмы волные надали.

А такъ мы, бачечи то, же он такъ для пожитку своего яко и для обороны тому краю а лепшому способеню и убезпеченью подданых своих власныхъ, также имений наших власных и шляхетских оный замокъ коштомъ своимъ збудовати хочет, а особливе хотечи добра церковные розмножи(ти) и ку осаженю людми кгрунты неоселые привести и способити, на то смы позволили, якож и тымъ листомъ нашимъ позволяемъ и допусчаемъ на томъ то кгрунте власномъ церковномъ манастыра Печерского в земли Киевской лежачомъ над рекою Репенемъ на име у Дѣдови замокъ збудова(ти) и при немъ мѣсто людми волными и иными всякими прихожими и ремесники осадити. В которомъ то месте у Дѣдове тымъ всимъ людемъ, которые тамъ осядуть, надаемы волности местъские права майдеборского водлугъ звычаю и порядку места нашого Киевского надаемы; тежъ в томъ же месте яръмарокъ в кождый годъ на день и свято...[1]), который ярмарокъ мает быти волнымъ отъ всяких податковъ нашихъ власныхъ через две недѣли. Постановлямы тежъ в томъ же месте торгъ в кождый тыждень...[2]). И даемы волность в томъ месте тымъ всим людемъ, которые тамъ осядуть, корчмы будовати и в нихъ всякимъ питемъ и трунками ку питю належачими шинковать и всякимъ купецъствомъ ся обходи(ти) и пожитки собе всякие в томъ месте розмножати. А на почизнъ (sic) с тыхъ корчмы и месчанъ до скаръбу нашого давати и жадныхъ повинностей з нихъ полнити онъ самъ и по немъ будучие архимандритове киевские не мают и не будуть повинъни. А тое волности от нас в томъ месте вышей мененом наданое такъже того замку и места зо всими его пожитки и доходы теперешний аръхиманъдрытъ Киевский Никиѳоръ Туръ и по немъ будучие архимардрытове киевские за тымъ листом нашимъ мають уживати вечными часы по тому, яко иные князи, панове обывателе панствъ нашихъ и тое земли Киевское таковыхъ волъностей з ласки нашое уживають.

А ведъже в томъ месте Дѣдове новой осаде люде таковые не мають бывати и тамъ оседати, которымъ права и привилея коронъные заборонять. Месчане тежъ того места на Запороги и в Дикие поля за границу бывати и ходити безъ воли и ведомости гетмана коронного, также и живности, олову и пороховъ додавати не мают. Тежъ половниковъ в Дикие поля и за граници выправовать не мають подъ винами и караньемъ в праве описаными.

---

[1]) Пропуски в книзї.
[2]) Повторено.

И на то дали есмо Никифору Туру архимандриту киевскому и по немъ будучимъ архимандрытомъ киевскимъ манастыра нашого Печерского тотъ нашъ листъ, подписавши его власною рукою нашою, до которого на большую твердост и печать нашу коронную притиснути росказали смы. Писанъ у Варшаве лѣта Божого нароженя тисеча пятъ сотъ деветъ-десятъ шостого мѣсяца сентябра десятого дня, а панованья кролевствъ наших польского девятого, а шведского року третего. Sigismundus rex. Florian Olieszko.

Коронна Метрика Московського Архиву Мінїстерства Справедливости I В. кн. 11 л. 91—2.

М. Грушевський.

Граничний став.

Епізод із 1805 року.

На північ від Львова, в широкій долинї річки Полтви лежать села Каменополь і Пруси, розділені одно від одного сею річкою, а радше широким ставом, що творить ся річка сперта здоровою греблею перекиненою півперек долини. На двох кінцях греблї здавна стояли два млини: один належав до двора в Прусах, а другий до двора в Каменополї. Отсей став з давен давна був предметом суперечок, сварів, бійок і процесів не тілько між обома дворами, але також між селянами, підданими обох дворів. Ще в 1612 р. суперечка задля сего ставу дійшла була аж до польського коронного трибуналу і королївським декретом була розсуджена так, що став у цілім його обширі признано за власність каменопольського двора, значить, його північний беріг, що притикає до Прус, мав бути природною границею обох доміній.

Декрет був безперечно мудрий, та тілько виданий без порозуміня з Полтвою. Річка несла з собою велику силу всякої нечисти і намулу зі Львова і осаджувала се все на днї ставу; досить було кілька літ не чистити його, то він весь робив ся обширним, затхлим багном, дно підіймало ся чим раз висше в гору і береги висихали чим раз далї, особливо з плиткого боку, від Прус. За польських часів, здаєть ся, чищено сей став частїйше, бо пани могли необмежено розпоряджати робучою силою своїх підданих. Та коли Галичина прийшла під Австрию, обмежено права панів до інвентарських повинностей в тїснім значіню, заборонено силувати підданих до праць не обнятих інвентарем, а особливо до таких, як чищене ставів, і ось каменопольський став

швидко зробив ся мілким, майже весь заріс тростиною та очеретом, а низький беріг з кождим роком посував ся далї і далї в глуб териториї колишнього ставу.

Очевидно, що для пруської домінії се була щира ласка Божа, бож після королївського декрету з 1612 р. границя ставу була рівночасно границею її ґрунту, а коли границя посувала ся на перед, то тим самим розширювала ся її територия. Осушені части каменопольського ставу перемінювали ся на сїножати, котрі домінїя з Прус брала на свій ужиток. Вона чинила се обережно; ново здобуті ґрунти не прилучувала до домінїяльного поля, але надавала їх своїм підданим, а натомісць загортала до домінїяльного поля відповідні частки тих підданських сїножатей, що лежали на териториї неспорній. Очевидно, що се не причинювало ся до доброї злагоди між обома домінїями тим більше, що крім сего були в тім нещаснім ставі ще иньші причини до суперечок. І так селяне з Прус викошували і вижинали на мілких берегах ставу тростину і забирали її собі, а млини побудовані при тім ставі також доливати оливи до огню. Головний спуст був на каменопольськім боцї і тут в 1802 р. побудувала домінїя новий мурований млин. Пруська домінїя, котрій ходило о те, щоб рівень води в ставі був як найнизший, тобто, щоб як найбільше низького берега висихало рікрічно, закидала каменопольській домінії, що вона побудувала новий млин і лотоки занадто високо і самовільно, потай від уряду і суперечно з приписами закона підвисшила рівень води в ставі. Щоби дати на се доказ, пруський двір переніс свій млин з низшого на висше місце і відкопав від ставу млинівку, що провадила до сего млина воду. Все те заострило суперечку дуже і в осени 1805 року довело до досить характерного конфлїкту, котрий ми тут хочемо розповісти на основі судових актів, ласкаво достарчених нам д. Волод. Томанком.

В 1805 роцї властителем Прус був Тома Стшембош, молодий ще, бо ледво 23-лїтнїй панок, недавно женатий, син дїдича поблизьких Ляшок. Молоде подруже жило в Прусах, хоча пан Тома часто виїжджав то до Львова, то до Відня, а ще частїйше навідував ся до свого батька до Ляшок і здаєть ся, не дуже пильно займав ся веденєм господарства. Займала ся тим його жінка з дому Сєдлєцка, а головно економ Михайло Захаржевский.

Властителькою Каменополя була ґрафиня Мйончиньска, здаєть ся, вдова.

В 1802 чи 1803 р. прибув до Каменополя якийсь Ґабріель Новаковский. Хто він був і чого прибув до Мйончиньскої, з актів не видно. Тома Стшембош у своїм протоколї зложенім у Віднї 1807 р. д. 24 сїчня говорить про него тільки те, що знав його з видженя ще у Львові перед 7—8 лїтами, значить в 1799 або 1800 р, а що перед 2—3 лїтами він прибув до ґрафинї Мйончинської „як приятель дому“ (als Hausfreund). Вже з сего діскретного зізнаня можна догадувати ся, що се була одна з тих „загадкових натур“, що то на подобу птахів небесних не орють, не сїють, а жиють у достатку. Як там виповняв Новаковский при ґрафинї свою ролю домашнього приятеля, про се мовчить істория, досить, що швидко він робить ся повномочником ґрафинї і завідателем її маєтку, а вже в 1805 р. являєть ся дїдичем і паном Каменополя.

Новий дїдич хотів зробити ся подібним до нової мітли, що то, як звісно, „все лїпше замітає“ і наложив важку руку на підданих своїх і чужих. Люде ненавидїли його, а відносини з сусїднїми домінїями були не найкращі. Особливо відносини з Прусами заострили ся. Новаковский велїв своїм слугам без пощади заганяти худобу пруських підданих, коли вона вскочила де на каменопольське поле; захоплену худобу гнали до каменопольського двора і різали. Не менше остро виступав Новаковский також проти тих, що жали тростину на його ставі, а суперечку із за пруського млина і рівня води в ставі постановив залагодити радікально — перекопати млинівку, що йшла з його ставу до того млина і таким робом не тілько підвисшити запас води в своїм ставі, але зовсім не пустити води на млин пана Стшембоша і позбути ся його немилої контролї в тій справі, чи в ставі є законом приписаний рівень води, чи може більший. Рівночасно постановив Новаковский розпочати судову акцию для відзисканя тих частей ставу, що вже від кількох лїт були висушені і дїдичем Прус розпарцельовані між його пруських підданих. Се й довело до конфлїкту, котрий ми тут розповімо словами самого пана Томи Стшембоша, бо на жаль, в доступних нам паперах нема скарги Новаковского, де ся подія була описана мабуть троха инакше. Деякі відмінні деталї з тої скарги Новаковского обговоримо зрештою і тут. Ось оповіданє п. Томи Стшембоша, зложене в сїчнї 1807 р в віденськім маґістратї, де його переслухано на жаданє львівського карного суду, перекладене дословно з німецької мови на нашу.

„В 1805 р. коло половини жовтня приїхав я припадково до Прус, щоби відвідати свою жінку, що проживала там постійно. Я приїхав рано з Ляшок і швидко потім отримую від мойого економа відомість, що п. Новаковский з великою купою підданих власне починає перекопувати відплив каменопольського ставу в напрямі не тім, що був доси, і некористнім для пруських підданих і для двора. Задля сего він копле землю на пруськім ґрунті, щоби висипати гать потрібну для його цїли.

„Проволока тут була небезпечна; не було можности отримати в тій хвилї урядову поміч проти сего самовільного замаху Новаковского. Оттим то я порадив економови — а з тим згодила ся також моя жінка і її в ту пору присутний там брат Станїслав Сєдлєцкий, — щоби на швидку зібрав кілько може пруських підданих, заборонив Новаковскому самовільно викопувати землю, а в разї як би сей ужив сили, опер ся силї силою. Не чекаючи, до чого дійде ся справа, сїв я з своїм шваґром Сєдлєцким до воза, щоб вертати до мойого батька до Ляшок.

„Коли ми приїхали на середину села, мусїли ми проти волї троха затримати ся, бо щось там попсувало ся в кіньській упряжі і треба було направити.

„Тимчасом прийшов економ до мене до воза і сказав менї, що вправдї він з 15 людьми, яких скликав був на борзї, вирушив супроти Новаковского, але сей має коло себе 70 або 80 підданих і скоро тільки економ наблизив ся, зараз велїв своїм людям бити його і пруських підданих. Але його піддані загалом не послухали його і лиш деякі кинули ся на економа з лопатами і задля сего він утїк, щоб сповістити мене про се. „Та от що, — додав економ. — Найпораднїйше було би зловити самого Новаковского як провідника, для його власного безпеченства, і се я можу легко зробити, бо Новаковского і так ненавидять його власні піддані і певно не будуть так дуже обставати за ним“.

„Знаючи, що каменопольські піддані справдї ненавидять Новаковского за його жорстокість, а і пруські піддані мають причину ненавидїти його за те, що коли часом пруська худоба зайде на сумежні каменопольські ґрунти, він велить її ловити і різати, я признав, що економів проєкт порадний для добра самого Новаковского і пристав на него з тою умовою, коли арештоване буде можна довершити легко.

„Економ пішов від нас, а ми рушили далї в дорогу до Ляшок. Дорога веде по при той став, але по відході економа ми мусїли підождати ще з 5 мінут у селї.

„Коли ми прибули до того ставу, побачили ми, що економ ішов уже з Новаковским греблею по-край ставу, може яких 30 кроків від нас. Два пруські піддані вели його попід рамена, а решта пруських пїдданих ішла з заду, а за ними йшли зовсїм спокійно його каменопольські піддані.

„Коли отак привели Новаковского до мойого воза, зажадав він від мене оборони проти його арештованя. Я порадив йому, що найбезпечнїйше для него буде поїхати зо мною до мойого батька до Ляшок, а відтам батько безпечно в супроводї своїх людей відошле його до дому. Він з разу не хотїв сего вчинити, та вкінцї й сам признав мою раду найлїпшою і поїхав зо мною і з моїм шваґром до мойого батька до Ляшок, а нас проводили ще лиш його конюх і мій слуга, що їхав на кони Новаковского. Мій батько приняв п. Новаковского приязно і запросив його на обід, запевняючи при тім, що дасть йому вигіднїйший повіз і ескорту до Каменополя, але він не хотїв нї сего нї того і ще перед обідом від'їхав тим самим возом, що ми ним приїхали, проводжений двома нашими слугами до Каменополя.

„Від тодї пробув я до 11 грудня у Львові, а потім поїхав сюди до Відня, і анї до того часу анї по тім ніяка зверхність не запитувала мене про сю справу“.

Певна річ, пан Стшембош силкував ся показати сю справу як мога в невиннім сьвітлї, хоча нема сумнїву, що епізод, який відбув ся в жовтнї 1805 р. коло каменопольського ставу, був немов живцем винятою із старопольських порядків сценою панського сомосуду. І Новаковский і Стшембош поступили собі як за добрих польських часів: один самовільно, на власну руку, при помочи великої купи пїдданих перекопуючи сусїдову млинівку, а другий при помочи своїх пїдданих арештуючи зненавидженого пройдисьвіта, що зробив ся його невигідним сусїдом. Що Стшембош, велячи арештувати Новаковского, не так дуже дбав про його безпеченство супроти розлючених селян з Прус, котрих зрештою сам він велїв на борзї скликати, як радше про те, щоби захопити Новаковского в свої руки, наробити йому встиду, а може й чогось гіршого, се видно з дальших питань, які завдавано йому на протоколї, очевидно на підставі скарги пошкодованого Новаковского.

Отже Новаковский поперед усего твердив, що думка — арештувати його, вийшла не від економа Захаржевского, а від самого Томи Стшембоша, котрий скоро тілько довідав ся, що Новаковский перегачує його млинівку, зараз велїв зібрати людей, арештувати Новаковского і відставити до Ляшок, запевняючи Захаржевского, що не має чого бояти ся, бо вони, тоб то Стшембоші, батько і син, не дадуть зробити йому нїчого злого. Дальше закидував Новаковский Стшембошови, що проти його волї завіз його до Ляшок. Коли Стшембошові люде привели його до воза, він просив Стшембоша відставити його зараз до Каменополя, та сей не згодив ся на се. Здаєть ся, він думав продержати Новаковского в Ляшках у арештї якийсь час, та видно старий Стшембош не згодив ся на такий самосуд і випустив бранця.

На закиди Новаковского відповів Стшембош, що він справдї велїв економови зігнати Новаковского зі свого ґрунту, хоч би навіть силою. „Але я й не думав наказувати, щоб його арештовано, не думав навіть, щоби се було можливе, бож Новаковский був на конї, в товаристві 70—80 селян, а надто звісний був мінї як чоловік сьмілий, що все собі позволить і за подібні насильства був уже оскаржуваний перед полїтичними і судовими властями“.

„Правда й се, що коли його привели до мойого воза, він зразу не хотїв їхати зо мною до Ляшок і жадав, щоби його пустити до Каменополя. Та я вияснив йому, що коли вертатиме, а пруські селяне з ненависти побють його, то я не ручу нї за що, і се спонукало його їхати радше зо мною до Ляшок, нїж вертати до Каменополя“.

На питаня, чи не знає по імю тих двох селян, що зловили Новаковского і провадили по під пахи, Стшембош відповів, що їх імен не знає, але може додати ще одну обставину на доказ того, „що Новаковский сам повинен бути рад, що міг поїхати зо мною до Ляшок“.

„Коли його привели до мойого воза, то ненависть пруських селян супроти него виявила ся голосним наріканєм на те, що він ловить і ріже їх худобу. А коли я з воза подав йому руку щоби помогти йому вилїзти на віз, то один селянин, котрого імени також не тямлю, відважив ся шарпнути його на зад кричучи, що він не гідний їхати на однім возї зо мною. Тілько з великим трудом здужав я втихомирити своїх селян, що доконче хотїли його звязати і відставити до циркулу. За се моє дбанє —

увільнити його з рук розлючених пруських селян і за приятельське приняте в Ляшках я надіяв ся заслужити собі повну вдячність п. Новаковского, а тимчасом бачу, що він оскаржує мене за насильство сповнене на його особі, хоча властиво він сам зі своїми селянами зробив насильство на моїм ґрунті“.

Протокол нічого не згадує про те, чи добродушному і гуманному п. Стшембошеви при сих словах стали сльози в очах, чи ні. Ми не знаємо навіть, чи був ними зворушений львівський кримінальний суд, котрий міг з них одно вирозуміти, що сцена арештованя Новаковского не відбула ся так гладко і невинно, як силкував ся з разу показати п. Стшембош і що в цілім тім епізоді сей пан показав себе зовсім гідним супірником і сусідом п. Новаковского. На жаль ми не маємо дальших актів сеї справи і не знаємо, чи противники перепросили ся, чи може прийшло до засуду котрого з них. В поданю до цісаря, яке написав Новаковский в справі спорного ставу д. 20 падолиста 1824 р. і в якім він обширно описав історию того спору, він згадує вправді з злобою про ріжні інтриґи і хитрощі і навіть особисті доноси перед властями, яких хапаєть ся пруський дідич, щоби проволокти процес із за ставу, та не згадує анї про своє арештованє в 1805 р., анї про ніяке засудженє Стшембоша за сю незаконність. Із сего документу ми довідуємось лише, що в грудні 1805 року, отже по оповіданім тут епізоді, на місце спору з'їхала з львівського ціркулярного уряду провізорияльна комісия і д. 12 грудня того-ж року видала осуд, котрим потвердила належність цілого ставу до каменопольської домінії, за перекопанє греблї того ставу пруською домінією наложила на сю домінію кару в сумі 30 дукатів і загрозила їй ще тяжшими карами за дальше нарушуванє власности п. Новаковского. Се на якийсь час успокоїло противників, аж 1819 р. свари вибухли на ново і війшли на дорогу цивільного суду.

Новаковский не дожив його кінця, — він умер десь коло 1830-го року, бо в гідротехнічнім справозданю з 1841 р. сказано, що каменопольські добра вже довгі роки находять ся в судовій адміністрациї. В 1835 р. вирвала повінь також греблю каменопольського ставу, так що його плоский беріг висох зовсім і зробив ся „солодкою сіножатю“. Пруська домінія, бажаючи запевнити собі посіданє тої сіножати, насипала здовж ставу гребельку, котрою відграничила сіножать від мокрого багна, що колись було дном ставу. В Каменополї не було кому дбати про сю справу, а коли в 1841 р. уряд наказав каменопольській до-

мінії або зовсім спустити став і осушити його дно, або вичистити його і наповнити до давньої висоти, то таке наповнене показало ся неможливим, бо ошанцьований від пруського боку шмат колишнього ставу був значно висший від тодішнього дна. Став спущено зовсім і осушено, а Пруси лишили ся при тім, що захопили.

Др. Ів. Франко.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1897 р.: часописи видавані на российській Україні.

Кіевская Старина. В сім річнику з поміж статей по історії політичній і суспільній обговорено вже на иньшім місті А. Стороженка про Оришевского (Записки т. XIX), Н. С. Къ исторіи малоросійскихъ козаковъ (т. XXIII—IV), а розвідка д. Мілєра „Очерки изъ исторіи и юридического быта старой Малороссіи“ буде осібно обговорена; з рештою занотуємо отсї:

А. Стороженко: „Къ исторіи мѣстечка Бориспoля полтавской губерніи“ (кн. 3). Автор збирає тексти лїтописей XI і XII в., в яких подибує ся топоґрафічна назва „Лто, Льто, Алто, Альто, Олто“, де загинув Борис, а потім поставлено там церков Бориса і Глїба. З вказівок, в документї 1629 р. виводить автор, що місце, де тепер м. Бориспoль, при кінци XVI і з поч. XVII в. звалось „ґрунтом полукнязьким“, тут був окоп, і стояла церков побудована, по словам монахів, на місци смерти Бориса, а Ст. Жолкєвский доокола окопа, на ґрунтї забранім у Пустинно-Миколаївського монастиря, осадив місточко Бориспoле; автор виводить з того, що камяниа церква, побудована Мономахом на місци смерти Бориса, достояла до XVII в. На се одначе доводів певних не подає, а видно, що й у XVII в. були декотрі иньшої гадки, бо 1664 р. переяславський протопоп Гр. Бутович поставили хрест на память смерти Бориса на лївім боцї Альти, цїлком на иньшому місцї. Видко, що цїлком не так певно і в 1629 р. знали місце смерти Бориса і церкви Мономаха, як думає автор.

Статя тогож автора „Князь Дмитрій Ив. Вишневецкій Байда“ (кн. 3) — біоґрафія звістного атамана козацького, додана до єго портрета; портрет переховав ся в ґалєриї родинних портретів Вишневецьких

зроблених здає ся при кінци XVII в.; портрет Байди змальований певно з фантазиї. Статя ся, оперта на жерелах, не дає нам нїчого нового, крім звістних вже фактів з єго житя.

Л. Падалки „Надъ великимъ лугомъ Днѣпровскимъ“ (кн. 5). В сїй статї подає автор спомини свої з подорожи по Днїпрі від м. Александровска по Никопіль; вона о стільки інтересна, що згадує важнїйші історичні місця на Днїпрі.

П. Орловскій: Къ исторіи чумной епидеміи въ Кіевѣ 1770—71 р. (кн. 6). Статя має певний і то не великий інтерес льокальний. Д. О. описує в нїй спір між ґубернатором київським і архимандритом кирилївського монастиря, що не хотів поступитись монастирським домом на шпиталь для чумних. Спір був закінчений некористно для монастиря і дав початок до заміни монастиря на шпиталь в 1786 р. Принагідно оповідає автор також про заснованє київського кладовища, що тїй епідемії завдячує свій початок. Перше бо, як взагалї на Українї, і в Київі ховали мерцїв коло церкви.

Д. Милорадович під титулом: Снѣтинская старина (кн. 9 і 10) подав місцеві перекази з околицї міст. Снїтина Полтав. ґуб. і на їх основі, за помочию зібраного материялу на місцї і в лїтературі дає ряд заміток до давнїйшої й новійшої істориї сієї місцевости.

Д. Н. С. додав до портрета князя Миколи Гр. Репнїна коротку єго біоґрафію, оперту на фамілїйних документах (кн. 12), а д. Д. Номис як наочний сьвідок справляє деякі хибні або недокладні відомости Сердюкова, в його мемуарах особливо про розділ козацьких полків в Лубнях в сталу армію: (кн. 4) уланів, гусарів і иньших, за кн. Репнїна.

О. Л. в статї п. з. „Праздникъ Цереры“ (кн. 12) подав виїмок з мемуарів польського шляхтича Фр. Ковальского (Wspomnienia. Pamiętnik Fr. Kowalskiego t. I, II, Kijów 1859) попереджуючи єго біоґрафією звістного польского дивака Мархоцкого.

Записки д. Чалого під титулом „Картины народной жизни“ були вже обговорені у нас (Записки т. XXII).

Переходячи до огляду статей культурно- і лїтературно-історичного змісту, поминаємо розвідку д. Харламповича про Острозьку школу, бо вона вже була обговорена (Зап. т. XXII).

Під титулом „Къ исторіи Кіевской академіи“ (кн. 12) подане обширне справозданє з книжки В. Серебренникова: Кіевская академія съ половины XVIII в. до преобразованія ея въ 1819 г. (кн. 12) — про сю книжку див. бібліоґрафічний відділ сього тому Записок.

О. Лазаревский подає далї свої інтересні материяли п. з. „Прежніе изыскатели малорусской старины“; в кн. 1—2 подана біоґрафія і огляд дїяльности Олександра Марковича (р. 1790 † 1685), автора

„Записок о малорусскомъ дворянствѣ“, численних, в більшій части доси не оголошених писань і видавця Дневника свого дїда Якова М-ча Подані рівнож численні виїмки з єго творів, що служать не тільки до характеристики самого М-ча, але дають також материял до історії культури на Україні з початком XIX в.

Той сам автор подав згадку присьвячену памяти Мик. Білозерського, шурина П. Куліша (кн. 1). В ній подана єго біоґрафія і огляд праць.

В. Г-ко дає згадку про Івана Горленка, поета-дилєтанта початку XIX в. (кн. 3). Твори єго писані російською мовою, але нам цікаві тим, що можуть послужити до характеристики того часу і того українського паньства, до якого автор належав. Се вже поколїнє виховане цїлком в російськім дусї.

В. Науменко дає характеристику дїяльности і огляд праць наукових П. Лебединцева († 3 XII 1896), одного з ініцияторів заложеня Київської Старини і дїяльного її співробітника, головно на поли історії Києва і Київщини; є також згадка про І. Малишевского (р. 1828 † 1897), автора численних праць, головно з нашої церковної історії (кн. 2).

Між материялами подибуємо найбільше материялів до житя і дїяльности П. Кулїша, і з них почнемо.

Д. Чалий задумав зібрати і видати материял до біоґрафії Кулїша і почав (кн. 5) від оголошеня відомостей про молоді лїта єго на основі споминів власних, оповідань приятеля Кулїшевого Ів. Хильчевского і Кулїшевих „Воспоминаній дѣтства“ (III том повістей Кулїша). Довів їх до арештованя К-ша в Варшаві в дорозї за границю (1847 р.).

А. Титов подав 113 листів К-ша до проф. О. М. Бодянського з р. 1846—1847 (кн. 9—12, українські листи з сеї кореспонденциї „з незалежних від редакциї причин“ подано осібно в 2 кн. за 1898 р.). Дають вони інтересний материял не тільки до характеристики самого К-ша, але також до історії лїтературного і наукового руху того часу.

В кн. 4 передруковано спомини д. М. Лободовського про гостину у К-ша в Мотронівцї в 1884 р.; дають вони материял до характеристики дїяльности К-ша в Варшаві, яко директора духовних справ, до його дїяльности в Галичинї і зносин з галицкими Поляками, а вкінци до єго маєткових відносин. Статя в значній части посвячена оборонї покійника супроти закидів за його проби порозуміння з Поляками.

В кн. 5 редакция переповіла статю кн. Шаховского про К-ша, оперту на переписцї Ш-ого з Кулїшем і зложену головно з уривків тої переписки з р. 1893—7. Подані ту також інтересні документи, виписані Ш-ким з архіву мінїстерства осьвіти про лїтературну дїяльність К-ша в р. 1856—58.

В відділї заміток подано рекомендацийні листи дані Кулїшеви 1847 р. М. Ригельманом до В. Ганки і Л. Штура; вони мають певний інтерес для історії словяньского руху в Київі, вказуючи на певну, хоч і слабу звязь сего руху з західно-словянським.

О. Л(азаревський) подає материяли про І. Котляревського, зібрані в Полтаві (кн. 4); тут подано виїмки з дневника Степана Стеблина-Каменського, сина приятеля Котляревського; дневник починає ся з роком смерти К-ого († 1838 р.), згадано в нїм тільки про остатнї хвилї житя поета. Тут же довідуємось з них, що біоґрафія К-ого уміщена в „Сѣверній Пчелї“ (1839 р., N. 146) була написана С. П. Ст.-Каменським на основі устних інформаций і записок єго батька, щирого приятеля К-ого. Д. Л. подає деякі виїмки з статї Ст.-К-ого про написанє і виданє Енеїди і про інтерес К-ого до української народної поезиї і історії.

В кн. III подано колекцию невиданих віршів і листів Гулака-Артемовського з рукописи Петербурської бібліотеки; вірші мають інтерес більше для характеристики автора і тогочасної української інтеліґенциї.

Подано далї уривок з кореспонденциї Мартоса — Листи Василя Ломиковського до Ів. Мартоса з лїт 1822—30 (кн. 7) (про початок ми згадували в Записках т. XVII).

Д. Л(азаревський) подав 10 листів Данила Велланського († 1847), Українця — проповідника фільософії Шеллїнґа в Росиї (про нього див. Записки т. XV). Дають вони причинок до єго біоґрафії (кн. 11).

Материялів про Шевченка сим разом подано не богато: д. Чалий опублїковав збірку листів, обговорену вже в Записках (т. XXI); видано Шевченків малюнок Почаївської лаври і кілька дрібних заміток. *Д. К.*

Проф. М. Стороженко подав вірші п. т. „Славянам“ (кн. 10), уважаючи їх автором Шевченка, але вже д. Коваленко, а потім Др. Франко в Зорі з 1897 р. виказали помилку. Др. Франко порівнює віршу „Словянам“ з віршою Костомарова „На добра ніч“ (в книзї: Збірник творів Іеремії Галки. Одеса, 1875, ст. 105-109) і на підставі значного числа спільних місць приходить до висновку, що автором вірші „Словянам“ є Костомарів, на що вказує також факт, що вірша переховала ся в паперах Костомарова. Але у вірші тхне такий дух, якого трудно добачити у Костомарова деінде.

Під титулом Кіевскіе Славянисты сороковыхъ годовъ (2) подана сучасна записка про Кирило-Методиївське братство. Записка не дає властиво нїчого нового в тій справі, по тім, що сказали Костомарів, Кулїш і иньші. *В. Г.*

До більш інтересних материялів треба почислити листи М. Костомарова до В. і М. Білозерських (кн. 10), з тих чотири до Віктора Б-ого, писані з засланя з Саратова в 1848-51 р., чотири листи матери

Костомарова рівнож до В. Б-ого з Саратова р. 1849—51, лист студента петербурського унїверситета О. Тихменєва з 1851 р. і два листи Костомарова до Миколи Б-ого з Саратова з 1856 і 57 р. Як звістно, перед засланєм своїм був К-ров в близьких зносинах з Б-кими, а Віктор Б-кий потрудивсь богато коло єго увільненя. Зносини тоті, як бачимо, і підчас засланя не перервались: і сам К-ров і єго мати вдають ся до Б-ких з ріжними орудками.

Листи К-ова до В. М. Б-ого вказують на велике пригнобленє духа у нашого історика в часї єго недобровільного побуту в Саратові: почутє самітности і туги за родиною.

Листи до М. Б-ого дотикають ся тем наукових і лїтературних. К-ров пише про свої занятя, між иньшими про критичний розбір жерел до історії України. Листи матери К-ова мають цїлком приватний характер, вказують на прикре фінансове становище К-ова в Саратові, на стан єго здоровля, занятя. Всї вони як бачимо дають цїкаві причинки до біоґрафії славного історика.

На рештї треба згадати ще про відомости, які подає редакция до археольоґічного з'їзда, що має відбутись в Київі в 1899 р. (кн. 2 і 11).

В відділї „Документів" подибуємо меньше інтересного материялу в порівнаню з тамтогорічними замітками. Кілька з них дотикаєть ся внутрішньої історії Київа. В однїй описаний спір київського маґістрату з урядом, що в 60-х рр. XVIII в. бажав накинути міщанам свого війта; міщане не хотїли обрати чужинця одначе мусїли покоритись. Звістка інтересна яко причинок до історії борби української автономії з централїзациєю в II половинї XVIII в. В поданім тут актовім материялї знаходимо також відомости про доходи київських війтів (кн. 2). Друга нотатка говорить про парушеня автономії Київа гетьманом Розумовським (1763 р.); вичислені тут книги правні, якими судивсь Київ (кн. 4). З обох заміток видко, що уряд не розумівсь на маґдебурскім праві, яким управлявсь Київ, а також і міщане не богато на нїм розумілись. До історії київської церкви ап. Андрія поданий материял з архіву Синода, з лїт 1744—1849.

Кілька уваг знаходимо до історії козацтва: з записки на євангелію в Мошнах черкаского пов. з 4/III 1654 (кн. 2) довідуємось, що тодї на Українї писали „За панованя войска Запорожского", гетьман уважавсь репрезентантом власти, а „Військо Запорожське" означало військово-републїканський державний устрій України. Із збірки Szilagyi т. I подано відомости про зносини Яна Казимира з Ракочієм 1653 р. для получення Польщі з Ракочієм і Турциєю против Хмельницького.

Причинки до історії зносин козацтва з Польщею знаходимо в рахунках видатків польського скарбу на дарунки козацьким послам з р. 1664—83

(кн. 6). Козаки не тілько в козацьких справах, але і в своїх приватних приїзджали до Варшави, н. пр. в часї польско-турецких воєн. З кінцем XVII в. приводили не раз пійманих Татар до Варшави, за що діставали нагороди. З рахунків довідуємось про склад посольств, про подвиги козацькі, особливо в боротьбі з поганами, опис оружа і уборів козацких і т. ин. Є тут згадки про посольства Опари до короля, Дорошенка до короля з пійманим Опарою в 1665 р., Сїрка 1679 р., гетьмана Могили 1685 р., полковника запорозького Кобеляна, що 1687 р. піймав Дуку, господаря волоского, реєстр дарунків для Палїя, для гетмана Куницкого 1684 р., рахунки грошей видапих на клейноти війска запорожского, завербованого коштом папи 1684 р. Як бачимо, в рахунках тих, взятих з архиву кор. скарбу в Варшаві — подибуємо не одну цїкаву звістку до історпї козацтва в II половинї XVII в.

В статейцї про Івана Черниша маємо змальований тип козацького кариєровича, що з війскового канцеляриста хотів вийти на стародубського полковника, а коли се не вдалось йому, почав доносити на гетьмана Мазепу; пізнїйше добивсь уряду гадяцького полковника, за надужитя, як н. пр. примусове скуповане козацьких земель стратив 1714 р. свій уряд і зістав генеральним судиєю (!), де здобув слави продажного судиї.

Згадаємо ще про документ 1687 р., що дозволяє заложити брацтво і цех в м. Лїшках; документ служить до ілюстрациї реміснпчих цехів на Українї, що були заразом і церковними брацтвами.

На рештї занотуємо згадку про В. Рубана, що з помочею Безбородка 1777 р. видав історпї України 1506—1777 р. і опис її; поданий тут виїмок з листу Безбородка вказує, що сей дав Рубанови богато матеріялу — сучасних звісток до сеї роботи. *Д. К.*

З етноґрафії дві розвідки — д. Яворського про громові стрілки і д. Ястребова про весїльні хлїби були вже обговорені у нас (Записки т. XVI і XXII); статї і матеріяли — д. Милорадовича про рекрутів і д. Хатємкіна про пісні сучасної молодежи обговорюють ся в бібліоґрафічнім відділї сього тому. Д. Сумцов присьвятив дотепно написану статейку куріозним фантазиям звістного Безсонова. Далї занотуємо:

Сказаніе о царѣ Соломонѣ А. Кудринського. Д. Кудринський записав в Степани, ровенського пов. Волинської ґубернії дуже повний текст оповіданя про Соломона, яке й надрукував в цїлости. Оповідане складає ся з таких мотивів: 1) Соломон веде боротьбу з матерю ще в утробі, за те мати каже його зараз по народженю зарізати, а серце для себе всмажити. 2) Слуга виратовує Соломона, віддає його ковалеви на виховок, а ковалевого сина забирає до Давида на місце Соломона.

3) Соломон муштрує хлопців, а неслухняного каже повісити. 4) Давид висилає людий, щоби відшукали Соломона. Соломон навчає Давидових гостий їсти ложками з довгими держаками. 5) Соломон оцінює золотий плуг. 6) Сол. оброблює каміня при помочи „шліфіря". 7) Сол. міряє морську глубину і небесну висоту. 8) Сол. шукає кінця сьвітови. Иньші мотиви не розказані в оповіданю, лиш згадані коротенько пр. як Соломон написав якусь велику книжку, як володів перстенем з чудесною силою, як перекидав ся в ріжні зьвірі і розумів їх мову, як вмів лічити хороби, як знав про конець сьвіта, як мудро судив і т. д. З того, що оповідач згадує про такі мотиви, а не подає їх, видно, що вони знані в селї, лиш оповідач забув про них і не вмів як слїд розказати. А варто булоб їх ще відшукати.

Вправдї повисші мотиви знані вже всї з давнїйших записів, а многі з них обробив навіть поетично Руданський в своїх „Сьвітових байках", то однакож в одно оповіданя не були ще вони зібрані так як тут (в українсько-руськім варияктї). Надто находять ся в них деякі моменти нові, пр. Соломон міряє висоту летючи на птаху (мотив винятий з незвичайно розповсюдненої казки), спускає ся в море в дїжцї і т. д. Цїкаве, що суди Соломонові, зносини Соломона з премудрою царицею і чортом, оповіданя про Соломонову жону — не втягнені в сей вариянт.

Дальше застановлює ся автор над питанням, щó причинило ся до множества вигадок про Соломона, та подає лїтературу предмета і паралелї до поодиноких мотивів. При питаню, чому народні перекази про Соломона не перейшли в народню поезию, висказує автор здогад, що причиною того була несеріозність і анеґдотичність Соломонівських оповідань. На мою думку перешкодою до того була також сама особа Соломона, що по народному віруваню не є сьвятою, коли тимчасом духовні стихи оббирали собі за предмет осьпівуваня лиш сьвятих, або гадки ширені сьвятим письмом. До сьвітської знов поезиї не надавала ся особа Соломона тому, що вона українському народови зовсїм чужа; зза того не було жадної причини впсувати її в пісни на верха і робити з неї якого небудь героя.

Легенда о сотвореніи земли и злыхъ духовъ под. Х. Я. (кн. 7). Під сим заголовком подає д. Х. Я. звістну леґенду про початок сьвіта і боротьбу ангелів, записану д. Беньковським, в селї Рихтї, Каменецького повіту, Подільської ґубернії. Леґенда зложена з таких мотивів: 1) Сатанаїл вилазить з бульки, що Бог розбив паличкою, і поринає в воду, щоб дістати Богови землї, але виносить її аж за третїм разом. 2) Бог сотворивши землю засипляє. 3) Сатанаїл хоче його утопити, але штука не вдає ся. 4) Бог заселює землю. 5) Сатанаїл творить собі ангелів.

6) Боротьба Сатанаїла з Богом. 7) Борба Сат. з Михайлом. 8) Бог заковує Сатанаїла в кайдани, які він зробив сам на себе. — Текст сеї леґенди належить до новійших. Звичайно стрічає ся він в двох окремих епізодах, з них другий говорить виключно про боротьбу Михайла з Сатанаїлом. (Пор. Етн. Збір. Т. III. Леґенди ч. 1—2). Тут обі части злучені разом подібно як у Руданського (Сьвітові Байки. Дума перша). Мова леґенди цілком вже подільсько-галицька.

Свадебныя пѣсни записанныя въ Подольской губерніи. — А. К. (кн. 3). По збірниках весїльних пісень і обрядів, які у нас вже доси появили ся, трудно щось нового в тій материї подати. Могло би то бути лиш тодї, колиб піснї записано в такій околици, де їх ще не записувано, або колиб новозаписані піснї і обряди ріжнили ся від давнїйше записаних в даній околици. Збірник поданий д. А. К. не має анї одної, анї другої прикмети. Він може лиш служити вариянтом і то далеко неповним і недокладним до иньших вже оголошених збірників. *В. Г.*

З етноґрафічних заміток занотуємо опись вечера в день Купала в м. Погребищу бердичівского повіта і в м. Ахтирцї в II половинї XVIII в. (на підставі документів з архиву курської духовної консисториї). В м. Ахтирцї статуя Купала була одягнена в жіноче платє і прикрашена цвітами. Її ставляли на стіл, коло неї шклянку з якимсь напитком. Дївчата співали „богомерзкія“ пісни. Потім статую обносили по містї (кн. 6).

Із згадки про етноґрафічний музей в Варшаві (кн. 7) довідуємось, що там є предмети з Забужської Руси, Галичини, Поділя, Волинї, Київщини, Пиньщини, Підляся.

В відділї біблїоґрафії обговорено 52 книжок в ріжних мовах і ріжного змісту. З того в мові российській 36, польській 7, українській 6, німецькій 2, французькій 1. По змісту найбільше історичних (28), решта належить до лїтератури, археольоґії, етноґрафії, економії, статистики і біблїоґрафії. Вкажемо на важнїйші: прихильні справоздання з Записок наук. тов. ім. Шевченка і Мемуарів къ исторіи Южной Руси, випуск II. Велика рецензия на працю Лилєєва: Изъ исторіи раскола на Вѣткѣ и въ Стародубѣ в XVII—XVIII в.“ звертає увагу на вагу тої книжки для внутрішної історию України, особливо для історию кольонїзациї. Згадаємо ще рецензиї на „Русскія древности въ памятникахъ искусства, изд. гр. К. Толстымъ и Н. Кондаковымъ“ вип. V, Іловайского: „Историческія сочиненія т. II“, що обіймають єго працї з р. 1859—96, на I том Памяток української мови і лїтератури і ин. *Д. К.*

Белєтристика в сїм річнику заступлена історичним романом М. Старицького Передъ бурею (по российськи), йогож українською драмою: Богдан Хмельницький та етноґрафічним оповіданнєм Ф. Кудринського

Отецъ Алипій (по росийськи); в додатках подано ще недокінчену повість Олександра Марковича „Малороссійская свадьба“.

В тих же додатках надруковано кілька записок з сього столїтя (мемуар Чепи про українські козацькі уряди, Мартоса про Лянкастерську школу в Київі, про оселеннє Чорноморського війська), драматичний утвор XVIII в. під титулом Declamatio і роспочато інтермедиї Довгалевського.

*

Университетскія Извѣстія (київські).

З офіцияльної части сього року згадаємо справозданє зі стану Київського центрального Архіва для старинних актових книг ґуб. Київської, Подільської та Волинської в 1896 р. 1 січня 1696 було там 5920 актових книг, 488465 окремих документів. В иньших відділах праць, щоб близше належали до України-Руси, не надруковано нїчого. В круг славістики входять лише: продовженє довшої моноґрафії К. Радченка про сербського письменника Доситея Обрадовича (N. 2, 4, 5, 6), праця Н. Ґлокке про Яна Кохановского (11, 12), продовженє розвідки Т. Флоринского про успіхи студий над польською мовою (8) і тогож замітки про важнїйші працї зі славянської історії і фільольоґії (тут подибуємо прихильну оцїнку студиї дра О. Колесси над Житієм св. Сави) (N. 2). До загальної історії належить розвідка В. Пискорського про костильські кортеси в переходї від середнїх до нових віків (10, 11, 12). Вкінцї для економістів буде інтересне продовженє великої студиї Н. Яснопольського про ґеоґрафічний розклад державних видатків Росиї (1—6, 8, 9).

У відділї критики визначаєть ся огляд новійшої лїтератури по психольоґії проф. Г. Челпанова (7). В додатках окрім метеорольоґічних материялів бачимо А. Сонні Analecta ad Dionem Chrisostomum (1—6). *С. Т.*

Записки императорскаго Харьковскаго университета.

В сьому річнику стрічаємо дальше продовженє великої працї проф. Багалїя про харківський унїверситет (Нарис історії Х. у.). До продовжень належить також розвідка І. Нетушила про римські державні старинности. Взагалї не знаходимо тут праць, щоб мали для нас близший інтерес, тому лише згадаємо: розвідку А. Вязіґіна про роскладенє партиї реформи за папи Александра II (кн. 1), нарис історії цьвяхового промисла в Росиї П. Фоміна (1), бесіду проф. Шульца про адвокатуру в старинних Атенах і про Лїсія (2), початок працї А. Стоянова про примітивне право і законодавство культурних народів старини (2), вкінцї справозданє Е. Рєдіна з X археольоґічного з'їзда (1). У відділї лїтописи унїверситета подибуємо окрім продовженя працї проф. Багалїя ще

й звістки про катедру історий всесьвітної лїтератури і її професора А. Кірпічнїкова (1). В додатках бачимо окрім звичайних метерольоґічних дат продовженє перекладу студиї Дж. Картуччі: Нарис розвитка національної лїтератури в Італїї (3, 4).

В **„Трудахъ Кіевской Духовной Академіи“** уміщено за 1897 р. ось-які цікавійші для нас статї:

„Кіево-Софійскій катедральный протоіерей Петръ Гавріиловичъ Лебединцевъ“ — Свящ. Тітова (кн. I). Ся стати є доволї повною і цікавою біоґрафією небіжчика прот. Лебединцева. Сказавши кілька слів про перші роки житя небіжчика, про вихованнє в бурсї (богуславській), семинариї (київській) і академії, про учителювання в орловській, а потім київській семинариї (Лебединцев був учителем психольоґії, льогіки і нїмецької та французької мови), о. Тітов доволї довго зупиняєть ся на оглядї житя і діяльности Лебединцева в часи його сьвященства в Білій Церкві. Живучи в Білій Церкві, небіжчик, що коло сього часу втеряв жінку і сїмю, весь віддав ся науковій та суспільній працї. Для того, щоб зібрати, як мога, більш материялів про історичну старовину, що так зацікавлювала завжди його, Лебединцев, як про те росповідав, взивав старих дідів, звертав їх розмову на старовину, на спогади минулого і потім записував все цікаве, що визнавав від них. Ще більше енерґії вкладав в справу народної осьвіти — заснованє і устрій шкіл для селян. Богато тут прийшлось йому боротись з панами і ріжними инчими ворогами народа і його осьвіти, богато покласти щирої працї, алеж анерґія молодого ще тодї Лебединцева дійшла сього; були засновані школи в Білій Церкві і поблизших селах. Ся частина біоґрафії прот. Лебединцева найкраще написана в статї о. Тітова. Далеко не таке вражіння робить друга частина сієї біоґрафії, де о. Тітов звертає увагу на діяльність Лебединцеа, яко „патріота, радѣтеля о благѣ и спокойствіи отечества“. Тут о. Тітов говорить про повстаннє селян Київської ґуб., що було в 1855 р., про замиреннє сього повстання і про участь, яку брав в сьому дїлї Лебединцев. Перш за все нас здивовало дивне розуміннє причин сього повстання. Поминаючи зовсїм социяльно-економічні причини, що одні тільки, по нашій думцї і могли викликати се повстаннє, о. Тітов бачить причину його в горячому бажанню наших селян служити царю, в відгуцї на слова маніфеста (1854 р.), що „всї щирі сини Росиї з з е л ї з о м в р у к а х, з х р е с т о м в с е р ц ї станугь на оборону своєї вітчини...“ Бажаючи служити царю і вітчинї, селяне, по думцї о. Тітова, записувались в козаки. Хто записав ся в козаки, той (так думали селяне) не повинен вже був робити панам, бо він служить самому царю, повинен бути вільним. А що богато селян записалось в козаки, то селяне дійшли до думки, що цар вже

визволив всїх їх від кріпацтва і прислав навіть на се і свій указ. Сї укази прийшли до сьвященників, алеж сьвященники їх не читають, бо ідуть за одно з панами. Тим то і треба примусити їх оголосити перед усїм народом сї укази. Так розуміє о. Тітов причини повстання. Алеж і се ще не все: о. Тітов доволї довго зупиняєть на описи сього повстання, навіть наводить слова очевидцїв, а про те читачеви не видно, щож тут такого дуже патріотичного зробив Лебединцев, щоб про се навіть писати таку довгу окрему частину, що дуже мало вяжеть ся з житєм і дїяльностю пок. протоєрея. Сказавши ще кілька слів про дїяльність Лебединцева яко проповідника, о. Тітов переходить до життя і дїяльности Лебединцева в Київі (1860—1896 р.). Тут о. Тітов доволї докладно говорить про дїяльність Лебединцева коло жіночих духовних шкіл, потім про його материяльно-наукову дїяльність, яко редактора Київськ. Еп. Вѣд. і співробітника ріжних історичних видань. Тут же, в кінцї статї, о. Тітов додає і бібліоґрафію видатнїйших праць Лебединцева.

„Историко-топографическіе очерки древняго Кіева" — Н. И. Петрова (кн. 2, 3, 4, 6 і 7) — закінченнє розвідок; вони будуть обговорені осібно.

„Памяти покойнаго профессора Ивана Игнатьевича Малышевскаго" — свящ. Ф. Тітова (кн. 2). — Ся статя о. Тітова є не то некрольоґ, не то повна біоґрафія; яко некрольоґ, вона дуже довга, а яко біоґрафія — дуже коротка. В сїй статї о. Тітов говорить про смерть, похорони небіжчика професора і про вражіннє, яке зробила ся смерть на всю академію, потім коротенько росповідає біоґрафію Малишевського, говорить про його лїтературну дїяльність, подає доволї повну бібліоґрафію наукових праць небіжчика і додає (вкінцї) ті промови, що їх говорили над труною Малишевського професори і студенти. В сїй же статї о. Тітов обіцяє окремо поговорити про Малишевського, яко історика.

„Кіевская Академія съ половины XVIII вѣка до преобразованія ея въ 1819 году" — В. Серебреннікова (кн. 3, 5, 7 і 9) — обговорено осібно.

„Протоіерей Назарій Антоновичъ Ѳаворовъ" (некролог) Прот. І. Королькова (кн. 3). Се доволї докладно виповнений некрольоґ небіжчика, що був кілька часу професором академії, а потім київського унїверситету (аж до смерти).

„О стѣнописи въ великой Успенской Церкви Кіево-Печерской Лавры" — В. Ертеля (кн. 4). Сей реферат д. Ертеля появив ся ось з якого приводу. Недавно в великій лаврській церкві почала ся реставрация фресок; для сього, звичайно, прийшлось пооббивати стару штукатурку, а з нею і старі малюнки. Ось і почали з сього

приводу в деяких росийських часописях ґвалтувати, що „реставратори Києво-Печерської лаври зчистили і забілили фрески і навіть не пожалували портретів князів Острожських та Сангушка з XVI в.“ (Русск. Вѣдом. 96 р.). Д. Ертель поклав собі метою довести, що сучасна живопись лаврська не має жадної цїни, що старинні фрески до нашого часу не дійшла, що ніяких фресок та портретів, щоб мали яку небудь стійність, тут і не було... Треба сказати, що опираючись на ріжнороднім історичнім материялї, д. Ертель доволї докладно доводить свою думку...

„Святый священно-мученикъ Макарій, митрополитъ Кіевскій и всея Россіи“ — свящ. Ф. Тітова (кн. 5).

— „Кіевскій митрополитъ священно-мученикъ Макарій и его значеніе въ исторіи юго-западной церкви“ — Прот. И. Н. Королькова (кн. 6).

Обидва сї реферати з'явились з приводу 400 лїтнього ювилею смерти митрополита Макарія, обидва вони також однаково росповідають про житє і дїяльність сього митрополита; можна навіть думати, що друга частина реферату о. Королькова (де він говорить вже про самого Макарія, сказавши наперед про діяльність його попередників) написана під чималим впливом реферата о. Тітова, тільки реферат о. Титова відріжняєть ся від реферату о. Королькова більш критичним і самостійним користуваннєм материялами. Але й у рефератї о. Тітова неприємно нас вразила дуже сьміла і слабо умотивована думка, ніби митроп. Макарія убили Татари, підговорені та найняті „ревнителями уніи та папизма“.

— „Очерки изъ исторіи Кіевской Духовной Академіи. Преосвященный Моисей Богдановъ-Платоновъ, первый ректоръ Кіевской Духовной Академіи“ — свящ. Ф. Тітова (кн. 10). О. Тітов, як сам каже в своїй статї, задумав розроблювати жерела до історий нової академії, щоб підготовити до 300-лїтнього ювилею академії більш-меньш повну історию її. В сїй статї автор описує загальне становище київської кадемії перед ректоруваннєм в нїй Богданова, потім росповідає біоґрафію його до ректорування, далї говорить про участь, яка випала на долю його в реформі академії, а потім, аж до кінця статї, говорить про його, яко ректора. О. Тітов дуже високо ставить діяльність Богданова, яко ректора, що добре поставив економічну і науково-просьвітну частину академії. Взагалї се статя доволї цікава і читаєть ся з охотою.

— „Прискорбныя столкновенія Петра Могилы съ своимъ предшественникомъ по митрополіи и Кіево-никольскими иноками“ — С. Т. Голубева (кн. 10). Статя проф. Голубєва дуже цікава. Зразу видно талановитого і обзнайомленого автора, що вміло порядкує всїм тим богатим історичним материялом (акти, лїтописи,

мемуари), що є в його під руками. Ся статя д. Голубева є частиною приготовленою до друку другого тому його цікавої росправи про Петра Могилу „Петръ Могила и его сподвижники". В сїй статї проф. Голубев боронить Могилу від напасти на нього, як на причину церковних заколотів, що настали після того, як він вступив на митрополичу катедру. Він виправдує Могилу і від обвинувачень жорстокости що до митрополїта Ісаїї Копинського і київо-никольських ченців, доводячи, що до такої жорстокости Могилу примусили тяжкі обставини, в яких була в ті часи православна церков, лихий характер та недобрі відносини до нього митрополїта Ісаїї Копинського, що не Петро Могила (як завважував Голубеву Ґолубінский, що рецензував його працю), а сам Ісаія Копинський і його суворий та не відповідний для того часу консерватизм були головною причиною отсїх подій, що пятном лежать на репутациї митр. Могили.

— „Столѣтіе Кіевской епархіи въ настоящемъ ея составѣ (1 Сентября 1797 г. — 1 Сентября 1897 г.) и состояніе церквей, въ какомъ оныя вошли въ этотъ составъ" — Прот. П. Орловского (кн. 11). В сїй замітцї пр. Орловського звертає на себе увагу розпоряджене митропол. Ієротея (1798 г. 7 серпня), де митрополїт описує лихе становище, в якому були в сї часи церкви в Київській епархиї і радить, як запомогти сьому лиху. *Х.*

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости.

Попытка къ разрѣшенію вопроса, кто именно перенесъ гробъ великаго князя Ярослава съ западной стороны Кіевско-Софійскаго собора на сѣверовосточный уголъ его. Прот. П. Орловського (N. 4).

Коли ся домовина перенесена на теперішнє місце — нема документальних відомостей. Автор догадує ся, що се зроблено за митрополита Гедеона Сьвятополка-Четвертинского, з Рюрикового роду, не пізнїйше 1688 р. Коло того часу західню сторону собора заходами митрополита чистили від купи каміня та сьмітя, що лежали тут більш як пятьдесяти років від склеплїня, що завалило ся в 1625 р., через то домовина митрополитового предка, на думку автора була перенесена в иньше місце, аби не перешкожала в працї й не була топтана робітниками.

Святый князь мученикъ Игорь Ольговичъ Олександра Лотоцького (N. 16). З поводу 750-лїтя від дня мученицької смерти князя Игоря оповідає ся в загальних рисах його жите.

Кіевскій митрополитъ, священномученикъ Макарій и его значеніе въ исторіи югозападной церкви. Прот. І. Королькова (N. 10). З поводу 400-лїтя від дня смерти сего митро-

полита подають ся звістки про його житє на підставі праць митр. Макария, Малишевского, Знаменского й иньших загальнозвісних жерел.

Причина, вызвавшая Брестскую унію (N. 8). Подає ся зміст реферата, що читав О. Левицький в Історичному Товаристві Нестора лїтописця. На думку референта, причиною унії був розстрій між вивсшим православним духовенством і руським народом у XVI ст., що скінчив ся відірванєм першого від православної церкви. Народ не пішов за своїми пастирями-відступниками, не зрадив своєї віри і серед народа унія ширила ся тілько насильствами та дякуючи підмозї польського уряду.

Пастырская дѣятельность Кіевскихъ митрополитовъ съ 1686 по 1796 гг. Ф. Мальованського (N. 15—19). Тут подають ся, на підставі друкованих жерел, звістки про митрополїтів: Гедеона Сьвятополка князя Четвертинського (1686—1690) — його боротьбу з уніятами та „адмінїстратором київської митрополїї", львівським епископом Иосифом Шумлянським, що захопив усї маєтности київської катедри, що були в Польщі за границями власти російської; про Варлаама Ясинського (1690—1707) та Йасафа Кроковського (1708—1718).

Переходъ вотчиннаго лаврскаго духовенства въ вѣдѣніе Кіевскихъ митрополитовъ. К. Н. Ш—ого (N. 19). Київо-Печерська лавра запевнила собі здавна право ставропигії й незалежности від київських митрополитів, а від 1688 р. перейшла під безпосередний заряд московського патриаршого престола, та при тому від самої лаври були зовсїм залежні всї її монастирі, маєтности, ґрунти, землї та друкарнї. На сїй підставі лавра доглядала й орудувала всїм білим духовенством, що було в лаврських маєтностях, сама вибирала, іменовала і скидала тамошнїх сьвященників; для висьвяченя-ж лавра посилала вибраних до київського митрополита, а иноді до епископів чернигівського та переяславського. Се тревало до 1769 р., а того року синод, з огляду на те, що дотодїшнїй порядок-орудуваня лаврським білим духовенством не відповідав вимогам реґламента, рішив: усї церкви й сьвященників і службу церковну при них у лаврських маєтностях і всїх тамошнїх сьвітських людей в духовних справах віддати під повний догляд епархиальних архиєреїв.

Волынскія Епархіальныя Вѣдомости.

Историко-статистическое описаніе церквей и приходовъ Волынской епархіи. Н. Теодоровича (від N. 1). Іде дальше початий давно опис єпархиї. Давнїйше надруковане вийшло осібним виданєм у трох томах.

Судьбы православія и русской народности на Волыни въ послѣднее столѣтіе (1796—1896) Б. Давидовича (N. 14 і 15). Се бесїда, читана на ювилейнім актї волинської дух. семинариї 29 вересня; тут виложена доля Волини за останнє десятилїтє поряд з історисю семинариї й показана культурна роля семинарії, що довгий час була одиноким руським шкільним закладом у країнї. Уложена бесїда блискуче, артистично.

Исторія первоначальнаго устройства Волынской духовной семинаріи и списки воспитанниковъ, окончившихъ курсъ ученія въ ней въ теченіе столѣтія ея существованія (1796—1896). Сего року друкували ся ті катальоґи на памятку столїтя семинариї, що сповнило ся 14 мая 1896.

Историческое значеніе православія Б. Давидовича (N. 30—32), — бесїда, читана на ювилейнім актї Почаївської Лаври 8 вересня 1897, в 300-лїтні роковини пробування ікони Божої Матери на горі Почаївській. Зміст подано головно по книжцї Батюшкова „Волынь“.

Къ исторіи Почаевской обители В. Туркевича (N. 33—35). Докладно описано короноване Почаївської ікони Б. М., що було 8 вересня 1773 р. Коронував її уніятський епископ луцький і острозький Сильвестер Любинецкий-Рудницкий за дозволом папи Климента XIV. Перед коронованем тойже епископ розслїджував чудеса, що стали ся при тій іконї, для того Сильвестер Любинецкий-Рудницкий приїзджав до Почаєва і в 1770 р.

Почаевская Успенская Лавра подъ управленіемъ священно-архимандрита Высокопреосвященнаго Модеста, Архіепископа Волынскаго (1889—1897) Гр. Крижановського (N. 22—26). Се вривок із книжки, що вийшла в 1897 р. п. з. „Почаевская Успенская Лавра — историческое описаніе“, — праця пок. прот. Хойнацького, перероблена Г. Я. Крижановським.

Документы, относящіеся къ древней исторіи православнаго Почаевскаго монастыря на Волыни (N. 36). Друкують ся дальше початі в 1895—96 р. у тих же Вѣдомостяхъ документи, дуже сумнївні, що, про те, подають ся видавцем їх прот. Трипольским яко певні. В сїм 1897 р. надруковано тілько два документи (з черги 16-й і 17-й), що їх видавець датує 1221 р. Очевидно, видавець хоче годувати читателїв Вол. Вѣдомостей не зразу всїм богатством, що є в него, — доброго по трохи. Про вартість тих документів сказано при оглядї В. Еп. Вѣд. 1896 р. (Зап. т. XIX).

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости.

Історичних статей майже не було. Можна згадати хіба отсї:

Въ Подоліи назадъ тому два съ половиною вѣка (N. 37—38). Подають ся виписки з опису подорожі в Москву 1654 р. антиохийського патриярха Макария, що описав його син архидиякон Павло Алепський. Виписки взято з надрукованого в „Русскомъ Обозрѣніи“ 1897 р. перекладу і дотикаються тільки пригод переїзду подорожників через Подільщину. Звертає увагу подорожників, що вступили в Подільщину та Україну, особливо те, що тодї майже всї Українцї-козаки були письменні, навіть дївчата вчили ся письма. Наше XIX столїтє не далеко забігло від XVII ст.! Витяги опису подорожі через Подільщину взяті з „Р. Обозрѣнія“, де ті описи друкували ся з скороченями і чимало з подорожі через Подільщину пропущено; треба було взяти їх із „Чтеній въ Московскомъ Обществѣ Исторіи и Древностей Россійскихъ“ 1897 р., де ся цїкава подорож надрукована цїлком у перекладї проф. Г. Муркоса.

Подолія сто лѣтъ тому назадъ и въ настоящее время Н. Я. (N. 1). Короткий історичний нарис житя Поділя, нїчого нового не подає ся.

До сего можна би додати дві статї історично-побутового змісту: „Бытъ священниковъ-дѣдовъ и отцовъ и священниковъ-внуковъ нашего края (N. 10—11) і „Древніе дьячки и новые псаломщики“ (N. 39), та дві статї церковно-етноґрафічні: „Священные дни Страстной седмицы и Свѣтлаго Воскресенья Христова въ связи съ народными вѣрованіями и обычаями. А. Лотоцького (N. 15—17) і „Препровожденіе Рождественскихъ празниковъ въ приходахъ Подольской епархіи и возможное вліяніе церковныхъ школъ на облагороженіе традиціонныхъ народныхъ увеселеній на святкахъ (N.51—52).

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.

Бессарабская старина. Д. Щеглова (N. 9 і 10). Після прилучення в 1812 р. Бессарабії до Росиї та заложеня тут окремої епархиї, епархияльній власти треба було всяко заходити ся коло впорядкованя епархиї, викоріняти небажані появи в церковно-релїґійному житю православних і т. п. На підставі архивних документів Киш. консисториї автор оповідає про дві пригоди з того часу — одну про те, як вірменські сьвященники похоронили православного й достоювали свого права на се, а другу про уніятського сьвященника Луку Зеленевського, що забрав ся з Подільщини до Хотина і тут заходив ся працювати в користь унїї та католицизма.

Матеріалы для исторіи Кишеневской епархіи, Д. Щеглова (N. 16). Росказує ся про діяльність кишиневського архієпископа Антонія (Шокотова), що правив Кишиневською епархією від 1858 до 1871 р. до своєї смерти, і головно викладає ся зміст його пропозициї консисториї 1858 р. після першої об'їздки епархиї, де він завважав чимало безладя в церковному й парафіяльному житю та вказував відповідні способи для усуненя того безладя.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.

Картинки изъ прошлаго Черниговской духовной семинаріи (N. 1—8). Продовженє статї, початої в 1896 р. В напечатаній тут частині оповідає ся про діяльність першого начальника отвореної в 1700 р. чернигівської колеґії, префекта єромонаха Антонія Стаховського, що й був власне орґанїзатором сеї колеґії. Про него подана осібна статя в тих же Вѣдомостяхъ (див. нижше). Дальше показано стан науки в тім закладі, що звав ся потім семинариєю; судячи по проґрамі наук, що там подавали ся, можна сказати, що до половини XVIII ст. то був заклад для загальної осьвіти; аж у 1749 р. чернигівський епископ Дубневич завів клясу фільозофічну, а потім і богословську.

Антоній Стаховскій, Архіепископъ Черниговскій. Олександра Лиховицького (N. 2—22). Антоній Стаховський, родом Українець з с. Ріпок „Черниговського намістництва", був чернигівським архиепископом від 1713 до 1721 р. Се один з тих епископів Українців часу Петра Великого, що, вийшовши зо стін київської академії, були найближшими співробітниками реформаторів Росиї. Автор, проти думки декотрих учених, ототожнює особу архиепископа Антонія Стаховського з першим префектом чернигівської колеґії, автором твору „Сказанія о св. писаніи" і „Зерцала отъ писанія Божественнаго". Останній твір в сій статї розібрано докладно. Вступив Антоній на чернигівську катедру в 1713 р., вибраний на сей уряд радою з духовних і сьвітських урядників епархиї, зібраною гетьманом Іваном Скоропадським. При висьвяченю в Москві Антоній дістав грамоту, де сьвідчило ся, що Чернигівська епархия піддана не київському митрополиту, а безпосередно московським патриярхам, і що чернигівські архиепископи мають право займати перше місце межи московськими архиєреями. За архиепископа Антонія Стаховського перестала істнувати чернигівська друкарня, заложена Лазаром Барановичем зразу в Новгород-Сіверську, а потім перенесена до Чернигова. В 1720 р. видано царський указ, аби в тій друкарні не друковано книжок, окрім церковних, при тому „въ полномъ согласіи съ великороссійскими дабы никакой розни и особаго нарѣчія

въ оныхъ не было“, як сказано в царськім указї. 1720 р. архиепископа Антонія покликано нагло до Петербурга, а потім іменовано митрополитом Тобольським. Причина була ось яка. В однім монастирі Чернигівської епархиї якийсь монах оповідав братиї, що він бачив у ночи видїнє на небі, якусь огняну фіґуру в видї злуки кількох мечів, рук і ніг, і внизу немов буква „покой“. Про се видїнє стали скрізь говорити, з рук до рук ходили рисунки видїня. При тодїшньому станї України, коли російське правительство дивилось підозріно на Українців, особливо після зради Мазепи, се видїнє затрівожило гетьмана Скоропадського, що донїс про се російському резидентови Меньшикову і останнїй звістив про се в Петербург, а від архиепископа Антонія став добивати ся, аби скинув єромонаха, що бачив видїнє з натяками на імя царя Петра. Антоній не сповнив бажаня Меньшикова, про що останнїй і пожалував ся в Петербург. З сего почав ся процес; монахів покликали в Петербург, тягли з них протоколи й т. и.; нарештї ясновидця заслали на замкненє в Соловецький манастир на завсїди, а архиепископови наказано „впредь защищенія за возмутителей не дерзать имѣть“ і перенесено в Тобольск.

Замѣтка о времени рожденія Святителя Θеодосія Углицкаго, Архіепископа Черниговскаго, Гр. Барадулїна (N. 3). Докладно не означено часу народин св. Θеодосия; автор думає, що Θеодосий родив ся в першій половинї трицятих років XVII ст.

О времени нареченія и хиротоніи Св. Θеодосія Углицкаго въ архіепископа Черниговскаго. Г. Барадулїна (N. 7). Означує ся, що нареченє св. Теодосия було 9, а хиротонія 11 вересня 1692.

О годѣ, мѣсяцѣ и днѣ блаженной кончины святителя Θеодосія Углицкаго, Архіепископа Черниговскаго. Г. Барадулїна (N. 9). Ріжнї сьвідоцтва в сїй справі автор зводить до того, що св. Теодосий умер 5 лютого 1696 р., а 7 лютого був похорон.

Документъ, выданный 10 февраля 1687 года игуменомъ Выдубецкаго монастыря св. Θеодосіемъ Чудотворцемъ Черниговскимъ (N. 26). Сим документом позволяє ся в містечку Лїтковичах, — що належало до Киïво-Видубецького манастиря, котрого св. Теодосий був настоятелем, — із господарів ковальського, бондарського та кушнїрського ремесла оснувати один цех і одно братство при місцевій церкві, та подають ся правила сего цеха.

Расколъ въ сѣверной Малороссіи въ XVII—XVIII в. Историческій очеркъ (N. 23—24). Вказує ся час появи перших поселенців із роскольників у теперішнїх роскольницьких оселях Чернигівщини, — що ті поселенці появили ся в остатнїй четвертині XVII ст. Статя не скінчена.

Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости.

Историко-статистическій очеркъ села Хандѣлеевки Кобелякскаго уѣзда, сьвящ. Н. Пирського (N. 1—2). Документальні відомости про се село починають ся від першої половини XVIII ст.; теперішня Покровська церква се третя по числу; друга була побудована заходом князя Баратова в 1743 р., а перша, що істнувала до того часу, незвісно коли була побудована. В теперішнїй церкві є кілька річей, подарованих козаками в XVIII ст.; є там між иньшим срібний хрест і срібна чаша, подаровані в 1753 р. „козакомъ Сѣчи Запорожской куреня Ктиторовскаго Никитою Матѳеевымъ сыномъ Халабудою“.

Историко-статистическій очеркъ с. Лучекъ, Кобелякскаго уѣзда, сьвящ. Н. Пирського (N. 3—4). Початок оселї автор відсуває до кінця XIV або початку XV ст. (хоч доказів не наводить). Певнїйші відомости про село починають ся від початку XVIII ст., коли 1708 р. була побудована перша, на кілько відомо, Крестовоздвиженська церква. Теперішня церква — вже четверта по числу. Іконостас у теперішнїй церкві старий, поставлений ще в 1752 р. „коштомъ войска запорозкаго значнымъ товарищемъ покойнаго Никиты Халабуды куреня Титоревскаго и его же товарища Тимоѳея Гаркушенка“.

Мѣстечко Гальмазовъ и его Успенская церковь (Золотоношського повіту), сьвящ. Н. Богацького (N. 5—7). Певні відомости про се містечко починають ся від першої половини XVIII ст., та з огляду на те, що в селї, в тім місцї, де тепер церква, видно слїди городища — піскуваті земляні вали, — можна думати, що ся оселя дуже давня.

Городъ Золотоноша и его св. Храмы, Н. Сигарда (N. 28 до 34). Досить докладна моноґрафія міста Золотоноші, що брала велику участь в народнїй боротьбі козаків з Польщею за Хмельницького, а потім з Москвою за Дорошенка. Крім відомостей про церкви, що були в Золотоноші від першої половини XVII ст., описує ся золотоношський жіночий монастир, що був до 1790 р. мужеським. До статї додано документ 1627 р.: фундация золотоношським цехам на засноване братства.

Полтавщина въ XVI вѣкѣ. А. Пясецького (N. 17 і 18). Відомости про ґеоґрафію країни, способи оборони, заселеня до унії 1569 р. і після неї й т. и. відомости виложені головно на підставі праці Яблоновского в Żródła dziejowe т. XXII, що вийшла 1897 р.

Къ исторіи Полтавской епархіи. Время Варлаама, архіепископа Кіевскаго и Галицкаго (1722—1730). А. Пясецького (N. 8—10). На підставі книжки указів, знайденої автором в архиві церкви с. Великого Кобилячка (Полтавської епархії), вказують ся ріжні заходи що до духовенство, що були видавані правительством за архиепископа київського Варлаама Вонатовича. А час той важний, особливо після Петра І. Вже доля самого Ванатовича була сумна: його запідозріно в „неблагонадежности“ політичній, через те, що буцїм-то не служив молебна в царський день, скинено з посади й заслано в манастир. В надрукованих материялах є відомости про адмінїстративний поділ епархиї на протопопії та округи, про порядок зносин епархияльної власти з протопопами та останнїх з парафиялями сьвященниками, про моральний, духовний і материяльний стан духовенства, про духовні школи, манастирі й черцїв і т. и.

Упраздненные и прекратившіе свое существованіе православные монастыри въ предѣлахъ нынѣшней Полтавской епархіи. Краткій историческій очеркъ (N. 20—21). Таких манастирів показано 28; з них про чотири не звісно, де власне вони були.

Паисій Величковскій, подвижникъ благочестія второй половины прошлаго столѣтія (N. 22—23). Сей короткий нарис житя Пзісия, що родив ся в Полтаві (1722 р.), зладжений на підставі житєписи Паісия, що була видана в 1847 р. заходом старцїв Оптинського монастиря. Паїсий, що довго перебував на Афонї, засновав в Валахиї монастир Драгомирський (що перейшов в 1792 р. під панованє Австриї), Сїмський та Нямецький. Помер 1794 р. Після Паїсия лишили ся його твори, по б. ч. переклади сьвятоотецьких писань, між котрими звісне „Добротолюбіе“, що мало в Росиї кілько видань.

Заботы гражданской правительственной власти и преосвященныхъ архипастырей въ прошломъ и въ началѣ настоящаго столѣтія объ утвержденіи дѣла по продажѣ церковныхъ восковыхъ свѣчъ въ предѣлахъ нынѣшней Полтавской епархіи (1721—1836). І. Яновського (N. 11 і 13). Клопоти ті почались за імператора Петра І, що перший добре оцінив практичні користи для церков з продажі сьвічок, і через те в указї 1723 р. заборонив приватним особам продавати церковні

сьвічки. Дальші розпорядженя правительства були тілько поясненями та здійсненями того закона.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости.

Тілько одна статя: „Законодательныя мѣры въ царствованіе Екатерины II по отношенію къ расколу и сектантству. К. Королькова (N. 11 і 14). Від царюваня Катерини II, або навіть трохи ранїйше — від указу імператора Петра III, починає ся рішучий поворот у відносинах уряду до роскола. Роскольникам дано горожанські права, дано волю віри, і взагалї від толї урядові розпорядженя зглядають ся на роскольників. Уряд перестав дивитись на роскол як на справу протидержавну, а бачив у ньому лише духовну помилку. Але про те все в уряда не було одної певної системи в його заходах що до роскольників, і в царюванє Катерини II були нераз пригоди грізноїросправи з тими роскольниками, що як небудь противили ся власти. Статя зложена по історичним працям митрополита Макария, Соловйова й и. і навіть по підручникам.

В Херсонскихъ Еп. Вѣдомостяхъ не було нї одної історичної статї.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости.

Роспись и реестръ Молдавскаго Митрополита Досиѳея. А. Танкова (N. 48 і 49). На підставі архивних відомостей Курської духовної консисториї подає ся, що в 1749 р. до білгородського епископа Йоасафа прийшли два черцї з листами від своїх архиєреїв — молдавського митрополита Никифора, архиєпископа Романського Іоанна та иньших з просьбою видати „роспись съ реестромъ“, що лишила ся при білгородській катедрі після смерти Йоасафового попередника Антонїя, митрополита Білгородського та Обоянського, виселенця з Молдавщини. Йоасаф, порозумівши ся зо св. Синодом видав їм ті документи, лишивши у себе їх копії. В тих документах була, зроблена 1702 р., опись річей, що в часи війни польського короля Собєского в 1686 р. взяті були з Яс у купі з мощами св. Іоанна Сучавського митрополитом молдавським Досиѳеєм і перевезені в галицьке місто Стрий. В сїй статї подає ся найдене в тім же архиві цїкаве оповіданє про перенесенє мощів св. Іоанна митрополитом Досиѳеєм у Стрий і взагалї пробуток сих мощів у Галичинї від 1686 р. до половини XVIII ст., потім описує ся дальша доля Досиѳея. Оповіданє се зложене архимандритом Андрияном, що провожав митрополита Досиѳея та мощі св. Іоанна в Стрий, а потім, коли унїяти захопили мощі, пішов у Київ і тут раз-у-раз старав ся про зворот мощей до Молдавщини.

Матеріалы для исторіи Курской епархіи. Подані ріжні відомости з архива консисториї, а то: опись Курсько-Знамен-

ського манастиря 1733 р., порядок заснованя в Білгородській епархиї Курського, Слобідсько-Українського та Воронїзького намістництва в 1779 р.

Проповѣдное слово въ Бѣлгородской епархіи въ XVIII вѣкѣ, прот. А. Танкова (N. 37—42). Подають ся відомости про архимандрита Лаврентия Кордета, б. ректора Харківської колеґії, звістного проповідника в другій половині столїтя, — родом Українця, вихования київської академії. Викладає ся зміст його проповідей по рукописям.

Историческое описаніе Николаевской Бѣлогорской пустыни, диякона І. Андрієвського (N. 42—46). Пустиня ся, що містить ся в Суджанському повітї на прегарному березї ріки Псьола, звісна з дуже шановної икони Пражівської Б. М., що зберігає ся там. По переказу, сей образ перенесений в кінцї XVII ст. з волинського поселка Пражева. Заснована пустинь 1671 р. виселенцями черцями з Давногорської пустинї Острогозького повіту (Воронїзької ґуб.), що спасали ся від татарських нападів.

Историческая замѣтка о монастыряхъ Курской епархіи, А. Танкова (N. 13). Подають ся відомости про манастирі на підсєаві консисторських актів 1781 р., коли по наказу Синода епископ білгородський і обоянський Аггей зібрав від усіх манастирів відомости — коли, з якої пригоди і чиїм заходом вони побудовані.

Покровская г. Курска церковь, Н. Праведникова (N. 20 до 21). Церква ся первісно була побудована в 1712 р. і по 13 роках згоріла, а потім у 1764—70 побудовано нову, камінну, що є тепер. Звістки виложені по архивним відомостям консисториї.

Духовныя школы Курско-Бѣлгородской епархіи (від N. 31). Іде далї історня Курської дух. семинариї від 1867 до 1884 р.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.

Воронежскій Каѳедральный Благовѣщенскій Соборъ при Святителѣ Митрофанѣ, Н. Полїкарпова (N. 15 і 16). По новим історичним відомостям виложена історня побудованя Митрофанївської церкви від 1682 до 1690 р. До статї доданий вид міста Воронежа і тої церкви по рисунку книжки, виданої в 1702 р. в Амстердамі „Voyages de Corneile Le Brun par la Moscovie en Perse.

В додатку (до N. 21, 22 і 23) скінчена статя Матеріалы для жизнеописанія св. Митрофана, перваго епископа Воронежскаго, сьвящ. С. Зверева.

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ.

Объ управленіи и матеріальномъ обезпеченіи Холмскаго базиліанскаго монастыря во время уніи (1596—1875) (N. 1). Кінець початої в 1896 р. статї. Доля манастиря оглядає ся в звязку з загальною історнєю базилїянського ордена, вказує ся те завзяте заведенє римсько-католицьких обрядів у Холмі, яким базилїяне взагалї визначили ся.

Историко-статистическое описаніе церкви и прихода с. Чулчйцъ Холмскаго уѣзда Люблинской губерніи. I. Романовського (N. 7 і 8). Село се в XVI ст. було спалено Шведами і мешканців перебито, а потім повстала нова оселя на иньшому місцї, $^{3}/_{4}$ верстви від першої оселї. Про церкву певні відомости починають ся від 1763 р., коли побудовано церкву, що є тепер. У церкві є вирізаний дерев'яний хрест 1670 р. і на дзвіниці дзвін з написом 1644 року. Коло села є городище — гора в лїсї, обведена земляним валом; на верху гори руїни старої будівлї.

Православный храмъ и приходъ въ городѣ Соколѣ Сѣдлецкой губ. (N. 23). З пригоди обновленя церкви подають ся короткі відомости про місто, звістне в істориї від XIV ст. В церкві зберегає ся євангеліє 1599 р. львівського друку.

Церковь Успенія Пресв. Богородицы и древняя икона Божіей Матери въ посадѣ Савинѣ Холмскаго уѣзда. Гр. Крашкевича (N. 8 і 10). Найстарша звістка про церкву є з 1626 р. З давнїх памяток, що є в церкві, можна згадати два дзвони з датами 1649 р. і служебник виленського друку 1692 р. з записю на нъому про те, що книга дає ся Савинській церкві в 1721 р.

Къ исторіи древняго м. Савина и его церкви. В. Площанського (N. 12) На підставі актів Виленського Центр. Архива автор заповняє вказану висше статю Крашкевича відомостию, що до XV ст. Савин був королївським майном, а потім його передано холмським латинським епископам. Іще в 1434 р. згадує ся яко властитель Савина Холмський плебан, що веде спір з православним „попом“ за греблю. На думку автора, в Савинї православна церква істнувала увесь той час, коли тою оселею володїли римсько-католицькі холмські епископи, хоть будинок церковний нераз грабили Татаре, що навіть знищили його в часи воєн Хмельницького.

Какъ жилось православнымъ Холмщины въ XV в. В. Площанського (N. 14). На підставі виданих Виленською Археоґр. Комісиєю Холмских актів показано, як часто православні в XV—XVI ст. були кривджені і програвали в судї зовсїм справедливі справи. Так,

у 1430 р. один сьвященник с. Скербешова, дізнавши ся, що маєтність, де була його парафія, перейшла до латинського епископа (холмського), утік із села; за се післаний за ним шляхтич побив сьвященника, звязав його і привіз на місце давньої його служби. І коли сьвященник пожалував ся до суду, то суд не розбирав самої справи, а лише на підставі несповнених деяких форм суду засудив скаржителя на „вічну мовчанку“, тоб то позбавив його на завсїгди права жалувати ся, а потім навіть покарав його.

Архіепископъ Адальбертъ. Устимовича (N. 13—14 і 23—24). З нагоди 900-лїтя мученицької смерти архиепископа Адальберта, або Войцеха († 23 цьвітня 997 р.), патрона Польщі, автор подає відомости з його житя і виступає проти погляду, що Адальберт був першим славянським апостолом.

О родинѣ святителя Θеодосія Углицкаго. К. Самоквасова (N. 8 і 9). Автор воює з Ол. Лотоцьким, котрий показав у невеличкій замітцї в „Церковныхъ Вѣдомостяхъ“ (1897, N. 3), що на підставі одного місця в листї Теодосия можна думати, що він родив ся в Уланові, містечку в північній Подільщинї. Не даючи нїяких своїх міркувань що до вітчини Теодосия, Самоквасов каже, що згадуваний у листї Уланів то не містечко подільське, а село, що тепер істнує в Чернигівській ґуб. і колись належало до Чернигівської катедри, котру займав тодї св. Теодосий і що згадка в листї до свояка про Уланів дотичить якихось господарських справ, не вказує на якісь рідні звязки з тою місцевостию.

Вниманію археологовъ (N. 4). Вказує ся одно місце коло села Цїлесницї Константинівського повіта Сїдлецької ґуб., зване „Церковисько“, де є слїди валів, камінє, цегли зо знаками й т. и. Недалеко є став, тепер висохлий, де, як каже переказ, колись місцевий дїдич потопив камінні хрести з надписями, що були на церковиську; і справдї там, де був став, знаходять ся якісь каменї. *Ю. С.*

Земскій Сборникъ Черниговской губерніи (XXIX рік) окрім офіцияльного материялу, що складаєть ся з наказів і законів державних, які дотикають ся земства, протоколів земськ. зібрань, справоздань і докладів (внесень) Губ. Земс. Управи, подав у 1897 р. ще чимало материялів, що дотикають ся ріжних сторін земського житя взагалї. В справі народньої осьвіти в збірнику надруковано: „Відносини народа до письменности і книги“ С. Р. „До питання про побільшаннє проґрами і курса у початкових народнїх школах“ С. Р. „Про недїльні кляси у Конотопському повітї“, „Справозданнє за Нїжинські недїльні кляси для доро-

слих 1876—1897 р., А. Гржимайла; найбільшу увагу звертають на себе дві статї д. С. Р. В першій — „Відносини народа до письменности і книги“, складеній на підставі материялів, зібраних Борзенською повітовою і Чернигівською ґуб. управами, автор розглядає відповіди, які дістала Борзенська Управа, на запитання, посилані нею в деякі сїльські школи, щоб довідати ся, як поводять ся селяне, що покінчили школи, що до школи і письменности. На підставі таких відповідей, дослїдів сїльських учителів і їх відповідей на запитання управ Борзенської і ґубернської, автор подаючи насамперед відомости про стан шкіл на Борзенщинї, доводить, що потреба шкільної осьвіти буде задоволена тодї тільки, коли там буде найменш 180 шкіл (тепер там 78 шкіл ріжних типів) і наводить приклади, як горюють селяне, що тепер часто-густо їх дїти, задля браку шкіл, лишають ся без осьвіти. Подаючи відомости про тих, що скінчили сїльські школи, автор говорить, що таких було на Борзенщинї в 1891—92 р. 309 хлопцїв; сїльськими хлїборобами залишило ся 147, а иньші 162 поробили ся або майстрами ремісниками, або крамарями, або писарями, або дістали ріжнородні посади; 13 зробили ся сїльськими або мійськими учителями. Далї автор наводить приклади, що люде, які скінчили сїльську школу, виявляють змаганнє до ширшої осьвіти, і на підставі сього доводить потребу заснования по великих селах шкіл нового типу, з ширшою проґрамою, і поширення проґрами істнуючих шкіл. Тепер курс школи рівний 15 місяцям навчання, за сей час можна навчити читати та писати, та трохи рахувати; на Українї, каже автор, шкільне навчаннє ще утрудняєть ся, бо майже половину часу треба ужити на те, щоб обзнайомити дїтий з чужою мовою: на таке калїченнє мови, каже автор, противне усім правилам педаґоґії, губить ся даремно той час, який призначено для шкільної працї; на думку автора, невеличкі народні школи, подібні до французьких écoles maternelles, мали-б цїлком спроможність задовольнити ся самою народною мовою, заводячи державну мову потроху, відповідно поширенню проґрами школи; автор признає далї доконче потрібним реформувати теперішню школу, дозволяти користувати ся у школї при викладах народньою мовою (про такий дозвіл, каже автор, уже просили земства: повітове Єлисаветське і ґубернське Чернигівське) і поширити 3-х річний курс на 4-х річний. Щоб відомости, здобуті в школї, не нищили ся, треба книги, а тепер бракує книжок для народнього читання і біблїотек; селяне, правда, купують книжки, але вони не знають, як їх вибирати; на сам перед вони купують сьвяте письмо — книжки „священні“, иньші-ж купують зовсїм припадково; українські книжки селяне купують взагалї охоче, але таких книжок, на жаль, не богато. Велику вагу має цїна книжки — її не охоче купують, коли цїна більша 5—7 коп.

В розвідцї „До питання про поширеннє курса нар. шкіл“ автор, доводячи потребу поширення курса, викладає поширену проґраму, яку виробила Черн. ґуб. шкільна рада і розіслала до розгляду повітових шкіль. рад, і звертає увагу на потребу книги для читання у клясї (читанки).

В справі земської медицини в збірнику уміщено: „Про сифілїтичні видїли по земськ. ґуб.“ Г. Р. Тимошка, „Дифтерия у Черн. губ.“ Г. Р. Тимошка, „Протоколи ради, скликаної Ґуб. Зем. Управою для обміркования способів боротьби з „сибирською язвою“ і „Протоколи VI з'їзду лїкарів і делеґатів земств Черниг. ґуб.“ В першій розвідцї д. Тимошок доводить, що санїтарні видїли, що приїздять на якийсь час у певну місцевість, так звані „летючки“, взагалї, а особливо в справі боротьби з сифилїсом, не користні, навіть шкідливі, що орґанїзацию боротьби з сифілїсом треба витворити місцеву, доручити її людям, сьвідомим місцевих умов і обставин, які знають народ і яких він знає. В розвідцї про „дифтерію“, до якої додано богато статистичних відомостей і таблиць, автор констатує користний вплив дифтерийної сироватки, подає статистичні відомости про хворість і способи боротьби.

Чимало цїнного і інтересного материялу дають протоколи VI з'їзду лїкарів, що відбув ся у Чернигові 18—27 вересня 1897 р. Протоколи докладно малюють сучасне становище земської медицини у Черниговщинї, відносини до неї повітових земств і селян, вагу її для села, подають способи боротьби з епідеміями; взагалї „протоколи“ сьвідчать, що земські лїкарі надають велику вагу усяким заходам земства, які прямують до полїпшення загальної культури і ширення осьвіти, але виявляють бажаннє, щоб такі заходи стояли на народньому ґрунтї; так, визнаючи безусловно потрібним виданнє книжок для популяризовання відомостей про хороби і про гіґієну, для читання і бесїди з селянами, з'їзд зробив 21 вересня дві постанови, на які не можна не звернути уваги: з'їзд ухвалив просити ґуб. земство, щоб воно заохочувало до видання книжок по гіґієнї зрозумілою народови українською мовою, через видавництво книжок коштом земства, або премійованнє таких книжок. В справі боротьби з сифілїсом з'їзд висловив ся, щоб ґуб. земство просило уряд про дозвіл читань для народу і бесїд з селянами українською мовою і про усуненнє перешкод, які тепер істнують в сїй справі.

По метереольоґії і сїльському господарству надруковано: „Огляд Черниг. ґуб. що до сїльского господарства і метереольоґії“, проф. П. И. Броунова, „Опади і бурі в Нїжинському повітї в звязку з урожайністю)“ Я. Е. Винклера; в справі

забезпечення добра (асекурациї) — „Порівняні відомости добровільного забезпечення 1896—1897 р.“, Г. Т. Скринського. Окрім того уміщені: „Протоколи засїдань черн. комісиї для оцїнки земель“, „Справозданнє по дослїду торфяників Чернигів. ґуб. за 1895 р., Ситїна, а в „додатках“ до Земськ. збірника: „Справозданнє ґуб. зем. управи за 1895 р.“ „Журнали ґуб. земськ. зборів 1895 р. (стенографічне справозданнє) з „додатками“ до них (внесення ґуб. земс. управи ґуб. зем. збором і иньші материяли), „Збірка повітових земських буджетів на 1896 р.“ Обозненка, „Справозданнє ґуб. зем. управи за 1896 р.“, „Справозданнє члена ґуб. управи Лашкевича про огляд гончарної майстерні в Олешні“.

В „додатках“ до Зем. збірника уміщено продовженнє цїнної і обширної наукової працї д. А. Русова „Зведений опис Черниг. ґуб.“, два відділи якого надруковано у торічньому земському збірнику (див. „Записки“ т. XIX, ст. 29—31), і його-ж „Межеві відомости про обшир земель Черниг. ґуб.“ Сього року надруковано ще V відділів „опису“ і праця далеко не скінчена.

III відділ дає докладний нарис ґеольоґічної будови Чернигівщини, клясифікациї ґеольоґічних родів і характеристику їх, огляд періодів, в які складали ся місцеві ґеольоґічні формациї, способи формовання ґрунту, та його прикмети. В IV відділї (ґрунти ґуберниї) автор подає відомости про ґрунти, здобуті земськими статистиками, про кількість і розповсюдженнє по ґубернії глинястого і пісковатого ґрунту, форми поверхнї, витворювані сими ґрунтами, про вирубаннє лїсів, про оранку землї, що була попереду лїсовою, про ширеннє пісків: де були за часи Румянцовської описи 1767 р. лїси, там тепер самі піски. Далї подають ся відомости про яри і проваля, що забирають богато культурної площі і їх чимало по Чернигівщинї, про розклад їх, про ріжні роди пісковатих ґрунтів; подаючи характеристику ріжних ґрунтів ґубернії, автор поясняє їх топоґрафічний росклад, господарське значіннє їх прикмет і подїл поміж повітами; до сих відділів додано чимало статистичних відомостей в кільκох таблицях і 7 карт до дослїдів ґрунтів і ґеольоґічного.

V відділ говорить про подїл площі ґубернії відповідно маєтностям“, по межованню (1860—1890 р.) і воєнно-топоґрафічному плянуванню, подає кількість земель ґрунтових і орних в повітах і волостних дачах, клясифікує повіти і волости відповідно до кількости харчової площі і відповідно до кормової площі, подає відомости про кількість лїсів, про подїл земель на катеґориї і зміни в них.

VI відділ — про земельне володїннє; в йому подають ся відомости про земельне володїннє по станам і катеґориям властителїв землї

за 1868—81, 1887 і 1894 р., визначаєть ся особисте володїннє ріжних станів людности (дворян, духовенства, купцїв, Жидів, чужоземцїв, козаків), упривилейованих станів і простого люду, громадське володїннє козаків, державних селян і селян, що були панськими, гуртове володїннє людей ріжних станів і товариств, володїннє земельне міст, церков, манастирів, державного скарбу, подають ся відомости про рух в земельн. володїнню, про зміни властителїв, про задовженність, відповідні цифри і статистичні відомости; далї автор робить нарис, як історично складались форми земельного володїння на Українї, вплив на таке складаннє історичних умов і обставин, описує ріжні катеґорії земельного володїння і їх характер. На підставі відомостей про купованнє землї людьми ріжних станів автор доводить, що земельна властність в останнїх часах демократизуєть ся, і такий вивід підпирає цифрами, що виявляють зміни володїння землею за останні десятилїтя; доводить, нарештї, що одночасно з сим задовженність земельна зростає.

В VII відділї подають ся відомости про „лїси і запасну площу“; під виразом „запасна площа“ автор взагалї розуміє лїси, риболовлї, лови, каменоломнї, крейдоломнї, глинища, торфяники й т. и.; тут описують ся лїси, способи їх експлуатовання, їх кількість, визначаєть ся зменшеннє лїсової площі, вплив закона про охорону лїсів і діяльність лїсоохоронних комітетів, подають ся відомости про експлуатованнє болот, річок, ярів, провалів, глинищ, розрібку крейди, вапна, каміня, торфу і т. ин.

Як додаток до наведеної працї д. Русова, надруковано продовженнє „Межевих відомостів про обшир земель Черниг. ґуб.“, що почали містити ся в Земськ. збірн. 1896 р. (див. „Записки“ т. XIX, ст. 30—31), сї відомости подані з 2 повітів і 135 окремих межевих дач; надруковано ще окрему „Зведену таблицю цифр про обшир землї усеї Черниг. ґуб. і таблицї подїлу земельного володїння поміж ріжних станів і верств людности. *І. Ш.*

Сборникъ Херсонскаго земства за сей рік (XXX рік видавництва) містить тіж відділи, що й за попередні роки; найбільше місця беруть справоздання й доклади Херсонської ґуберської управи земським зборам по всяким справам земського господарства. Поряд з сим в щомісячних хронїках подаєть ся систематичний огляд а) сільського господарства в ґубернії (хронїка сільсько-господарська), б) санїтарного становища людности в ґубернії (хронїка лїкарска) і в) хронїка ветеринарна; окрім того в сїм річнику досить повно вела ся загальна хронїка справ по всїм земствам Росиї (земська хронїка). В усїх вище названих відділах „Збірника“ — справозданнях, докладах і хронїках — мають ся на увазї сучасні заходи земства задля

добробиту людности і обговорюють ся сї річи або з боку орґанїзациї, або з боку виконання їх, або виказують ся такі чи иньші результати того, що робить ся в земстві. Досить буде назвати кілька найвидатнїйших річей з обсягу діяльности Херсонського земства. Се будуть: сільсько-господарська середня школа, земське пробне поле, земські метереольоґічні стациї, інститут земських аґрономічних інспекторів, земська бактеріольоґічна ляборатория, земська фершальська школа, земський сирітський дім, земський приют за-для покинутих дітей, ґубернський земський шпиталь з кольонїєю для психічно-хорих і иньші інституциї Херсонського ґусернського земства.

Поряд з сим, сказати-б, нормальним материялом „Земського збірника", за 1897 рік було тут уміщено кілька статей більш теоретичного характера. Таких статей за 1897 рік одначе в Збірнику знаходимо меньше, як за попередні роки.

З питаннями про народну осьвіту мають звязок отсї статї: 1) Протяг курсу в однoклясових земських школах, Н. Борисова; 2) Марто-Іванівська народня школа, учителя Г. Андреєва; 3) Короткі відомости про народні школи в Херсонській ґубернії. директора народних шкіл П. Борзаковського.

В росправі „Протяг курсу в одноклясових земських школах", опертій на просторім цифровім материялї, доводить ся, що курс сільської школи, обрахований на три роки, в дійсности затягаєть ся на 4, 5, 6 років і довше; а дієть ся так через те, що в школи діти вступають дуже малими (иноді 6 і 7 років), та через те, що учебний термін дуже короткий, бо справжнє вчитє по школах починаєть ся тоді, коли в полї кінчать ся всякі роботи, а се в богатьох місцях буває в кінці листопаду, або і в груднї, через те, що екзаменують дітей по школах дуже пізно (найчастїйше на початку мая і батьки не мають змоги лишати дітей в школах, а мусять брати їх за-для весняних робіт на полї і в огородї, а то ще й через те, що учать дітей по школах незрозумілою за-для українських дітей российською мовою.

Земська школа в Марто-Іванівцї Александрійського уїзду — се краща одноклясова школа на всю ґубернію.

В коротких відомостях директора народних шкіл звернена найголовнїйша увага на визначеннє, в яких селах при численній людности бракує шкіл.

Економічного боку житя торкають ся статї:

1) Проба розвідки про конокрадство в Херсонській ґубернії, Н. Борисова; 2) Що доводить реґістрация покупців хліборобського струменту із складу Херсонського повітового земства, В. Арнольда.

В першій росправі констатуєть ся цифровим материялом, розробленим за 5 років, що з украдених коней і худоби до хазяїнів вертаєть ся

лише незначна частина (7—17% украденого); досліджуєть ся теж, що конокради найголовнійше орудують коло худоби селян, бо у панів вона пильнійше бережеть ся; поліция дуже мало помагає хазяїнам вертати вкрадене; конокради найбільше лиха роблять весною і літом, а найпаче в серпні і вересні, коли хазяїни худоби найдужче потомлені; в урожайні роки, з високими цінами на хліб конокради найдужче дають себе знати. Цікаво те, що всякої иньшої крадіжи більше буває в важкі неурожайні роки, коли убогих та легкодухих нужда примушує красти. Конокрадство-ж — промисел лихих людей, що страшно нищать немало господарств в степових селах. В Херс. ґуб. в середньому за рік конокради крадуть коло 3.000 голов коней і худоби, ціною коло 145.000 рублїв.

В другій статї висліджено, що струмент купують в великій части хазяїни, мало забезпечені своєю землею, а се залежить від того, що в сьому степовому, слабо залюдненому повітї легко наймати землю, і тут ще змога всякому хазяїнови з добрим інвентарем робити посів на 40—50 десятинах нанятої землї. Богато селян тут так і ведуть своє господарство, користуючись великим простором землї, яка раз-по-раз наймаєть ся за невисоку ціну (6—7 руб. за десятину), а то ще й тим, що відсіль близько пункти вивозу хлїба за кордон (Одеса і Миколаїв).

Занотуємо ще замітку про українську книжку Е. Чикаленка „Розмова про сїльське господарство“ і лист орґанїзатора хлїборобських спілок М. Левицького в Херсонську ґубернську управу з подякою за піддержку сих спілок в Херсонщинї. *Л. П.*

Огляд західно-европейської лїтератури по культурній і полїтичній історії, історії лїтератури та штуки в 1897 р.

(Кінець).

III. Середньовічні часи.

Б. Друга доба, 1250—1500.

Про славянські народи і їх історию в середнїх віках лїтература невеличка[1]). Крім кількох розвідок згаданих попередно при огляді лїтератури по історії Нїмеччини (ст. 30 і 31, т. XXII) знаходимо ще ось які: Globus 72, 20 — K. Rhamm Über den Ursprung der Slaven, критикує остро чеську розвідку L. Niederle. Відповідає Нїдерле в ч. 24 йому і Гормузакі. L. Leger — Les sources de la mythologie slave (Revue de l'histoire des religions 25 т.). Y. Preux — Dictionaire de l'histoire du droit slave (Nouv. Rev. histor. de droit. май—черв.) — подає звістку про сю публїкацию, піднятy Їречком. Pastrnek Frant. — Nová kniha o době cirillomethodějské (Česky Časopis historický III, 1, ст. 1—12) — детайльне справоздане з французької працї: A. Lapôtre. L' Europe et le Saint-Siège à l'époque carolingien. Première partie: Le pape Jean VIII (872—882), Paris, 1895. Особливу увагу звернено на справу листу папи Стефана V до Сьвятополка, де той заборонює славянське богослужене і обвинувачує Методия в кривоприсязї. Сей лист вважав Ватенбах фальзифікатом Віхінґа, одначе з архивів британського музею вийшло, що сей лист правдивий. Через се питане стануло знова на дневнім порядку. Goetz, Leopold Karl — Geschichte der Slavenapostel Konstantinus und Methodius, Gotha, 8°, ст. VIII—272. Працю сю просторійше обговоримо у біблїоґрафічнім відділї. Імпульс до зайнятя сею справою дав лист Анастазія біблїотекаря до епископа з Велєтрі, Ґаудеріка

[1]) Тут нотуємо сей раз лише ті розвідки, що появили ся на одній із західно-европейських мов і з славянських на чеській.

з 875—70 р., оголошений 1892 р. проф. Фрідріхом. Результат розслїдів автора є той, що славянська лїтурґія, заведена Методием, нїколи не була признана папою і з тої точки погляду вважає він Vita S. Methodii утвором тенденцийним. Хто знає чи праця автора також не стрітить ся з тим закидом. Dr. A. Kolberg опублїкував в Ermländische Zeitschrift f. Geschichte XI. лист св. Войтїха з Праги до еп. Мільона з Мінден, котрим вже Бельовский користував ся. František Hybl — Brun Querfurtský a jeho životopis sv. Vojtěcha (Česki Časopis histor. IV, 23). Про св. Войтїха маємо дві сучасні житеписи: старшу з них написав ігумен монастиря на Авентинї, Jan Kanaparius († 1004), другу Брун. Сим другим займає ся автор і доказує, що найстарша з перехованих праць Бруна є згадана житепись, списана в першій редакциї на Угорщинї 1004 р.; в Польщі написав Брун другу редакцию житеписи 1008 р., разом з житеписями чотирох иньших, відому під назвою „Vita quinque fratrum Poloniae". По думцї автора, житепись Бруна опирає ся майже цілковито на житеписи Канапария. Sepp I. — Ansiedelung kriegsgefangener Slaven oder Sklaven im Altbayern und ihre letzten Spuren. München 8⁰, ст. 78. Автор старає ся показати, як зі східних мархій, загорнених і кольонїзованих Баварцями, пересаджувано часть народу в ріжні місця в Бавариї і яка була їх дальша доля. Виводи його одначе не критичні і не мають нїякої вартости в порівняню зі знаменитою працею Meitzen-a (Siedelung u. Agrarwesen der West- u. Ostgermanen) Eug. Scepkin — Zur Nestor-Frage. Archiv f. slav. Philologie т. 19. — Розбирає, навязуючи до розвідки Сркуля питане, чи і о скілько вважати треба Нестора автором лїтописи. B. Bretholz виказує в однїй розвідцї в „Zeitschrift des Vereines f. die Gesch. Mähren's 1, 1, що документи про напад Татар на Моравію подані в Бочека Cod. dipl. Moravie III — по більшій части фальсіфікати самого видавця. Доказ переконує. Jaroslav Goll — Čechy a Prussy v stredovieky. Praha 80, ст. 314. Чеські історики поділили ся роботою між собою. М. Резек розслїджує наслїдки остаточної побіди Габсбурґів в XVII ст.; Челяковский займає ся правними і конституцийними перемінами чеського королївства; Ріґер оповідає поступ централїзациї; Калюсек попереджає рядом розвідок велику моноґрафію про селянство, а Ґолль студиює відносини Чехиї до сусїдних держав. Се найновійша його розвідка; починає він від нещасливої проби св. Войтїха навернути Прусів, обговорює полїтику останнїх Перемислидів і Люксембурґів рівнобіжно з польською полїтикою, боротьбу з Тевтоньским орденом, відносини Володислава Ягайла до Житмонта в часї гуситських воєн і останню боротьбу Польщі з рицарями. Автор зумів тут кинути кілька нових, ширших поглядів. Головний спір, який

тут вів ся, йшов про посїданє Балтийського моря. Польща зробила величезну помилку, що покинула місию навертаня народів над берегом сего моря, в XIV ст. вона хоче се направити, одначе не в силї вже відобрати Ґерманам сего, що посїли. Битва під Таненвальдом не зломала ордену, а опісля виступає союз між Росиєю і Прусами, що потім був так фатальним для Польщі. В сїм утворі бачимо отже образ цїлої північно-европейської полїтики в XII—XV ст. Річ представлена інтересно і з нової точки погляду.

Нїмецька істория в другій половинї середнїх віків проясню є ся аж до найдрібнїйших детайлїв. Горячковий рух на поли архівальних робіт видістав множество нового інтересного материялу. По-при се богато учених звернуло свою увагу на внутрішні і культурні відносини і працюють в тім напрямі. Історию льокальну полишаєм зовсїм на боцї, відсилаючи цікавих до видавництва „Jahresberichte der Geschichtswissenschaft". Michael, Dr. Emil — Geschichte des deutschen Volkes vom 13 Jh. bis zum Ausgang des Mittelalters. 1 Bd. Freiburg i. B. 8⁰, ст. XLVI+344. Автор задумує доповнити знану історию Янзена, котра, як відомо, почнає ся доперва XV-им ст. Праця його заложена на ширші розміри: перші три томи мають займати ся историєю культури, два дальші представити релїґійно-моральний стан, штуку і науку. Полїтичну історию полишає автор до дальших томів. Перший том, що тепер появив ся можна би назвати „социяльне питанє в Нїмеччинї в 13 ст. і його розвязка". Автор стоїть на становищи нового напряму в історичних дослїдах і звертає увагу головно на социяльні прояви. Положенє нїмецьких селян, залюдненє полабських провінций, завязки міст, грошевої господарки, торговлї, ганзи, цїсарство, рицарство, суд — се богатий і інтересний предмет, яким займає ся сей том, результат величезної праці і ерудициї. H. Bresslau — Zur Geschichte der deutschen Königswahlen (Zeitschr. f. Geschichtswissenschaft 13, ст. 122 і сл.) — доказує, що від середини 13 ст. форми при виборі короля укладано на взір звичаїв при виборі пап і епископів. A. Dopsch — Über die Datirung des Landfriedens Herzog Otakars für Österreich (Mitt. d. Inst. f. österr. Geschichtsf. 19, 1, ст. 160—170). Chmel датував се роком 1251, в новім виданю Mon. Germ. (1896), переніс Weiland-Schwalm дату в роки 1256—1261, а A. v. Wretschko боронить дати 1254. Автор годить ся на останнє, хоча полємізує з арґументациєю Wretschk-a. Otto H. — Alexander IV und der deutsche Thronstreit (Mitteil. d. Inst. f. öster. Geschichtsf. 19, 1, ст. 75—91). Річ іде про становище Олександра IV до подвійного вибору 1257 р. і до обох королїв Ришарда і Альфонса. Автор доходить до вислїдів, що перехід папи від Альфонса на сторону Ришарда наступив під кінець

1258 р., що до сего причинили ся полїтичні обставини, головно уложена тодї згода Анґлїї з Франциєю, та що вже Олександер IV від 1260 р. зрадив Ришарда, а не доперва Урбан IV, як загально думають. Wilh. Altmann — Urkundliche Beiträge zur Geschichte Kaiser Sigmunds (Mitt. d. Inst. f. öster. Geschfr. 18, ст. 588—609). При роботах коло реґестів цїсаря Жиґмонта натрафляв автор часто на незнані доси документи, одначе ізза браку часу не видав їх всїх, лише друкує тут найважнїйші придержуючи ся публїкацийного методу Вейцсекера. Repertorium Germanicum. Regesten aus den päpstlichen Archiven z. Geschichte des Deutschen Reichs und seiner Territorien im 14 u. 15 Jh. herausgeg. durch d. k. preuss. hist. Institut in Rom. Pontificat Eugens IV. 1 Bd. bearbeitet v. Rob. Arnold, Berlin, вел. 8°, ст. LXXX+677. З цїлого 16-лїтного понтифікату Евгена IV поміщено тут лиш роки 1431, 32 і то з не меньше як 2828 числами. Зміст вельми інтересний, бо видобуто тут на сьвітло дневне множество незнаних документів. Також прегарно зладжений реґістер. Büchi, Albert — Freiburg's Bruch mit Oesterreich, sein Uebergang an Savoyen u. Anschluss an die Eidgenossenschaft nach den Quellen dargestellt, Freiburg, 4°, ст. XXII+268. Одним із інтересних питань історії швайцарських міст є часті зміни, які в протягу 30 років (1450—1480) переходило місто Фрайбурґ, будучи з початку австрийським, потім савойським, а вкінцї звязковим. Причини тих змін і їх детайльний перехід подає тут автор, проф. унїверс. в Фрайбурґу, на основі богатого материялу. Dr. Paul Fredericqu — De secten der Geeselaars en der Dansers in de Nederlanden tijdens de 14-de eeuw. Brussel, 4°, ст. 62. Збірка відомостей про дві секти в Нїдерляндах в другій половинї XIV ст. про секти фляґеллятів і танцьовиків (danseurs, Veittänzer), дуже інтересних для характеристики містицизму, на який тогди хорувала Европа. Politische Correspondenz des Kurfürsten Albrecht Achilles. Herausgeg. u. erläutert v. Felix Priebatsch. 2 Bd. 1475—1480, Leipzig, 8°, ст. X+744. Текст листів, що в дальшім томі має бути докінчений, виданий вельми старанно; дати, вісти про походжене і упорядковане поодиноких кусників уложено в добрім перегляді — лиш подекуди не додано змісту листів. В переднім слові дає нам автор загальний погляд на полїтику Альбрехта в тих 5-и роках. За мало звернено тут уваги на внутрішні справи.

Kettner Emil — Die österreichische Nibelungendichtung. Untersuchungen über den Verfasser des Nibelungenliedes. Berlin, вел. 8°, ст. IV+307. Ся розвідка доказує, що цїле питанє про епос Нїбелюнґів в послїдних часах сильно поступило наперед. Автор по

докладнім розборі цілого епосу приходить до вислїду, що один автор переробив давнїйшу поему або збірку пісень, відповідно до свого смаку. Його твір доповнено потім новійшими поемами, котрих обєм відповідає меньш-більш Ляхмановим „інтерполяциям“, і які походять мабуть від 2-ох авторів. K. A. Kopp — Petrus Paulus Vergerius der Ältere. (Histor. Jahrb. d. Görres-Gesell. 18, ст. 273—310 і 533—571) — додаток до історії початків гуманїзму, дає детайльний начерк житя сего ученого (ур. в Capo d'Istria 1370, умер коло 1445 в Угорщинї) та образ його лїтературної дїяльности а головно його становища до науки клясичної старини, що тодї оживала на ново. Haseloff Arth. — Eine thüringisch-sächsische Malerschule des 13 Jh. Strassburg, вел. 8⁰, ст. 377. Автор сполучив тут 18 рукописей під одним заголовком малярської школи. Се є псалтирі з календаром і мінїятурами до історії біблїйної і сьвятих. По деяких замітках про зміст і технїку, розслїджує автор образи сеї ґрупи з іконоґрафічного і герменевтичного боку і признає великий вплив византийської штуки. Можна-б надїятись ще дальших вислїдів його працї, коли-б автор був більш познайомлений з историєю і памятками штуки Туринґії.

Францпя. Sternfeld — Ludwig's d. Heiligen Kreuzzug nach Tunis 1270. Fr. Funck-Brentano — Philippe le Bel en Flandre. Paris 8⁰, ст. XXXIV+709. Праця без сумнїву одна з найбільш імпозантних, які появили ся про сего короля. Вона замітна масою зібраних і вихіснованих тут документів та ориґінальними ідеями, які автор вложив у свою книгу. Д. F. B. мабуть вихіснував все, що лиш дотикає ся сего предмету, по французьких, бельґійських та анґлїйських архівах, а богата бібліоґрафія подана на вступі працї доказує, що й не занедбав друкованих праць. Дїло обіймає цїле володїнє Филипа Красного. Ось його зміст: Фляндрия під кінець XIII ст., анґлїйський союз, ремісники з Бружа, мир в Атісї, перенесенє Фляндриї (уступленє французької части Фляндриї для королївства). Форма цїлковито коректна і робить сю працю принадною для лектури. J. Viard — Les origines de la guerre de Cent ans. Philippe le Bel en Flandre (Rev. des quest. hist. 1 жовт.) — про працю Функ-Брентана. M. J. Roucaute M. Saché — Lettres de Philippe le Bel, relatives au pays de Gévaudan, Mende 8⁰. 1304 р. скінчила ся столїтня війна. Полководцї Филипа дістають враз з епископом з Менде до спільного заряду більшу часть провінциї Gévaudan. Нова скомплїкована орґанїзация була й причиною тих, тут надрукованих, частих роспоряджень короля. H. Pirenne — Documents relatifs à l'histoire de la Flandre pendant la première moitié du XIV s. (Bull. de la Comm. roy. d'hist. de

Belgique. сер. 5, том VII) — інвентар спадку по Флямандах, що полягли у битві під Касселем 1328. Paul Lehugeur — Histoire de Philippe le Long. T. I, le Règne. Paris, 8⁰. Володінє сего короля вважає ся звичайно одним із найбільш маловажних у французькій історії. Автор взяв собі як раз його за предмет своєї праці. В першім томі, що тепер появив ся, розслїджує так сказати-б зверхню історию, відносини сего короля до заграничних держав і ріжних частей власної держави. Том другий має бути присьвячений властивому зарядови. Дїло се є результатом многолїтньої працї по ріжних архівах і оперте на величезній масї нових жерел і документів кидає нове сьвітло на хоч як коротке володїнє Филипа V. L. Batiffol — Le chatelet de Paris vers 1400 (Revue Historique 63, ст. 42—55; 266—283). Продовженє і закінченє розвідки початої ще в 61 т., ст. 225, про парижський трибунал. Тут обговорені правила, яких придержували ся перед початком процесу і звернено увагу на се, що юрисдикция сего часу була прекарна. Далї автор описує вязницю в „Chatelet", котра ріжнила ся від нинїшнїх тим, що вязень мусїв сам оплачувати приміщенє і харч. В вязниці було 14 віддїлів, де уміщувано засуджених не лише відповідно степени проступку, але й відповідно їх стану. Значіня назв тих віддїлів автор не уміє об'яснити. Згадує про факти, що засуджені робили себе клєриками, щоб видістати ся з під власти сего суду. Під кінець зупиняє ся над ріжними родами проступків і кар та над екзекуциєю. Ayroles — La vraie Jeanne d' Arc III, Paris. M. L. Dorez, L. Thuasne: Pic de la Mirandole en France 1485—1488, Paris 18⁰. Доре займав ся від давна новою житєписию славного Піка де Мірандоль. З другого боку Туан найшов у Римі інтересну переписку сего великого гуманїста. Тепер оба видали спільно результати своїх студий. Heuri Denifle перешукуючи ватиканські реґістри XV-го ст. для приготованя Chartularium universitatis Parisiensis, запримітив много документів про стан французьких церков під кінець столїтньої війни. Він і видав їх під заг. „la Désolation des églises monasteres, hôpitaux en France vers le milieu du XV siècle". Ся публїкация тим важнійша, що до внутрішньої історії часу сеї війни, особливо часів Кароля VII не було досї майже ніяких певних жерел. Henri Sée — Étude sur les classes rurales en Bretagne au moyen âge (Annales de Bretagne nr. 2) — продовженє і кінець; про заниканє кріпацтва і час переходовий: пахтярські ґрунта, чинш, ґрунтові листи. Ch. Schmidt — Notes sur les seigneurs, les paysans et la proprieté rurale en Alsace au moyen âge. (Annales de l' Est, janv.) — продовженє і кінець: про дїдичні льокациї, патримонїальну юрисдикцию.

Pätzold — Dr. Alfr. Die individuellen Eigenthümlichkeiten einiger hervorragender Trobadors im Minnelied. Marburg, вел. 8°, ст. 145. Автор розслїджує у поодиноких трубадорів зміст гадок і питає потім якими засобами вислову кождий з них послугував ся. До своєї студиї вибрав він найголоснїйших представителїв доби: Вільгельма з Поатє, Рембо з Оранж, Фольке з Марсилїї, Ґіро з Борнель і ин. Розвідка запізнає читача дуже добре з цїлою поезиєю трубадорів. J. Rouger — Le nom Jésus employé comme type sur les monuments numismatiques du XV s., principalemus en France et dans les pays voisins (Rdv. belge de numismatique, вип. 1).

Італїя. Caro — Genua und die Mächte am Mittelmeer 1257—1311 Halle. Gerbaix-Sonnar — Studi Storici sul Contado di Savoia e Marchesato in Italia. vol. II, parte 2, Turino, 8°, ст. 321 — про савойських ґрафів Петра II і Филипа I, себто про рр. 1263—1274. Оповіданє починає ся Петром II, заки сей одержав гідність ґрафа Савої, говорить ся про події в Анґлїї, за для яких Петро підняв похід до Фляндриї в поміч Англичанам, про поворот, війни з Рудольфом з Габсбурґа, союз Савої з Берном. За сим наступає оповіданє про Филипа II. Розвідка ся і попередні найшли в Італїї розголос. C. Cipolla друкує в „Rendiconti della academia dei Lincei Serie V, 5, 336—353 ряд документів з р. 1273—1310 до історії Патаренів і єретиків в Веронї. Tocco Felice — Gli Apostolici e Fra Dolcino (Archivo stor. italiano 19, ст. 241—275) — про секту братів апостольських XIII ст. і відомого Fra Dolcino, покараного смертю 1307 р. G. Daumet — Étude sur les relations d' Innocent VI avec D. Pedro I, roi de Castille, au sujet de Blanche de Bourbon (Mel. d' archéol. et d' hist. XVII, 2 - 3) — на основі ватиканських реґістрів доказує, що лише папа, і то без наслїдків, вступав ся за нещасливу королеву. Rocquain Felix — La cour de Rome et l' esprit de réforme avant Luther, III, Paris, вел. 8°, ст. IV+456. Сим томом кінчить ся цїла праця, що подає історию папства від 1378—1484. Зміст її подають заголовки роздїлів: Le grand schisme (1378—1404); Les conciles généraux (1404—1418); Réaction de la papauté (1418 - 1647) — сюди вчислений, не знать чому, собор в Базилєї, хоч повинен належати до попереднього роздїлу; Défait définitive des conciles (1447—1464) і Les papes princes italiens et les approches de la réforme. Закинути можна неповне вихіснованє лїтератури. Pélissier — Recherchers dans les archives italiennes. Louis XII et Ludovic Sforza (8 avril 1498 à 23 juillet 1500), 2 voll. Paris.

L. Duchesne — S-a Maria Antiqua. Notes sur topographie de Rome au moyen âge; 8 арт. (Mélanges d' anchéol. et d' hist. сїчень—лютий) – подає розвій будівель на Палятинї, де тепер стоїть костел Sa. Maria Liberatrice. Перед VIII ст. нема слїду костела на сїм місци. Автор розслїджує леґенду про св. Сильвестра і не находить нїчого спільного між нею і римським культом Вести. Вкінцї костел Sa. Maria Antigna не стояв на Палятинї. Kraus Franz — Dante. Sein Leben u. sein Werk, sein Verhältniss zur Kunst u. Politik. Berlin, вел. 8⁰. Автор, що зробив собі імя своєю істориєю християнської штуки, видав рівночасною й сю моноґрафію, оперту на строгій і сумлїнній критицї цїлої дотеперішньої лїтератури про Данта і жерел. Починає від відомостей про особистий вигляд поета і огляду перехованих його портретів і образів, при чім признає найбільшу автентичність фрескови в каплицї Магдалени в palazzo del Podestá. Найгарнїйше вийшов уступ про ілюстрациї до Divina Comedia, про що вже писав Volkmann в розвідцї Iconografia Dantesca. Thudicum Friedr. — Promachiavell. Stuttgart, 8⁰, ст. 114. Суперечка про полїтичні письма Макіавеля є майже так давна як, і вони самі. Автор полемізує зручно з виводами Фіхте і Ранке, називає річию певною, що „il Principe" мало помогти домови Медічі стати на чолї цїлої Італїї; дїло се визначає ся полїтичною психольоґією і містить правди оперті на глубокім знаню полїтичного житя. Особливо високо цїнить автор роздїл 11: уваги про церковні князївства. J. Helbig — Fra Giovanni Angelico da Fiesole, sa vie et ses ouvrages (Rev. de l' Art chrètien т. VIII) — за E. Beissel-ем; маляр сей жив в роках 1387–1455. Wingenroth Max — Die Jugendwerke des Benozzo Gozzoli. Heidelberg, 8⁰, ст. 98. — обговорює лише молодечі твори Ґоццолї — до 1456 р. — при тім одначе підносить питаня, яких наука досї майже не тикала, себ то питанє про діяльність маляря, як помічника Фра Аномелїка, а також про вплив його на умбрийську школу. Рішенє тих питань удало ся авторови, хоч можна би закинути брак ширшого погляду, при великім знаню детайлїв. Beltrami Luca — L'arte negli arredi sacri della Lombardia, Milano. вел. 4⁰, ст. 54 і 80 табл. „Esposizione eucaristica" в Мілянї 1895 р., де зібрано предмети церковної штуки, викликала сю публїкацию. На 80 таблицях находимо малюнки вельми інтересних памяток штуки (деякі з VI і VII ст.). Текст доданий для поясненя. Zimmerman Max — Oberitalische Plastik im früheren u. hohen Mittelalter. Leipzig, вел. 4⁰, ст. VIII+208. Льомбардия, Верона і Емілїя дають, з боку істориї штуки, компактну територию, доси мало розслїджену. Автор починає від льонґобардської плястики і старає ся представити єї розвій і характер в звязи з внутрішньою істориєю. Він

дійшов кульмінацийної точки з Benedetto Anttelami, котрого автор ставить висше Николая Пізано. По сїм упадає плястика в Льомбардиї, а провід переходить в XIV ст. до Пармі.

Анґлїя. Plehn Dr. Hans — Der politische Charakter von Matheus Parisiensis. Ein Beitrag zur Geschichte der englischen Verfassung im 13 Jh., Leipzig, 8⁰, ст. XIV+136. Розвідка дає нам нарис полїтичних, правних, церковних і церковно-полїтичних поглядів хронїста. При тій нагодї доходить автор до нових поглядів про полїтичні інституциї, противних висказаним в клясичній працї Stubbs-a. Інтересні також части порівнаня анґлїйських станів з нїмецькими. Loserth J. — Studien zur Kirchenpolitik Englands im 14 Jahrhundert. I Theil. Bis zum Ausbruch des grossen Schismas 1378 (Sitzb. d. philos. hist. Classe d. k. Akad. d. Wissensch. in Wien 136 (1–235 ст.). І по численних працях в послїдних роках про Віклефа, бракує досї представленя розвою сего реформатора, що вихісновало-б результати поодиноких дослїдів. Се й становить предмет сеї розвідки, котра, поки ще не видані всї дїла Віклефа, обмежує ся лише часом перед схізмою, себто до хвилї осудженя 18 тез Григорием XI-им. Wenck Karl — Lucia Visconti, König Heinrich IV von England und Edmund von Kent (Mitt. d. Instit. f. österr. Geschf. 18 т., ст. 69—128). Автор вже займав ся особою Лючиї Вісконті і оголосив перед двома роками розвідку: „Eine mailändisch-thüringische Heirathsgeschichte aus d. Zeit König Wenzels“ (N. Arch. f. sächs. Gesch. 16 т., ст. 1—42). Про се писав також італїйський учений Giacinto Romano. Про сю княжну говорять дві ґрупи нотарияльних документів зовсїм суперечно — одна представляє її поступки впливом її свобідної волї, друга доказує, що вона поступала під примусом. Тому й результати праць автора і д. Романо зовсїм суперечні, бо тамтой дає перевагу першим, а сей послїдним документам. Ся розвідка особливо важна, бо кидає ясне сьвітло на женитьбу Лучиї з анґлїйським ґрафом Едмундом Кентським. На основі нового документального материялу доказує автор, що шлюб сей наступив через ініциятиву анґлїйського короля Генрика IV, щоб скріпити його володїнє, яке вийшло із революциї. Також інтересні тут детайлї про відносини Генрика з Дербі (пізнїйшого короля Генрика IV) з мілянським двором, та взагалї про династичні зносини між Анґлїєю та Міляном під кінець 14-го і початок 15 ст. Доданий екскурс про Reginay della Scalla, жінку Барнаба Вісконті. J. J. Jusserand — Jaques I d'Ecosse fut-il poète (Rev. histor. 64, ст. 1—49). Яков І славний через свою довгу неволю в Анґлїї, через свою любов до Іоанни Бофор, з котрою й оженив ся, вкінци через свою трагічну смерть 1437 р. Він прославив ся ще поемою, де оповідає ся, як

він пїзнав і полюбив Іоанну; се славний „зошит короля“ або Kingis Quair. Так виступив недавно M. J. T. Brown, що у своїй розвідцї „The Authorship of the Kingis Quair, a new Criticism“ Glasgow 1896 — цїлковито заперечив, мов би Яков I був автором сеї поеми. Д. J. по основних розслїдах манускрипту, сьвідоцтв сучасників, диялекту поеми приходить до вислїду, що герой і автор поеми „Kingis Quair“ се одна і та сама особа: Яков I шкоцький король.

Греция і Схід мало звертають на себе уваги під час сеї доби розкладу та упадку. Тому то й лїтература про сї часи таки вбога. E. Blochet — Les inscriptions de Samarkand; 1-er art. le Gour-i-Mir ou tombeau de Tamerlan; epitaphes de Timoûr et de plusieurs princes Timoûrides — текст, переклад і поясненя. Hipp. Delehaye — La vie d' Athanase, patriarche de Constantinople 1289—1293, 1304—1310 (Mélanges d' archéol. et d' hist. січень—лютий) — печатає уривки з житеписи Атанизия; сей монах, що наступив по патриярсї Григорию з Кипру, був фанатичним противником унїї; його аскетизм робив його сьвятим в очах приклонників. Житепись ся писана анонїмом, що знав Атаназия і зібрав богато відомостий від учеників. D. C Hesseling. — Les cinqu livres de la loi (Pentateuque). Traduction en néo-grec publiée en caractères hébraïques à Constantinople en 1547, transcrite et accompagnée d'une introduction etc. Leipzig, LXIV+443 ст. 8". Одним з найбільших дезідерий середньо-грецької фільольоґії були докладні відомости про інтересні вульґарно-грецькі, еврейськими буквами писані переклади св. письма; тих перекладів уживали грецькі Жиди. Тепер підняв ся голяндський нео-ґрецист Гесселїн видати Пентатевх. Важність сего тексту полягає на тім, що мова тут доволї вільна від учених впливів, за се в синтаксї множество гебраїзмів. В передмові говорить видавець про свою систему транскрипциї а особливо про граматичні прикмети перекладу.

Під кінець зазначимо ще кілька праць загального характеру про культурні справи середнїх віків. T. Pepin — Les origines de la boussole marine (Études publ. par les Péres de la Comp. de Jesus 5 липня—5 серпня). Маґнетної іґли вживали на Середземнім морю перед XIII в., без сумнїву вже від X в.; завішене іґли на підпорцї наступило найпізнїйше в XIII в. Нї Хінцї, нї Араби не брали участи в тім улїпшеню. Заведене хінської буссолї до Европи П. надає Італїйцям, ті знали азімутальну бусолю вже в XII ст. Також імена „рожі вітрів“ італїйські. Амальфійський винахід зістав тайною аж по 1268 р. G. Salles — L'institution des consulats; son origine, son développement au moyen âge chez les differents peuples (Rev. d' hist. diplom. nr. 2). Конзулї середнїх віків не були первістно

торговельними аґентами; вони були радше родом повномочників для усуненя конфлїктів між кольонїстами і краєвим населенєм. François Morel — Juridictions commerciales au moyen âge. Paris, 8⁰. В передмові дотикає автор старинних інституций, потім переходить до італїйського законодавства, що було взірцем для иньших. Воно повстає рівночасно з італїйськими комунами і є випливом незвичайного розвою корпоративної звязи; від половини XII ст. по містах находимо consules mercatorum, котрих круг дїланя, з початку дуже просторий, обмежує ся з часом виключно на купецькі справи. Вкінци окремий трибунал торговельний, mercanzia, являє ся в початках XIV ст. За тим переходить д. М. подібні уряджения в Нїмеччинї (Schultheiss) і Франциї (juges consulaires). Fr. Funck Brentano — Documents relatifs aux forme diplomatiques au XIII-e et au XIV e s., (Rev. d' hist. dipl. nr. 1). Друкує славний процес публїкациї виклятя Ґю де Дампіерр-а, ґрафа Фляндриї архиепископом з Раймс і епископом з Сенлї, 17—28 мая 1297; текст і переклад. G. Blondel — Du rôle joué par le droit allemand dans l' organisation des universités (Nouv. Rev. hist. de droit. ч. 1) — аналїза працї Бруннера. J. B. Giraud — Documents pour servir à l' histoire de l' armement au moyen âge et à la Renaissance. Сеї інтересної публїкациї появило ся в 1897 р. три зошити. Перший містить інвентар мечів і штилєтів ґрафа Сальм (1614); се був не лише арсенал, але збірка оказів, що визначали ся ориґінальностю і красотою. Потім наступає інвентар краму одного купця оружя з Тура (1512) а вкінци замітки про кількох купцїв оружя, про яких переховала ся звістка, що вони жили в Туренї від 1592 р. Також згадати треба про кілька документів про ввіз італїйського оружя в добі ренесансу; се оруже походило головно з Міляну і Брешиї. Kraus, Franz Xaver — Geschichte der christlichen Kunst. Bd. 2. Die Kunst des Mittelalters, der Renaissance u. der Neuzeit 1, Abt.: Mittelalter, Freiburg i. B. лекс. 8⁰ ст. XI+512. Ся перша частина 2-го тому обіймає західно-европейську штуку середнїх віків аж до кінця 15 ст. і то в тім порядку, що перша половина оглядає загальний і детайльний хід розвою, а друга присьвячена археольоґічним річам (іконоґрафії й т. и.). При великій ріжницї народних і місцевих течій середновічної штуки, випровадив автор загальний образ ясно і докладно. Особливо зручно представлене византийське і ґотийське питанє. Праця ся зазнайомлює читача також з важнїйшими проблємами штуки.

IV. Нова доба 1500 до 1789 р.

Про словянські держави сеї доби маємо кілька розвідок до зазначеня, особливо до історий Чехії, Польщі і Росиї. Čihula Josef — Martin Luther a Čechove podobojí (Česky Časopis histor. III, 5 ст. 274—288) — про становище, яке зайняли чеські утраквісти при виступі Лютра. З початку вони прийняли цілий реформаторський рух індеферентно; з часом одначе знаходило ся між утраквістами що-раз більше прихильних новій науцї. Причинила ся до сего подібність з гуситським рухом, а головно се, що Лютер явно виступив в обороні Гуса і боронив деякі його тези публично. Přibram — Zur Geschichte des böhmischen Handels u. der böhmischen Industrie v. 1648 bis 1740 (Mitt. d. Vereins f. d. Gesch. d. Deutschen in Böhmen 36, 2). В продовженю своєї студиї говорить автор про діяльність чеської торговельної колеґії (заснованої 1714). Змаганя поправити дороги водні і сухопутні, піднести пражські ярмарки, обмежити жидівську похатну торговлю, не мали майже ніякого успіху. Віденському правительству бракло рішучости, щоб перевести внесені проєкти реформи. Dalton Herm. — Lasciana nebst den ältesten evang. Synodalprotokollen Polens (1555—61) erläutert. Berlin, вел. 8°, ст. XVI+575. Розвідка стоїть в звязи з письмом автора „Johannes a Lasko" з 1881 р.; надруковані тут материяли, якими він хіснував ся при згаданій моноґрафії. На кінци додано малопольські синодальні протоколи з 1550 — 61 р. Ті документи остілько важні, що католицька контрреформация знищила майже всї памятки протестантизму в Польщі. K. v. Rużycki в Ztschr. f. Kulturgesch. 3, 4 дає погляд на гуманїзм у Польщі, котрого розцьвіт припадає на другу половину 16 ст. Головні репрезентанти нового напряму коротко схарактеризовані. Bretholz Uscher — Über unbekannte und wenig bekannte polnische Dichter des XVII Jh. I Theil. Krakau, 8°, ст. 97. Тема інтересна, бо лїтература сего часу мало звісна. Автор зібрав з кількох рукописий краківських, познанських і вроцлавських жмут віршів, надрукував їх і додав загальний вступ. Одначе не з'умів відріжнити річей важних від безвартістних і упорядкувати се в одну цілість. Eugène Mottaz — Stanislas Poniatowski et Maurice Glayre, correspondence relative aux partages de la Pologne. Paris, Calmann Levy 18°. Ся переписка послїдного польського короля зі своїм дорадником і тайним секретарем є вельми важним жерелом до історий повільної аґонії сеї держави. Тут находимо також переписку з офіцияльними заступниками Польщі, при версальськім дворі, ґенералом Моне і ґрафом Браніцким. З переписки виходить недвозначно, що Понятовский старав ся ратувати Польщу через переведене

француэько-российського союза. Heyking K. H. — Aus Polens und Kurlands letzten Tagen (Memoiren des Baron Karl Heinrich Heyking, 1752--1792) herausgeg. v. Baron Alfons Heyking. Berlin 8⁰, ст. 501. Сї мемуари важні для характеристики визначних осіб в історії послїдних лїт Польщі, як Чарторийских, Радзївілів, Любомірских і ин., а притім кидають нове сьвітло на внутрішні відносини держави і інтриґи на королївськім дворі. K. Waliszewski — Pierre le Grand. L'Éducation, l'Homme, l'Oeuvre. Paris, вел. 8⁰. Книга поділена на 3 части. В довгій серії роздїлів, розслїджує автор молодість Петра, його виховане в школї цівілїзованого сьвіта, його фізичну і моральну особу, його оточене офіцияльне і інтимне, його співробітників, приятелїв. Потім переходить до оцїнки його полїтичного і суспільного дїла: боротьби з Шведами і Турками, і внутрішні зі стрільцями, боярами і духовенством. Реформи Петра і опір та антипатия суспільности, що виросла в иньших традициях, представлені автором удачно. Valbert — Pierre le Grand et son dernier biographe. (Rev. des Deux-Mondes, 1 липня) — про працю Валїшевского. E. Tachella — Les anciens Pauliciens et les modernes Bulgares de la Philippopolitaine, (Le Muséon 16, 68--96). Представлене полягає головно на документах зібраних Fr. Euseb. Fermendzin-ом (Acta Bulgariae ecclesiastica 1565 1799 Zagrabiae 1887).

В історії Німеччини тай взагалї в історії цїлої Европи сеї доби виступають дві події, що мали рішучий вплив на цїлий дальший розвій полїтичний і культурний. Се реформация і трийцятьлїтня війна. Само по собі й цїла лїтература ґрупує ся коло сих двох подій, що дають все ще не вичерпаний материял до наукових дослїдів. Що ближше до найновійших часів, тим більш росте число публїкаций материялів і розвідок і тим більше спонукані ми обмежатись на головні річи, полишаючи дрібне на боці. A. Böthlingk — Dr. Martin Luther u. Ignaz v. Loyola. Heidelberg — бистроумні виводи автора тратять на вартости через сильне зазначуване партийного становища. Характеристика Лютра вийшла утрірованою, особа Льойолї не найшла річевого осуду. Fauth — Dr. Martin Luther's Leben. Leipzig. F. Kuhn — Philippe Mélanchton collaborateur de Luther. (Soc. de l'hist. du protestantisme fran, ч. 3). Hausrath Adolf — Aleander und Luther auf d. Reichstage zu Worms. Berlin 8⁰, ст. 393. Праця написана в фейлєтоновім стилю, з великою живістю, але й не меньшими помилками в хронольоґії і зрозумінню осіб та подій. Жерела вихісновані тенденцийно, лїтература французька і італїйська про особу Алеандра зісталась авторови невідомою. Kalkoff Paul — Die Depeschen des Nuntius Aleander vom Wormser

Reichstage 1521 übers. u. erläutert. 2. Aufl. Halle a. S. вел. 8⁰, ст. V+266. Се друге видане має через додане просторого коментаря нову наукову вартість. Автор відомий яко знавець історії реформациї. W. Friedensburg — Beiträge zum Briefwechsel der katholischen Gelehrten Deutschlands im Reformationszeitalter (Zeitschr. f. Kirchengesch. 18, 1) — продовжене публїкациї давнїйше початої. Тут надруковано пять листів Cochleus-а до Алеандра (25 марта до 27 жовтня 1521), один до папи Льва X, три письма Алеандра до Cochleus-а і одно Glapion а до Алеандра — всї в 1521 р. N. W. — Pourquoi Mélanchton ne vint pas à Paris en 1535 (Soc. de l'hist. du protest. français 15 черв.). 1535 р. Францїск I запросив на бажане Марґарети Вальоа, Мелянхтона на диспуту до Парижа; до сеї диспути вибрано навіть 12 докторів, одначе теольоґічний факультет сказав, що ся диспута небезпечна і що лучше спір полагодити письменно. P. Tschakert друкує в Zeitschr. f. Kirchengeschichte 18, 1 невідомі доси уступи переписки Мелянхтона з містом Геттінґен. Ся переписка вела ся в р. 1541, 1544 і 1551. F. Kuhn — Les récentes polemiques sur la mort de Luther, 18 févr. 1546. (Soc. de l'hist. du protestantisme fran. ч. 2) — відповідь на статю Dr. Majunke. Paulus N. — Melanchton u. die Gewissensfreiheit (Katholik — май) — старає ся доказати, що Мелянхтон був вельми нетолерантний і до католиків, і до новохрестників та иньших сектярів. Haussleiter — Aus der Schule Melanchton's Greifswald 8⁰, — займає ся теольоґічними диспутами і промоциями в Віттемберґу в р. 1546—60. Автор опирає ся на новім материялї, котрий по части друкує, і на основі його дає перегляд поодиноких промоций і диспут. Розвідка важна для теольоґічного становища Мелянхтона в тих роках. Keller Ludw. — Grundfragen der Reformationsgeschichte (Monatshefte der Comenius-Gesell. Bd. 6, Heft 5 u. 6, ст. 131—176) — просторе резюме праць автора друкованих про сю справу від 1878 р. і полєміки з критиками: Людеманном, К. Мюллером, Боссертом і Герм. Гауптом. R. Wipper — L'Église et l'État à Genève au XVI siècle, à l'époque du calvinisme (Bull. de la Soc. d'hist. et d'archéol. de Genève 1, 5). Heinrich Kretschmayr — Ludovico Gritti (Archiv f. österr. Geschichte 83, ст. 1—107. Між численними бурлаками, що серед боротьби за угорський престол в XVI ст. думали осягнути свою, цїль Людовіко Ґрітті є одною із найінтереснїйших фіґур. Нешлюбний син венецийського дожа, потім купець в Царгородї, він умів виповзти до становища одного з перших дорадників турецького володаря і вів полїтичні переговори з Венециєю і Габсбурґами. При тім доступив такого впливу на Угорщинї, що міг посягнути

за королївську корону, одначе смерть († 1534) перепинила йому в тім. Житєписию його займали ся вже часто учені, одначе нїяка із дотеперішнїх студий не дорівнує сїй новій в докладности і критицї жерел. Heidrich — Der geldrische Erbfolgestreit 1537—1543. Kassel 8⁰. Dr. Gustav Turba — Verhaftung und Gefangenschaft des Landgrafen Philipp von Hessen 1547—1550 (Arch f. österr. Geschichte т. 83, ст. 107—232). Вельми основно опрацьована студия гарно доповнює давнїйшу працю Ісляйба про сю тему. Автор зачіпав сю справу вже в 1894 р. в малій розвідцї. Тепер опираючи ся на новім материялї, найденім в віденськім державнім архіві і цїсарській бібліотецї, прийшов до нових вислїдів. Головну вагу кладе автор на се, що так як справа тепер вияснила ся, не може бути бесїди про гіпокризию цїсаря в відносинах до лянґрафа і що цїла вина спадає на тих князїв, що грали ролю посередників. E. Grossart — Notes pour servir à l'histoire du règne de Charles-Quint (Bull. de l'Académie royale des sciences, des lettres et des beaux-arts ч. 4) — на основі не виданого архівального материялу. Lossen Max — Der Kölnische Krieg 2 Bd. (1582—1586) München 8⁰, ст. XVI+693. Боротьба про волю віри в електорстві кольонськім се найважнїйша подїя нїмецької історнї між релїґійною угодою і трийцятьлїтною війною. Коли-б удало ся задержати Кольонїю для Ґебгарта, що перейшов на протестантизм, то в колеґії електорів витворила би ся більшість протестантська, а за сим наступав би вибір протестантського цїсаря. Се резюме автора на кінци 1-го тому. 2-гий том зладжений на основі архівального материялу зібраного з желїзною пильністю. Предмет свій трактує автор так обєктивно, що за се стрітив ся з закидами критиків. Більш докладно нїж подїї воєнні представлені тут дипльоматичні переговори, котрі в тій справі дійстно більше значили. Ritter Moriz — Die pfälzische Politik u. die bömische Königswal 1619. (Sybel's Hist Zeitsch. 79, ст. 239—283). Розвідка оперта майже виключно на друкованім материялї, має метою через строгу критику жерел представити в можливо правдивім сьвітлї перехід переговорів, що вивели електора Палятинату на чеський престол. Почин до них, на гадку автора, дали посли з Палятинату ще в липни 1618 р. отже вже два місяцї від дня бунту. Далї автор обговорює звязь між змаганями савойського князя і новим рухом в Чехиї і Нїмеччинї і переговори князя з палятином. Wild — Johann Philipp v. Schönborn, genannt der deutsche Salomo, ein Friedensfürst v. Zeit des Dreissigjährigen Krieges. Heidelberg 8⁰. Martin Philippson — Der Grosse Kurfürst Friedrich-Wilhelm von Brandenburg. Erster Theil; 1619—1660. Berlin, 8⁰, ст. VII+452. Публї-

кация документів до історнї великого електора далеко ще не скінчена. Бракує ще богато томів великої збірки: „Urkunden u. Aktenstücke zur Gesch. des Kurfürsten Fr-Wilh.“ Збірки документів до внутрішньої історнї його володіня появив ся лише 1 том „Histoire des finances brandenbourgeoises“. Одначе число розвідок і моноґрафій про електора величезне. Автор старає ся зібрати вислїди найновійших студий. В своїй працї, обчисленій на два томи, він бажає дати загальний образ на основі дотеперішнїх публїкаций і безчисленних розвідок. Праця виріжняє ся ориґінальною концепциєю і упорядкованєм численних подїй та образом характеру, ідей і полїтики електора. V. Ruville — Die Kaiserliche Politik auf dem Regensburger Reichstag von 1653–1654, Berlin. Müsebeck Ernst — Feldzüge des Grossen Kurfürsten in Pommern 1675—1677. Marburg 8°, ст. 141. Дає на основі печатаного і архівального материялу детайльний і ясний образ подїй на Поморю від осени 1675 протягом 2 дальших років. Особливо старає ся автор вислїдити плян електора і доказує, що той вже від початку мав на цїли здобутє Штетина, одначе в першім роцї перепинила слаба підпомога союзників, а в другім ненадїйно сильний опір граничних кріпостей. Інтересний також перегляд сил пруських і шведських, висланих у Поморє. Hirsch Dr. Ferdinand Der Winterfeldzug in Preussen 1678–1679. Berlin, вел. 8°, ст. X+114. Про сю справу не писав окремо нїхто від звістної розвідки майора Riese перед 34 роками (1864). Праця автора важна тим, що оперта на непечатанім архівальнім материялї в Берлїна і Кенїґсберґу. Похід Фридриха описаний на тлї обставин і переговорів полїтичних, через що вияснює ся звязь ріжних, на перший погляд дивних подїй. Duldner — Geschichte des Übergangs Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg (Arch. d. Vereins f. siebenbürg. Landeskde, N. F. 27, 2) — дає детайльний образ слабосильної полїтики князя семигородського, що притиснений Австриєю, Уграми і Туреччиною 1686 р., старав ся всїм сторонам догодити, одначе не міг перешкодити окупациї свого краю цїсарським військом. Baasch Dr. Ernst — Die Hansastädte und die Barbaresken. Kassel, 8°, ст. VIII+240. Праця ся, що займає ся добою 1751—1814 р., є немов продовженєм розвідки „Hamburgs Convoyschiffahrt und Convoywesen“. Для оборони кораблїв від барбаресків, що непокоїли не лише Середземне море, але й східні части Антлянтийського океану, пускали ся торговельні фльоти лише під опікою воєнних кораблїв, в дорогу. По р. 1715 мусїла Ганза, за прикладом всїх европейських держав давати окуп розбишакам. Переговори в тій справі, в висше означенім часї, між Ганзою та Альжіром і Марокком описує власне ся книжка, на основі архівального

материялу. По при се дає автор від часу до часу образ невідрадного положеня і нездарности нїмецько-римського цїсарства. Georges Pariset — L'État et l'Église sous Frédéric-Guillaume I (1713—1740) Paris, ст. XX+985, 8°. Незвичайна величина працї, що займає ся представленем відносин в Прусиї і то лиш протягом 30-и лїт, дуже добре характеризує теперішнїй спосіб вихісновуваня історичних материялів. Можливо, що книжка стратила-б дещо з величини, коли-б автор обмежив деякі материяли, які не були конче потрібні, як хронольоґічну реперторию церковної пруської леґіслятиви, що сама займає 80 ст. При так величезній масї фактів, майже нейдиме було дїлити їх на абстрактні катеґориї, уживати більш схолястичного нїж історичного методу. Одначе цїлість всеж представляє ся інтересно і читач не находить нїяких трудностий в орієнтованю. Mayer Franz Martin — Zur Geschichte der österreichischen Handelspolitik unter Kaiser Karl VI. (Mitt. d. Instit. f. österr. Geschf. 18 т., ст. 129—145). Се малий додаток до давнїйше оголошеної працї: „Die Anfänge des Handels u. der Industrie in Österreich und die orientalische Compagnie". Автор обговорює проєкт торговельного получення чеських країв з Трієстом і Фіюме. Додані витяги зі справозданя про торговельну подорож 1728 р. Weiss Joseph — Der Streit über den Ursprung des siebenjährigen Krieges (Hist. Jahrb. d. Görres-Gesellsch. 18, ст. 311–321 і 831—848). Справа йде про висказ Герцберґа, котрий причиною сеї війни подав тайні умови між дворами: віденським, петербурським і саксонським, щоб напасти спільно на Прусию і розібрати край між себе. Ранке і Арнет признали також, що Фридрих лише у власній оборонї роспочав війну. В 1894 р. оголосив відомий пруський історик Lehmann студию, де доказує, що Фридрих вже від давна носив ся з гадкою загорнути західню Прусию і Саксонїю, і що се було причиною війни. Розбором сеї студиї займає ся сеся розвідка. Rousset — L'art de Frédéric II. (Rev. de Paris, 1 марта) — студия про тактичні переміни пруського короля в двох семилїтнїх війнах. Le Suer — Maupertuis et ses correspondents. Lettres inédits du grand Frédéric etc. Paris 8°, ст. 448. Мопертюї полишив при своїй смерти 1759 р. велику частину своєї наукової переписки приятелеви La Condamine. Переписка ся в архіві замку Estouilly аж до сеї пори була позабута. Вона важна тим, що М. в ролі реорґанїзатора і директора берлинської академії наук удержував зносини з найвизначнїйшими людьми свого часу. Особливо характерні листи Фридриха II, писані з живістю і дотепом. Unzer Adolf — Der Herzog von Zweibrücken und Sendung des Grafen Goertz (Januar bis April 1778) (Mitt. d. Inst. f. ö. Gf. 18, ст. 401—492). Автор займає ся сею справою вже від довшого часу. В 15-ім

томі „Mitt. d. Inst.“ подав він ґенезу баварської конвенциї, а сеся розвідка є немов продовженєм попередньої. Тут росказано як заховував ся князь Цвейбрікена що до стану річий в Бавариї і як він подав пруському королеви правну основу до вмішаня і виступленя против плянів Австриї. Особливо детайльно представлений вплив пруського посла ґр. Ґерца на князя Кароля від 6 лютого 1778 та ріжниця тактики дворів пруського і французького. G. F. Knapp — Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland (Sybel's Histor. Zeitschr. 78 Bd. ст. 39—50). Се виклад виголошений на з'їздї істориків в Інсбруцї 12/9 1896, оброблений головно на основі славної працї проф. Віттіха (Die Grundherrschaft in Nordwestdeutschland, Leipzig 1896). Стаття подає перегляд вислїдів, до яких дійшов сей учений.

Wackernell Dr. J. E. Altdeutsche Passionsspiele aus Tirol mit Abhandlungen über ihre Entwickelung, Composition, Quellen, Aufführungen u. literarhistorische Stellung herausgeg. Graz, вел. 8° ст. CCCXVI+552. Містить три духовні „пассиї“, що були призначені на Страстний Четвер і Пятницю, та Великий Понедїлок і представляли історию Христа від увязненя аж до Воскресенія. До сего доданий вступ призначений на Цьвітну Недїлю, закінченє, пассиї з Галлєра і Бріксена, що-до змісту подібні до першої. Вступне слово, де автор обяснює уклад, розвій і значінє того рода пассий, обіймає 316 ст. Schäfer Ernst — Dr. Luther als Kirchenhistoriker Güthersloh. вел. 8°, ст. VIII+515. Річ написана з великим знанєм предмету, звертає ся головно против Гарнака (Dogmengeschichte III), що признає Лютерови так мале знанє старої історії доґм і церкви, аж відмовляє йому всякого самостійного суду про се. Автор заповнює своєю працею доси все ще отверту прогалину і дає важні доповненя до інтересних заміток у давних біоґрафів Лютера як Мелянхтон, Матезіус і Секендорф та нових як Їрґенс, Кестлїн і Кольде. Обговорює погляди Лютера на історию взагалї, перехід його студий на сїм поли і вислїди його історичних дослїдів та жерела, якими послугував ся. J. Loserth — Eine Fälschung des Vicekanzlers Wolfgang Schranz. Kritische Untersuchung über die Entstehung der Brucker Pacification von 1578. (Mitt. d. Inst. f. österr. Gesch. 18, ст. 341—361). Свободи, признані стирийським протестантам від Кароля II при пацифікациї в Бруку 1578, переховали ся в двох верзиях, в котрих одна походить від віцеканцлєра д-ра Шранца. Ріжниця, яка між ними заходить, дотикає міст і місточок: у Шранца вони не обняті пацифікациєю. Автор доказує, що як раз ся верзия підроблена, а не, як хоче Гуртер, перша. Blackenburg — Studien über die Sprache Abracham's a. S. Clara. Ein Beitrag z. Gesch. der deut. Drucksprache im 17 u. 18 Jh. Halle вел. 8°, ст. IV+87.

Важний причинок до історії німецької мови. Тут видно більш методи нїж в розвідцї Lauchert'а. Автор опирає ся всюди на найстарші друки, а при тім зазначує зміни у пізнїйших, важні для розширеня північно-німецької лїтературної бесїди. Kalkoff Paul — Zur Lebensgeschichte Albrecht Dürer's. Berlin 8⁰, ст. 21. Розвідка присьвячена розслїдови відносин, серед яких обертав ся Д. в Нїдерляндах 1521 р. і на тій основі виказує много осіб, названих в його мемуарах, яких досї не годен був нїхто близше вказати. Daun Berthold — Adam Krafft und die Künstler seiner Zeit. Berlin 8, ст. X+144. Праця не зовсім вільна від похибок дилєтанта. На стиль Крафта автор мало звертає уваги. Найважнїйше питанє про полїхромію збув короткою увагою. Одначе вихіснував весь материял, який іно є, і фіґура артиста виступає в тій моноґрафії богато яснїйше як денебудь инде.

Франция. Тут звернено головно увагу на реформацию і релїґійні війни. H. Hauser — De l'humanisme et de la Réforme en France 1512—1552. (Rev. Histor. 64, ст. 258—297). Автор малює рівнобіжний розвій і відносини гуманїзму до реформациї у Франциї. Тут виріжнює 3 доби: з початку оба сї напрями стоять з собою у тїсній звязи, у спільній боротьбі против застарілостий середновічних: „Miroir“ Марґарети Анґулємської є виразом сеї доби, де нові люде бачать лїпше се, що їх лучить, як се що їх дїлить. По релїґійних переслїдованях з 1534—1535 р. показують ся ріжницї і заострюють ся що раз більше в другій і третій книжцї Rabelais (1535—1537). Від коли Кальвін надав протенстантизмови новий напрям наступає, цїлковитий розрив. Спільний терен, що лучив сї дві течиї початку нових віків, було невдоволенє з теперішнього стану і шуканє лучшого у далекій старинї та універсальність культури. До зриву і непорозумінь між гуманїстами і реформаторами дійшло ізза фанатизму тих останнїх, сьмішного для спокійних учених, ізза ріжницї метода і доктрини, бо реформация опирала ся на біблїю, а та була для гуманїстів так само звичайною книгою, як всяка иньша. Вкінци гуманїсти ізза особистих цїлий не хотїли нїколи рішити ся на знищенє католицької церкви, і тому, коли реформация вже за далеко зайшла, стануди по сторонї католицизму. F. Donnet — La fauconnerie à Anvers (Bull. de l'Acad. roy. d'archéologie de Belgique 28 т.) — інтересне для історії звичаїв в XV, XVI і XVII ст. Baguenault de Puchesse — Le siège de Saint-Quentin et la bataille de Saint-Laurent. — Про опублїковану товариством „Societé académique de Saint-Quentin“ працю про війну 1557 р. в Пікардиї. Aubert, Bernus et N. W. — L'organisation des Églises réformées de France et la Compagnie des pasteurs de Genève, 1561. (Société de l'hist. du protest.

français ч. 8—9) — на основі реєстру перехованого в публичній женевській бібліотецї і иньших документів. Ruble, A. de. — Jeanne d'Albret et la guerre civile T. 1. Paris 8°, ст. V+475. Автор студіює в ріжних моноґрафіях житє матери Генрика IV, головно на основі материялів по провінциональних архівах. В детайлях іде він так далеко, що треба богато знати історию сеї доби і околиць де відбувають ся події, щоб орієнтовати ся у всім що оповідає. Попри королеву виступає в тім новім виданю на перше місце герой католиків Blaise de Monluc аж до від'їзду з двора (1562 март). H. Lehr — Le siège de Chartres par Condé en 1568 (Soc. de l'hist. du protest. français черв.—липень). Recueil de voyages et de documents збогатив ся новим томом. H. Hauser проф. унїв. в Клермонї найшов італїйський текст „подорожи Филипа du Fresne-Canaye до Леванту", що досї не був виданий. Du Fresne-Canaye розпочав свою подорож в 1572 р., будучи 20-лїтним молодиком. З Раґузи пустив ся до Царгорода дорогою сухопутною, разом з француз̆ьким амбасадором у Селїма II, de Noailles, та вертав морем. Його опис важний для пізнаня внутрішних відносин турецької держави. Bagenault de Puchesse — Catherine de Médicis et les conferences de Nérac (Rev. des Quest. histor. цьвітень). Учений, котрому поручено продовженє публїкациї переписки Катерини Медічі, обговорює на основі листів, що мають появити ся в VI-ім томі, наради Катерини в лютім 1579 з Генриком з Наварри і провідниками протестантів, про релїґійну згоду. Abel Lefranc — Les idées religieuses de Marguerite de Navarre, d'après son oeuvre poetique. (Soc. de l'hist. du protestantisme fran. ч. 1—3). M. G. Fagniez — L'Économie sociale de la France sous Henri IV, Paris. Ся праця може послужити взірцем для економічної історнї. Річи найбільш сухі оброблені і представлені тут живо і інтересно. Ґоворячи про рільництво, промисл і торговлю Франциї за Генрика IV, автор з'умів так добре подїлити сьвітло між всїми частинами свого предмету, що надав їм видатність і житє, та ухопив найважнїйші прикмети особи короля і цїлого його правлїня. Особливо в новім сьвітлї представлені тут змаганя короля і Сюлї коло піднесеня торговлї і заснованя торговельної комісиї. Zeller Berthold — La Minorité de Luis XIII; Marie de Medicis et Volleroy, Paris 8°, ст. XVI+387. Се продовженє цїлої сериї студий про молодечий вік Людвика XIII, початої ще 1892 р. Автор дає образ двору і міста, а також погляд на цїлу внїшну полїтику реґентки. Праця оперта на численних рефератах венецийських амбасадорів Giorgio Gustinian-а та Pierre Contarini і справозданях послів великого князя Фльоренциї, найдених в архіві родини Медічі. Тут розказані події ледви двох років

1612—1614, себто доби визначного впливу Вiллєроа. Додаток, коло 100 сторiн, займає ся аналїзом жерел. Clement-Simon — La vie seigneuriale sous Louis XIII. Le vicomte de Pompadour, lieutenant du roi en Limousin, et Marie Fabry, vicomtesse de Pompadour. (Rev. des Quest. histor. цьвiтень) — інтересне в переписцї, на котрiй опирає ся автор і на котру покликує ся, є се, що Мария Фабрi була дочкою богатого парижського мiщанина і що Талеман, на котрого всї досї покликували ся, не розбираючи його критично, мiстить богато помилок. Hanotaux — Histoire du cardinal de Richelieu II, 1. (1614—1617) Paris. Перший том, що вийшов перед 5 лїтами, займав ся родинною iсториєю великого кардинала і його молодiстю до поставленя епископом в Люсон. Сей веде свою рiч дальше, даючи при тiм просторий образ внутрiшних вiдносин тодїшньої Францiї, партийних роздорiв і боротьби. V. Brants — Un cours de droit au XVII s.: Tractatus de reditibus annuis de Gérard de Courcelle, 1623. (Bull. de l'Acad. roy. des sc. des lettres et des beaux-arts en Belgique ч. 1) — з рукописи королївської бiблїотеки в Брукселї; се є вправа ученика, і з неї автор витягає много інтересних детайлїв. Eochemondeix. Les Jésuits et la Nouvelle-France en 17 siècle. 3 vol. Paris. Jakob Dr. Karl — Die Erwerbung des Elsas durch Frankreich in westfälischen Frieden. Strassburg, вел. 8°, ст. XIV+339. В короткiм вступi вказує автор на велику вагу, яку мала для Францiї Альзация, особливо в боротьбi з габсбурсько-іспанською перевагою, а далї виказує, як протягом цїлої трийцятьлїтної вiйни загорнене сего краю було все цїлею змагань французької полїтики. Боротьба партийно-конфесийна в Альзацiї улегчувала Францiї роботу і заки ще прийшло до переговорiв, були всї мiста (крiм Штрасбурґа) і цїлий край в руках Французiв. Головний змiст сеї працї становить опис переговорiв в тiй справi мiж Франциєю й цїсарством, та спорiв про визначенє границь краю, бо назва „Альзация“ була дуже неозначена. H. Vast — Des tentatives de Louis XIV. pour arriver a l'Empire (Rev. histor. 65 т. ст. 1—45. Змаганя Людвика XIV до заснованя сьвiтової держави є загально вiдомi. Дипльоматична iсторія iспанської спадщини розслїджена вже доволї докладно. Противно зносини Францiї з рiжними нiмецькими дворами були дотепер все ще неяснi. Автор вiднайшов в Парижськiм архiвi мiнiстерства загpaничних справ богато нових документiв про сю справу. Так, мiж иньшим, книжочку кореспонденцiї мiж Римом і Франкфуртом, де попирано кандидатуру Людвика XIV; сї листи писав якийсь публїцист на службi Мазарiнi; далї — тайнi артикули угод в Ратизбонї і Монахiї 1664 і 1670 уложених для тої самої цїли з саксонським і баварським

електором. Також тайний договор 1679 р. з брандебурським і саксонським електором для забезпеченя французькому королеви сих двох голосів. Про ті договори згадують вже Помпон і Пуфендорф. Опираючи ся на сих жерелах, подає автор інтересний образ переговорів Людвика XIV з електорами, купованє їх голосів і противну акцию Габсбурґів. C. Bloch — L'opinion publique et les Juifs au XVIII s. en France. (Rev. des Études juives т. 35) — публїкує манїфест про потребу відкликаня Жидів, щоб побільшити населенє. C. de Marsy — Un voyageur français à Anvers au milieu du XVIII s. (Bull. de l'Acad. roy. d'archéologie de Belgique 28 т.). Річ іде про J. B. A. de Montullé, радника парижського парляменту, що звиджував Нїдерлянди по битві під Фонтеноа; інтересний опис Auvers, особливо з артистичного боку. Léon Fleys — Louis XV, Marie Thérèse et la paix de l'Europe en 1758. (Revue d'histoire diplom. n. 1). Коли Бернї хотїв переговорюватись про згоду і вислав до Стенвіля припорученє в тім дусї, Людвик XV дав себе переконати Мариї Induce Induced, щоб вести війну дальше: королева хотїла знищити ворога, котрий наставав на ню, а король хотїв остатись вірним свойому королївському слову. H. Prélot — France et Roussie. La question d'Orient au XVIII s. (Études publ. par les Pères de la Comp. de Jesus. 20 марта) — про вагу і значінє угоди в Кучук-Кайнарджі. Louis Wiesener — Comment l'abbé Dubois devint archevêque de Cambrai (Rev. de la Soc. des études histor. ч. 1). Альберонї упав, війна з Іспанїєю, а через се й почвірний союз являє ся безпредметовим в очах сторонництва, що йшло до союза з Іспанїєю. Дюбоа не був нїчим сам про себе; щоб його піддержати, треба було забезпечити йому незалежне й високе становище. Цїсарський посол Pentenriedter найшов розвязку сего: поставити Дюбоа на митрополичий стіл опорожнений по смерти кардинала de la Trémoille. Albert Sorel — Les correspondences des agents diplomatiques étrangers en France avant la Revolution (Journ. des Savants, червень) — навязує до справозданя яке напечатав Флямермон в Nouvelles archives des Missions scientifics т. VIII.

Schirmacher Dr. Käthe — Théophile de Vian. Sein Leben u. seine Werke 1591—1626. Paris, вел. 8°, ст. XII+320. Свого часу славний поет, котрого по істориям лїтератури згадують лише як автора траґедиї „Pryame et Thisbé", діждав ся остаточно моноґрафії. Авторцї удало ся на основі величезного материялу змалювати живо і вірно образ житя поета, уродженого ґуґенотом, потім католика, що вкінци став провідником вільнодумців. Незвичайно бистроумно випало порівнанє поета з його сучасником Malherbe-ом, строгим законодавцем поетичної форми. Duc de Broglie — Malherbe (Le Correspondent,

25 janv.) — докінчене; про відносини Малєрба до Людвика XIII і до Рішелє. Fabre — Études litteraires sur le XVII-e s. Les Ennemis de Chapelain. 2-e éd. Paris 18⁰, ст. XI+329+396. Се картина з інтимної історії французької літератури XVII в. і зносин її з заграницею. Автор славно малює цілу сю ґалєрию ориґіналів, що ґрупують ся коло Шапелєна і Менажа. Головним жерелом сеї праці була публїкация листів Шапелєна видана д. Tamizery de Larroque. Heisler Hermann — Boileau als politischer Schriftsteller. Emmendingen, вел. 8⁰, ст. IV+138. Вислїди, до яких приходить автор, не приносять нїчого нового: що Боальо справдї часто занадто хвалить характер і дїяльність Людвика XIV, навіть против свого переконаня, що підносить лише добрі сторони правлїня, а иньші замовчує, та що як поет, зненавиджений сучасниками, міг лише через королївську ласку добитись поетицької слави. При кінци розвідки звертає автор увагу ще на становище Боальо до релїґійних питань і сучасних спорів. Sepet — Le théatre en France avant Corneille (Rev. des Quest. histor. липень). Georges Picot — Notice historique sur la vie et les travaux de Jules Simon (Acad. des sciences morales et polit. janvier). De Meaux — Montalambert. Paris 18⁰, ст. 310 — поважна, обєктивна житепись; підносить два риси характеру Мантальямберта: любов до католицької віри і свободи. Desjardins — Proudhon. Paris. Henri Sée — Les idées politiques de Diderot (Rev. hist. т. 65, ст. 46—60). Розвідка о стілько маловажна, що Дідро́ висказав не богато своїх ориґінальних думок і був більш популяризатором ідей признаних в осьвічених кругах. Він не сотворив ніякої полїтичної системи, одначе подає нам немов синтезу ідей свого часу. З Вольтером жадає висвободженя суспільности з під власти церкви; з Руссо обговорює основи авторітету. Його розуміне практичного правлїня зближає його до Монтескіє. Він не накидає ся на прінціп власности, домагає ся лише зменшеня суспільної нерівности. H. Barckhausen — Montesquieu et sa théorie des gouvernements (Rev. des Univers. du Midi (жовтень—грудень) — ріжниця поставлена ним між республиканською, монархічною і деспотичною державою опирає ся на фільозофічній ідеї а не на обсервациї цивілїзованих держав. Voyages de Montesquieu publiés par Alb. de Montesquieu, Paris. Се другий том сеї публїкациї, що містить конець італїйської подорожи від цьвітня до червня 1729, подорож по Німеччині і Голяндиї, лист про Женеву з 1754 р., замітки про мешканців Риму і про фльорентийський музей, вкінцї замітки про двір Станїслава Лєщиньского. Сї записки знаменитого фільозофа інтересні для характеристики його поглядів, як він задивлювавсь на ріжні справи. Ritter — Les nouvelles re-

cherches sur J. J. Rousseau (Rev. des Deux-Mondes) — богато нових дат, інтересний образ п-ни Le Vasseur, моральний вплив Руссо на сучасних; Вольтер в многім ослабив той вплив. Rossel Virgile — Histoire des relations littéraires entre la France et l'Allemagne, Paris 8°, ст. VIII+532. Автор підняв ся тяжкої задачі, що вимагає основного знаня обох лїтератур, дуже обережного розслїду, а по-при се стараня не губити ся в дрібницях, а зазначити загальні впливи і напрями часу. Тим вимогам праця д. Р. на жаль не відповідає. Коли автор виказує звязь між „Emilia Galotti" Лєссінґа і „Fantasio" Мюссе або „Faust" Ґете і „La chute d'un ange" Лямартіна — то остаточно можна всюда найти певного рода подібність. Досить інтересно виходить твердженє, що Corneille лїпше зрозумів теорию Арістотеля про театер як Лєссінґ. Вплив Rousseau на Нїмеччину зістав ся майже незамічений в цїлій працї.

Італїя уступає що раз більше на другий плян в міру того як папство тратить майже цїлком на значіню. Тому й лїтература займає ся сим краєм в сїй добі меньше нїж в середнїх віках. Léon G. Pélissier — Le cardinal Ascanio Sforza prisonnier des Vénetiens (1500). Rev. hist. 63, ст. 284—296. Оповідає на основі Мартіна Сануто і актів Медиолянського архиву сей інтересний епізод історії завойованя Медиоляну Людвиком XII-им. M. van Yperseele de Strihou — Marguerite d'Autriche et Jean le Veau (Rev. d'hist. diplomatique XI 3) — друкує лист сего дипльомата до реґентки, датований в Мантуї, 17 серп. 1512. Louis Passy — Le voyage de François Vettori ambassadeur de la Republique à Florence près de l'empereur Maximilien 1507—8 (Rev. d'hist. diplomat. vol.). Luotto — Il vero Savonarola e il Lavonarola di L. Pastor. Firenze. Šusta Josef — Eine päpstliche Geheimschrift aus dem 16 Jh. (Mitt. d. Instit. f. österr. Geschf. 18 т. 367—371). Найдавнїйше переховане тайне письмо з Риму сягає XV ст. і полягає на переміні букв. В XVI ст. вживає курия в переписцї з нунциями і послами виключно шифрованого письма. Одно з таких є предметом сеї статї. Fazy Henri — La Guerre du Pays de Gex et l'occupation Genévoise (1589—1601). Genève, 8°, ст. VII+416. Коли Еману͏їл 1580 вступав на престол в Савої, хотів відновити давне бурґунське королївство. До сего треба було йому Женеви. 1586 придбав на свій бік Іспанїю через женитьбу і при її помочи здобув 1588 маркізат Салюццо. Женева здобула собі поміч Генрика IV короля Франциї і 1589 почала ся війна, що становить предмет розвідки. A. Le Glay — Une mission delicate. Le cas d'un ambassadeur génois à Florence, 1743. (Rev. d'hist. diplom. XI, 4) — барон Найгоф, що

1738 р. оголосив себе королем Корсики, сховав ся 1743 р. до Фльоренциї, де мав тайні наради з Маном, анґлїйським резидентом, приятелем Вальполя. Франция звелїла його убити, одначе він утїк до Льондону, де умер 1756 р.

Walz O. — Zur Rettung des Geschichtschreibers Francesco Guicciardini (Sybels Hist. Zeitschrift т. 78, ст. 207—216). „Istoria d'Italia" Ґічардіні, опублїкована доперва два столїтя по смерти автора, найшла зараз по напечатаню своїх противників. В новійших часах кинув ся на неї головно Ранке. В р. 1857—67 видано Opere inedite di Fr. Guicciardini, де замітна история Фльоренциї написана 1509 р. Се мало той вплив, що Ранке 1874 р. сильно змінив свій погляд на сего писателя. Також і учений Віллярі виступив в обороні свого земляка. Villari Pasquale — Niccolò Macchiavelli e i suoi tempi. 2-a edizione riveduta e corretta dall' autore. Volume III. Milano 8°, ст. IV—578. Сим томом закінчене друге виданє славної працї Віллярі. Коли можна йому зробити яку замітку, то лише за безграничне одушевленє своїм героєм. Philippi Adolf — Die Kunst der Renaissance in Italien, 1 Buch. Die Vorrenaissance. 2. Buch. Die Frührenaissance in Toscana u. Umbrien. Leipzig 8°, ст. XVI+112+VIII+(113—312). Книга писана, як сам автор каже, не для людий фахових, але для всїх осьвічених. З задачі своєї вивязав ся д. П. дуже добре. Всюда старає ся він особистість обяснити з культури і штуки, находить початок зрозуміня в архітектурі, а відносини між плястикою та малярством збирає у тезу, що плястики все були учителями малярів. По-при се находимо множество ориґінальних поглядів і заміток, нпр. про єство церковної штуки, значінє артизма в малих італїйських місцевостях і т. и. Лише деякі уступи не мають популярного характеру напр. з ґенезою ґотицького стилю рішучо не є ширша публика так познайомлена, щоб зрозуміла виводи автора на ст. 37 і 52. Steinmann Ernst — Botticelli. Bielefeld 8°, ст. IV+104. — Ghirlandajo. Bielefeld 8°, ст. IV+80. Дві біоґрафії написані для ширшого круга читачів. Нема тут критики стилю анї формальних аналїзів, за се докладне вияснене гадок і почувань артистів, а також наукове поясненє образів по їх глибшім значіню. В хрональоґії образів Боттічеллї замітний брак ладу, бо автор у всїх поважних мадонах хоче бачити вплив Савонароллї. Obernitz Dr. W. — Vasari's allgemeine Kunstanschauungen auf d. Gebiete der Malerei. Strassburg вел. 8°, ст. IV+202. Хоч як інтересна тема і уложенє материялу в тій книжцї, одначе вона зовсім не розвязує питаня. Хотячи говорити про погляди Васарі на штуку повинен був автор познайомити ся з його

власними творами. Одначе він придержує ся лише слів і всїм словам прикладає рівну вагу; зібрав все, що Васарі в своїм великім утворі сказав про рисунок, фарбу, уклад і т. и. та зробив з сего блїдий, невиразний образ. При тім брак порівняня з поглядами иньших теоретиків штуки.

Анґлїя. Marcks Erich — Königin Elisabeth von England und ihre Zeit. Leipzig 8⁰, ст. 129. Моноґрафія призначена для найширших кругів, визначає ся гарною характеристикою часу і значіня доби Єлисавети для будучности Анґлїї. Standish O' Grady — Pacata Hibernia, or a history of the wars in Ireland during the reign of Queen Elizabeth, under the government of Sir Georg Carew (The Athenaeum з цьвітня) — нове видане анонїмного твору писаного в перших роках XVI ст. важного як жерело історичне. Round в The Nineteenth Century (з лютого) звертає ся в однїй статї рішучо против тих, що хотять затерти релїґійний характер анґлїйської реформациї і вважають її лише полїтичною. Головно вдаряє на висказаний George Russel-ом погляд про початкову однаковість реформованого богослуженя з католицьким. Автор доказує, що усунене римської лїтурґії було сьвідомим кроком і релїґійним розривом. Leach — English schools and the Reformation 1546—48 (The Athenaeum 27 лютого) — важні детайлї зібрані по части з невиданих досї документів, одначе оброблені недбало і сторонничо. Frere — The Marian reaction in its relation to the clergy (The Athenaeum 6 марта) — добра розвідка написана на основі епископських реґістрів, доказує що Мария Тудор вередувала духовенством численними суспензиями. Gardiner Samuel Rawson — History of the Commonwealth and Protectorate 1649—1660 Vol. II (1551—44) London 8⁰, ст. XXII—513. — Cromwells Place in History. Founded on six lectures delivered in the university of Oxford. London 8⁰, ст. 120. — What Gunpowder-Plot was. London, ст. 208. Головно три справи представлено тут в новім сьвітлї: вагане анґлїйських правительств, а перш за все Кромвеля у заграничній полїтицї при виборі союза з Франциєю або Іспанїєю в 1651—54 р., далї причини і хід морської війни між Анґлїєю і Нїдерляндами, і вкінцї зверхні відносини Шотляндиї під ту добу. Авторови удалось при критицї жерел сполучити найбільшу обережність з найнїжнїйшою зручностю у ловленю звязей між фактами. В другій розвідцї находимо незвичайно бистроумну і безсторонну оцїнку самої особи Кромвеля. У третїй автор збиває погляд Father-Gerard-a, що т. зв. пороховий заговор (1605) був видумкою ґрафа Сельсбері. Fr. Ch. Danvers — Letters received by the East India company from servants

in the East 1602—1613. (The Athenaeum 13 марта). Ся публїкация — то продовжене і доповнене корреспонденциї ґубернатора індийської компанії, котру напечатали Sir George Birdwood і M. Forster. A. Lang — Pickle the spy. (The Academy, 6 лют.). Сей шпіон, що приберав імена: Pickle, Alexandre Jeanson і ин. не хто иньший як Macdonnel Glengarry; він був якийсь час у службі в Франциї в шкоцькій бріґадї, підійшов до князя Кароля-Едварда, котрого всї тайни зраджував анґлійському урядови. Грав ролю також в пруській інтризї 1752, що мала на метї викликати нові розрухи в Шкоциї, і виявив тайну Ґеорґови II. R. Dareste — Histoire du droit anglais (Journ. des Savants сїчень—лютий) — аналїз хорошої працї дд. Pollock і Maitland, що дали міцну основу до студий над анґлійським правом.

Mayer Edward — Machiavelli and the Elizabethan Drama. Weimar, вел. 8°, ст. XII+180. Розвідка містить хрональоґічне упорядковане згадок про Махіавелї і натяків на його полїтичні теориї. Вона не відповідає своїй завдачі і є лише збіркою материялів, зладжених з великим накладом працї і зная. Також деякі уваги загальнїйшого змісту є вельми замітні. Penniman Josiah — The war of theatres. Boston, вел. 8°, ст. 168 — про велику боротьбу з 1600-них років між Бен Джонзоном та Марстоном: кождий з обох поетів містив сатиричні натяки на другого в своїх драматичних творах; значінє тих натяків і питанє, чи в той спір не був вмішаний і Шекспір — се предмет розміру. Автор перечить рішучо що до уділу Шекспіра в боротьбі. Conrad Hermann — Shakespeare's Selbstbekenntnisse. Hamlet und sein Urbild. Stuttgart, 8°, ст. VI+321. Се лише передрук розвідок уміщених в „Preuss. Jahrb." 1885 і 95. Перша часть займає ся сонетами Шекспіра, друга присьвячена Гамлетови. Вислїдом студиї про Гамлета є, що в Робертї Ессекс треба шукати взору для Гамлета. Велика шкода, що автор дуже неповно використав лїтературу, яка проявила ся від часу видрукованя тих розвідок до їх теперішнього передруку (приміром не згадав навіть працї Брандеса про Шекспіра). Передрук зроблений так спішно, що попали у него всї друкарські помилки першого виданя. Edward Engel — William Shakespeare Leipzig, 8°, ст. 93. Fritz Düvell — Shakespeare-Studien, I; Hamlet, Romeo u. Julie, Leipzig, 8°, ст. IV+88. Статї призначені для найширших кругів, річи чисто популярні. Rushton, William Lowes — Shakespeare an archer. Liverpool, 8°, ст. 118. Автор взяв собі за задачу пояснити деякі темні місця

і двозначні слова у Шекспіра, одначе богато більше задержує ся коло тайн штуки стріляня з лука, в якій вправляли ся всї за часів Генрика VIII і Єлисавети. До обсягу казок належить здогад автора, що старає ся смерть Шекспіра привести у звязь з його запалом до сеї штуки. Prothero — Private letters of Edward Gibbon 1753 – 1794. (The Athenaeum 23 jan.) — подає вперше листи і фраґменти пропущені першим видавцем.

Півостров Пиренейський і його кольонїї. Zimmermann Dr. Afr. — Die europäischen Kolonien. I. Die Kolonialpolitik Portugals und Spaniens in ihrer Entwickelung von d. Anfängen bis zur Gegenwart. Berlin. Hamy — Note sur six anciens portraits d' Incas du Pérou conservés au musée ethnographique du Trocadero (Acad. des inscript. et belles lettres). Bernard — Le second procès instruit par l' Inquisition de Valladolid contre Fr. Luis de León (Rev. des quest. histor. липень) — поета обвинили без причини, поступали з ним з незаконною строгостю і нарештї засудили по знесеню вироку першого суду. Jean Nicot, ambassadeur de France en Portugal au XVI s. Sa correspondence diplomatique inédite par Edmonde Falgairolle. Paris, CXVI+246 ст. 8⁰. Се відома річ, що Ніко ввів на французькім дворі звичай куреня тютюну, одначе меньше відомо, що він був амбасадором в Лїзабонї 1559 – 61 В кореспонденциї тут виданій дарма дошукував би ся учений інтересних відомостей до заграничної французької полїтики з часу останнїх Вальоа. До того саме видавництво нещасливо уложене, а між увагами находимо такі, що „Індия, се величезний край в Азиї“, а конче потрібних нот майже нема. Hume Martin — Philipp II of Spain. London, 8⁰, ст. X+267. Автор не запускає ся в далекі детайлї, лише описує короля яко мужа державного в звязи з найважнїйшими проблємами, якими сей займав ся, розслїджує цїли, до яких змагав, впливи, під котрими стояв і причини його неудачі. Характеризує Филипа як чоловіка глубоко релїґійного, що вірив у спільність інтересів своїх і Всевишнього, одначе не допускав нїколи до піднесеня церкви, лише послугував ся нею до заволодїня сьвіта. F. T. Perrens — Élisabeth de Valois, troisième femme de Philippe II (Acad. des sciences morales et polit. janvier) — на підставі депеш Fourquevaux, оголошених аббатом Donais. Armstrong старає ся в „Scottish Review“ (січень) схарактеризувати іспанську полїтику Альберонї. На його погляд всї змаганя мінїстра були звернені на се, щоб свою вітчину, Італїю увільнити від нїмецького панованя. G. Desdevises du Dezert — L' Espagne de l'ancien régime. — La Société.

Paris, 8°, ст. XXXII+294. Дуже користний, образ звичаїв, установ і культури іспанського півострова перед приходом француэької революциї. Розвідка о стільки інтереснїйша, що внутрішнїй стан Іспанії в XVIII ст. досї мало відомий і розслїджуваний. Особливо замітний уступ про таюшню церков з її 60 архіепископами і епископами, 1800 крилошанами, 70.000 сьвященниками і 62.000 монахами — все то для людности менч як 10 міліонової. По-при се 500.000 шляхтичів, тих „гідальґів з під скапу“ (hidalgos de gouttière), нездатних збещестити себе працею. Все то на хребті зруйнованого народу.

Нїдерлянди виступають тут в перве яко самостійний чинник в історії і коротку хвилю відограють важну ролю в европейських подїях. A. A. van Otterloo — Johannes Ruusbruck, eene bijtrage tot de Kennis van outwikkelingsgang der Mystick (Bull. de l' Acad. roy des sc. des lettres et des beaux-arts de Belgique ч. 1) — важна студия про звісного релїґійного містика. Maronier — Geschiedenis van het Protestantisme van den Munsterschen Vrede tot de Fransche Revolutie 1648—1789. I. II. Leiden. Waddington Albert, Prof — La république des Provinces unies; la France et les Pays-Bas espagnols de 1630—1650. T. II (1642—50) Paris, 8°, ст. X+435 — про Мюнстерську згоду і намістника Вільгельма II Оранського. Дуже добре змальовані моменти боротьби впливу іспанського і француэького над Нїдерляндами, котрі вкінцї кидають ся (по смерти Вїльгельма II) в рамена свого давнього ворога, Іспанії, ослабленої 30-лїтньою війною, щоб не стати добичею могучого сусїда. A. de Witte — Les jetons et les medailles d'inauguration frappés par ordre du gouvernement général aux Pays-Bas autrichiens 1717—1792 (Rev. belge de numismatique випуск 2) — інтересні детайлї про правлїнє Габсбурґів. A. de Behault — Le commerce, la navigation et les places fortes des Pays-Bas autrichiens à l'avènement du marquis de Prié (Annales de l' Acad. d'archéologie de Belgique т. 9). Витяг зі справоздання висланого маркізом до князя Евгена Савойського в 1722 р. для поправи стану краю. Magnette Dr. F. — Joseph II et la liberté de l' Escaut. La France et l' Europe, Bruxelles, вел. 8°, ст. II+254. Хоч уже Gachort, Arneth і ин. обговорювали стараня Йосифа II коло отвореня Шельди, удало ся авторови через вихіснуванє дальших архівалїй, особливо переписки Кауніца з послами Бельджойозо в Брукселї і Мерсї в Парижи подати богато нового. Виходить, що Йосиф чекав лиш хвилї, коли Голяндия обезсилена війною з Анґлїєю не змогла-б опертись. Се наступило 1783 р. і він почав переговори, а коли сї не повелись

пустив рікою корабель з цїсарським стягом. Корабель задержали Голяндцї коло Лїльо. До війни одначе не прийшло, бо Франция відмовила цїсареви помочи; а що рівночасно підняв ся проєкт заміни Бельґії за Баварию, уступив Йосиф з легким серцем зі своїх бажань що до Шельди.

Иньші европейські держави. Guernsey Jones — The diplomatic relations between Cromwell and Charles X Gustavus of Sweden. Lincoln, 8⁰. Ся справа була доси мало розяснена; автор перший збирає все, що на основі відомого материялу може про се сказати. Студиї по анґлїйських біблїотеках дали богато нового, ще не вихіснуваного материялу і позволили авторови прояснити богато загадочних річий. Syveton Gabr. — Une hypothése sur Charles XII (Rev. Hist. 64, ст. 58—74). Про сего північного героя появила ся недавно дуже добра анґлїйська праця: Nisbet Bain — Charles XII and the Collapse of the swedish Empire. London, 1895 — вона реасумує всї дослїди на сю тему. Д. S. навязуючи до сего утвора оповідає деякі факти на основі кількох французьких документів про Кароля XII і двох реляций зладжених канцеляриєю Людвика XIV для послів у Швециї (1707—1715). Дивне поступованє Кароля XII в роках 1704—9 інтерпретує він гадкою короля забезпечити собі Польщу зі всїх сторін. Виказує, що лише посередництво Malborough здержало Кароля від участи в сукцесийній війнї західної Европи. O. de Heidenstam — Une soeur du grand Frédéric, la reine Louise-Ulrique de Suède. Paris, 8⁰. ст. VIII—472. Мова йде про матір Ґустава III, осьвічену енерґічну женщину, що мала великий вплив на хід справ держави. Розвідка сама не має великої стійности і стрітила ся з дуже строгими оцїнками. G. Bibesco — Le fanatisme turc au XVIII s. (Acad. des sciences morales et polit. лютий) — увязненє і укаранє володаря Волощини Конст. Бранкована 1714 р.

Америка. Coffin — The province of Quebec and the early american revolution. A study in English-American colonial history. Wisconsin. W. Wilson — G. Washington (The Nation 28 сїчня). Sir Edmund Monson — G. Washington et la mère patrie (Rev. des Deux-Mondes 15 марта). Автор аналїзує почутя Вашінґтона в молодечім вінї до Анґлїї. P. L. Ford — The true G. Washington (The Nation 28 сїчня). Автор ставить собі завдачою звести до людських відносин сего майже боготвореного героя; одначе при тім стає партийним і зменчує його горожанські чесноти.

Загальні історично-культурні розвідки про сю добу: Johnson — Europe in the 16-th century 1494—1598. London. E. Fournol — Sur quelques traités de droit public du XVI siècle (Nouv. Rev. historique de droit май—черв.) — аналїз теорий поставлених учеными: Бодуеном (Baudouin), Боденом і Готманом. E. Glasson — Les juges et les consuls des marchands (Nouv. Rev. histor. de droit. ч. 1) — про їх початок в XVI ст., про орґанїзацию конзулярних трибунів, їх компетенцию та їх процедуру в XVII і XVIII ст. Étienne Martin-Saint-Léon — Histoire des corporations de métiers, depuis leurs origines jusqu'à leux suppression en 1791. Paris, 8°, ст. X+671. Істория орґанїзациї працї, робітничих корпораций від їх перших початків — се зовсїм новий і інтересний предмет, на який історики звернули свою увагу. Одначе автор не відповів завдачі, яку собі поставив. Се, що він вихіснував з архівів, рішучо за мала крапля води в порівнаню з тим, що повинен був зробити. При тім не втягнув навіть богато розвідок вже друкованих і то першорядної ваги, як Liebemann-a або Walzing-a. M. Albert Malet — Histoire diplomatique de l' Europe aux XVII et XVIII s. Paris. Книжка написана вельми безсторонно. До Людвика XIV займає цїле тло образу Нїмеччина, в другій половинї віку виступає на перше місце Людвик XIV і питанє іспанської спадщини. Роль Голяндиї та Анґлїї представлена зовсїм справедливо. Ориґінальна тут зручність, з якою автор описав становище цїсарства і ролю австрийського дому. Fürst Rud. — Die Vorläufer der modernen Novelle im 18 Jh. Halle a. S. вел. 8°, ст. VII+240. Уклад і переведенє цїлої працї дуже вдатне і дотикає ся найбільш пекучих питань істориї лїтератури — які предмети і тенденциї панували в 18 ст., якими стилїстичними способами розвязували писателї свою задачу. При тім строго переведений роздїл між новелею і романом і сей останній вилучено з розвідки цїлком. Вітчиною малих прозових оповідань вважає автор Іспанїю в 2 пол. 16 ст. Боккачіо і його наслїдувателїв причисляє до середновічної ґрупи жартів і фаблїо́, але рівночасно одним замахом називає Chaucer-а батьком анґлїйської новелї! Вартість розвідки лежить у прегарнім перегляді історичного розвою прозових оповідань і змін загального смаку та етичних поглядів. Louis Bertrand — La Fin du classicisme et le retour à l'antique dans la seconde moitié du XVIII s. et les premières années du XIX en France. Paris, 18°, ст. XVI+425. Автор розвиває свої погляди про поворот до старини, що зачав ся у Франциї, а по части також і взагалї в Европі в другій половинї XVIII ст. і тревав аж до часу реставрациї; на його думку, він мусїв

загинути, бо Французи за ексклюзивні і „не можуть вийти зі себе, щоб відродити античну душу". Б. за строго осуджує цїлу французьку лїтературу з тих часів, коли зове навіть André Chenier „більш дїлєтантом як поетом". Künstler-Monographien — In Verbindung mit Andern hrsg. v. H. Knackfuss. — II. Rubens. Von H. Knackfuss. — III. Rembrandt, von H. Knackfuss. — VI. Velazqnez, von H. Knackfuss. — VIII. Teniers d. Jüngere. V. A. Rosenberg, лекс. 8⁰, ст. 128+160+64+80. Найлїпші з тих монографій — про Рубенса і про Тенїєра. При характеристицї Рембрандта воює автор більше фразами і не уміє представити прикмет його творчости. Schmarsow August — Barock u. Rokoko. Eine kritische Auseinandersetzung über das Malerische in der Architektur. Leipzig, 8⁰, ст. IV+398. Автор показує ясно, що барок анї у Мих. Анджельо анї в Джіакомо делля Порта не може вважатись живописним; доперва від Берніні наступає перелом, композиция широких образів для ока глядача. В деяких річах стає Ш. в суперечности з дотеперішнїми аксіомами штуки. Доси говорено про живописний вигляд форм в бароку, що сильно виступають, для него починає ся живописність там, де поодинокі члени стають плиткійші для викликаня вражіня площі. Праця написана доволї тяжко і без поданя рисунків, тому вимагає великої фантазиї.

V. Найновійша доба — від 1789 р.

Французька революция вивела у перше всї сучасні суспільні питаня і витворила нові напрями. Вона заворушила всї европейські держави і дала почин до певної одноцїльности цїлої Европи, так, що від тепер уступають мури, що дїлили держави від себе, та витворює ся певного рода універзальність. Тому то й її треба вважати епохальною подією, що починає нову добу; тому то від неї тяжко дїлити подїї відповідно краям, бо вони находять відгомін у цїлій Европі. Ми придержуємо ся тут давнього подїлу лише для лїпшого перегляду.

Славянські народи. Leger Louis — Le monde slave. Études politiques et littéraires 2 éd. revue et augmentée. Paris, 16⁰, ст. XXII+344. В сїм новім виданю додав автор переднє слово, де оповідає, що спонукало його зайняти ся сим предметом, і уступ про російську мову і розвій славянських мов. Богато з його статей вже давно відомі, деякі написані ще перед 1870 р., одначе не стратили свого значіня й досї. Leger — Russes et Slaves. Paris. Се 15-ий том „Mélanges slaves" сего професора. Річ писана з значним знанєм всїх частин славянського сьвіта. При тім певна безсторонність, що

невважає конечною річю нї ассиміляцию всїх Славян під начальством Росиї, нї нарікане на перевагу її в малих державах на Балканї. Автор обговорює окремо обставини духового розвою кождого народу. Особливо інтересний короткий відділ „Développement intellectuel de la Russie" ; по при се студия про російську комедию XVIII ст. і хороша житєпись Стоянова. R. R. Kaiser Paul's Ende. Stuttgart, 8⁰, ст. 188. Детайльне і ясне представлене сеї катастрофи на основі критичного порівнаня висказів участників і сьвідків. По при се дає автор ще перегляд російських двірських революций попереднього столїтя. Особливо цінною стає розвідка через вихісноване мало звісних мемуарів Шаблюкова і Лянжерона (оголошених в Revue Britannique, липень 1895) а також мемуарів А. Чарторийского та виданих Брюкнером „Materialien zur Lebensbeschreibung des Grafen N. P. Panin". Через се обяснено загадочне становище Александра I до сеї події. V. B. Un Russe calomnié (Études publ. par des Péres de la Compagnie de Jesus, 5 лист.) — про царя Павла, що стремів до союза з Францнєю, підпирав конкляв з 1800 р., був великим майстром одного військового католицького ордена і домагав ся приверненя до житя ордена Єзуїтів; на думку автора, се один із найвизнатнїйших володарів. J. Potrel — La Russie et la rupture de la paix d' Amiens, mai-sept. 1803 (Ann. de l' École libre des se. pol. n. 1) — на основі кореспонденциї анґлїйських послів в Петербурзї. Lettres de l'empereur Alexander I et de Mme de Stael 1814—17 (Rev. de Paris, 1 сїчня) — вельми інтересні листи, в них п. Сталь силкує ся приєднати царя в хосен лїберального і парляментарного правительства у Франциї, і навіть в Польщі. A. Desjardins — Les principes fondamentaux de la constitution russe (Acad. des sc. morales et politiques, липень) — на підставі працї Кулом́зіна, що появила ся на анґлїйській мові. Dragomanov — Correspondence de Michel Bacounin. Trad. de M. Stromberg, Paris. C. P. Pobédonostzeff — Questions religieuses, sociales et politiques. Paris, 8⁰, ст. II+283. Сей катехізм російської консервативної душі, що появив ся в Росиї перед двома роками, діждав ся й французького виданя, хоч як ідеї там голошені противні понятям прийнятим в західній Европі. Досить згадати, що д. П. вважає розділ держави і церкви і загальне голосоване річами абсурдними. Повно абстрактних, зле понятих слів. Jean Bourlier — Les Tchéques et la Bohême contemporaine. Essai d' histoire et de politique. Paris, 12⁰, ст. X+263. Праця вельми поверховна, зовсїм на манеру подібного рода розвідок, які пишуть французькі учені про славянські народи. Обіймає полїтичну історию Чехії від 1861 р. Особливо дивоглядно виглядає відділ про лїте-

ратурний рух, що обмежає ся майже на сухім вичисленю імен без ніякої ріжниції їх заслуг і значіня. Murko Matthias Dr. — Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik. Gratz, 8⁰, XII+374 ст. Автор виказує величезний вплив німецького літературного руху з кінця попереднього і початку сего столїтя на відроджене Славян в Австриї. Під впливом Гердера звернув ся Колляр до студийованя люду, його звичаїв і переказів. В закінченю обговорює рух Славян 1848 р. і сполуку їх на конґресї в Празї.

Німеччина і Австрия. Richard Graf Du Moulin-Eckart — Zur Geschichte der badischen Politik in den Jahren 1801—1804 (Sybel's Hist. Zeitschr. т. 78, ст. 238—254). Замітки на основі ново виданої переписки Кароля Фридриха баденського за роки 1783—1806. v. Lettow-Vorbeck — Der Krieg von 1806 und 1807, IV (конець) Berlin. Godefroy Cavaignac — Le ministère de Hardenberg. La rêforme agraire et la réforme administrative 1811—1812 (Rev. des Deux-Mondes 1 цьвітня) боронить Гарденберґа від нападів деяких німецьких істориків, між иньшими Трейчке, котрі зменчують його заслуги. Сеж Гарденберґ перевів рескриптом з вересня 1811 лїквідацию пруського февдалїзму. Pfister Dr. Albert — Aus dem Lager des Rheinbundes 1812 u. 1813. Stuttgart, 8⁰, ст. XII+418. Оперте головно на посольських справозданях з вюртемберґського королївського архіву і актах архіву тамошнього мінїстерства війни. Праця не дає ніякої викінченої цїлости; вона зложена зі справоздань і листів переплетених переглядом зі сучасної історії та коротшими або довшими рефлексиями автора. Зрештою нового в працї автора богато; вона дуже добре показує нужденну ролю, яку в тих часах грали деякі німецькі князї. Foucart — Bautzen une bataille de deux jours 20—21 Mai 1813. Nancy, 8⁰. ст. XI—338. Праця основна в найдрібнїйших детайлях, до котрої долучено богато незнаних документів і справоздань з французьких архивів. Adolf Becher — Napoleon I und der Überfall des Lützow'schen Freicorps bei Kitzen 17 Juni 1813. Berlin, 8⁰, ст. XV+100. На основі архівального материялу, а головно вихіснувавши переписку Наполеона з князем Падви, виказує автор, що погибель Люцовців була приготовлена з певним пляном і спонукана підступом і насильством. Самого Люцова характеризує чоловіком, що не доріс до своєї задачі. Adolf Beer — Kirchliche Angelegenheiten in Oesterreich (1816—42). Archivalische Mitteillung (Mitt. d. Instit. f. österr. Geschfr. 18, ст. 493—518). Про важне, свого часу, питане чи епископи в окрузї льомбардсько-венецькім, що по віденськім конґресї прийшов під Австрию,

мають їздити до Риму для преконізациї і консекрациї чи ні. Коли сї краї були самостійні, було се в ввичаю, одначе се противило ся звичаям німецьких епископів, а до того Наполеон заборонив се декретом з 7 черв. 1806, а Рим не підносив ніякого протесту. Попри се вийшло питане, чи австрийський цїсар має право іменувати епископів в тих краях. Автор наводить цїлий спір, який з сего вивязав ся. Що до останньої точки зробив Рим уступку, одначе на їзду епископів до Риму мусїло згодити ся австрийске правительство. Також иньші дрібнїйші справи обговорені в тій розвідцї. Righoffer Dr. Karl — Ein Dezennium preussischer Orientpolitik zur Zeit des Czaren Nikolaus (1821—1830). Leipzig, вел. 8°, ст. V+443. Тенденцийна праця в пруськім дусї зладжена, щоб виказати як зручно Пруси перешкодили утвореню коалїциї против Росиї, а коли остаточно се не повелось, помогли Росиї до заключеня адриянопольського мира. Der Aufstand in West-Galizien im Februar 1846. Erinnerungen und Erlebnisse eines Kavallerie Officiers. Leipzig, 8°, ст. 40. — автор дає детайльне вияснене риґлїцкої справи. Саля в „Geschichte des polnischen Aufstandes 1846“ помістив деякі відомости про проєкт нападу на ескадрону шволєжерів в Риґлїцах, однак вісти подані в сїй брошурі мають більше імовірности, бо автор був під той час комендантом ескадрони. Zenker Ernst V. — Die Wiener Revolution 1848 in ihren sozialen Voraussetzungen u. Beziehungen. Wien, 8°, X+296. Книжка присьвячена „памяти всїх хоробрих, котрі перед 50 раками боронили ся за право і свободу“. Се становище визначає цїлу розвідку і мало вплив на вибір материялу. Одначе тенденцийність не уймає їй наукової вартости і особливо перша часть, про социяльні відносини перед вибухом революциї, визначає ся бистроумними поглядами. A. de Circourt — Berlin pendant les Barricades (La Rev. de Paris 15 черв.). — опис подїй з двох днїв: 18 і 19 марта; особиста акция амбасадора, що здержуючи ся дати бунтівникам який небудь обяв признаня, мав богато причинити ся до сего, що революция не звалила уряду. Prinz Kraft zu Hohenlohe-Ingelfingen — Aus meinem Leben. 1 Band. Vom Revolutionsjahre 1848 bis zum Ende des Kommendos in Wien 1856. Berlin, 8°, ст. LIII+379. Автор сих мемуарів умер 1882 р. в Дрезнї, яко пруський ґенерал артилєриї. Молодим чоловіком пережив він днї марта в Берлинї і брав участь у війнах з Данїєю, Австриєю і Францкєю. Інтерес мемуарів тим більший, що автор стояв в зносинах з найвисшими кругами та був довгий час ад'ютантом цїсаря Вільгельма I. Friedjung, Heinrich — Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland 1859—1866 1 Bd. Stuttgart, 8°, XVI+438. Автор хіснував ся

архівом австрийського мінїстерства війни і хоч йому його потім замкнено, зібрав доста записок до подій р. 1866 і попередних років. Хоч австрійський і пруський ґенеральний штаб описали ту війну з можливими детайлями, нова книга приносить богато інтересного, особливо в толкованю подій і характеристиках та осудах (прим. цїс. Вільгельма і Бісмарка). Перший том сягає до хвилї, коли австрийське війско рушило ся з Моравії до Чехиї. Jansen Karl und Karl Samwer — Schleswig-Holsteins Befreiung. Wiesbaden, ст. XV+799. Цїлию книжки є оправдати полїтику князя Фридриха, що стремів до удержаня самостійности Шлєзвік-Гольштайну при тїснім союзї з Прусами і Німеччиною. Тут находимо богато інтересного. Автор пояснює, чому Ауґустенбурґер міг свої бажаня, що були заразом бажанями більшости краю, перевести лише при помочи Бісмарка; одначе годї його ганити, що до сего в 1863 і 64 р. немав довіря. Головний зміст працї — се опис повстаня і війни з 1863/64 р., пляни окупациї і закінченє цїлої справи війною 1866 і 1870 р. Доложено листи князя, цїсаря Вільгельма й иньші документи. Poschinger Heinrich v. — Fürst Bismarck und der Bundesrath. 1 Bd. Der Bundesrath des Norddeutschen Bundes (1867—1870) Stuttgart, 8⁰, ст. XII—351. Се правда, що история союзної ради ще не написана, як то зазначає автор, але й його книга не може вважатись нїчим иньшим, як підготовною працею до сеї історії а не нею самою. Вона являє ся більше збіркою нїж опрацьованєм материялів. Автор не уміє відріжнити річий інтересних від буденних і наводить цїлими сериями листи желїзного канцлера, в котрих той повідомляє адресатів про аванс або иньше відзначенє серед звичайних куртуазийних фраз. Hoenig Fritz — Der Volkskrieg an der Loire im Herbst 1870. 5 Bd. Berlin, вел. 8⁰, ст. XII+255. Річ написана з докладностю, яка визначає всї працї автора з історії війни. Умисно не означено битв з 3 грудня 1870 р. назвою „битви під Орлєаном“ як се досї було в звичаю, бо поодинокі тактичні подїї не стояли зі собою в звязи і не мали цїлости. Головним жерелом служила урядова французька публїкация „Actes du Gouvernement de la Défense nationale du 4 sept. 1870 au 8 fevr. 1871. Автор описує укріплений табор коло Орлєану і дїяльність французьких вождів а потім операциї 3-го пруського корпуса та боротьбу під Santeau-Chilleurs aux Boix, подїї в 9 і 10 корпусї і в обох головних кватирах. Kriegsgeschichtliche Einzelschriften, herausgeg. vom Grossen Generalstabe. Abtheilung für Kriegsgeschichte. Heft 20 u. 21. Die Operationen gegen Vinoy im Sept. 1870. Berlin, вел. 8⁰, ст. VI+(83—268). Інтересний додаток до історії війни з 1870/71 р. написаний безсторонно з чисто мілїтарного погляду. Крім актів розвідка хіснує ся оповіданями офіцерів, що брали в тім участь

Головно обговорені тут події на лївім крилї третьої нїмецької армії в часї 26—30 серпня та події в 13 корпусї французької армії під проводом ґенерала Віноа від 31 липня до 5 вересня 1870. Moltke's militärische Correspondenz. Aus den Dienstschriften des Krieges 1870/71. Herausgeg. v. Grossen Generalstabe Abt. f. Kriegsgeschichte. 3 Abtheilung. Berlin, вел. 8⁰, ст. XXIV+(541—788). В дотепер надрукованих частях містять ся виключно письма пера самого Мольтке. Тут додано документи писані иньшими людьми, а також договори франкфутські, навіть і ті, що не мають підпису вожда. Про значінє сего видавництва нїчого нам тут розводити ся. Militärische Schriften weil. Kaiser Wilhelm's des Grossen Maj. herausgeg. vom Kgl. Preuss. Kriegsministerium. 1 u. 2 Bd. Berlin, лекс. 8⁰, ст. VI+618+504, 6 плянів і 2 факс. Найважнїйша публїкация, яку принесли столїтні роковини цїсаря Вільгельма. Вона важна для історика, бо тут бачимо цїлу стать цїсаря на поли, на якім він з таким замилуванєм працював і на якім він стільки зробив для піднесеня своєї держави. Публїкация досягає 1865 р., та й то від 1859 р. подає лише чотири документи, між тими один вже звістний. Виданє зроблене старанно, материял поділений для перегляду на відповідні ґрупи. Andler — Les origines du socialisme d' État en Allemagne. Paris, 12⁰, ст. X+263. Автор поставив собі метою не розбирати з окрема теорий соціялїстичних писателїв, лише показати, як формували ся основні доґми социялїзму, як вони доповнювали ся завдяки праці невеличкого числа мужів науки. В сїм томі розслїджує він социялїстичне пойнятє права, продукциї і подїлу богацтв. Праця складає ся з глубоких аналїз, основних і загально ясних. Ernest Seillière — Études sur Ferdinand Lassale, fondateur du partie socialiste allemand. Paris, 8⁰. ст. XVI+399. Цїла студия має характер біоґрафії. Розборови ідей і социялїстичної дїяльности Ляссаля присьвячено всего 40 сторін (157—200); решта книжки займає ся його житєм і характеристикою. Автор хотїв нам дати моральний портрет Ляссаля. Він не послугував ся при тім невідомими документами, одначе переклав, об'яснив і познайомив французьку публику з многими інтересними письмами, заховуючи при тім повну безсторонність. Закинути можна лиш брак цїлости, композициї і пропорциї.

Vogt Friedrich u. Max Koch — Geschichte der deutschen Literatur von den ältesten Zeiten bis z. Gegenwart. Leipzig, лекс. 8⁰, ст. XII+760. Вже імя авторів, славних ґерманїстів з Вроцлава сьвідчить, що новий підручник вповні відповідає своїй задачі. Величезний материял уміли вони опановати цїлковито, підносячи всї епохальні хвилї і не запускаючи ся в далекі подробиці. Лише в пред-

ставленю найновійшої лїтератури не помічаємо тої повної безсторонности, якою визначають ся попередні роздїли, та більш виходить на верх особистий смак автора. Schultze Dr. Sigmar — Wege und Ziele deutscher Literatur u. Kunst. Berlin, 8⁰, ст. VIII+152. Bartels, Adolf — Die deutsche Dichtung d. Gegenwart. Leipzig, 8⁰. ст. 119. Перша з названих розвідок, написана незвичайно претенсионально, грішить незнанєм і теперішньости і минувшини, хоч автор думає поставити характерні прикмети, що виріжняють теперішнї напрями від попереднїх Друга визначає ся прегарними характеристиками і вдатними осудами; особливо гарно випало обговорене монахійської школи. Minde-Ponet Georg — Heinrich v. Kleist. Seine Sprache und sein Stil. Weimar, 8⁰, ст. VIII+302. Розвідка обговорює основно свій предмет. В шістьох роздїлах розбирає детайльно драматичний і епічний стиль Кляйста, поетичні штучні средства його бесїди, прикмети сеї останньої, повторюваня та граматичну часть. Часть граматична випала найменче щасливо і вимагає численних поправок; звороти поставлені як „правильні" на місце кляйстових, часто менче правильні як самі кляйстові. Ehrlich Moritz — Göthe und Schiller, ihr Leben u. ihre Werke. Berlin, 8⁰, ст. VIII+495. Від часу появи книги Gödeke: „Göthe u. Schiller" в 1859 р. не появила ся нїяка того рода праця. Задача не легка, бо житєві обставини обох ґенїїв були зовсїм ріжні і дороги їх сходять ся лише на короткий час. Задачею автора було намалювати обі ті постатї на тлї сучасного руху і лїтературних напрямів. Thalmayr Franz Dr. — Goethe u. das classiche Alterthum. Leipzig, 8⁰, ст. XII+185. Про вплив клясичних авторів і штуки на Ґете. Книжка без більшої вартости. Kaufmann Max — Heine's Liebesleben. Zürich, 8⁰, ст. VIII+135. Betz Louis — Die französische Litteratur im Urtheile Heinrich Heine's. Berlin, 8⁰, ст. VIII+67. Перша розвідка має намір дати повний коментар про всї любовні відносини поета, одначе авторови бракує потрібних відомостей до сего і він повторює лише давно відомі річи. Друга, по короткім вступі, про особисті і духові відносини Гейне до Франциї подає антольоґію заміток і осудів поета, уложену в 4 стовпцї без нїяких пояснень і звязи. Таке трактоване річи не доводить до нїчого. Betz Louis — H. Heine und Alfred de Musset. Zürich, 8⁰, ст. VIII+117. Вже часто порівнували Гейне з Мюссе; згадаємо лише знамениту розвідку Kreyssig-a. Ся нова студия належить безперечно до найлучших на поли лїтератури про Гейне. В зручнім біоґрафічнім подвійнім образї малює автор характер, житє, любов і страждання обох поетів і порівнує їх твори, їх дотеп, сатиру, форму, розслїджує впливи, під якими писали і визначує вкінцї їх становище в лїтературі. Künsthandbuch

für Deutschland. Verzeichniss der Behörden, Sammlungen, Lehranstalten u. Vereine für Kunst, Kunstgewerbe u. Alterthumskunde. 5 neubearb. Aufl. Berlin, 8°, ст. IV+676. Се нове виданє важного підручника подвоєне що до великости. Втягнено сюди всї приватні збірки. Що ся книжка відповідає потребі, показує хочби число видань в короткім протягу часу.

Францня. E. Allix — La Philosophie du droit de F. I. Stahl et la philosophie de la Révolution française (Annales de l' École libre des sc. pol. n. 1). Розслїджує ідеї виведені баварцем Stahl-ом 1802—1861, в його фільозофії права; Stahl є християньский фільозоф, радикально противний ідеям революциї, і підтягає їх безоглядній критицї. Léon de Crouzas-Crétet — Le Duc de Richelieu en Russie et en France 1766—1822. Paris, 8°, ст. XII+512. Від коли архів мінїстерства загранични справ у Франциї отворений аж по 1839 р., йдуть французькі учені у своїх розслїдах й по-за наполеонську добу. Праця ся опирає ся головно на жерелах доси невиданих. В першій части змальовано молодість князя, його успіхи в борбах Росиї з Турками, його урядованє в Одесї. В другій части бачимо, як він, по повороті у вітчину, працює коло реорґанїзациї Франциї, поборюючи всї перепони. Третя присьвячена його подорожи по першім мінїстерстві, його другому мінїстерству і смерти. У автора слїдна симпатия для героя моноґрафії, але закиду сторонничости робити йому годї. F. A. Aulard — Études et leçons sur la Révolution française, seconde serie, Paris, 12°, 307 ст. Сей новий том дїлить ся на вісїм нарисів про ріжні моменти революциї. Ось їх зміст: Оґюст Конт і французька революция, Дантом і убийства в вересни, причини і наслїдки 18-го брюмера. Дїло кінчить ся замітками про автентичність мемуару Талейрана. Полєміка про сю останню справу всїм відома; се річ певна, що мемуар сей не такий, як вийшов з під пера Талейрана, одначе має безперечно свою вартість при відповідній критицї. Ernest Hamel — Un épisode de la jeunesse de Saint-Juste; six mois chez Mme de Saint-Colombe (La revolution fran. 14 févr.) — оповідає як увязнено Saint-Just-а на бажанє матери, у котрої він забрав дорогоцінности, і держано в „Пансіонї" у Picpus, під зарядом Mme de Sainte-Colombe; він пробув там 6 місяців 1786—87. J. Guillaume — Le vandalisme de Chaumette (La Révolution française, 14 мая) — боронить його від декотрих закидів вандалїзму. Aulard — Le bureau du Club des Jacobins; listes des présidents, vice-présidents et secretaire (La Révolution fran. 14 мая) — найдокладнїйший реєстр, який досї появив ся. D. Aulard скінчив IV-им томом цінну збірку документів про „So-

cietè des Jacobins" (Collection de documents relatifs à l'histoire de Paris pendant la Révolution française, publiée sous le patronage du conseil municipal). Він містить останнї акти славного товариства від марта 1794 аж до розвязаня 14 падолиста. Тут можна вглянути в цїле внутрішне житє товариства, познакомити ся з найдетальнїйшими подробицями його житя і впливу на хід справ держави. Aulard — L'organisations municipale de Paris pendant la réaction thermidorienne (La Révol. franç. 14 вересня) — кілька документів про поліцийну комісию, що урядувала від здушеня паризької комуни до утвореня центрального бюра для паризького кантону. Lamennais — Lettres à Montalambert (Rev. de Paris 15 жовт. до 1 лист.) — вельми важна переписка для історії інтеллєктуального руху в французькім католицькім сьвітї по упадку реставрациї. H. Glagau — Achtundzwanzig Bulletins über den Wohlfahrtsausschuss, (Sybels Hist. Zeitschrift т. 78, ст. 217—237). Між наперами льорда Ґренвіля, відомого мінїстра заграничних справ за молодшого Пітта, найдено цїлий ряд документів, що кидають нове сьвітло на революцийний „Comité de Salut Public. Вже перед 2 роками оголошено їх у 2-ім томі т. зв. Dropmore Papers, одначе нїхто не розслїдив їх близше, аж недавно анґлїйський учений Browning зайняв ся сею справою в „Cosmopolis". Коли-б ті документи показали ся автентичними, погляд на події революциї мусїв би бути цїлковито зміненим; особливо роль абата Siéyès виходить зовсїм иньша. Після сего нового жерела він був одним із найдїяльнїйших керманичів террору. Також партийні відносини виходять в иньшім осьвітленю; Робеспєр і Сен Жюст мали бути перед 9-им термідором найзавзятїйшими противниками. Автор сеї статї старає ся доказати, що ті бюллєтини не правдиві. Paul Cottin — Siège de Toulon; l' Angleterre et les princes, 1793, d'aprés des documents inédits (La Révolution fran. 14 липня) — доказує, що як раз Анґлїйцї перешкодили ґрафови Прованському явити ся в Тульонї. M. G. Lenôtre — Marie-Antoinette (la captivité et la mort) Paris, 8°, ст. XXI+430. Автор хотїв зібрати в своїй книжцї ріжні сьвідоцтва, більш або меньш автентичні, про увязненє і смерть Мариї Антонети. Більша часть з них вже давно звістна. У вступних увагах пробує д. Ль. означити їх критичну вартість, хоча не всюди може вдоволити читача. Одначе тут богато нового і інтересного. J. Flammermont — Une nouvelle édition des lettres de Marie-Antoinette (La Revol. fran. 14 грудня) — вияснює, чому Арнет не згодив ся подати ученим Beancourt і Rocheterie деякі листи Мариї Антонети, підносить в їх публїкациї велике число помилок і показує, як вони повинні були взяти ся до виданя листів ко-

ролевої. Gabler, Dr. Wilh. — Ludwig XVII. Eine historische Streitfrage und ihre Lösung. Prag, 1887, 8⁰, ст. 239. Автор завдає собі непотрібний труд доказати, що ріжні иньші з рівно малим успіхом перед ним пробували, нїби хлопець, що вмер 8 червня 1795 р. в Temple не був сином Людвика XVI, але що замісь него підсунули иньшого. Людвик XVII мав на його думку бути опісля годинникарем, під іменем Naundorf. Ся розвідка робить вражінє пустого гоненя за сензациєю. H. Wallon — Correspondence du maréchal Davout. (Journ. des Savants січень—март). Ed. Sayons — Les discours de Sheridan an temps du Derictoire et de Napoléon, 1794—1808 (Acad. des sc. morales et polit. лютий). Ph. Morère — L'établissement du Consulat à Toulouse en l'an VIII (La Revol. fran. 14 janv.) — інтересна студия про анархію, що заволоділа на кілька тижднїв Тулюзою, і про наглу зміну, яка наступила в околици від приходу префекта. Вистало одного чоловіка з сильною волею, щоб там завести лад. Ludovic Sciout — Le Directoire. Seconde partie: les Fructidoriens, le 30 Prairial, le 18 Brumaire. Paris, T. III—IV, ст. 688+700, 18⁰. Се два останнї томи просторої працї про директорию; вони містять історию французької республики від 18 фрюктідора до 18 брюмера. Одначе ся праця не відповідає вимогам, які до неї можна мати. Від перших вже сторін воно являє ся памфлєтом, і то памфлєтом нудним, повним буйних фраз і інсинуаций. Безперечно можна богато закинути директорияльному режімови; се доба малих інтриґ і великих насильств. Але все то можна і треба судити холодно, справедливо. Отже в сїй працї не находимо нї одного анї другого; все осуджує ся тут з тїсного, фанатично-релїґійного погляду. До всего, що хоч би лиш з далека тикає революциї, прикладає автор свій улюблений епітет „impudent". Albert Sorel — L'Europe et le Directoire (Rev. des Deux-Mondes, 15 липня — 15 вересня) — про конґрес в Ратштадї і уступленє лївого берега Рейну, зависимі републики, посольство Sieyès-а в Берлинї, другу коалїцию і неаполїтаньску республику. Гарно схарактеризована боязька полїтика Директориї. Ch. L. Chassin — La trahison du général Willot (La Révol. fran. 14 мая) — доказує на основі сьвідоцтва самого Вілльо, що сей потай зраджував директориї, в часї від жовтня 1795 до марта 1796. Він заслужив прихильність, якою тїшив ся за Реставрациї. Aulard — La séparation de l' Eglise et de l' État 1794—1802 (Rev. de Paris 1 мая) показує, як по скінченю террору поволи орґанїзували ся церкви, чи то старі конфесиї, чи громади рационалїстичні, як Інститут, чи нові віри, як теофілянтропія, та які були їх зносини з державою. За Наполеона роздїл той перестав. Arthur Chu-

quet — la Jeunesse de Napoléon, Brienne. Paris, 8⁰, ст. VII+494. Автор видав попереду 11 томів історнї революциї, де незвичайно живо та інтересно познайомив нас з героями революцийних воєн. Ся книжка має задачею ввести на революцийний терен найголовнійшу особу — Наполєона. Вона вже набрала свого розголосу задля плястичного способу викладаня, яким визначує ся автор. Се його безперечна заслуга, що так вже перемолочену тему, як история Наполєона, представив з нового інтересного боку. Lavisse Ernest et Alfr. Rambaud — Histoire Gènèrale du IV-e s. à nos jours. Tome IX Napoléon 1800—1815. Paris, вел. 8⁰, ст. V+1011. Сеї загально звістної публїкациї вийшов тепер том IX присьвячений історнї першого цїсарства. Зазначити треба незвичайну безсторонність. История воєн зібрана коротко, щоб полишити місце для історнї культури, одначе роздїл про лїтературу обмежує ся сухим вичисленєм писателїв і їх творів. Чужі імена поперекручувані тут до непізнаня. Найслабший уступ цїлого тому — се про війни 1813 р., де новійшу лїтературу зовсїм поминено. Frédéric Masson — Napoléon et sa famille. Paris. Автор на основі можливих жерел старав ся вглянути як найглубше в приватне житє Наполєона. Він боготворить сего героя запалено, одначе правди зовсїм не закриває. Особливо важні уступи про відносини до Йосифини, про 18 брюмера. Вказує на надужитя Наполєона і на се як він війнами збогачував своє особисте майно. Frédéric Masson — Les secondes noces de Paulette (Rev. d' hist. diplomatique XI, 4) — история супружества Павлини Бонапарте з князем Борґез. Релїґійне вінчанє відбуло ся в Мортфонтенї, два місяцї перед цивільним; річ стала ся без відома Бонапарта, котрий був з сего невдоволений, але держав се в тайнї. Fr. Masson — Les Bonaparte et le Dix-huit Brumaire (Rev. de Paris, 15 сїчня). Обговорює поступованє братів Бонапарте особливо Йосифа і Люсіена, заздрісних на Наполєона, під пору походу у Єгипет, їх інтриґи против Йосифіни, а потім їх роботу над зміною державного устрою (coup d' État). J. V. Martin — Talleyrand et la principautè de Benevent (Rev. des Quest. historiques, сїчень) — припадково найдені документи позволили вглянути в адміністрацию князївства за час від 15 червня 1806 до 22 марта 1809. A. Lods, Bonaparte et les églises protestantes de France (Sociéte de l' hist. du protest. français ч. 8—9) — виказує як сї церкви знова стояли отвором і з яким одушевленєм славили протестанти добродїйства нового правительства. Bäcker Anton — Der Plan der zweiten Heirat Napoleons (Mitt. d. Inst. f. öster. Geschichtsf. 19, 1, ст. 92—156). Про ту справу записано вже богато паперу як зі сторони австрийської так і фран-

цузької. Автор головно має на оці два питаня, на його думку, доси не рішені: коли вилинув в перше проєкт тої звязи і котра сторона перша його піднесла. Першою справою він займає ся більш побіжно, бо її, як взагалї того рода питаня, не можна означити з математичною докладністю. За се з цілою силою автор поборює погляд, немов би Метернїх перший подав сей проєкт. Він закидує реляциї з розмови Семонвіля з Фльоретом перекрученя і неімовірність, а документ в архіві мінїстерства заграничних справ про розмову де ля Борда з Метернїхом зове просто неавтентичним. Нам бачить ся, що автор попав тут в гіперкритику жерел, хотячи конче свою тезу перевести. Доволї каламутно представлені також причини, які спонукали Наполеона до звязи з Австриєю. А вже робити з Наполеона сильного католика і підсувати йому релїґійні сумнїви при шлюбі з царівною — хіба не годить ся. Vasili Verestchaguin — Napoléon I en Russie. Paris, 18⁰, ст. 280. Се властиво не история, що хотів нам Верещаґін представити — се серия образів, або пробних етюдів. Тут є 5 відділів: Спаленє Москви, Козаки, француське військо в Росиї, вожди і Наполеон I в Росиї. Вони ідуть без хронольоґічного порядку; в кождім старає ся автор зібрати характерні прикмети певної особи або факту. При тім він користає головно з сьвідоцтв очевидців. A. de Ganniers — La campagne de Russie. De Paris à Vilna en 1812 (Rev. des Quest. histor. липень) — на підставі записок Socrate Blanc-a, офіцера „великої армії". Margueron — Campagne de Russie. 1-re partie: Préliminaires de la campagne de Russie, ses causes, sa préparation. Organisation de l'armée du 1-er janvier 1810 au 31 janv. 1812. Paris, 8⁰, ст. VII+333. В сю працю увійшла ціла маса документів великої ваги, доси невиданих, головно з архіву мінїстерства війни. З великою докладністю представлено сили, які зібрав Наполеон перед походом, як та маса звільна орґанїзувала ся, щоб бути готовою на кождий випадок. Деякі документи дотикають ся плянів Бонапарта против Анґлїї. Léonce Pingaud — Bernadotte et les Bourbons 1812—1814 (La Rev. de Paris, 15 черв.) — про інтриґи, в які вдав ся Бернадот в надії одержати спадщину по Наполеонї; переговори з Людвиком XVIII і наполеонськими полководцями; заходи, які він чинив при повороті Бурбонів і ради, які він їм давав, коли реставрация вже була рішена. Le Registre de l'île d'Elbe. Lettres et ordres inédits de Napoléon I, 28 mai 1814—22 févr. 1815, publiées par L. G. Pélissier. Paris, 18⁰, ст. XXVI+310. Реєстр, писаний рукою цїсарського секретаря M. Rathery, за диктатом Наполена, містить комплєт листів і був перехований в бібліотецї в Люврі. Він згорів в 1871 р. Одначе

видавець найшов копію сего реєстру в бібліотеці в Каркасонь. По правдї, сї листи мало інтересні. Вони дотикають ся головно управи острова. Одначе годї їм відмовити усякої історичної вартости, як се виказав д. П. у своїм гарнім вступі, особливо для характеристики самого Наполеона. Schouvaloff — De Fontainebleau à Fréjus, avril 1814 (Rev. de Paris, 15 цьвітня) - друкує і перекладає на французьке справозданя Павла Шувалова адресовані до ґр. Нессельроде. Bustelli — L'enigma di Ligny e di Waterloo т. II. Viterbo. Larroumet — Waterloo (Rev de Paris 15 серпня) — інтересна літературна та історична студия; критика описів битви, які находимо у нових визначних писателїв: Байрона, Стендаля, Віктора Гіґо. Henri Welschinger — Le Roi de Rome 1811—1832. Paris, 8°, ст. VIII+493. Нема мабуть в історії особи, котрої судьба була-б більш романтична, як „король Риму". Роджений за часу найбільшої могучости свого батька вже за кілька років стає з наслїдника сьвітового цїсарства князем Парми, а вкінци малим князем Райхштаду. Його долю розказує нам автор незвичайно інтересно, а при тім з великою ерудициєю і знанєм жерел. Закинути можна лише за велику сторонничість що до Наполеона. Сей ентузиязм мабуть спонукав автора згадувати більше річий, нїж би се зробив холодний історик. Про сина Наполеона маємо мало докладних відомостей, крім записок його приятеля Prokesch-Osten; а його листів маємо лише дуже невеличке число. Стиль незвичайно цьвітистий, спосіб представленя виказує за часто тенденцию моралїзованя. H. Wallon — Le roi de Rome (Journ. des Savants червень—липень) — про книгу Вельшінґера. Mars. Bardon — Le congrès de Vérone, d'après les papiers de Mme la duchesse de Duras (Acad. des sc. morales et polit. лютий) — друкує інтересні витяги з переписки між княгинею й Шатобріаном; княгиня стояла тут дїйстно по сторонї права і умірковавности. Wertheimer Eoduard — Die Verbannten d. ersten Kaiserreichs. Louis Bonaparte. Jérôme u. Katharine v. Westphalen. Elise Baciochi. Caroline Murat. Fouché. Savary. Maret. Leipzig, вел. 8°, ст. XIX+310. Про еміґрантів, що шукали пристановища в Австриї, або інтернованих, що були тут під наглядом, бо Австриї припала задача бути вязницею для сторонників усуненого цїсаря. А що тї через свої тайні акциї оправдували вповні заходи роблені для обережности Метернїхом і його мінїстром полїциї, ґр. Седльнїцким, доказує автор на основі актів віденських архівів. В працї сїй находимо богато інтересних детайлїв, характерних для доби „сьвятого союза". De Gabriac — Châteaubriand et la guerre d'Espagne, d'après des documents inédits (Rev. des Deux-Mondes 1 жовт.—1 листоп.) — нарада у Вiдни і конґрес у Веронї; Шатобріян, як мінїстер

заграничних справ. Debidour — La Congregation, 1821—1830 (La revolution fran. 14 févr.) — автор ідентифікує цїлковито конґреґацию з клерикальною партиєю. N. H. Lamennais — Les protestants et le marquis H. Ph. de Ségur en 1826. (Soc. de l'histoire du protest. fran. ч. 1) — друкує один лист Сеґюра до Ляменне, де закидує ся останньому гнет протестантів і котерию з Якобінами. Calmon — Histoire parlamentaire des finances de la monarchie de Juillet, II. Paris. A. Debidour — L'Église et l'État sous Louis-Philippe, de Lamennais à Montalembert 1830—1840 (La Révelution fran. 14 черв.) — поступ і користи здобуті католицьким духовеньством, особливо Єзуїтами за лїберального і парляментарного уряду. Souvenirs du général comte Fleury. T. I, 1837—1859. Paris, 8⁰, ст. VIII+433. Мемоар ґенерала Флєрі писаний для своїх дїтей дає богато нових подробиць до характеристики сеї особи, богато детайлїв про цїсарський двір, де Флєрі був майордомом, а особливо про самого цїсаря, його слабість характеру і апатию до рішучого дїланя. Émile Ollivier — Le prince Louis — Napoléon; 4 art.: le Prologue de 1870. (Rev. des Deux-Mondes 15 лют.) — заграничка полїтика князя президента: справи в Римі і Нїмеччинї. Змаганя Франциї роз'єднати Пруси і Австрию в 1851 р. не мали иньшого наслїдку як власне зближенє обох нїмецьких держав. V. Holleben Alb. — Die Pariser Kommune 1871 unter den Augen der deutschen Truppen. Berlin, вел. 8⁰, ст. VI+306. Про подїї в Парижі підчас облоги з 1871 р. на основі власних спостережень автора доповнених відомостями з часописий і актів. E. Zévort — Histoire de la troisième république; la Présidence du maréchal. Paris, 8⁰, ст. XII—549. У попереднїй части обговорив автор президентури Тіера, Ґреві і Карно. Сей том служить гарним підручником для пізнаня боротьби полїтичних сторонництв, парляментарних дебат, змін мінїстерств в республиканськім Франциї. При кінци кождої парляментарної доби додає автор коротке сухе резюме, мішаючи декуда зверхні подїї з внутрішньою полїтикою. При тім шкода, що праця не запізнає нас з цїлим тодїшнїм житєм по-за парляментом, з його прямованями і змінами. Henri Domol — M. Thiers, le comte de Saint-Vallier, le général de Manteuffel. La libération du territoire 1871—1873. Documents inédits. Paris, 18⁰, ст. XVI+451. Ся збірка документів богато-б полїпшилась при лїпшім упорядкованю і коли-б їх обяснено більш обєктивно, полишаючи осуд для читача. André Leglay — Origines historiques de l'alliance franco-russe. Paris, 18⁰. Праця написана безперечно під впливом найновійших полїтичних подій, не може вважатись працею

чисто науковою. Сама ідея має в собі дещо інтересне, але переведене єї лїрично-сентиментальним способом викликує несмак. Автор починає аж з XI ст., супружества Генриха I з княжною Анною, про котру каже, що вона „відсьвіжила расу Капетинґів“.

H. Monin — Lamartine et la campagne des bangnets. (La Révol. franc. 14 Péc.). Лямартін брав дуже діяльну участь в тій кампанії, через листи і артикули, які писав і які інспірував. Spoelberch de Lovenjoul. — Autour de Honoré de Balzac. Paris, 18⁰, ст. XIV+294 — про деякі подробиці з житя і праць Бальзака. Lettres intimes (1842/45) d'Ernst Renan et d'Henriette Renan. Paris. Нотуємо, що почала виходити величезна праця: Histoire de la langue et de la litterature française des origines à 1900 під дирекциєю M. Petit de Jullevile-a. Три томи вже появили ся і доводять нас до кінця XVI ст. Хоч се складка ріжних учених, визначує ся великою одноцїлостю, в чім і є заслуга редактора. Engel Eduard — Geschichte der französischen Literatur von ihren Anfängen bis auf d. neueste Zeit. Leipzig, 8⁰, ст. VI+560. Найлїпше в тім підручнику — се погляди автора, котрі хоч сильно субєктивні, трапляють декуда суть річи. Дуже слабко оброблена лїтература від 9—16 (ст. 1-112). Автор мабуть не знає добре старофранцузької а особливо старо-провансальської мови. В новійшій лїтературі стрічаємо великі скоки, прим. від Поль-де-Кока до Оне (ст. 458).

Італїя. Benedetto Croce — Studi storici sulla Rivoluzione Napoletana dell 1799. Roma, 8⁰, ст. XXIV+290 — збірка розвідок попередно вже печатаних тепер доповнених, де представлений ряд більш або менч відомих осіб, що одушевлялись утворенєм полуднево-італїйської републики. Головно виступають тут дві жінки: Елєонора де Fonseca Pimentel, славна поетка, що грала в часї революциї визначну ролю видаючи Monitore Napolitano (повішена 20 серп. 1799) і гарна Luisa Sanfelice, котрої легкодушність зрадила змову братів Baccher. Її голову стято на приказ Фердинанда 11 вер. 1800. Nürnberger Dr. Aug — Papstthum u. Kirchenstaat. 1. Vom Tode Pius' VI bis zum Regierungsantritt Pius' IX 1800—1846. Mainz, 8⁰, ст. X+259. Книжка зложена з академичних лєкций для слухачів. Автор опер ся виключно на католицькій лїтературі і дивить ся на все з конфесийного погляду. Manfredi — La spedizione sarda in Crimea nel 1855/56. Roma. E. Lefebvre de Behaine — Léon XIII et le prince de Bismarck (Rev. des Deux-Mondes, 1 марта — 1 червня). 1. перші заходи; 2. посольство Шлецера в Римі 1883—1885. G. Saige — Monaco, ses origines et son

histoire, d'après les documents originaux. Paris, 8° — доведена до найновійших часів.

Анґлїя. Mahan — The life of Nelson (The Athenaeum 17 цьвітня) — гарна житєпись, де вдатно виложені риси характеру ґенія Нельзона і причини, що віддали Анґлїї володінє над морем. C. E. Callwell — The effect of maritime command on land campaigns since Waterloo (The Academy 27 марта) — дуже добра праця, що відповідно доповнює дїло капітана Mahan-а. Moritz Brosch — Geschichte v. England 10 Bb. Gotha XIV+567, ст. 8° [Gesch. d. europ. Staaten hsg. v. Heeren u. Ukert]. Сим томом цїла праця закінчена. Через поспіх, з яким автор працював, стратила вона богато на докладности і поглубленю. Теперішнїй том обговорює історию від 1816 аж до кінця реформ Піля. A. Métin — Le Socialisme en Angleterre. Paris, 12°, ст. 309. История анґлїйського социялїзму, зложена методично, детайльно, містить цїлу купу фактів. Автор зі всїм дуже добре обізнаний і знає людий так само добре як факти. Кождий віддїл містить докладну бібліоґрафію. Безперечно прихильний до социялїзму автор не одушевлений зовсїм його успіхами по тамтім боцї каналу.

I. Murray — The autobiographies of Edward Gibbon (The Athenaeum 23 jan.). Ґіббон написав не менч як 6 автобіоґрафій; з тих шести текстів зложила Мария Holroyd одну автобіоґрафію, знану до нинї. Ся публїкация може бути пожадана, як „editio princeps". Edward Gibbon (Quarterly Review т. 185) — його переписка і автобіоґрафічні споминки. Engländer Dr. D. — Lord Byron's Mazeppa. Berlin, вел. 8°, ст. VIII+97. Про поезиї Байрона маємо мало моноґрафій. Ся розвідка починає ся розглядом укладу поеми. Замітка тут зроблена що до подібности з Шіллєровим „Kampf mit dem Drachen" є дуже неімовірна. За се годї сумнївати ся про звязь „Мазепи" з Вольтеровою „Histoire de Charles XII", так само як про вплив малих епосів Вальтера Скотта на Байрона, що автор удачно переводить. Donner J. O. E. — Lord Byrons Weltanschauung. Helsingfors, 4°, ст. 135. Праця вельми замітна, оперта на просторім знаню лїтератури. Автор обговорює такі питаня: Дотеперішня критика. Відносини Байрона до релїґії, його становище в природнїй релїґії. Байронові твори, як жерело до пізнання його поглядів на сьвіт. Виходячи з сеї останньої точки переходить погляди поета і його чутя.

Иньші держави. Comte Murat — La marche de Murat sur Madrid, 1808. (Rev. de Paris, 1 лютого). Автор доказує, що лист цїсаря до князя Берґського з 29 марта 1808, надрукований в перше в „Memorial", що старає ся звалити на Мюрата відвічальність за

оккупацию Мадрида, підроблений. Мюрат від першої до останньої хвилї виконував лише волю Наполеона. Murat, le comte — Murat lieutenant de l'empereur en Espagne, 1808, d'après sa correspondence inédite et des documents originaux. Paris, 8°, ст. XI+478. Michel-Laurent Agar, товариш Мюрата, поставлений ним мінїстром фінансів королївства Неаполю, збирав документи призначені на виправданє Мюрата супроти закидів, роблених йому за поступованє в 1808 і 1814—1815 р. Смерть не дала йому їх вихіснувати. Вони перейшли на сина, а сей відступив їх ґрафови Мюратови. Він їх доповнив і вихіснував. Цїла переписка тут видана представляє Мюрата в дуже хорошім сьвітлї. Відсїля довідуємо ся, що ті історики, котрі за всї події в Іспанїї роблять відвічальним Наполеона, а не Мюрата, роблять се цїлком оправдано. Geoffroy de Grandmaison — Un envoyé de Napoléon en Espagne en 1810, Carrion Nisas (Revue des Quest. histor. 1 жовт.) про Карріона Нїзаса, котрого вислав Наполеон враз з Макдольнадом; біоґрафія Карріона аж до його смерти 1842. Bittard des Portes — Un conflit entre Louis XVIII et Ferdinand VII (Rev. des Quest. histor. сїчень).

Colenbrander H. T. — De patriotentijd hoofdrakelijk nar buitenlandsche bescheiden. Deel I 1776—84. Haag, 8°, ст. XIX+432. Одна з найлїпших голляндських історичних праць, оперта на архівальних студиях в Газї, Льондонї, Парижи і Вольфенбюттелю. Крім видобуття нових детайлїв заслугою автора є обєктивний осуд становища патріотичного сторонництва. J. van Malderghem — Les fresques de la Leugemeete, leur découverte en 1846, leur authenticite (Ann. de la Soc. d'archeol. de Bruxelles т. XI вип. 2) — інтересна розвідка про сю памятку штуки, котру вважали одним із найбільш важних документів для мілїтарної історії середнїх віків. Автор сумнїває ся що до автентичности сих фресків. Baron Brenier — Après Navarin 1828 (Rev. de Paris, 15 марта) — детайлї про конференцию амбасадорів в Порі, для уладженя судьби Грециї і Турциї. Expédition de Morée 1828—1829; lettres d'Eugène Cavaignac (Rev. des Deux-Mondes 1 мая). Кавеняк брав участь в виправі у Морею як капітан-інжінер. Його листи до матери, батька і рідні мають цїлковито інтимний характер, але містять велике число детайлїв про полїтичне і військове положенє Мореї за часу французької оккупациї. L. Thouvenel — Trois années de la question d'Orient (1853—1859), Paris, 8°, ст. VI+386. Праця списана на основі паперів батька автора, тодїшнього французького посла в Царгородї. Тут дізнаємо ся, майже день за днем, про ріжні інтриґи европейських держав в справі урядженя княжеств Молдавії

та Валяхії. Також змальований там живо образ двору і володїня султана. Max Choublier — la Question d'Orient depuis le traité de Berlin. Étude d'histoire dyplomatique. Paris, 8⁰, ст. 538. Вступ познайомлює нас зі станом сего питаня перед берлинським договором. В першій частинї автор розбирає точки договору і показує комплїкациї, які виходять з самого положеня Турциї і розбудженя народностий на сходї. В другій, далеко інтереснїйшій частинї автор описує етапи східного питаня аж до найновійших подїй в Арменїї і на Критї. Остання частина зазнайомлює нас з теперішнїм станом сеї справи. Автор докладно обзнайомлений з дотичною лїтературою, виводи його справедливі і оперті на основах.

Розвідки загальні, полїтично-культурні. A. Mérières — Morts et Vivants. Paris, 16⁰, ст. 370 — 28 артикулів про полїтичні і лїтературні особи послїднїх двох віків. Автор обмежує ся на нарисї характеристики і правдивого значіня кождої особи. Brandes G. — Die Hauptströmungen der Litteratur des XIX Jahrhunderts. Übersetzt u. eingeleitet v. Ad. Strodtmann. 5 Auflage, 6 Bde. Leipzig, вел. 8⁰, ст. XVIII+269; XII+362; VIII+308; VIII+396; IV+394; IV+422. Ch. M. Andreus — The historical development of modern Europe (The Academy 20 лют.) — гарний перегляд конституцийного розвою в Европі 1789—1850; в детайлях находять ся помилки. Étienne Lamy — Les luttes entre l'Église et l'État an XIX s. (Rev. des Deux-Mondes 15 серпня — 15 листоп.) — причини і фази: французька революция і перше цїсарство. Студия глубоко обдумана. M. Ch. Seignobos — Histoire politique de l'Europe contemporaine. Paris. Обіймає час від 1814—1896 р. Автор здержує ся від всяких фільозофічних виводів і від осуджуваня подій. Він бажає бути лише вірним і ясним реґістратором. Оповідає внутрішню полїтичну історию кождого краю з окрема, а потім збирає у роздїлах историю церковну, економічну, військову і дипльоматичну. Сей подїл, нещасливий де инде, тут показав ся дуже добрим. Взагалї сей підручник є одиноким в своїм родї. Представити річ більш докладно і ясно в так обмежених рамах, здає ся неможливим. Leitschuh Dr Franz Friedrich — Das Wesen der modernen Landschaftsmalerei. Strassburg, вел. 8⁰, ст. VIII+365. Сеся книжка є новим доказом, що наука штуки покинула вже дорогу реґістрацийних детайльних розслїдів і звертає ся до річий більш загальних. Се тим більше можливо, що материялу зібрано вже доволї. Праця ся вийшла як вступ до великої студиї про історию малярства краєвидів. Слово „modern“ в заголовку має двояке значінє: з одного боку

вказано ним на мальоване краєвидів, від його початку у 15 ст., з другого боку воно обмежує ся на найновійшу добу. Автор розбирає не лише штуку, але і природу оком строгого обсерватора і ся розвідка без сумніву сповнить його бажане: „заострити зрозуміне сути модерного малярства краєвидів, а також приєднати приклонників до естетичного погляду на природу“.

Др. М. Кордуба.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

В. Б. Антоновичъ — Археологическая карта Кіевской губерніи, додаток до XV т. Древностей моск. Археол. Товариства, Москва, 1895, 4°, ст. 139 + 20 + мапа.

— По вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала (відбитка з ґазети: Кіевское слово), К., 1895, ст. 40, 16°.

— По вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала (відбитка з Чтеній київ. історич. товар. т. IX), К., 1896, ст. 19.

— Описаніе монетъ и медалей, хранящихся въ нумизматическомъ музеѣ Университета св. Владиміра, вып. I: монеты древняго міра (відбитка з київськ. Университетских Извѣстій 1896 р.), К., 1896, ст. II + 286.

— Публичныя лекціи по геологіи и исторіи Кіева, читанныя профессорами П. Я. Армашевскимъ и Вл. Б. Антоновичемъ въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, К., 1897, ст. 87 + рисунок, 16°.

Проф. Антонович, розпочавши свою наукову діяльність археоґрафічними виданнями і документальними розвідками, пізнїйше — що далї то більше, почав дїлити свої наукові інтереси між историєю і доісторичною археольоґію, особливо від київського археольоґічного з'їзду 1874 р., де він брав дуже дїяльну участь, і останнїми часами працює головно в археольоґії, де здобув собі одно з визначнїйших місць і ролю головного репрезентанта українсько-руської археольоґії. На жаль впв. учений, енерґічно працюючи над археольоґічними дослїдами українсько-руської териториї численними і методичними розкопками та запопадливо слїдячи за всякими, навіть дрібними, новинами в сїй сфері і нотуючи їх для себе,

дуже скупо публїкує результати своїх праць. Сї результати він звичайно, почавши від згаданого київського з'їзда, подавав в формі рефератів на археольоґічних з'їздах або в київськім історичнім товаристві, але здаєть ся чи не одинокий реферат з українсько руської археольоґії, надрукований в цїлости, — то дуже інтересна статя про дністрові печери в Трудах одеського з'їзду. Прегарний початок — давати річні справоздання з видатнїйших археольоґічних новин, зроблений в I т. Чтеній київського історичного товариства (з 1876 р.), автор занедбав потім, і з його рефератів, дуже славних в археольоґічнім сьвітї, звичайно зіставались коротенькі, бідні замітки в протоколах, або й того нї. Автор за весь час опублїковав тільки капітальну працю про розкопки в землї Деревлян (обговорена в IV т. Записок), та в 1895 р. нарештї вийшла давно приготована автором, предложена ще московському з'їзду 1890 р., але задавнена редакцією, археольоґічна мапа Київщини.

Тільки той, хто знає близько сучасний стан археольоґічних відомостей, зможе відповідно оцїнити користь і вагу працї, доконаної проф. Антоновичом. Він звів відомости з друкованих джерел — наукової лїтератури й часописей, з своїх власних неопублїкованих дневників, з зібраних ним приватно і досї неопублїкованих відомостей; се все розложено в ґеоґрафічнім порядку — по повітам, а в поодиноких повітах — по річним басейнам, і подано з докладним означеннєм джерел на початку, під титулом: Джерела, що послужили до уложення мапи. Під кождою назвою осади подані звістки про останки валів, осад, фортифікациї, далї в хронольоґічнім порядку — находки і розкопки, зроблені на її териториї; в осібнім роздїлї на кінцї автор описує лїнії валів, які заховались в Київщинї. Долучено в кінцї показчик ґеоґрафічний і особливо важний — річевий, що системізує подані в ґеоґрафічнім порядку відомости і останки культури каменної, бронзової, зелїзної, далї могили, теж подїлені по культурам і типам (могили з фарбованими скелєтами, кости з попілом etc.), городища, находки історичних часів, монети (теж подїлені на ґрупи). На долучених мапах Київщини і Київа фарбами означено культуру, значками характер находки. Таким способом автор зробив все можливо, аби улекшити користаннє з його працї для ріжних потреб — чи-то для обзнайомлення з находками певної місцевости, чи з находками певної катеґориї чи певної культури. А в тих „Джерелах" подав він дуже повний і науково зроблений перегляд археольоґічного материялу для великої частини нашого краю.

Праця ся, на погляд механічна, має свої значні наукові вимоги; проф. Антонович, як глубокий знавець археольоґії, широко обзнайомлений з археольоґічним українсько-руським материялом, міг виїмково гарно виконати її, вповні орієнтуючись і пануючи над своїм предметом.

Київщина, взагалї найлїпше (хоч все ще, абсолютно беручи — дуже слабо) виступийована з археольоґічного погляду, має тепер приступний і вповнї науковий підручник для обзнайомлення.

Та що всяка людська робота завсїди має щось до поправлення, то й ми, не роблячи найменьшого закиду авторови, піднесемо де що, що автор, як би схотїв, міг поправити при новім виданню (а таке нове виданнє за яких 5—6 лїт конче потрібне для таких праць).

І так на вступі, вичисляючи ріжні джерела, на підставі котрих зладжено текст, випадало сказати щось про наукову вартість їх, відріжнити цїлком певні від більш меньш сумнївних; автор, розуміє ся, лїпше ніж хто міг оцїнити степень певности кождого з них.

При деяких находках бажало ся би трохи більших відомостей, для того, аби зрозуміти характер культури, заступленої сими находками. Часом хотїлось би мати від автора вказівку про технїку, яка вона, чия, що про неї автор думає; правда, се можна часом бачити з показчика, але не завсїди, і цїкаво-б почути, на якій підставі ся находка зачислена в ту чи иньшу катеґорию. Подекуди вичисляють ся находки кількох могил сумарично, на купу — от нпр. на с. 56 (Романівка) читаємо: в пяти могилах знайдено дві бронзові бранзолети, спис, глиняна судина, cyprea moneta; розуміє ся, часом для докладности треба-б знати, які річи приходили разом в однїй могилї, і то особливо ще (як в сїм випадку), де автор подає відомости з невиданих джерел. Часом автор не каже нїчого про спосіб похорона, тільки вичисляє знайдені річи (нпр. 82, Берестияги — знов находки неопублїковані). Ще меньше може сказати читачеви гола замітка, що розкопані могили показались скитського типа (се стрічаємо не раз): при дуже широкім розуміню сього терміна у автора (автор зачисляє сюди нпр. і могили Гатного, і могили з античними річами), конче потрібні близші відомости. Взагалї вп. автор дуже-б добре зробив, якби при найблизшім виданню розширив відомости про находки і розкопки в текстї — се-б ще побільшило користність його працї.

Дещо можна би змінити і в показчику; нпр. автор відріжнив находки від похоронів, і тому нпр. в катеґориї „грецьких виробів“ поминено річі грецького виробу, знайдені в могилах: їх треба знати шукати в могилах „скитського типа“. Не виріжнено осібно кілька могил переходового часу від камяної до металїчної культури, теж і нечисленні похорони бронзової культури: автор не признає істнованнє на Поднїпровю „бронзового віка“, і його погляд в значній мірі оправданий, але є кілька могил ранньої металїчної культури, де виступає бронза, і от одна з них зачислена між могили „зелїзного віка“ (Должик), иньша до катеґориї палених (Самгородок). Виріжнено в осібну ґрупу „золоті і емальовані річи княжого періода“, але не знаходимо иньших річей, хоч і їх

з рівним правом можна-б зачислити до тогож періода. Але се все дрібниці, які підносимо на випадок нового видання.

Дальші дві брошюри представляють два видання реферата проф. Антоновича, читаного в київськім історичнім товаристві з поводу поголосок про знищеннє в Київі слїдів Ярославова вала. Справа ся була докладно вже обговорена на сторонах „Записок“ (т. IX, Miscellanea), і ми тут не будемо її повторяти; скажемо лише, що окрім самого археольоґічного питання ся суперечка причинила ся і до прояснення деяких питань давньої київської топоґрафії. Перша брошюра подає реферат в початковій його формі, в другу увійшли деякі додатки, власне що до київської топоґрафії — про слїди бискупського замка і Мінїхових фортифікаций (с. 7—8).

Нумізматична праця проф. Антоновича присьвячена античним монетам київського унїверситетського нумізматичного музея. Античний відділ, вправдї, не належить до більш важних сього досить богатого музея, але й у нїм є цїкавійші для нас колекциї монет з чорноморських держав; в згаданім томі описано 314 монет з північного берега Чорного моря, головно Ольбії й Босфору, між ними є й примірники доси не описані. В кінцї додано опись звістного київського Оболонського скарбу 1876 р. За виконаннє роботи говорить вже саме імя вп. автора.

Книжечка, названа нами на останньому місцї, містить в собі три популярно-наукові відчити — оден професора ґеольоґії Армашевського, иньші два — проф. Антоновича. Відчит проф. Армашевського (с. 1—27) дає огляд ґеольоґічної будови околицї міста в звязку з будовою України взагалї, і переходить потім до найдавнїйших останків людського житя — палеолїтичної й неолїтичної культури. На жаль, шан. автор, удїливши розмірно богато (с. 1 - 21) місця загальному ґеольоґічному огляду, досить коротко і побіжно говорить за слїди чоловіка. Особливо треба жалувати, що д. Армашевський не дав докладнїйших і ширших відомостей про недавні находки на Кириловській ул.; правда в I т. Матеріялів до українсько-руської етнольоґії (що видає наше Товариство), д. Вовк дав докладнїйші звістки про сї находки, але пишучи на основі письменних материялів та рисунків, він богато дечого не міг зконстатовати, що могли-б сказати наочні сьвідки, особливо проф. Армашевський і Антонович, що від початку слїдили за сими розвідками і находками; тим часом ми досї мали тільки справоздання по часописях, на котрі не можна часто спуститись, а і в відчитах опублїкованих тепер обома шан. професорами знаходимо не богато більше: проф. Армашевський присьвятив дві маленькі сторінки палеолїтичним находкам, проф. Антонович пів сторінки неолїтичним слїдам чоловіка, знайденим при Кирилівській улицї.

Другий з ряду відчит (а перший відчит проф. Антоновича) — Київ у передісторичні часи (с. 29—59) дає перегляд історії кольонїзациї Київа в звязку з кольонїзациєю Поднїпровя почавши, — від неолїтичних часів і скінчивши Володимиром. Коротенько згадавши (с. 29—33) про останки неолїтичної культури, автор переходить до „скитської“. „Скитський тип“ в сучасній археольоґії є назва на скрізь конвенциональна: нею означають взагалї всї типи зелїзної культури перед словянською міґрациєю; з певним застереженнєм сієї назви можна уживати як означення ранньої зелїзної культури взагалї, як термін не етноґрафічний, а хронольоґічний і культурний. Тим часом шан. автор катеґорично каже, що Скити принесли з собою металїчну культуру, заставши тубильців з камяною культурою, і на доказ вказує розкопки коло с. Гатного, а низше на доказ того що Скити займали територию і на північ від Київа, згадує за могили скитського типа (коло Лодижич) — с. 33—4. Я не буду входити в питаннє про кольонїзацию Скитів в дїйсности, але шан. автор признасть, що сконстатовати скитську народність могили коло Гатного і коло Лодижич, або взагалї твердити, що найранїйша металїчна культура у нас була скитська — на се нема підвалин.

Потім шановний автор переходить до Ґотів, приймає Йорданове оповіданє про велику державу Германариха, в Роксоланах бачить Русь і при тім переносить на них згадки про Rocas = Rogas, і про Rosomonorum gens, і про боротьбу Вінїтара з Антами (70 антських старшин Йордана — у автора 70 старшин роксоланських). Роксоланська теория Руси, на наш погляд, належить до найслабших, а крім того і Rogae, і Rosomoni дуже тяжко звязувати з Roxolani, що виступають у Йордана під властним іменем (Aroxolani — гл. 12). Рівнож гіпотеза Віґфусона, що Київ під іменем Danparstad був столицею Ґотів, оперта на дуже слабих основах, як се було признано між иньшими і д. Дашкевичом, про котрого згадує автор (с. 36). Що до Hunnivar — по думцї автора се може бути Київ, то передовсїм треба по всякій правдоподібности читати се осібно amnis... quam lingua sua Hunni Var appellant (як читаєть ся в новім Моммзенівськім виданню Йордана — гл. LI), отже се назва ріки а не міста, далї в уривках Пріска (с. 345 - 6 вид. Діндорфа) Денґізих виступає в сусїдстві Дунаю, так що деякі „Днїпер“ тут уважають похибкою Йордана (Wietersheim Geschichte der Völkerwanderung, вид. 1881, II с. 322); в усякім разї коли Гунни й сидїли на Днїпрі, то певно на нижнім, а не коло Київа.

Далї автор переходить до Козарів, вичисляє київські находки „хозарського періода“ і близше звязує Роксолан з Полянами (с. 43). Про Роксолан вже не буду говорити, а тільки зверну увагу от на який історично-культурний факт. На основі київської находки в оселї Марра автор

ставить тезу, що в VIII—IX в. в Київі не вміли ще зварювати (лютувати) металю; варто би застановитись, чи се можливо супроти наших відомостей про культурний стан словянства в сї часи?

Далї (с. 47) говорить про найдавнїйших київських князїв і топоґрафію Київа X в. Тут піднесемо гадку, що істнованнє двох Олегових могил в Київі може вказувати на істнованнє двох князїв сього імени в IX—X в., злучених до купи в народнїй традициї. Сю гадку я признав би не тільки дуже дотепною, але й дуже можливою, бо істнованнє двох Олегів може нам дуже легко об'яснити накопиченнє фактів на Олегу X в., при тім деякі з них по всякій імовірности далеко старші нїж кінець IX і початок X в.

В останнїм викладї автор дає короткий перегляд історії Київа і Київщини в XI—XIII в. і знов оповідає (с. 74 і далї) про топоґрафію Київа в сих віках. *М. Грушевський.*

Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis collegit et cum versione rossica edidit Basilius Latyschev — Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѳіи и Кавказѣ, собралъ В. В. Латышевъ, т. I — Греческіе писатели, вип. 2 (додаток до „Записок имп. Русскаго Археологич. Общества"), Спб., 1896, с. 297—600.

1893 р. з'явив ся перший випуск сїєї працї (про нього див. в Записках т. IV); по трох лїтах вийшов другий, він по пляну автора (передмова до I вип.) мав містити дрібні й припадкові замітки або специяльні відомости про якусь певну місцевість, подію або особу грецьких письменників аж до кінця IV в. Одначе II зошит не змістив того всього й кінчить ся на письменниках II в. по Хр.; заповіджено III зошит, до котрого мають бути долучені показчики. Спосіб видання той самий — вступні звістки про авторів, важнїйші варианти, переклад en regard. Можна де що закинути роскладу материялу: в II зошит увійшли уривки нпр. з Дїодора, з Плутарха, з Лукияна, і досить трудно собі пояснити, чому вони прийшли до II, а не до I випуска; де що прийшло до II, як доповненнє до поданого в I з тогож автора, мабуть упущене — нпр. уривки з Гіппократа, Діона Хризостома. Розумієть ся, се все недостачі були-б цїлком маловажні, коли-б тільки були покажчики. Недостача їх дуже дає себе відчувати, і автор повинний постаратись як скорше випустити III випуск, що має їх містити. *М. Г.*

Петро Бѣлиньскій, — О уживаню парныхъ купелѣвъ у народôвъ славяньскихъ, причинокъ до історіи культуры, Тернопіль, 1896.

На вступі розводить ся ш. автор над гіґієнічним значінєм парової купелї, та подає до сего лїтературу. Сама розвідка — се збірка згадок у старинних та середновічних писателїв про уживанє парової купелї в давнину у Русинів, Поляків та Чехів; заголовок отже, як бачимо, за широкий, бо лише про ті три народи славянські йде бесїда. Найлучше оброблена тут часть, де говорить ся за купелї у Русинів; тут користував ся автор збіркою жерел до історії Руси виданою проф. Грушевським, а там де він мусів брати жерела з першої руки, як при описи купелїв у Поляків та Чехів, річ вийшла більш доривочно. Інтерпретация жерел переведена лиш з рідка, а й то, як побачим, не всюда докладно. Також не зведено загальних виводів, до яких доходить ся розвідка.

Переходячи до спецпяльного розбору працї звернемо увагу ш. авторови, що так як Скити зовсїм ріжний нарід від Славян, то нїяк не можна звісток Геродота про Скитів прикладати до них. Також порівнанє Купала з фриґийською Кибелею виглядає ексцентрично, дарма що автор покликує ся при тім на проф. Партицького, бо виводи сего пок. ученого зовсїм не прийняли ся в науковім сьвітї. Не може й оповіданє лїтописи про апостола Андрея бути доказом, що на Руси істнували банї вже в І столїттю по Хр., сеж пізнїйший апокріф. Нїяк не можемо згодитись з інтерпретациєю оповіданя про прийнятє послів Деревлян, що на Руси „хто доступив більшого якогось достоїнства мусїв у перед відбути церемонїю купаня в лазнї". Се був прояв звичайної гостинности, що гостям віддавано до розпорядженя всї домашні уряджения і все потрібне до відповідного виступу на княжім дворі; дошукуватись тут обряду очищеня нема по що. Місцями попадає автор також в неконсеквенциї і суперечности з самим собою; так пр. на ст. 33 говорить „з початком XV столїття починають банї по трохи упадати" і навіть подає причини сего обяву — між иньшими висиланє дїтий за границю на науку; а три сторони дальше каже, що ще в XV і XVI віцї не було міста без парної банї, та що всюда в Славяньщинї уважано парні купелї за річ конче потрібну. На оправданє тих слабих сторін піднесемо обставину, що тема вибрана дуже тяжка і мало оброблювана, за звід материялів належить подяка, а праця єго, відповідно перероблена, може дїйстно бути хорошим причинком до історії культури.

М. К.

А. А. Шахматовъ — О начальномъ кіевскомъ лѣтописномъ сводѣ, I—III, Москва, 1897, ст. 58 (відбитка з Чтеній московськ. історичного тов. 1897, III).

— Кіевопечерскій Патерикъ и Печерская лѣтопись (Извѣстія отдѣленія русскаго яз. и словесн. Академіи наук, 1897 кн. III).

— Житіе Антонія и Печерская лѣтопись (Журналъ Министерства Нар. Просвѣщ. 1898, III).

Eugen Ščepkin — Zur Nestorfrage (Archiv für Sl. Philologie, 1897, т. XIX, с. 498 - 554).

А. А. Шахматовъ — Отзывъ о сочиненіи: Eugen Ščepkin Zur Nestorfrage (Извѣстія отд. руск. яз. 1898, I, с. 116—130).

Н. И. Петровъ — Подлинность поученій преп. Θеодосія Печерскаго о питіи и чашахъ тропарныхъ и о казняхъ божіихъ (ib. 1897, III с. 783—5).

Д. И. Абрамовичъ — Къ вопросу объ источникахъ Несторова Житія преподобнаго Θеодосія Печерскаго (ib. 1898, I с. 243—6).

— Нѣсколько словъ въ дополненіе къ изслѣдованію А. А. Шахматова „Кіевопечерскій Патерикъ и Печерская Лѣтопись“ (ib. 1898, II с. 536—40).

В недавнїх книжках Записок (XVII і XXI) я згадував про розвідки д. Шахматова, присьвячені Несторовому Життю Теодосия і Початковій лїтописи; тепер маємо знову кілька розвідок, звязаних з сими памятками. І тут заслуга безпосередна чи посередна належить томуж д. Шахматову, бо він розбудив рух в сих питаннях, кинувши кілька нових, оріґінальних гадок, що ще певно довго будуть служити вихідними точками для дебатовання над сими і деякими близько з ними звязаними памятками.

Особливо тут важні розвідки д. Шахматова про лїтопись. Дві обговорені нами перед тим розвідки його були присьвячені лїтописній хронольоґії; третя, видана при кінцї минулого року, написана була скорше ніж друга і що до методу роботи дїйсно повинна її випереджувати. Вона поділяєть ся на три відділи. В перших двох автор виводить свою теорию, як утворилась верзия Новгородської лїтописи з Початковим зводом на вступі (по його термінольоґії 1 Новгородська лїтопись другої редакциї); автор між дефектним перґаміновим кодексом (1 Новгородський звід по його термінольоґії) і теперішньою „другою редакциєю“ припускає як переходові: 2-ий звід (з „Початковим зводом“ на вступі) і тойже

звід продовжений (Софійський Временник = 3-ій звід), що й заховавсь в найбільше чистій формі в сій другій редакциї; таким чином верзию, що лежить в основі сеї другої редакциї він кладе на 2-у пол. XIII в., а вперше початковий звід мав бути введений в новгородські зводи в 1-й чверти XIII в. В другій розвідці автор говорить про новгородську літопись Вояти, що служила джерелом для новгородських зводів. Третя розвідка присьвячена специяльно тому Початковому зводу, котрим доповнено дефекти 1-го Новгор. зводу, і вона має для нас головний інтерес. Автор на разї обмежуєть ся доказами, що „Початковий звід" не залежний від Початкової літописи (як він її зве, не зовсім докладно — Повісти временних літ) і був його джерелом. Він вказує на самостійні відомости і відміни Початкового звода в порівняню з Повістию як в руських, тубильних звістках, так і взятих з грецьких джерел (Амартола) та відміни в хронольоґії; далї виказує вставки і додатки Повісти; тут особливо важні доводи його, що умови з Греками пізнійше вставлені в текст і розбили давнійше оповіданнє; вкінці автор вказує, що крім 2-ої редакциї 1 Новгородської літописи до реконструкциї Початкового зводу може служити ще пізнійший Архангелогородський літописець.

Автор, на мою гадку, цілком добре довів незалежність Початкового звода від Початкової літописи; виясненнє їх обопільних відносин він відкладає на пізнійше, коли вияснить питаннє про редакциї Початкової літописи (автор припускає дві редакциї, ранійшу -- Сильвестрову, 1116 р., що лежить в основі Лаврентиєвської ґрупи, і другу, 1118 р., що лежить в основі Іпатської ґрупи).

Поки автор не розвинув перед нами цілої своєї теориї що до ґенези нашого літописання, було-б завчасу запускатись в її оцінку чи критику. Поки що зістаєть ся цілий ряд питань:

як можна-б реконструовати собі Початковий звід? д. Ш. припускає можливість скорочень в нїм, вказує на варианти Архангелогородського і Переяславського кодексів, але вказане ним доповненнє з Архангелогор. літ. дуже непевної вартости.

як далеко він сягав? д. Ш. думає, що він сягав останньої чверти XI в., але се велике питаннє.

д. Ш. сам приймає, що хронольоґія в Початковім зводї заведена пізнійше, що вставка з Амартола про похід 860 р. пізнїйша, що в звід увійшло оповіданнє про початок Руси готове — отже се все питання до роз'яснення про склад самого звода.

дуже важним і неясним питаннєм зістаєть ся, чому Початковий звід має цілком відмінну хронольоґію від Поч. літописи до 945, а від сього року однакову?

У всякім разї д. Ш., поставивши звістки 2-ої ред. 1 Новгор. літ. на рівнорядне місце з Почат. лїтописю, доконав важної річи — цілий ряд нових фактів і можливостей входить з сим в круг історичної роботи. Питаннє про ґенезу наших лїтописей, що цілком притихло, мов би вичерпане, підіймаєть ся на ново цілком, і тут показуєть ся знову, яке важне значіннє мають поминені пізнїйші лїтописні кодекси і який ми взаґалї маємо ще бідний материял для студийовання наших давнїйших лїтописей, а з тим і нашої давнїйшої історії.

Туж саму гадку насуває і розвідка д. Ш. про Печерський Патерик: досї ся важна памятка не перестудийована докладно, навіть не видана відповідно. По розвідках про нього Кубарьва і Казанского вона майже не звертала на себе уваги. Д. Ш. пробує відріжнити редакциї Патерика і нараховує їх вісїм (с. 798—816 і 836—844); його спостереження над складом Патерика, розуміеть ся, мають свою вартість, але з огляду на те, що д. Ш. богато з тих навіть кодексів, які клясифікує, сам не бачив і говорить про них на підставі звісток не дуже авторитетних, його клясифікация не може бути цілком певною, тим більше, що й судячи по поданим самим автором звісткам, система його не скрізь згоджуєть ся з прикметами кодексів. Маленькі поправки і доповнення до системи д. Шахматова дали ще в Извѣстяхъ 1898, II д. Істрін в статї Замѣчанія о составѣ Толковой Палеи с. 507—8 і д. Абрамович в названій вище статї.

Але особливо інтересна частина розвідки, присьвячена огляду редакциї 1462 р. і її джерелам (с. 816—844). Тут автор порушує цілий ряд важних самостійних тем — про жития св. Антонїя і печерську лїтопись, про послання Өеодосія „о Латынѣхъ“ і про сьвяткованнє сьвят, і на них варто застановитись хоч побіжно.

Я почну з останнього — про посланія з іменем Өеодосія. Як відомо, з іменем Өеодосія ми маємо досить богато ріжних поучень, але вже від 60-х рр. проти Өеодосієвого авторства то тих то иньших підносились голоси (Срезневский, Вадковский, Ґолубінский etc.). Специяльно посланнє про латинську віру вже Ґолубінский (I с. 699) з усією рішучістю признав утвором не Өеодосія Печерського, а Өеодосія Грека, письменника 1-ої пол. XII в., автора перекладу послания Льва В. папи про IV собор, спорядженого на жаданнє кн. Сьвятоші Давидовича. Сю гадку перейняв і розвинув далї д. Шахматов, уважаючи сього Өеодосія Грека не тільки автором посланія „о Латынѣхъ“, але й посланія про сьвяткованнє недїлї й поучення про сьвяткованнє тропарів і пянство (с. 827—833). Доводи автора (релїґійна виключність, не відповідна для Русина, в посланню о Латынѣхъ, питаннє про піст в недїлю і вираз „яко же вы глаголете“ в посланию про сьвята, та імя св. Панкратия на останнїм — автор думає,

що се поученнє написав Өеодосий за словами Сьвятоші, що дійсно звав ся Панкратием заразом) справдї до певної міри роблять правдоподібною його гадку; але головна трудність в тім, що Өеодосий в однім своїм певнім утворі — перекладї послания Льва В. пише дуже незрозумілою мовою, тим часом як послания, що надає автор йому тепер, написані доброю й зрозумілою рущиною. Що до імени Панкратия, то тут непевність та, що се було мирське імя Сьвятоші, а чернецьке імя його було Микола.

В тійже книжцї Извѣстий умістив замітку проф. Петров, пробуючи инакше об'яснити надпись св. Панкратия над поученнєм; він думає, що його виголосив Өеодосий печерський в першу неділю посту, в день св. Панкратия, що мало місце в 1068 р.; але при тім поправляє надпись поучення замісь першої неділї посту св. Апостол (Петрівки) на — великого посту. Се нагромадженнє поправок і можливостей робить занадто штучним се об'ясненнє.

Иньші питання, порушені в розвідцї д. Шахматова про Патерик, стоять вже в звязку з лїтописею. Д. Шахматов наводить ряд печерських звісток в київській лїтописи, як вказівки про істнованнє печерської лїтописи в XII в., і висловляє свої гадки про утвореннє і склад сїєї лїтописи. Ширше розвинув він свій погляд в розвідцї „Житіе Антонія и Печерская лѣтопись“. На його гадку ся лїтопись була зредаґована на початку XII в., в основу її положив незвістний монах Несторові сказания про початок Печерського монастиря і перенесеннє мощей Өеодосія (що в лїтописи) і доповнив се рядом лїтописних записок; остання була під р. 1110, і сеї лїтописи ужив Сильвестр для своєї початкової лїтописи. В де чім вплинуло на сю Печерську лїтопись житиє Антонїя, що згадуєть ся в Патерику: по гадцї д. Ш. воно було написано в останнїй чверти XI в.

Рівночасно з д. Шахматовим над житием Антонїя застановив ся д. Щепкін в своїй статї, але прийшов до цїлком противних виводів: він уважає се житиє на пів апокріфічним утвором 2-ої пол. XII в. (перегляду сього питання і справі редакциї Початкової лїтописи присьвятив д. Шахматов свою критичну оцїнку розвідки д. Щепкіна). Деякі спостереження над змістом жития, зроблені д. Ш., дуже вартні, хоч житиє і на далї зістаєть ся загадкою, і студиї д. Ш. не розвязують її.

Статя д. Щепкіна написана з приводу розвідки д. Сркуля, обговореної вже в XVII т. Записок, і піднятої ним гіпотези проф. Бідінґера про редактора лїтописи Нестора-Василя, і присьвячена питанню про Нестора-лїтописця. Д. Щепкін аналїзує всї епізоди Початкової лїтописи, де автор говорить про себе в першій особі; тут особливо цїнний екскурс (с. 507—523), де автор порівнює оповідання про Печерський монастир

в лїтописи під 1051 і 1074 р. і виказує не тільки їх фактичні суперечности (виказані вже й давнїйше), але й зовсїм відмінні становища їх авторів, репрезентантів двох напрямів в монастири; сей екскурс служить відповідю д. Шахматову, що в своїй розвідції про житиє Өеодосія і в пізнїйших статях пробував ще раз вибороти для Нестора оповідання під 1051 і 1074 р. Д. Щ. полємізує з теориєю Шахматова, критикує і збиває вартість звістки Патерика про Нестора лїтописця, уважаючи джерелом похибок Патерика згадане житиє Антонїя, на його гадку — відкинене навіть печерською громадою, але сам до нїякого рішучого виводу про Нестора не годен прийти і припускає, що Нестор дїйсно міг писати печерську лїтопись, що увійшла в Початкову лїтопись.

Я висловив свої гадки про се недавно в статейцї „Нестор і Лїтопись“ (в ювилейнім збірнику дра Франка). На мій погляд з усїх можливостей найбільше правдоподібности має за собою те, що Нестор, коли числитись із згадкою Патерика про його лїтописательство, був автором кількох монастирських записок (в лїтописи можуть ними бути записки почавши від відкритя мощей Өеодосия), не автором лїтописи. Сказанія про початок печерського монастиря (як думає д. Ш.) нїяк не міг він написати, натомісь міг написати деякі пізнїйші печерські епізоди, що маємо в лїтописи. З сею малою ріжницею, я досить близько зійшов ся з поглядами д. Ш. в його статї про печерську лїтопись, тодї ще не знавши її, і ся стріча мене тїшить. Уважати автором печерської лїтописи Нестора трудно тому, що сказаніє про початок Печерського монастиря, як то вказав д. Щ., є як би відповідею иньшого напряму на Несторове житиє Өеодосія, а се сказаніє мусїло лягти основою лїтописи.

В остаточних своїх виводах про Нестора д. Щ. досить невиразно виступає, але справа дуже непевна взагалї, щоб з сього можна було робити йому закид. І без того праця д. Щ має богато справедливих і дотепних спостережень і поруч праця д. Ш. з честию знову підіймає замовчане останнїми часами лїтописне питаннє.

Нарештї мушу згадати про статейку д. Абрамовича; вона служить доповненнєм розвідки д. Шахматова про Несторове жития Теодосия і його джерело — житиє св. Сави: порівнюючи тексти житиє Өеодосія з грецьким ориґіналом і з словянським перекладом Жития св. Сави, він приходить до виводу, що Нестор користав з перекладу, що сей переклад, дїйсно, істновав уже в XI в. *М. Грушевський.*

Памятники древне русской церковно учительной литературы, випуск III, Спб., 1897, ст. XVIII+330.

Загальний характер сього видання був зазначений при оцїнцї попереднїх випусків (Записки т. VI і XXI). В передмові стрічаємо знову туж

неясність що до призначення видання, яка й перед тим вже була нотована. Редактор видання в своїй передмові, після прикрих уваг про те, що виданнє його не росповсюжуєть ся в публїцї, між иньшим додає „воно не претендує на значіннє наукової працї, задля специяльного круга читачів, воно цїлком призначаєть ся для тих, кому потрібно й хто може цїнувати зміст виданих текстів (V)". Се здає ся трохи неясним: хто се „кому потрібно й хто може цїнувати зміст?" З одного боку, ті, хто хоче пізнати історию руської лїтератури, чи проповідництва, хто хоче познайомити ся докладно з давним руським житєм по памяткам, той вже належить до круга специяльних читачів і волїв би мати наукове виданнє з вариянтами й нотатками — а з другого боку хто хоче знайти в казаннях материял для побожного читання, той певне не звернеть ся до памяток XI чи XII віку, де мова й зміст (наприклад — боротьба проти поганських звичаїв) подекуди будуть йому незрозумілими й неясними.

Новий том Памяток дїлить ся на три частини: казання про доґмати віри, про побожне, християнське життє, казання на великий піст і казання проти поганьства й народних забобонів. До кожного подїлу додано вступні загальні статї, де подано характеристику казань, та цїлий ряд приміток; між ними стрічаємо деякі цїкаві паралелї, наприклад на ст. 273, 276, 286 й т. д. Вступні статї зроблено не по одному пляну й не всї вони осягають свою мету. Наприклад, статя проф. Владїмірова до відділу казань проти пяньства й народних забобонів стоїть в тїснім звязку з його працею „Введеніе въ истор. русск. слов.", через те у вступну статю його про казання увійшло досить подробиць й уваг, що хоч цїнні й цїкаві, але тут зайві й не помагають лїпшому розуміню казань; з другого боку деякі риси давньої славянської мітольоґії й двоєвіря лишають ся на другім плянї, і загальне враження лишаєть ся трохи неповним. Автор дає повну і детальну характеристику словянського Олїмпу, але не виясняє (а се було б дуже цїкаво) психольоґічних основ двоєвіря, як воно виникло на ґрунтї сполучення старого словянського поганства і нового християнства, як поганство жило і заховалось в деяких неясних і темних пережитках і до нашого часу.

Самий вибір казань не можна назвати цїлком відповідним: казання перше і друге (224, 231 ст.) дуже близькі й подібні поміж собою, і лїпше було-б надруковати одно в повнім текстї та дати вариянти (вариянти сї не дуже цїкаві, та й не богато їх) з другого. Теж саме можна сказати й про N 3—5 (231—236) — казання Григория Богослова — усї три отсї проповіди стоять в тїснім звязку між собою, мають дуже богато спільного, подібного й через те їх можна-б не друковати всїх. Нарештї читач не може не здивуватись, побачивши тут і казаннє новгородського архиепископа Луки-Івана (XII в.), де тільки оден § 17 (с. 246)

відповідає загальному характеру отсього відділу книжки: через оден § 17 надруковано тут увесь твір, але він більш на місті був би в иньшім відділї, яко загальна, повна і дуже цікава характеристика житя суспільства XII в. Занотуємо ще два коректурні недогляди: в тексті памятка надаєть ся арх. Луцї-Івану (240), а в примітках (с. 321) в витягу з статї проф. Павлова арх. Іллї; бібліоґрафічна нотка про Журн. Минист. Нар. Просв. 1890, IX, 275 хибна.

Ми застановились більш детально на статї проф. Владимірова. Дві иньші вступні статї написали проф. Пономарев і Пєтухов; мають вони свої добрі прикмети і свої хиби, але не будемо побільшувати нашу замітку, застановляючись на них. *О. Г—ий.*

Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ, трудъ И. И. Срезневскаго, т. II в. II, Спб., 1898, ст. 497—864, 4⁰.

В своїм часї були подані звістки про перші чотири випуски сього дуже цінного видання, тепер нотуємо випуск пятого, що містить букву О (обагнитися) і початок П (пакость). Виданнє йде по давнїйшому пляну, а хоч не можна сказати, щоб ішло воно дуже повільно (перший випуск вийшов 1890 р.), але було-б пожадано, щоб виходило ще скорше, а то тим більше, що як раз воно поступає все повільнїйше (III випуск вийшов 1893 р., IV — 1895, V — 1898); а тим часом хотїло ся-б скорше мати сей конче потрібний підручник для всяких історичних і історично-лїтературних праць. *М. Г.*

И. В. Галантъ — Къ исторіи поселенія евреевъ въ Польщѣ и Руси вообще и въ Подоліи въ частности (Восходъ 1897 р., кн. VIII, 52—69, кн. IX, 22—34).

Розвідка д. Галанта є відчит в історично-фільольоґічному товаристві при Ніжинському інститутї кн. Безбородька. Автор очевидячки мав на метї зібрати в одно всї ті відомости, що знаходимо в ріжних історичних жерелах про житє і побут Жидів на Поділї; при тім автор студиює історию Жидів на Поділю в звязку з істориєю їх взагалї в Польщі та на Руси. Відповідно сїй думцї і праця д. Галанта роспадаєть ся на три частини: „Начало поселенія евреевъ въ Полошѣ", „Поселеніе евреевъ въ древней Руси" і „Евреи въ Подоліи". Перші два вступні роздїли, розуміеть ся, мають компілятивний характер. По них д. Галант підходить нарештї до своєї головної мети, — дати начерк з історії Жидів власне на Поділю. В історичних жерелах звістки про Жидів на Поділю він знаходить тільки в XVI в. (1548—9 р.), але як на привід

думати, що вони жили там і ранїйш XVI в., вказує на монумент на жидівському кладовищі в м. Таврові, з датою 1240 року. Жилось Жидам на Поділю взагалї досить добре, виключаючи тілько ті епохи, коли нарід підіймав повстання проти панських утисків (Хмельнищина, Гайдамаччина та ин.). Урядові верстви Поділя, здебільшого польська шляхта, самі нїколи не жили з промислів, торговлї та господарства, — все се вони уважали занадто ганебним для себе, — і все се віддали до рук Жидам; на Поділю Жиди з'являють ся в ролї арендаторів, крамарів, промисловців. Таке вигідне становище Жидів на Поділю сприяло тому, що ся країна в ті часи робить ся неначе осередком жидівства на Руси і Польщі: там скупились самі кращі сили жидівства XVI в., і культура жидівська широко розвинулась в ті часи. З'являєть ся цїлий ряд визначних сил, — раввинів і учених, — що стали красою жидівського народу і високо піднесли жидівську тогочасну лїтературу. Найбільш характерним тогочасним інститутом жидівським був так званий „Синод чотирьох країв“ (Великої і Малої Польщі, Галичини і Волинї), що заснований був між 1515 і 1530 р. з ласки та дозволу короля Сиґизмунда Старого. „Синодом“ власне звались з'їзди раввинів, де рішались всї важнїйші справи, що так чи инакше дотикались жидівства. Спочатку сї з'їзди рішали тільки чисто грошові справи, напр. роскладки податків та иньших оплат, що збирались в державну скарбницю з Жидів (здаєть ся, се тільки й мав на увазї Сиґизмунд, коли дозволив заснованнє „Синода“), але по трохи їх власть стала зачіпати й иньші сторони житя Жидів. Рішення і присуди „Синода“ записувались в кагальних книгах і їм підлягали всї Жиди Річи Посполитої; хто наважував ся переступати сї присуди, йти на перекір їм, того давним звичаєм відлучали від синаґоґи (cherem). Але не вважаючи на такий розвиток Жидів, становище їх на Поділю, як каже д. Галант, було надто хистке і небезпечне: вони стояли по серединї між Сцілою та Харибдою, — між деспотичною шляхтою та забитим і загнаним „плєбсом“, і повстання сього „плєбса“ проти своїх гнобителїв перш за все окошились на Жидах. 1648 рік найбільш виразно довів се: 300 жидівських громад зруйновано, сотнї і тисячі Жидів убито і замучено до смерти. Найбільш дісталось Немирову, Тульчину та иньшим місточкам Поділя, де скупились Жиди, і се боїще було о стільки страшним для Жидів, що й до сього часу вони згадують його в своїх молитвах на роковини сього жидівського лихолїтя. Рух Хмельницького на довго спинив розвій жидівської лїтератури і культури на Поділю, і тільки від 1618 р. виникає між Жидами новий рух, з'являють ся ріжні секти (Саббатая Цеві, Юди Хасида, Якова Франка, Бешта і ин.), репрезентанти їх борють ся між собою і своїми полємічними працями причиняють ся до розвою лїтератури. XVIII в. приніс Жидам нове

лихоліте в часи Гайдамаччини; знов полили ся цілі річки крови жидівської, аж поки Поділє не було прилучене до Російської держави і не заведено закони, яким уже підлягали російські Жиди.

Ось і весь зміст розвідки д. Галанта. Що до оцінення її, то мусимо сказати, що не в усїх своїх частинах вона робить однакове вражіннє. Подекуди се є просто конспект, в якому перелічено лїтописні та иньші історичні звістки про Жидів; по других-же місцях автор виявляє якийсь не властивий йому запал і кілька сторін віддає тому, про що можна було-б сказати в 10-ти строчках. Таке вражіннє на читача справляє напр. його полєміка з проф. Малишевським, що висловив догадку про мешканнє Жидів на Руси в X—XI віках на підставі єдино тільки прозвиска Луки Жидяти. Гіпотеза проф. Малишевського і докази, яких він вживає самі по собі не заслугують такої палкої полєміки, — досить було-б тільки згадати про неї тим більше, що й сам Малишевський висловляв свої гадки тільки в формі гіпотези. Більшою ще хибою уважаємо односторонність в поглядах д. Галанта. Виходячи з тієї думки, що Жиди були лише культурною і користною силою серед славянських народів, він забуває, що ся культурна сила часто була в ролї експлуататорів народу і тим самим викликала до себе ворожнечу та огиду. Тим-то д. Галант в своїх намаганнях виправдити Жидів вживає такі натягнені пояснення фактів, що вони кидають ся в очи читачеви. Напр. на стороні 59 VII кн. „Восхода" він каже, що гніт та утиски на Жидів повставали з причини релїґійної нетолєрантности та фанатизма духовенства; туж саму думку стрічаємо й на стор. 29 IX кн. „Восхода". А тим часом на стор. 23 IX кн. ми вже читаємо зовсїм иньше: в ту пору, коли на диссидентів в Річи Посполитій зняли ся страшенні утиски „в економічному та социяльному житю Жидів не було жадної зміни в злий бік. Навпаки добробит їх дійшов до апоґея". Очевидячки не релїґійний фанатизм викликав ті страшні події, що спіткали Жидів в епоху Хмельницького та гайдамаків. Далї, говорячи про відносини до Жидів Хмельницького, д. Галант запевняє, що причиною його ворожнечі до Жидів були особисті образи з боку Жидів і доводить се фактами, але такими, що в нїщо повертають всю його попередню арґументацию. Ось сї факти: один Жид доніс Конецпольському, підслухавши в корчмі, як Хмельницький оповідав товаришам про свої пляни знесення кормиги польської; другий Жид доніс польському урядови, що Хмельницький сполучив ся з Кримським ханом (IX, 39). І се д. Галант називає о с о б и с т о ю образою! На нашу думку сї факти чи перекази сьвідчать про щось зовсїм иньше. Вони занадто виразно малюють ту ролю, яку грали Жиди в социяльному житю України, помагаючи завжди панам проти простого народа, або „плєбса", як його зневажливо називає д. Галант. Від

історичних студий ми вимагаємо перш за все і більш за все правди і безсторонности, а сього в многих місцях бракує розвідцї д. Галанта, що більш скидаєть ся на якусь апольоґію жидівства, нїж на історичну працю. *С. Є.*

А. Ярушевичъ — Ревнитель православія князь Константинъ Ивановичъ Острожскій (1461—1530) и православная Литовская Русь въ его время, Спб., 1897, ст. 249+XVII+II.

Праця д. Ярушевича має передмову і V глав. В передмові він показує, що кн. Константин Іванович Острозький, як ревнитель православної віри, не займає відповідного місця в памяти сучасників, як його син, Константин Костантинович, і се спонукало автора поставити перед очима публики величаву постать Константина Івановича в усім його значінєм для православної церкви його часу. Для сього він дає фоном для свого малюнку суспільне та церковне житє руських мешканців в. кн. Литовського до часу виступленя на громадську арену кн. Острозького, і головно розглядає відносини литовського правительства до православної церкви, бо сим одним властиво він об'яснює таке а не инакше державне становище православія, і подавши такий малюнок церковного житя, переходить до особи Константина Івановича. Він старанно застановляєть ся над його родом, над його участию в церковнім і головним чином полїтичнім житю в. кн. Литовського, у війнї з Москвою та над неволею Острозького (гл. II); представивши полїтичні і церковні обставини за часи неволї Острозького, (діяльність митрополита Солтана, Виленський собор 1509 р.), автор оповідає про визволенє Острозького з неволї, і його дальшу діяльність (гл. III—IV). Уставивши рік смерти К. І. Острозького, автор характеризує його, наводячи звістки сучасників і пізнїйших істориків (гл. V). До працї додано ґенеальоґічні схеми князїв Заславських і Острозьких (N 1), катальоґ церков і монастирів православних і католицьких для порівнаня відносин Ягайловичів до руських мешканців Литви (N 2), королївські грамоти Острозькому на будованє церков і монастирів (N 3—5), реєстр служебників в. кн. Литовського 1460—1530 р., коротенький показчик імен і мапа Литовсько-руської держави.

Як бачимо, автор вибрав для студийованя цїкаву епоху: як давав себе почувати в в. кн. Литовськім руський елємент, коли вже почав ся на нього вплив польонїзму. Факти з часів Острозького він хотїв зґрупувати і дати образ тогочасного житя і більш за все релїґійно-церковного. Розглядаючи полїтичне і культурне житє в. кн. Литовського, автор кладе в основу боротьбу двох елєментів: руського і латино-польського, і стараєть ся се показати на відносинах до Руських і православної церкви то того то сього короля (головним чином перших трех Ягайловичів).

Ідея ся не нова; вона лежить в основі праць по історії в. кн. Литовського В. Антоновича, М. Дашкевича і цілого ряда иньших; на наш погляд, автор тільки побільшує вплив руського елементу на політичне житє Литви та безпотрібно концентрує весь сей руський вплив коло особи Острозького, занадто побільшивши його політичне і церковне значінє. По думці автора виходить, ніби таке а не иньше політичне і юридичне становище православної церкви залежало тільки від симпатиї короля, на котрого в інтересах православно-руської партиї впливав тільки Острозький і впливав безгранично. Сю свою думку автор частенько підкреслює, (ст. 124 порів. 111, 191, 201). Держучись такого погляда на політичне і церковне значінє Острозького, д. Ярушевич вибраний ним період церковного житя уважає „золотим віком“ православної церкви в. кн. Литовського, а з сим виводом далеко не можна згодити ся. Безперечно, добрі відносини Жиґмонта I до православних могли залежати і від впливу на него Острозького, але йому-ж надавати „і внѣшнее и внутреннее процвѣтаніе церкви“ (ст. 201) зовсїм не можна. Заслуги Острозького, що більшу частину свого житя присьвятив війні (то з Москвою то з Татарами) та порядкова괜ю своїх маєтностей і збільшеню їх, лежать не в церковній його діяльности, а в адміністративній і воєнній. На ґромадське і церковне становище Руси впливали, може не меньше Острозького, й иньші руські діячі, що й близько стояли до короля і богато робили добра церкві.

Автор надає Острозькому велике значінє в церковному житю ще через те, що дуже ідеалїзує його, як чоловіка і християнина. Сам одначе автор показує такі факти з його житя, що зовсїм не можна його зачислити до тих праведників, через котрих держить ся сьвіт. Міряючи його тодїшньою мірою, вкажемо, що Острозький, один з найбогатших руських панів в. кн. Литовського, дає не богато на церкви й монастирі (не збереть ся і 10 церков та монастирів) з тих своїх маєтностей, а він їх не тільки одержав від своїх родичів (прим. 354), але й захоплював силою у сусїдів (ст. 157 і д.).

Що до конструкциї студиї, то можна закинути її автору ріжні екскурси в політичне становище і відносини, — про се, правда, більше звісток і материялу; по заголовку видно два предмети студиї: кн. Острозький і православна Русь, тим часом автор не все держить ся сих головних предметів, і читач не знаходить про їх нїчого часом на десятину сторінок (84—94). Материяли зібрані дуже старанно, подано і нові (з Литовської Метрики), місцями поправлено помилки попереднїх істориків напр. митр. Макарія (ст. 37, 38), хоч автор не висловляє часом свого погляда виразно (напр. про грамоту м. Мисаіла до папи і про відповідь на неї — ст. 38). В усякім разї ся фактична сторона робить користною працю д. Ярушевича. *П.*

К. Харламповичъ — Къ исторіи западно-русскаго просвѣщенія. — Виленская братская школа въ первые полвѣка ея существованія (Литовскія епархіальныя вѣдомости, 1897, N 16—22).

Вильно було завсїди центром просьвіти західньої Руси. Католицька катедральна школа істнувала тут ще від кінця XIV ст. або початку XV. В XVI ст. появили ся тут і иньші школи католицькі і протестантські. Першою православною школою, коли не рахувати церковних, була братська школа, заснована коло 1585 р. нововідкритим (1584 р.) братством. Для сеї школи в 1586 р. була видана у Вильнї славянська граматика (зберегло ся лише два екземплярі сеї книги — в Перемишлї та в Петербурзї в Обществѣ любителей древней письменности). Зразу в сїй школї працювали брати Степан і Лаврентий Зиханиї; останнїй, звістний під своїм призвищем — Тустановський, видав кілька підручників: „Грамматику словенскую“ (1596 р.), „Науку къ читаню и разумѣню письма словенскаго“ (теж 1596 р.) і иньші. Потім братська школа терпіла ріжні неприємности і насильства від єзуїтів, уніятів, маґістрату і не мала гарних учителїв. Але відколи на чолї школи стали звістні тодї богослови і писателї Леонтий Карпович, Мелетий Смотрицький і Йосиф Бобрикович, братська школа мала велике значінє і материяльну силу. Її вчителї писали чимало творів, що й друкували ся у братській друкарнї. Особливо процвитала школа до 1635 р. В кінцї статї автор доповняє надруковані перше звістки про Виленську братську школу, вказуючи на один важний для історії тої школи документ — се виданий 1596 р. у Вильнї диальоґ патр. Мелетия Пигаса — *Διάλογος 'Ορϑόδοξος*. Ся книга, бачить ся, не звістна бібліоґрафам і одинокий звістний екземпляр її зберегає ся у Британському музеї (вказівку на сю книгу автор найшов у виданю Емиля Леґрана: Bibliographie Hellenique ou description raisonnee des ouvrages publiés en grec par des grecs aux XV et XIII siècles. T. II. Paris, 1888, N. 218). Із присьвяти сього Диальоґа видно, що видавцї сеї книги називають себе студентами Виленської братської академиї (назва братської школи академиєю в иньших документах того часу не трафляє ся) і що ректором сеї Виленської школи був звістний Кирил Лукаріс, потім патриарх александрийський і константинопольський.

В додатку до статї подано кілька шкільних промов і проповідей, вибраних із збірника Київо-Софійської бібліотеки. *Ю. С.*

Władysław Łoziński — Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku. Architektura i rzeźba. Львів, 1898, ст. III+228, вел. 8⁰, 103 рисунки в текстї.

Праця ся написана переважно на підставі архівальних записок, і лише дуже мало помагав собі автор друкованими історияии Львова Юзефовича, Зубрицького і ин. В передмові він каже, що працюючи першим на полї історії львівської штуки знеохочувавсь браком помічних праць, але уважає своїм обовязком опублікувати архивальні записки, поки ще не пропали ті памятки, про які вони говорять.

Памятки ґрупує автор коло імен їх творцїв, так як записані вони в архиві. Як в титулї зазначено, так іде і в книжцї: архитектура, потім різьба, і се поділено на церковну і сьвітську. Автор розпочинає іменем архитекта Нїмця, Дорінґа, що на гадку Зїморовича будував вірменьску катедру і церков св. Юра, а вмер коло 1384. Дальше йде довгий ряд імен майстрів — нїчого одначе по них не лишалось з виїмкою фраґменту старого ратуша з написаним іменем майстра Блєхера; тай сам фраґмент вже пропав. Імя сего Блєхера згадує ся в історії будови латинської катедри, що мала трох майстрів будови: Ґонзаґе (очевидно імя перекручене), Ґром і Блєхер; останнїй закінчив будову 1493 р. Майже цїле столїтє тягнулась будова, бо перший будівничий Ґонзаґе викінчив презбітеріум ще 1404 р. Автор догадує ся, що катедра перед пожежою 1527 мусїла виглядати величаво, мала дзвіницю і правдоподібно камяні різьби, але дуже незначні і прості, бо в сучасних архивальних записках нема ніякої згадки про се. Ся простота в стилю мала-б з'явитись під впливом вроцлавських взорів. Катедра — се одинока памятка ґотики у Львові; всї иньші пропали — згоріли, між ними і руська церков Божої Матери.

Разом з ґотицькими будовами зникають і імена нїмецьких майстрів, їх місце забирають Італїянцї і розцвитає ренесанс. Але майстрів його не легко дошукати ся в книгах архива, а то з тої причини, що майстри записані там не з їх власними іменами, а з цеховими, наданими по вступленю до цеху. Цех мулярський заложено 1572 р. здаєть ся головно для того, щоб погодити місцевих майстрів з прихожими Італїянцями; заснував його Петро Касальмаро Італїянець і кілька львівських майстрів мулярів і каменярів (назви сї давали ся зарівно ремісникам, як і артистам — різьбарам і архитектам). Першим найдавнїйшим майстром з доби ренесансу уважає д. Лозинський Петра Італїянця (Petrus Murator Italus), творця давної Волоської церкви. Але будова ся згоріла 1571 р., через те про талант Петра Італїянця не можна нїчого сказати. Його роботою признає д. Л. дім при ул. Вірменській ч. 20, і правдоподібно також дім при ул. Ґродзїцких з датою на порталї 1555, колись власність Станцля Шольца. Між иньшими будівничими того часу згаданий Швайцарець Петро прозваний Красовским, він будував вежу при Волоській церкві, що завалилась перед укінченєм, брав участь в будові церкви Трех Сьвятителїв, будував вежу при вірменській катедрі, що згоріла 1778,

і дім Анчевского (ринок N 4). За тим іде імя Павла Щасливого, що будував божницю „Золотої Рози“ (в подвірю при ул. Сербській).

В останнїх роках XVI і на початку XVII віка з'явились всї що найкрасші будови давного Львова: вежа Корнякта (Волоської церкви), Волоська церков, Трех Сьвятителїв, костели — Бернардинський, Бенедиктинок, каплиці Боімів і Кампянів і приватні сьвітські будови: дім Корнякта, Бандінелї й ин. Найважнїйші імена, що виступають в тім часї, се Петра Барбона і Павла Римлянина. Оба вони Італїянцї, перший будував Корняктівську вежу (Geschichte der Renaissance in Italien) що її Буркгарт називає „найблагороднїйшою ренесансовою вежою“, і дім Константина Корнякта в ринку. Другий, Павло Римлянин був майстром Волоської церкви, але лише з разу: 1597 р. Ставропіґійське братство бере ще другого майстра Войтїха Капіноса, а 1598 р., коли приходить третїй будівничий Амврозий Прихильний, Павло Римлянин покидає зовсїм роботу. Автор висловляє тут жаль, що нїхто з архитектів не зладив фахового опису тої найкрасшої львівської сьвятинї, сам же з браку фахової компетенциї може подати лише характеристику що до стилю й естетики. Иньша будова, що вийшла з під руки Павла Римлянина, се костел Бернардинів, а як видно з його тестаменту — і костел та монастир Бенедиктинок.

З тої найлїпшої епохи львівського будівництва не лишило ся зовсїм публичних сьвітських будинків, а з арсеналу Річи Посполитої вартий уваги лише сам порталь, та й тут найлїпшу його окрасу: статую св. Михаїла львівські археольоґи зняли з верху і сховали до міського музея.

В дальшім роздїлї йдуть імена другорядних архитектів Італїянцїв з тих же часів і названі та описані сьвітські будови, що лучать ся з тими іменами, як: дім Вольфа Шольца, Бандінелї (оба в ринку), Піноці (при Вірменській ул.), Дибовіцкого (ринок), Ізаровича (ул. Руська); дім ч. 19 при Бляхарській ул., та опис внутрішнїх різьб в деяких домах.

На тім замикає автор опис памяток архитектури, з черги наступає різьба. Тут меньше імен, а до багатьох з них лише на здогад можна привязати певні утвори різьби. Різьбар Van Hutte мав би бути автором памятника познанського епіскопа Чарнковского, також бронзового памятника котрогось з Бучацких в львівській катедрі і ин. Так само і з різьбарем Генриком Горстом: самі здогади. Він мав бути автором монументів Сенявских в Бережанах і декотрих нагробників в костелї Домінїканів у Львові. Майстер Ян Тревалий є автором гробового памятника в Коросні, а також працював над декорацийними різьбами каплиці Боімів. Осібний роздїл присьвячує автор різбленим з каменя престолам. Один з них

має підпис Яна Бялого; иньші престоли, як: Запалїнський, Шольцовский, св. Магдалини можуть бути на здогад автора утворами Альберта Келяра. Всї ті памятки характеризує автор словами: автори їх були славні майстри, але цехові. Роботи львівських майстрів-різьбарів виходили далеко поза Львів; границю добре означає материял уживаний до різьби: се переважно алябастер ясний і темний.

Каплицю Боімів автор уважає найбогатшою памяткою церковної декорацийної різьби і подає дуже докладний, деталїчний опис сеї каплицї. Чия се робота — не знати, певне лише се, що різьби з мармора і алябастра робив вроцлавський майстер Ян Пфістер. Каплиця тратить богато з своєї краси через накопичене різьб і прикрас: нема там анї кавалочка нерізьбленої стїни, де би око могло спочити.

З більшим смаком декорована каплиця Кампянів, різьби її мають характер правдивого артизму. З великої подібности фасади тої каплицї з Волоською церквою автор догадуєть ся, що до її архитектонїчної части причинив ся Павло Римлянин. В декорацийнїй части працював вище згаданий Ян Пфістер. Сему майстрови присьвячує автор богато місця: наводить інтересні біоґрафічні подробицї, з котрих виходить, що жив він довший час у Львові; йому належать памятники Острозьких в Тарнові і Сєнявских в Бережанах, утвори великого таланту. Що робив Пфістер у Львові — на певно не знати; здаєть ся, був автором памятників в костелї Домінїканів, а також в каплицях Кампянів і Боімів; в нїй визначає ся памятник Боімів, ориґінально задуманий: з самих декорацийних окрас. На консолях і картушах розкинені фіґури, що представляють членів родини Боімів; на серединї Матер Божа. Під той час Пфістер мав вже коло сїмдесять років, і тим більше требаб дивуватись творчости його таланту, що видно в тім памятнику по при деякі браки і вади.

З пізнїйших від Пфістера різьбарів (2-ої пол. XVII в.) автор підносить імена Ерленберґа і Прохенковича, Поляка, що різьбив памятник архиепископа львівського Тарновского уміщений в катедрї: твір не першорядний, але з слїдами таланту. Тут же автор згадує про різьбу з дерева. Одинокою памяткою такої різьби є престол, що був давнїйше в костелї Домінїканів у Львові, а тепер уміщений в церкві в Скнилові коло Львова; автором його мав би бути Ян Луг. Згадку про різьбу з дерева кінчить автор описом сталь в костелї Бернардинів, що по традициї монастирській вийшли з під долота кількох братчиків.

Автор кінчить свою розвідку деякими гіркими увагами: у Львові, „як і скрізь в Польщі“, архитектура і різьба були в руках чужоземців, Нїмцїв і Італїянцїв, від початку до кінця, і навить перейняти сїєї чужої штуки Поляки не потрафили; нїякої школи, традициї не лишило ся по них, і польський архитекторський підручник з середини XVII в. радить

шукати для будови чужоземця, бо „nasi Polacy byle zarobić na przepicie“. Автор поясняє се браком в Польщі сильної міщанської верстви, бо шляхта помітувала штукою. Але ненароком се спостережене викликує инші гадки: адже ж ся Польща, що не годна була навіть чомусь навчитись від чужоземців, котрих кликала для збудованя сих памяток культури, що по словам автора stoją na gruncie polskim (на Руси!) tylko w fizycznem tego słowa znaczeniu (с. 206), віндикує собі всякі можливі і неможливі права як раз за культурні заслуги на Руській землї?!

М. Г—а.

Н. И. Петровъ — Описаніе рукописныхъ собраній находящихся въ городѣ Кіевѣ, выпускъ II, Москва, 1897, ст. 294 (відбитка з Чтеній моск. істор. товариства).

Київські рукописні збірки, котрих описи публїкує проф. Петров, роблять сумне вражінє. Се якісь мізерні шматочки чогось, що колись, видно, було велике, живе і повне, се недогризки часу, річи, що їх або варварські руки не вспіли знищити, або загрібущі пазурі не вспіли чи не вважали потрібним розікрасти. Подумати собі, що бібліотека безмірно богатої Київо-Печерської Лаври має всего на все 415 рукописів і то майже всї з новійших часів і анї одної справдї цінної, а натомісць не має майже нїчого того, що чинить її славу і повагу в історії: не має нїяких рукописних памяток таких дїячів і своїх архимандритів, як Плетенецький, Копистенський, Борецький, Могила, Галятовський! Подумати собі, що київський Золотоверхий Михайлївський манастир має також ледво 132 рукописів і також — з виємком двох-трьох — дуже невисокої вартости, що київська Десятинна церква, збудована Володимиром, має всего 3 рукописні книжки, а три инші київські манастирі разом мають їх лише 26! А подумати рівночасно про величезні богацтва рукописних книг — не говорю вже в Публичній бібліотецї в Петербурзї або в Румянцівськім музеї в Москві, але хоч би тільки у гр. Уварова, що закупив був рукописну збірку купця Царского, котрий з приватних засобів в першій половинї нашого віку зібрав був звиш 800 томів рукописів, а між ними певно добру половину українсько-руських! Певна річ, ми й так повинні дякувати долї, що ті рукописи сяк чи так позбирано і заховано від затрати, бо кількож то їх попропадало і пропадає ще й доси в нетямущих руках!

Виданий тому рік другий зошит опису д. Петрова подає описи рукописних збірок Київо-Печерської Лаври, київських манастирів Золотоверхо-Михайлївського, Пустинно-Миколаївського, Видубицького і жіночого Флорівського і Десятинної церкви. Всїх рукописів описано в сьому томі 576. В передмові автор зазначує, що деякі київські манастирі, в тім числї

славний Межигірський, не мають нинї анї одного рукопису, хоч мали їх давнїйше, бо про се сьвідчать приписки на рукописах, що знаходять ся тепер по иньших манастирях, а давнїйше були власністю Межигірського. З описаних тут рукописів є ледво чотири перґамінові (тай то один складаєть ся всего з двох нїчого не вартих карток), не старші як з XIV віку; більшина рукописів походить з XVIII в. Проф. Петров у передмові до свойого опису зазначує той ориґінальний характер українсько-руських рукописів, особливо XVI і XVII в., що „збираючи з усїх боків памятки старословянського письменства Українцї комбінували їх з певними полемічними (я скажу, що не тілько полемічними, але й загалом просьвітними) цїлями, надавали їм лїпший вигляд і порядок, догіднїйший для вжитку, вставляли іноді в ті памятки цїлі полемічні уступи, а надто перекладали на ново звістні доси памятки на сучасну, зрозумілу укр.-руську мову і навіть робили нові переклади з грецької і латинської мови таких творів, що доси були незвістні в словяно-руськім письменстві“ (ст. 4). На жаль, таких характерних укр.-руських рукописів у київських манастирях дуже мало: в однім рукописнім номоканонї Українець додав „Ключ“ тоб то показчик імен і річей; в одній кормчій додано полемічні вставки против верховенства папи і передмову до катехізму Кирила Єрусалимського; з укр.-руських перекладів найважнїйший переклад Житий сьвятих Скарґи (в скороченю) на шість місяців.

Із ориґінальної українсько-руської лїтератури XVI—XVII в. є тут не богато творів. Кілька копій звістної „Історіи о листрикійскомъ ферарскомъ соборѣ“, новійший російський переклад Апокрізіса, „Розиск о раскольниках“ Димитрия Ростовського, дещо з писань Теофана Прокоповича, кілька томів проповідей XVII в. незвістних авторів, „Путник“ Григоровича-Барського, Печерський Патерик (рукоп. XVI в.), дещо віршів XVII і XVIII в. і велика купа шкільних викладів давної Київської академії. На жаль, ті виклади, писані переважно по латинї, се суха пустиня, в котрій історик мало знайде для себе поживи; тілько де-де стрічають ся невеличкі зернятка в роді Hortus poeticus Довгалевича, де між иньшими поміщено його „Комическое дѣйствіе“ на честь Різдва Христового з пятьма інтермедиями, кант на честь київського митрополїта з 1737 р. і драму „Властотворный образъ“ також з 5 інтермедиями. Проф. Петров (ст. 240) висловлює здогад, що інтермедиї могли бути написані слухачем Довгалевського Савою Лебединським, сином козака із Мглина, про котрого Довгалевський пише: „Magister comoediae, satis sermonisque abundat, debilis studio, lassatus incuria, extinctus labore, nonnisi propter annos detur commendatio“. За сею думкою пішов і видавець інтермедий у Кіевскій Старинї, по моїй думцї зовсїм без потреби. Слова Довгалевського говорять тілько про комічний талант

Лебединського, але не дають ніякої підстави признавати сему лінивому, недбалому та слабкому до праці козарлюзї авторство інтермедий; він міг бути добрим актором, але певно більше не був нічим.

Між рукописами Печерської Лаври цікаві особливо N. 43 і 44 (нумерациї Петрова), де містить ся 76 „концертів“, тоб то пісень на чотири голоси, зложених Українцями в XVII і XVIII в., почınаючи від Миколи Ділецького, що жив підчас Хмельнищини. Ті концерти варті-б були специяльного досліду. Ділецький зложив першу у нас науку нотного співу, про него див. Разумовскій, Церковное пѣніе въ Россіи. В рукоп. 58 мають ся „служба“ і „канон“ сьвятим Варлаамови і Йоасафови, на котрі доси в науцї не звернено уваги. Дуже важний для істориї України рукопис 74; є се книга, куди переписувано ріжні документи, листи, рахунки і т. и. Сю книгу зладив 1621 р. чернець виленського Сьвятодухового манастиря Теофіль Левонович; записи в нїй ідуть до 1636 р. Деякі документи відси передрукував Голубєв в додатку до своєї працї про Петра Могилу, дещо є ще невизискане (листи Левоновича, Смотрицького, Борецького й иньших). В рукоп. 202 є укр.-руський переклад Александриї (XVII в.) і звісної у нас повісти про конець сьвіта (порів. Калитовскій, Матеріалы до литературы апокрифичнои). В рукоп. 271 є укр.-руське оповіданє про страсти Христові з полємічними екскурсами против Соцінїян. Рукоп. 286 містить в собі укр.-руські проповіди почınаючи від Різдва (початок XVII в.). На жаль д. Петров не подав докладно змісту сего рукопису. Так само рукоп. 287 і 289 містять укр.-руські проповіди. В рукоп. 294 знаходимо „Порядокъ какъ слагать проповѣди“, написаний проповідником Київо-софійського манастиря Єфремом Дияковським (XVIII в.), 15 його проповідей і йогож вірші (про Дияковського і його твори див. Труды Кіевской Дух. Академіи 1893, VII). В рукоп. 342 знаходить ся перша частина ширшої редакциї Люцидария (ся перша часть обіймає 40 розділів), а в рукоп. 343 повний текст сего твору (163 карти 4⁰). В рукоп. 345—353 знаходять ся відписи „Келейного Лѣтописця“ св. Дим. Ростовського. В рукоп. 366 знаходимо церковно-словянський текст Александриї і апокріфічну „Бесѣду трехъ святителей“ (конець XVII в.). Рукоп. 370 містить Житияя сьвятих, як догадуєть ся проф. Петров, переклад із Скарґи доконаний Галятовським. В рукоп. 372 і 373 є дві редакциї книги „Великое Зерцало“ (Speculum exemplorum), а крім того „Зрѣлище житія человѣческаго, различныхъ животныхъ притчами и старожитныхъ людей примѣрами, всякому добрыхъ нравовъ въ наученіе представлено, напечатано же повелѣніемъ Его Царскаго Вел. въ Москвѣ, лѣта гня 1712“. Проф. Петров не згадує, чи тут до рукопису доліплено друкований твір, чи може також рукопис, і чи справдї був сей твір друкований і який його зміст:

Між рукописами Золотоверхо-Михайлівського манастиря цікавійші: N. 477 „Prawdziwa wiara stara" — полеміка з книжкою єзуїта Бойма; N. 484, що містить на 60 сторонах 4⁰ кільканацять укр.-руських віршів з початку XVII в.; N. 486, де знаходимо Нікодимово євангелиє і апокріфічний лист Пилата до Тиберия про Христову смерть; N. 488, 489 і 492 — се списки „Ізмарагда" другої редакциї, див. В. А. Яковлевъ, Опытъ изслѣдованія Измарагда, Одесса 1893; N. 490 — величезна тритомова збірка ріжних статей духовного змісту з XV в. — перший том близький до типу „Златоструя" (див. В. Малининъ, Изслѣдованіе Златоструя); в третім томі мають ся апокріфічні твори: Слово о двою разбойнику, како зачаша ся и распяша ся на пречистѣ древѣ і Слово како Марѳа [обличи] Пилата пред царем Августом. Дуже цікава і доси ніким не студийована збірка ріжних статей, що має напис „Книга зовомая Приточник" (N. 493, рукоп. з XV в., р. 1483), де між иньшим знаходимо „О трѣсавицѣ оуказъ", „Лунное теченіе", індекс апокріфічних творів. В рукоп. 505 між иньшим вписана „трагедокомедія Іосифъ патріарха" мабуть Лаврентия Горки. Рукоп. 521 — се згаданий уже Hortus poeticus Довгалевського. В рукоп. 526 маємо „Трагедокомедію о воскресеніи мертвыхъ" Георгія Кониського, в N. 545 є лїчебник з XVIII в. В архіві Пустинно-Миколаівського манастиря є двотомова збірка проповідей Антона Радивиловського. *Др. Ів. Франко.*

Кіевская академія съ половины XVIII вѣка до преобразованія ея въ 1819 году, В. Серебренникова, К., 1891, ст. 223.

Ся студентська студия, писана на одержанє звичайного звання „кандидата богословія" в київській академії, друкувала ся ранїйш в „Трудахъ Кіевской Духовной академіи" за 1896 і 1897 р., а тепер вже випущено її в окремій відбитцї.

Автор сеї книжки взяв ся — як сам каже в передмові — на підставі новійших жерел, друкованих і рукописних, подати нові відомости до історії київської академії за тих її часів, про які вже писало ся перед тим — Макарием Булгаковим та д. Аскоченським. При тім автор мав на меті поправити деякі помилки в працях сих письменників, а для сього теж — проглянути знову ті акти, які зібрав і з яких користував ся д. Аскоченський.

Серед того новійшого материялу, на якому прийшло ся оперти ся авторови, головну більшість становлять акти Київо-братського манастиря другої половини XVIII в. (лїчбою 220), знайдені 1891 р. а також 70 актів з архиву київської дух. консисториї, що відшукав сам автор.

Таким чином ми бачимо, що д. Серебреннїков в своїй працї користуеть ся переважно рукописним материялом. На жаль ми не спостерегаємо, щоби йому відомі були так звані указні книжки київської консисториї, де разом з справжнїми указами (рос. синоду) трапляють ся нерідко й ріжні додатки, а в них чимало раз згадуеть ся академія.

Що до самої студиї, то вона дає досить неприємне вражінє, зразуж таки починає від неї пахнути чимсь марудним, може й докладним, але дрібним, сухим; особливож може не подобати ся схематичність і дрібний подїл в плянї, що заважає читачеви легко схопити живий й суцїльний образ житя академії. Але ся манєра помагає авторови використати вповнї материял й подати повні відомости що до річи. В першім роздїлї своєї працї він веде річ про старшину київської академії, про склад начальників і професорів, близше — говорить тут про відносини академії до київського митрополита й консисториї, про права ректора й префекта і їх відносини до професорів та учеників, про відносини професорів і учеників між собою, про заведеннє „правленія", його склад та права, про казначея, економа чи комісара. В сїм же роздїлї подають ся реєстри ректорів, префектів й професорів академії з короткими біоґрафічними відомостями. Другий роздїл оглядає економічний стан академії: материяльні засоби академії, академічні будинки, кошти на професорів, кошти на учеників. Третїй роздїл розповідає про науку й вихованнє в академії: про науковий курс й ріжні інструкциї що до викладу наук, про читаннє книжок і академічну біблїотеку, про вихованнє, про роботу професорів поза лекциями, про загальний характер київської академії що до складу її учеників, про вписи, академічний курс і дальшу долю учеників (тут можна подибати багато реєстрів учеників, котрих забирано з академії й розсилано по всїй Росиї для заповнення всїляких шкіл). „Закінченнє" характеризує взагалї стан київської академії за показаний час, процес її повільного й повсечасного занедбаня й упадку. Як половина XVIII в. була для неї порою розцьвіту й слави, так потім чим далї, то все більш пропадала її краса й сила. Причиною сьому, на думку автора, було вперше те, що в ту пору від київської академії забирано й учителїв й учеників без огляду на те, яка шкода стає від сього для самої академії, Росийський уряд, заходячись під ті часи коло заснования усяких шкіл, прямо вимагав від академії: давай тай годі! й цїлими громадками спроваджав на північ кращі сили її. Вдруге, під ті часи почали настановляти всюди на висші духовні посади Росиян. Духовних діячів з Українців обминали навмисне й не поважали, тим то й відпадала в них охота до богословської науки, а разом і до занедбаної своєї академії.

У д. Серебреннїкова спостерігаємо значний критичний аналїз історичних звісток і пильне стараннє заповнити та поправити працї ранїй-

ших істориків київської академії. Він дає богато місця ноткам, де старанно, а навіть напосідливо подає помилки своїх попередників в праці, докладно поправляє їх і т. д. Се річ дуже важна, бо приміром д. Аскоченський таки немало вславив ся помилками та поверховними, а то й просто безосновними, тенденцийними міркуваннями: відома його тенденция залучати всїх українсько-руських діячів в гурт вихованців київської академії без прямих сьвідоцтв, лише по одній здогадцї. Тим то й д. Серебреннїков зробив помилку, коли врештї звірив ся на него й за ним полїчив видатнїйших вихованцїв академії за оглядені часи. Напр., через що прилучено до них Йова Базилевича, епископа переяславського? Відповідь на се не найдемо нї в д. Серебреннїкова, нї в д. Аскоченського; бо справдї то Базилевич був вихованцем харківського колеґіума[1]). Зазначимо ще деякі помилки. Так д. С. доводить (ст. 93), що так званий Мазепин корпус академії з початку був одноповерховий (партеровий), тодї як вже на гравюрі, не пізнїщій від 1707 р., ми бачимо його двоповерховим (одноповерховим по галицькому). Автор не взяв на увагу, чи проминув указ св. синоду 1734 р. про заведеннє „епаршеских" духовних шкіл, а сей указ мусїв зробити значний вплив на дальшу долю київської академії, котру з того часу все більш почали понижати й до „епаршеских" шкіл прирівнювати. А врештї можна подякувати молодому письменникови, що зробив чималу вкладку до тої скарбницї історичного материялу, на підставі якого незабаром можна буде змалювати вповнї житє славної колись Могилівської колеґії. *С. Грущенко.*

В. П. Горленко — Южнорусскіе очерки и портреты, К., 1898, ст. 229.

Елеґантно видана книжка містить одинайцять окремих статей по більшій части вже публїкованих по ріжних часописях, звязаних зі собою хиба єдностю особи автора та краю, до котрого дотикають, тоб то України. Заголовки і зміни статей такі: 1) Родина Гоголя. Автор подає свої вражіня з поїздки до родинних околиць Гоголя (Миргорода, Яновщини й Сорочинець) та переплїтає їх дотичними ремінїсценциями з письм того великого писателя. 2) Изъ исторіи южнорусскаго общества начала XIX вѣка. Статя подає характеристику і переписку двох визначних Українцїв початку XIX в., Адріяна Івановича Чепи (умер перед 1822 р., бо перед появою „Исторіи Малороссіи" Бантиш-Каменьского) і Василя Григ. Полетики (1765—1845). З сеї переписки д. Г. приходить до виводу, що автором „Исторіи Руссовъ" псевдо-Ко-

---

[1]) Див. „Историко-статистическое описаніе Харьковской епархіи" преосв. Філярета.

ниського є В. Г. Полетика (сей погляд був вже обговорений з нагоди статей д. Майкова в Записках т. IV і XIX, бібл). 3) Кіевъ въ 1799 году. Дати виняті з подорожних записок звістного російського сентименталїста Вол. Ізмайлова, що вийшли були пз. „Путешествіе въ полуденную Россію", і з книжки Берлинського пз. „Краткое описаніе Кіева" з 1830 р. 4) Шевченко — живописецъ и граверъ. Оцїнка автора (за иньшими) така: В часї до заслання Шевченко не підняв ся висше другостепенних представителїв Брюловської школи. По поворотї з заслання належить ся Шевченкови в ґравірованю офортом одно з перших місць між російськими артистами. При тім і в малярських творах Шевченка видко ту саму глубоку, щиру поетичну душу автора, що і в поезиї. 5) Двѣ поѣздки съ Н. И. Костомаровымъ. Ремінїсценциї, в значній части зверхнї, з 1883 р., з часу побуту Костомарова на Українї. 6) Украина въ изображеніяхъ Французовъ. Статя написана під впливом французько-російського примиря, що повинно, по думцї автора, основуватись на обопільнім пізнаню, як має бути тривке. Та автор доходить до дивного qui pro quo, бож говорить про Україну і здає ся, чує себе Українцем (становища свого до нациї великоруської автор ясно не висловлює), а Франция прецїнь з російською імпериєю союз має. 7) М. М. Макаровскій (1783–1846). Автор переповідає зміст поем Макаровського „Наталя або дві долї разом" і „Гарасько" з надмірними похвалами для „Наталї". 8) Г. Ѳ. Квитка. Статя боронить Квітку перед закидом нереальности і бездушности в російських повістях деякими виписками з них нпр. з „Дворянських виборів". 9) Аполлоновы житницы (тоб то Київська академія). Є се очерк житя в Київській академії в 1708 р. підчас вистави траґедо-комедиї професора піїтики (поетики) Лаврентия Горки пз. „Йосиф Патріярх". Автор переповідає зміст пєси і старає ся описати спосіб вистави. 10) Захолустье (характеристика одного глухого старокозацького села полтавської ґубернії -- Хитцїв, до котрих ще не дійшла новомодна культура). Автор з деяким жальом глядить на культурну еволюцию суспільного житя від давної свобідної тишини та спокою до новочасної капіталїстичної рухливости. 11) Завѣты деревни. Є се огляд змісту першого випуска Чернигівського етноґрафічного збірника, що вийшов пз. „Этнографическіе матеріалы" I, (1895). Автор невдоволений дотеперішнім уживанєм порівнавчого методу в етноґрафії, коли „любая сказка или пѣсня обращается въ предметъ головоломнѣйшихъ сближеній". Порівнавчий метод — то проста статистика і ґенеальоґія, в кождім разї невеликі штуки, коли найде ся який працьовитий Німець, що уложить докладний бібліоґрафічний показчик! Автор проте рад би звернути увагу фолькльористів на психольоґію народної творчости. І що

правда, порушує при тім один такий момент, на наш погляд, справедливо. Селянин по досьвіду автора не любить читати етноґрафічних описів свого житя ані тенденцийно-моралїзаторських повісток. Він бажає в книжках найти те, чого не знає (курзив автора). Отже в белетристиці надівсе любить фантастичну казку, зрештою науку. По за ту увагу автор вдоволяє ся переповіданєм змісту збірника.

Взагалї очерки д. Горленка писані більш популярно і тому високої научної міри до них нема що прикладати. Місцями описи автора нудні і безхарактерні нпр. сїльської ріки або дороги і т. и. Та всї статї обвіяні любовю до рідного краю і його минувшини. Найцїннїйша на наш погляд статя друга. *Ів. Копач.*

П. Милюковъ — Главныя теченія русской исторической мысли, томъ первый, Москва, 1897, ст. XI+306.

Статї д. Мілюкова, друковані під вище поданим титулом в часописи „Русская Мысль“ протягом кількох останнїх років вийшли осібним виданнєм; се відбитки, роблені рівночасно з друком в часописи, тож автор міг зробити тільки деякі другорядні доповнення. Віддалений від московського унїверситета, де він був доцентом, висланий адмінїстративно до провінциального місця (тепер, як довідуємось, зайняв він катедру всесьвітної й российської історії в Софійській головній школї — по небіжчику Драгоманові), мусів він перервати сю працю і випустив в сьвіт те що було готове. Книжка справдї перериваєть ся не на місцї — на ґенезї словянофильського напряму в другій чверти XIX віку.

Для України специяльно книжка дає дуже мало — на початку тільки 7 стор. присьвячено Синопсису, українська-ж історіоґрафія XVIII і XIX в. оминаєть ся автором цїлковито, будемо сподїватись — сьвідомо. Се одначе не відберає інтересу для нас у книжки. Культурне житє на российській Українї з кінцем XVIII і в XIX в. так тїсно звязане з житєм российським, що студиї в сфері сього цїкаві й для нас; специяльно се треба сказати й про українську історіоґрафію: почавши з Бантиша-Каменського ми маємо людей вихованих вже в российських культурних обставинах, в российській історіоґрафічній школї, й российські напрями відбивались безпосередно й на нашій історіоґрафії аж до останнїх часів.

Треба сказати, що для історії российської історіоґрафії зроблено не богато: крім кількох моноґрафій є тільки короткий конспект Бестужева-Рюміна в І т. його „Русскої Історії“ і стороннично, ненауково написана книжка пок. Кояловича: Исторія русскаго самосознанія; огляд історіоґрафічної лїтератури в монументальній працї проф. Іконнїкова „Опытъ

русской историографіи“ ще не вийшов. Коли до сього додамо, що проф. Мілюков взяв ся до своєї теми дуже поважно, не задоволяючись друкованим материялом, користає й із невиданого, студиює провідні течиї в історіоґрафії в звязку з культурно-духовними напрямами взагалї і оцінює їх з поступового, наукового становища, свобідного від усяких, так часом глубоко закорінених в російській історіоґрафії урядових, шовіністичних і иньших конвенциональпостей, то мусимо признати, що праця д. Мілюкова становить дуже пожадану вкладку в лїтературу, і пожадати, щоб перервана так несподївано робота його могла як скорше піти далї.

При такім характері працї д. Мілюкова обмежусь кількома загальними увагами.

Титул книжки не зовсїм відповідає змісту: автор обмеживсь XVIII і XIX віками, взявши з XVII лише Синопсис, бо дух Синопсиса царював в російській історіоґрафії і був виходним пунктом для більшости дослїдників (с. 5). Таким чином автор цїлком з'іґнорував всю попередню історіоґрафічну роботу, а вона прецїнь мала теж свої „головні течиї“ й провідні ідеї, що не зістались без впливу й на пізнїйше. Не сягаючи дуже далеко, треба признати, що історична схема московської історіоґрафії XVI - XVII в., її офіциозний і утилїтарний характер мали свій вплив на російську історіоґрафію XVIII і навіть XIX в. Автор сам се відчув потім: для вияснення історичної схеми Карамзїна сягнув він в московську історіоґрафію й публїцистику XV—XVI в. (с. 149 і далї); се справедливо, але се показує заразом і похибку автора що до пляна. Далї, вступні уваги про Синопсис мають трохи побіжний характер і не звязані з дальшим орґанїчно. Слова автора про вплив Синопсиса на історіоґрафію XVIII в., (сей вплив і змусив автора ввести сю книжку в плян своєї працї), не оправдані дальшим його представленнєм (менї здаєть ся, що вплив сей автор побільшив); але раз взявшись до Синопсиса, автор повинний був взяти його трохи инакше: в звязку з історіоґрафічною роботою на Українї XVI—XVII в.. З слів автора я не міг здати собі справи, о скільки він основно і самостійно проробив справу про відносини Синопсиса до хронїки Софоновича; справа ся (як і взагалї уклад Синопсиса) досї не вияснена, і коли автор задав собі працї перейти її самостійно, то шкода, що він не війшов в неї глубше.

У вступі автор каже, що „не стільки наукова робота сама собою, не стільки її позитивні результати, скільки теоретичні мотиви будуть предметом наших дальших спостережень“. Не можна сказати, щоб автор зовсїм консеквентно перевів сей плян: він напр. досить дав місця науковій роботї т. зв. Румянцевського кружка, очевидно — тільки з огляду на позитивні її результати, але з сього погляду більшої уваги варта була-б громадська робота кінця XVIII в. хоч би що до видання мате-

риялів. Можна помітити й певну нерівномірність в розкладї: XIX в. у автора не має такої суцїльности і заокругленности, як XVIII. Вступаючи в другу чверть XIX в. автор занадто уваги звертає на те, що властиво належить до історий росийського духового житя взагалї, богатство материялу починає опановувати автора і порушати суцїльність пляну. Нарештї й самий подїл історий історіоґрафічного розвою: до і після Карамзїна, хоч як його поясняє автор (с. 4), може давати хибне розуміннє річи на перший погляд, і для того лїпше було його заступити хронольоґічним — до 2-ої чверти XIX в., коли виступає ідея „закону" в історий, що надає її властиво науковий характер: сей подїл зробив і сам автор, але імя Карамзїна безпотрібно закриває його[1]).

М. Грушевський.

Воспоминанія о Н. И. Костомаровѣ и А. Н. Майковѣ Николая Барсукова, Спб., 1898, ст. 31.

Автор сїєї книжочки — яко студент СПбурського унїверситету був учеником і знайомим особисто з нашим небіжчиком істориком, що тодї саме з осени 1859 р. професорував в тому унїверситетї. Разом з тим д. Барсуков був і самовидцем деяких з тих студентських подій, що счинили ся в Петербурському унїверситетї 1860—61 р. Тим то можна-б сподївати ся від його геть більше детальних споминок, нїж ті, які він подав. Навіть про подорож свою з Костомаровим і Майковим 1862 р. в Новгород і огляд з ним памяток минулого не списав в подробицях; а коли і є які дрібницї, так такі, що інтересу не мають. Взагалї з книжочки д. Барсукова не богацько можна покористовати ся задля житєписи Костомарова: одно-друге малесеньке зернятко тай годї.

О. К.

Современная малорусская этнографія Н. О. Сумцова, К., 1897, с. 85 (відбитка з Київської Старини).

В 1895 р. видав д. Сумцов перший випуск „Современной малорусской этнографіи", а в 1897 р. другий випуск — продовженє першого. В нїм обговорені етноґрафічні статї і збірники, що дотикають ся України-Руси, а друковали ся в росийських і польських виданях. В польських виданях маємо тілько сировий материял; з авторів же етноґрафічних статий в росийських або українсько-руських видавництвах говорить д. Сумцов про Житецького, Милорадовича, Ястребова, Чернявську, Комарова, Кузьмичевського (М. Т—ва, К. Г.), Франка, Волкова і Кондратовича.

---

[1]) Коли я читав се в коректї, вийшло вже друге виданнє сїєї книги: усьпіх дуже рідкий в Росиї!

Житецький видав 1893 р. в Київі „Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ“, працю вправдї передовсім історично-лїтературну, але не без значіня і для етноґрафії. Про неї висказали ся з похвалами професори Соболевский, Яґіч і Пипін і їх критики наводить д. Сумцов. Потім він сам переходить всї роздїли „Мыслей“ Житецького“ і подає свої замітки. До 1 роздїлу, де мова про формальну сторону і поетичний стиль дум, зауважує, що д. Ж. промовчав тут повтореня, порівнаня, тропи та фіґури та не звернув уваги на подібні явища в славянськім епосї. В 2 роздїлї „Мыслей“ говорить д. Ж. про вандрівних школярів і їх відносини до народу, а в 3-ім про моралїзуючі, побутові та історичні старинні українсько-руські „вірші“. Житецький уважає сї вірші ориґінальними; на те Сумцов каже, що й для них були свої західні взірцї і ориґінали: містериї, леґенди, піснї ваґантів. Житецький вказує на значінє давнїх віршів з научного і артистичного боку; Сумцов годить ся з ним і додає від себе, що й у деяких нових поезиях маємо відгомон українсько-руських віршів з 17 віка. В 4 роздїлї про відгомін пісенних мотивів в думах уважає Сумцов справу неясною, бо – каже – ми не знаємо нїчого про склад і характер пісень 16 і 17 віка, а порівнувати думи з піснями, записаними сего столїтя і науково не розслїдженими, годї. В 5 роздїлї творцями і сьпівцями дум уважає Житецький „шпитальних старцїв“; Сумцов не згоджує ся з сею думкою, бо в думах бачить богато сили, житя і досьвіду, і тому творцями їх уважає радше вандрівних вояків-сьпіваків. В 6 роздїлї „Мыслей“ подана старинна запись дум (разом 16) по рукописи з початку сего столїтя. Сумцов закидає, що не всї варианти дум подані — але загалом називає працю Житецького цїнним вкладом в наукову лїтературу про українсько-руські думи.

У Милорадовича вказує Сумцов на єго інтересні з артистичного боку „Свадебныя пѣсни въ лубенскомъ у. полтавской губ.“ (всїх пісень 259) — і на статю „Рождественскія святки въ сѣверной части лубенскаго уѣзда“; 14 колядок, тут поданих, уважає він дуже давними і взірцевими.

Ястребов збирав етноґрафічний материял в двох північних повітах херсонської ґубернії, де характер людности мішаний, хоч Українцї переважають і асимілюють захожих людий. Тут в мові, піснях і казках знати вплив захожих народів. З працї Ястребова обговорено „Малорусскія прозвища Херсонской Губерніи“ і „Матеріалы по этнографіи Новороссійскаго края“. В першій працї Ястребов обяснив до 400 прізвищ; в другій подає повіря і обряди, леґенди, казки і оповіданя. Д. Сумцов хвалить запопадність, порядок і систему сих праць. Між иньшим зауважує, що по єго думцї назви писанок у Болгар взяті від Українцїв, що між казками

і анекдотами, зібраними Ястребовим, є лиш кілька ориґінальних і вперше записаних з уст народа, — та що нарід жиє традицийними засобами народної творчости, а майже нічого не вносить нового. Згадує також, що Ястребов має велику збірку писанок і готовить про них окрему розвідку.

Чернявська познакомлює нас у своїх працях з полудневою частиною херсонської ґубернії — з побутом, повірями і піснями Українців села Білозерки. Материяли її видало харківське історично-фільольоґічне товариство 1893 р. і їх уважає Сумцов першим важним жіночим вкладом в етноґрафію. При тім радить жіноцтву займатись більше етноґрафією, бо єму й приступ до селянки, сеї головної хоронительки традиций, пісень і обрядів, вільнїйший, нїж мужчинам.

У Комарова, котрому велика етноґрафічна збірка без його вини пропала, згадує Сумцов єго материяли видані 1891 р. в „Новій Збірцї" приказок, єго Росийсько-український словар, статї по істориї лїтератури в Кіевскій Старин-ї і галицьких виданях та його хороші книжки для народу.

Кузьмичевський в другій і третїй книжцї Кіевской Старины 1886 р. надрукував „Турецкіе анекдоты въ украинской народной словесности", де старає ся доказати вплив турецьких анекдотів про Наср-Едіна-Хаджі на анекдоти Українців і иньших народів. Сумцов уважає сей висказ К-ого побільшеним, а жерело українських анекдотів бачить передовсїм на заходї. Звідти в обривках приносили їх на Русь проповідники, бакаляри, вандрівні монахи, приїзжі чужинцї і и. — В другій статї Кузьмичевського „Малороссійскія пѣсни объ освобожденіи крестьянъ" находить д. Сумцов лиш одну пісню правдиво народну. — Далї подає зміст статї К-ого „Шолудивый Буняка въ украинскихъ народныхъ сказаніяхъ". Кузмичевський уважає перекази про Буняку відгомоном анальоґічних іранських леґенд, Сумцов же не прихиляє ся до єго думки. — В Кіевск-ій Старин-ї помістив К. „Матеріялы и замѣтки объ украинской словесности", зложені з чотирох розділів: 1. Пѣсня о взятіи Азова (Сумцов згоджує ся, що ся пісня занесена на Україну від донських козаків); 2. Стенька Разинъ — Козакъ Гарасимъ (великоруська пісня про Разина занесена на Україну); 3. Къ вопросу о Вертепной комедіи (Сумцов вказує на велику потребу дослїдів коло останків старинного релїґійного театру); 4. Песиголовцы въ украинской народной словесности (автор доказує, що такі казки мають всї історичні народи). — В справі старинного релїґійного театру важна статя К-ого п. з. „Старѣйшія русскія драматическія сцены", котру Сумцов уважає цїнною задля великої ерудициї і ріжних порівнянь. — З иньшою статею К-ого п. з. „Два Малороссійскихъ фабло и ихъ источники" (про бога-

гатого мужика Гаврила і бідного мужика Кирика) Сумцов полемізує; каже, що фабльо про собачі похорони прийшло радше з давної Італії або ще скорше з Провансалії, а не з домусулманського Ірану; поясненя другого фабльо про попа, що вбирає ся в шкіру з рогами, називає недокладними, а сам твір уважає ориґінальним, українським.

Про **Франка** подає Сумцов деякі вісти з єго житєписи і літературної діяльности, згадує про єго історично-літературні статї і потім говорить про Франка, як етноґрафа. Вичисляє єго статї про коляди, жіночу неволю в народних піснях, про останки первістного сьвітогляду в народних загадках. Ширше обговорює єго „Збірник обрядів і пісень з Лолина", уміщений Франком і п-ею Рошкевичівною в виданю Краківскої Академії наук 1886, та інтересну статю „Війна жидівська", друковану в Wisl-ї 1892 р. Материяли з Лолина уважає Сумцов не дуже важними, бо такого материялу богато. В статї про „Війну жидівську" находить богатство і ріжнородність фактичного материялу і широкий ужиток порівняної методи та уважає її пробою підійти до досить обширного циклю казок про дурні народи. Ще згадує Сумцов статю Франка п. з. „Славянські перекази про Магомета у Wisl-ї 1894 р. Як видно з того, бібліоґрафічний огляд етноґрафічних праць Франка не повний, до чого Сумцов сам признає ся, оправдуючись неприступностию в Росиї галицько-руської літератури. І так н. пр. Сумцову не знані богаті етноґрафічні материяли з Житя і Слова.

В численних етноґрафічних працях **Волкова** бачить Сумцов його умінє вибирати дуже живі й інтересні теми для розслїду. В статї „Отличительныя черты южнорусской народной орнаментики" находить інтересний предмет, але не згоджує ся зі всїми виводами Волкова, особливо з думкою, що в українсько-руській орнаментиці нема образів цїлих дерев, птахів, звірів або архітектонїчних прикрас, або що жовту краску стрічаємо тілько в полудневій Україні. Сумцов справедливо гадає, що з малого материялу, поданого Волковим, не можна ще робити таких сьмілих і певних висновків. — Другій статї Волкова La fraternisation en Ukraine (в Melusine 1891) признає Сумцов научне значінє, хоч не можна сказати, щоб автор осьвітив се „побратимство" з усїх сторін. Тут цїнні вказівки Сумцова на ріжні працї, що дотикають ся побратимства. — Згадавши по тім коротко статю Волкова „Voyages et voyageurs en Ukraine в Revue des traditions populaires (про народні забобони що-до нещасних ознак при виїздї в дорогу в понедїлок), — переходить Сумцов до більшої статї В—а „Rites et usages nuptiaux en Ukraine", уміщену 1892 р. в L' Anthropologie. В сїй статї хотів Волков познайомити західних учених з весїльними обрядами Українцїв. В статї переважає опис. Сумцов подає зміст єї та зазначує, що Волков користав

з друкованих і рукописних материялів та ужив порівняного методу. Найцікавійшою уважає Сумцов XI главу статї, де мова про „перезву“, як останок давнїйшої орґії. При кінци вказує Сумцов на велику потребу покажчика статий про українське весїлє, потребу зґруповання мотивів пісень і словаря української весїльної термінольоґії.

В статї Кондратовича п. з. „Задунайская Сѣчь по мѣстнымъ воспоминаніямъ и разсказамъ“ находить Сумцов попри материял історичний також етноґрафічний.

В другій частинї своєї книжки, де є мова про Українцїв в сучасній польській етноґрафії, говорить д. Сумцов, що Українцї в польській етноґрафії займали все визначне місце по близькому сусїдству двох близьких славянських племен. Почавши від Доленґи-Ходаковского богато польських етноґрафів займало ся українським народом, а характеристика їх праць має особливо дві прикмети: 1 велика більшість їх статий складає ся з сирових материялів без ніяких наукових розслїдів (крім працї Наймана про думи), а 2. велика більшість збірників зладжена женщинами. З причини, що польські збірники подають лише сировий материял, Сумцов обмежає ся тільки на оглядї сих збірників, як Рулїковского, Кольберґа, Поповского, Биковского, Подберского, Брикчиньского, Зємби, Ґуставича, Ґреґоровича, Я. Колесси, Цїсека, Коперніцкого, Талька-Гринцевича, Мошиньскої, Рокосовскої, Томашевскої, Шаблєвскої, Малїновскої, Стаднїцкої, Ванке і Рошкевичівни й ин., на останку Наймана.

Я видко з сего короткого огляду, книжка д. Сумцова знайомить нас з етноґрафами, що займали ся нашим народом, і з їх працями та подає осуд на ті працї. Хоч автор не міг використати вповнї заграничного материялу, а подекуди вийшла плутанина за для неможливости розвязати деякі псевдоніми, та між польських етноґрафів безпотрібно попали і деякі Русини, що писали по польськи, праця ся дуже пригожа для кождого, що хоче займати ся українсько-руською етноґрафією.

І. Кокорудз.

В. П. Милорадовичъ — Народные обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда Полтавской губерніи, записанные въ 1888—1895 г., Харків, 1897, с. 223 (відбитка з Збірника Харьк. іст.-філ. тов.).

Як видно зі справоздання, уміщеного на початку збірника, В. П. Милорадович, місцевий мировий судя, багато років займає ся етноґрафією. Сю безпосередню знайомість і стичність із людністю, серед котрої йому приходило ся записувати, видно дуже виразно в цїлім його збірнику. Видно й його підготовленнє до сеї справи: плян, по якому зложений збірник, численні відсилачі й викази вариянтів, докладний опис обрядів — усе те дуже користно визначає його працю серед численних

таких збірників, що появляють ся в друку і показують часто повну неприготованість їх авторів до такого занятя.

Автор записав 550 пісень, з котрих богато у-перше появляють ся в друку. На надруковане збірника (як видно зі справоздання Товариства за 1896-7 р., Полтавське земство дало підмогу Товариству в сумі 300 р. Увесь плян, по якому складав ся збірник, так гарно виложений самим автором у передмові, що нам лишає ся мало що додати до нього.

Збірник складає ся з трьох головних частин: ч. 1-ша „Родини", що містять a) вступну главу з народним сонником і взагалї віщуванями важнїйших подій — родин, вінчаня, смерти, b) можливо повний опис обряду „родин", c) народно-медичні замітки про раннїй дитинний вік дитини, d) збірник колискових пісень. Таким чином уся перша частина збірника присьвячена дитинному вікови.

Ч. 2-га присьвячена молодїжи, її іграшкам, розривкам, пісням. Із того-ж переднього слова автора бачимо, що як іграшки вже були записані і наведені в иньших збірниках, то автор тілько подає головні варіянти іграшок і присьпівок. У сїй же частинї збірника є огляд розривок молодїжи по вулицях, досьвітках і ряд т. зв. „челядських" пісень — веснянок, петрівок вечірничних, любовних. По словам автора, з сеї збірки челядських пісень виключені майже всї піснї друковані вже, окрім небогатьох більш повних вариянтів (див. гл. 2-га передм. ст. 2).

3-тя частина — весїлє і весїльні піснї. Через те, що автор уже був зібрав 259 пісень у Лубенськім повітї, надрукованих у Київській Старинї 1890 р., надрукував і окремі статї про весїльні обряди, то в сїм збірнику він зґрупував обряди й піснї з неописаних ним у передущих працях частин Лубенського повіту — середньої і південної частини Луб. пов. та північної здовж ріки Уди.

Остатня, 4-та гл. збірника посьвячена похоронним обрядам і пісьням, для етноґрафа найінтереснїйша. Сї обряди, коли не помиляємо ся, у-перше описані в лїтературі і піснї в-перше зібрані в такій скількости.

Плян, по якому зложений отсей збірник, на нашу думку, дуже вдатний і зґрупований по такому пляну етноґрафічний материял — уже не „сировий материял", а цїла картина поетичного, взагалї духового боку житя українського селянина. Незвичайно виразно виходить при такім ґрупованю етноґрафічного материяла вся питоменність сього духового житя; мимохіть думає ся, на скілько сей поетичний бік житя прикрашує сїру дїйсність житя селянина.

З боку наукового, збірник также зложений зовсїм відповідно: до всїх записів пісень і обрядів додані вказівки на варіянти, а найбільші з них наведені автором у текстї; в збірнику є численні

бібліоґрафічні вказівки й відсилачі не тілько на українські обряди, пісьнї, але й на заграничну літературу — анальоґічні обряди, що стрічають ся в европейській етноґрафічній літературі. *О. Рад—ова.*

В. Милорадовичъ — Прощаніе рекрута и рекрутскія пѣсни въ лубенскомъ уѣздѣ Полтавской губерніи (Київська Старина 1897, VIII, с. 80—95).

Прощанє рекрута заслугує вповнї, щоб на нього звернути більшу увагу. Вонож становить важну хвилю в житю молодого парубка, що вибирає ся до війська дуже часто з рожевими надіями, а вертає звідти зломаний, знищений дуже часто і морально і фізично так, що не лиш не приносить жадного хісна суспільности, але противно становить в нїй заваду і жерело, з якого на всї боки розливає ся моральна гниль. Лиш невеличка меншість зможе устеречи ся перед злими впливами війська, а лиш одиницї потрафять в ньому дещо скористати.

Як прощають у нас рекрута, про те сказав я коротенько в журналї Lud, т. III. ст. 73—75. В Лубенському повітї роблять се трохи инакше, тож не від річи буде тут дещо важнїйше навести.

Новобранця обдаровує родина перед відходом одежею, білєм, обувєм. Додає йому також кілька ручників, щітки, гребінь, іґольник з голками, ножицї, ґузички. В честь рекрута уряджує молодїж досьвітки: парубки наймають музику і ставлять відповідну скількість горівки, дївчата-ж приготовляють потрібну їду. В своїм часї дають також родичі рекрута парадний обід. Рекрут сидить тодї на почеснім місци, як молодий на весїлю. Присутні виголошують до нього тоасти; в них — родичі навчають сина, як має собі далеко від них поступати; сусїди бажають йому щастя; товариші бажають щастя, здоровя, скорого повороту, та висловляють свій глубокий жаль з причини відходу рекрута. На обідї обдаровують гостї новобранця грішми і ріжними річами. По обідї благословють його родичі хлїбом, солию і образом, як молодого. По тім новобранець прощає ся, а мати і сестри плачуть та виголошують імпровізовані жалї в родї такого: „Мій синочку, мій голубчику, мій рідненький, моя й жалобо! Яж тебе виряжаю Государю служить. Передай менї хоч письмечко, а хоч словечко. Я те письмечко до сердечка притулю і моє серце возрадуєть ся! Із якої дороги тебе ожидать і відкіль виглядать? Чи з поля, чи з моря, чи з далекого краю?“

Дальше наводить д. Милорадович 23 пісні, які сьпівають новобранцям при відходї. Деякі з них не підходять властиво до самого пращаня рекрута, але осьпівують загально вояцьке житє. Кілька з них на-

лежить до пісень про лапанку рекрутів напр. 10, 14, 15, 16, 17. Варияити до них, не вказані д. Милорадовичем, знаходять ся у Головацького. В кождому разї збірка д. Милорадовича має вартість і повинна дати приклад до зібраня подібних пісень в иньших околицях, які доконче треба-б зібрати. *В. Гнатюк.*

А. Г. Хатемкинъ — Пѣсни молодежи въ современной деревнѣ (Київська Старина, 1897, IX, с. 272—318).

Д. Хатемкин подаючи 73 пісні, записані в Лозовиках, Сквирського повіту, Київської ґубернії, попереджує їх вступом, де говорить про те, як тепер забувають селяне що раз більше свої питомі пісні, а прибирають нові, чужі, російські і то в такім покалїченім видї, що аж страшно їх слухати тому, хто чув і знає їх в ориґіналї. Причиноюж ширеня таких пісень не є хто иньший, як вислужені салдати, що повернувши домів, старають ся своїм односїльчанам заімпонувати ріжними способами, особливож сьпівом поганих пісень та попсутою російською мовою. Автор не годить ся також з думкою, що нарід тепер не творить своїх пісень: найлїпшим доказом того є нові пісні про польське повстанє, про рекруччину, та про сахарні (фабрики цукру). Я показував на иньшому місци пісні ще новійшої формациї, навіть не вигладжені добре. Се й є найлїпший доказ, що пісень не творить якась ніби специяльна каста пр. діди або лїрники, але сам народ, чоловіки і жінки, парубки і дївчата і то зараз по доконанім якімсь фактї, що осьпівує ся в пісні. Не знаю чому наводить дальше автор погляд Успенского на українські народні сьпіви. По мойому все там побільшено; колиж би й справдї чув де Успенский щось подібне, то воно могло мати місце лиш „въ немножко подвыпившей компаніи“, чого не можна вчислювати в характеристику нормального стану чоловіка. Колиб Успенский був послухав пісень ще де інде, то його осуд про них був би випав на певно відміннїйше.

Подаючи дальше текст пісень, каже д. Хатемкин, що „всѣ нижепомѣщенныя пѣсни не встрѣчались мнѣ ни въ одномъ изъ сборниковъ, которые я имѣю подъ рукою“. Виходилоб з того, що тексти пісень нові і що д. Хатемкин мав під рукою досить збірників пісень; тимчасом він порівнує їх виключно з Чубиньским. А кілько в Головацького є подібних пісень? Для приміру вкажу на числа: 1, 4, 7, 8, 10, 17, 18, 28, 29, 40, 41, 42, 43, 45, 53, 54; колиб докладнїйше порівнати тексти Хатемкина з Головацьким, найшло ся-б ще певно й більше подібного. Не говорю тут вже про де-Воллана, Купчанка, Кольберґа і иньших, у яких ті самі пісні також приходять.

Належить також зазначити, що пісні записані подекуди недбало. Для приміру наведу такі слова, як: билы ножкы (нам. били ножкы); д. Х. майже всюди уживає в nom. pl. прикметників окінченя ы (наше и), що противить ся всяким законам нашої мови, далї: тылько, столъ, свой, черными, шелкового, рыдны, роспущена, горыть (imp pl. намість горить, наше горіть) і т. д.

Дуже часто в піснях подибують ся москалїзми — чому вже д. Х. не винен — як: соловеюшки, дивушку, ругають, бранять, горушка, тебя, дивчонушка, мной, головой, разкрасавчикъ, глаза, бросае, папаша, мамаша і т. д. Деякі пісні звертають однакож на себе увагу, як 50, 51, 56 і ще кілька иньших. Про упорядковане поданих пісень нема тут що говорити, бо їх за мало, щоб можна було утворити з них якусь цілість.

В. Гнатюк.

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne wydawane staraniem komisyi antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie, t. II, Краків, 1897, ст. 156+379.

Сей том, як звичайно, складаєть ся з двох частин — антропольоґічно-археольоґічної й етноґрафічної; в першій частинї маємо три антропольоґічні працї: Антропольоґічна характеристика людности з Опатовського повіту — дра Олехновича (дуже ріжносторонні поміри 190 осіб, автор не заходить в дальші виводи). Довгота житя в м. Яцимиру (Jaćmierz) в Сяноцькім — Маґеровского, на останку антропольоґічна студия дра Гринцевича про українську шляхту з Звенигородського й сусїднїх повітів (Київщина); автор приходить до виводу, що ся шляхта (дїдичі, офіцияліісти, дрібна шляхта etc.) має тип зовсім тойже самий, що й місцевий нарід, переважаючи тільки зростом і величиною черепа, далї що ся українська шляхта зближаєть ся зовсїм до люблинської (описаної дром Олехновичом) і ріжнить ся від ломжинської (описаної тимже Олехновичом), має отже виразні познаки свого тубильного початку, спільного з місцевим українським народом. На жаль, автор оперував при тім досить малим материялом (132 особи).

Археольоґічних статей маємо теж три; не дають вони нїчого особливо інтересного. Др. Олехнович оповідає про свої розвідки в Люблинщинї, — слїди огнища в могилах і деякі спорадичні находки. Д. Диметрикевич описує розкопку могили в Комаровичах коло Сяну — здаєть ся, що се т. зв. майдан, та з записи досить трудно вгадати (нема плянів); находки дуже незначні; далї — розкопки в сусїднїх Грушатичах (огнища в могилах); трохи інтереснїйша його розкопка у Вацовичах (коло

Дрогобича), де в могилї знайдено теж останки огнища, богато орнаментованого черепя й камяні знаряди. Друга розвідка тогож автора присьвячена похоронним урнам з над устя Сяну (коло Тарноберега і Розвадова). *М. Г.*

В етноґрафічному відділї уміщено чотири статї.

1. Nieznany wiersz Stanisława Trembeckiego p. t. Pieśń dla chłopów Krakowskich przez Wisłę przepływających 7 7bri 1778. Wydał Ignacy Shein, ст. 1—4. Про лїтературну вартість сього вірша не буду говорити; в кождому разї коли вона є, то лишень дуже маленька, бо анї будова вірша, анї зміст, анї тенденция не визначують ся нїчим таким, що заслугувало би на більшу увагу. Та яким чином сей вірш надруковано між етноґрафічними материялами — не розумію; він жеж не має нїякої спільности з етноґрафією.

2. Zagadki Białoruskie. Zebrał Leon Wasilewski, ст. 5—13. Загадок тих не богато, бо лишень 128 і то записаних аж в пяти повітах. І не нові вони; многі знані вже з других збірників. Деякі між ними навіть повторюють ся пр. 24, 70, 116, 9, 53. А про те визначують ся вони одною дуже важною прикметою, яку у росийських та польських етноґрафів лише дуже рідко можна подибати, докладним записом виговору. З того огляду належить жалувати, що д. Васїлєвский зібрав лиш таку малу збірку.

3. Bajki (skazki, kazki) ze wsi Jurkowszczyzny (powiatu Zwiahelskiego, gubernii wołyńskiej). Zebrała Zofia Rokossowska, ст. 14—118. Вже навіть і з самого наголовку можна пізнати, що етноґрафія у д. Рокосовської не наука, а забавка. Слова мої, думаю, потвердить страшенна мішанина термінольоґії устних, народних оповідань, записаних д. Рокосовскою. У неї все одно: казка, байка, леґенда і т. д. З того видно, що вона тих термінів зовсїм не розуміє і ріжниць між назвами: байка, леґенда і т. д. не знає. Наслїдком того називає вона без пардону новелю байкою (ч. 1), казкою (ч. 12), зказкою (ч. 13); казку називає байкою (ч. 2), сказкою (ч. 14, 15); оповідане мітичне — казкою (ч. 24); байку — казкою (ч. 33); анекдот — байкою (ч. 48, 49); леґенду — казкою (ч. 60), зказкою (ч. 62) і т. д. Розуміє ся, що при такім стані річи не може бути жадної мови про якубудь систематику записаних материялів. А шкода, бо через те вартість збірки зменьшує ся значно. На теж заведений лад у сьвітї, щоби його перестерігати і користувати ся ним у всяких справах. Жадна мішанина не причинює ся до яспости річи, лиш до її затемненя — тим більш коли приходить вона в науцї. Та не диво ще, що д. Рокосовска не вміє народних оповідань усистемізувати; але треба справдї, і то дуже дивувати ся, що ре-

дакция „Материялів“ в краківській академії пускає таку збірку в сьвіт і то без ніякої замітки, без ніякого поясненя. Можна-б сперечати ся з редакциєю, колиб вона прихилила ся до систематики, що тепер вже невідповідна; можнаб сперечати ся, чи якесь оповіданє справедливо зачислене до якоїсь ґрупи — але так друкувати, як хтось щось пришле, в науковому видавництві такой не годить ся.

Подібне треба сказати також що до мови оповідань. Д. Рокосовска не знає мабуть на стілько українсько-руської мови, щоби записувати оповіданя без похибок. Тому їх дуже богато в текстах. Всїх не буду тут виписувати, але для прикладу наведу тут деякі слова, записані по моїй думцї хибно, з кількох початкових карток. Читаю отже там таке: żynka 15[1]), poszow, pokażyte 15 — але chodite 17, zaryżsia (imperat.), operyś, operywsia (опірив ся), operywsia, але wertájicsa i utiszajecia (якжеж властиво повинно бути: ся, ця, цса?), nieho 36, jeho i joho, zakinuw, stawlajet (тверде закінченє), але budyt' (мягке), nom. pl. kistoczki (побіч: kostoczki), perohi, wowki, 15, dorohi (дороги), 22, gen. pl. 18, woływ (волів), doktoryw, 35, nych (ніг) i на nich (на них) 33, kit, kiń — але poszow i byb (біб), łyk (тік), ryk (рік) 36, wyz (віз) 36, pyp (піп) 39, cyhane i cyhany, nom. sing.: bahaty 21, myły 21, chołodny 21, — але: czudnyj 34, choroszyj 34, trejtij 37, taki obodranyj 39, podorożnij 51, ladaszczyj 63, druhij 63, woronyj 69, taki, łychi, powny, babinoj doczki 16, kurynoj nożci, sobolowoj szubi, nom. pl.: ubohiji, bahaty 36, najkraszczy 34, newełyczki 34, abl. sing. swytynoj 37, але fosoju 37, karali, pryjeżdzaje, ciho 19 — але cieje 19, idty 21, wkanci, druhie 24, lewo 34; mistie obmediane 34, ostowbenił 35, dohtor 35 i pryhod'te 76, але zachoworyła 91, chosti 45 (се польська слабість не робити строгої ріжниці між співзвуками г і х); sońcié 35, pohłochły 38, detyna 40, nykczo (?) 38 (нам. нїчо), poszła i piszła 40, hroszéj i hroszy (gen. pl.) 45, ladaszczo 16, odiéhana 17 i odiahana 25 (нам. одягненє), złoj duch (злий), łenywa 18, szczytaje, dobryje lude 19, nanósiana (наношена) 19, wydiwujut'(?), nareczony 21, dużo 21 (дуже), gospodynieju 22 i hospodyniu 23, podwiare (подвірє) 23, jedon 23 i jedin 83, smiechu 43, kamienna 45, siadaje 45, bida, але biedý 50, zawsichda 51, warotia (ворота) 52, cieji chaty, sieji noczy 53, porożkom 57 (порошком), dranije (?), prykazywaw 65, orychi (оріхи) 75, do domy (дому) і т. д. З деяких виразів можнаб додумувати ся, що місцевість, де д. Рокосовска записувала оповіданя, лежить на граници двох говорів, що стикають ся, зтирають ся з собою, а в наслїдок того такі неконсеквенциї в текстах

[1]) Число при слові означує сторону.

(колиб так справдї було, то се треба було д. Рокосовскій конечно пояснити). З иньших знов признак показує ся, що д. Рокосовска лишень зле записувала. Щож тепер подібнїйше до правди? На мою думку — друге.

Дуже богато находить ся в текстї і стилїстичних похибок. Що пр. значить таке реченє: Wýjichały oný na połe, wsi dywlatsia i łycara korola zabyw swohó protýwnyka (ст. 40). Або: Ne idy sieju doróhoju, zawernýś, smert' tobi bude, tut łogówiszcze źmijá, z duru piszłý, ne umijem czytaty і т. д. (ст. 44).

Аби показати також, яка у д. Рокосовскої примітивна ще інтерпункция, наведу одно лишень (їх на кождій картцї найшов би!) реченє, але кляснчне. На ст. 77 читаю: Po weczery zdumaw czołowik, szczo nemà zapàrenoj połowy dla swynèj, wziaw win ceber z pomýjamy, jaki je najbrudnijszy, rozmiszàw haráczojù wodoju, nese do sołòmnianyka, żynka zamiśto prosyt', szczo onà samà wrańci zaparyt', nechàj ostawyt', wyn swarytsia na jeju, a oboie śmijut'sia i chluś pomyji w połowu, cyhan buw na wersi, szczej bez swyty, dobre jomù dostałoś, no i tamtyji w noczy jak gospodar zasnuw, wýlizły zapéczkany i smerdiaczy jak swyni.

На одну річ звернула увагу д. Рокосовска, на котру наші етноґрафи не зважали звичайно: на акцент. Се можна би її й почислити за заслугу; колижбо знов тут виникає так много і то поважних сумнївів, що трудно вірити, чи вона вірно передала акцент. Я знов наведу для приміру кільканацять — не всї — слів з такими акцентами, в які трудно повірити, чи вони справдї істнують так як подані, чи вони вийшли такі через друкарські похибки, чи через злий запис. Читаю так: dokuczyłó, kówala 24, buławú 24, tiahné 35, wojnú 39, wełosiá 39, pókazuje 40, sytá 40, wyjszów 40, nejú 40, napástuje 41, z popełóm 41, małó 42, parobók 42 (але і párobok 42), zdorowým 43, połé 43, czeréz 43, chustyńój 44, korołówná 44, posłucháw 46, dùrnoho 46, roditeléj 46, nawaryłá 50, zahladałó 53, zaberemeniłý 54, wyskoczýw 56, słýwki 56, pijaný 57, schopyłý 57, wytesnùw 59, wtaszczyłá 77 і т. д.

Між примітками подано два поясненя цїлком неправдиві. Parýstoho woła — пояснено там „na pół biały“, себто перістий. Тимчасом у нас істнують обидва слова: і перістий і паристий. Перше значить: білий по серединї (віл, корова), друге значить: відповідний в парі; то паристі воли — значить: вони однакої величини, однаково тучні, однаково сильні (бодай в приближеню) і т. д. Дальше пояснює д. Рокосовска слово „приспа“ так: Niby ławka z ziemi wokoło chaty, dla ciepła dają. Що приспа подібна до лавки — про те можна лишень о стілько говорити, що на приспу сїдають так як на лавку; більше

подібности між тим нема. Щобиж приспу давали для побільшеня тепла хати, то зовсїм хибний погляд, бо вона не дає жадного тепла і не може давати. Вона служить по части для оздоби, почасти для вигоди, щоби в вільний час лїтньою порою сїсти на ню, та балакати чи то зі своїми, чи сусїдами.

Два оповіданя подала д. Рок. в польській мові, хоть можна догадувати ся, що їх переказано її по українськи. Чому вона так зробила — не каже.

Є звичай, що над оповіданями дає ся наголовок по найбільшій части такий, що вказував би на зміст оповіданя. Д. Рокосовска не зробила того; вона в наголовки подавала свої славні терміни „байки, казки, зкавки". Так само не подала вона осіб, від котрих записувала. Лише на початку оповідань, в коротенькім вступі каже, що записувала від „niańki i dziewcząt pokojowych" і „wszystkie bajki są spisane z opowiadania sług". Чи тоті слуги були однакож з того села, що й д. Рокосовска, чи з иньшого, чи з одного — чи з більше, чи всї вони належали до української нациї, чи нї, чи письменні вони чи неписьменні, чи здавна служили по дворах, чи лишень у неї — про те нїчого не згадує. А се дуже важні річи для відомости етноґрафів, коли записує ся від слуг, бо з них можна не одно вивести що до ґенетичности оповідань. Сей брак пояснень отже належить зачислити також до хиб збірки.

Про самі оповіданя не богато прийде ся сказати. Їх всїх 89. Нових нема майже жадних між ними; всї вони знані вже з иньших збірників. Ріжниця між ними й иньшими подібними така, що коли иньші являють ся нераз дуже обширними, то у д. Рокосовскої в с ї оповіданя незвичайно короткі, много мотивів в них не стрічаємо таких як в иньших подібних, а надто показують ся вони неначе витягом своїх первовзорів. Походить то звідси, що д. Рокосовска записувала оповіданя не від оповідачів, яких можна би назвати специялїстами в оповіданях, а яких не в кождому селї можна й подибати, але від с л у г, що оповідали лишень те з почутих колись оповідань, що найбільше вбило ся їм в память. Звідси характер оповідань, звідси їх стиль не дуже красний, звідси богато неясности. Коли зауважимо ще, що оповіданя зовсїм неусистематизовані, що при них не подано жадних паралель, навіть з українських збірників, що вже конечно треба було зробити, то й скажемо тодї, що збірка д. Рокосовскої не має великої вартости. Що найбільше можна цїнити ту її добру волю, її працю, яку всеж положила пишучи, але більш нїчого. Коли в будучности зверне д. Рокосовска увагу на виказані оту хиби її збірки, то може бути, що при дальших публїкациях зібраних нею материялів прийде ся і менї змінити гадку про ню. На закінченє-ж скажу, що дилєтантизм навіть в етноґрафії не поплачує.

4. Zwyczaje i pojęcia prawne ludu nadrabskiego, skreślił Jan Świętek, ст. 114—379. Се величезна праця д. Сьвєнтка про правні звичаї селян над рікою Рабою. Такої праці, о скілько менї відомо, не мали Поляки в своїй етноґрафічній літературі до тепер. Зібрати тілько материялу, зауважити такі річи, що видають ся дрібницями, а через те й усувають ся з під обсервациї необізнаного з предметом чоловіка, заглубити ся у всї майже закутки народнього житя — коли так можна виразити ся — се справдї потрібує богато заходів, часу, витревалости і працї. Тож заслуга д. Сьвєнтка в тім взглядї справдї дуже значна.

Аби познайомити з працею д. Сьвєнтка тих, що не мали нагоди її читати, подам наголовки поодиноких її роздїлів. Вони зможуть послужити також взірцем комусь, що схотїв би забрати ся у нас до подібної працї. Перша часть сеї працї надрукована в І. томі „Materyałów antrop. arch. i etn.“, від ст. 266—362. Поодинокі роздїли такі: Вступні відомости. І. Родина. 1. Понятя родини і роду. 2. Родинні відносини в пожитю. 3. Відносини між родичами і дїтьми. 4. Подруже. 5. Остання воля і тестамент. 6. Спадкові звичаї. 7. Опіка.

Друга часть працї надрукована в обговорюванім томі; ось які в нїй роздїли: II. Суспільність. 1. Роди. 2. Станові ріжницї. 3. Служба. 4. Найми. 5. Спілки і спільні роботи. 6. Приватне житя. а) Понятє власности і посїданя. б) Понятє рухомого і нерухомого майна. в) Лїси, пасовиска, вільність випасу. г) Зарінки, береги, намуловища. д) Добичі з рік і зьвірів. е) Викопалини. ж) Знаходи і знайдене. з) Даровизни. і) Заміни. к) Купно і продаж. л) Сусїдські відносини. м) Служебности. н) Умови. о) Порука і позичка. п) Посесия (винайм — особливо землї). р) Переховок. с) Уповажненя. 7. Публичне житя. а) Державна власть, автономічні власти, змаганя народу, вибори, громадські власти, громадська господарка. б) Духовна власть. в) Сїльські школи. Учитель. г) Сьвіцькі товариства. д) Релїґійні брацтва. е) Народи. ж) Війна. III. Переступства. 1. Понятя переступства взагалї. 2. Переступства проти релїґії. 3. Переступства проти чести і слави ближнїх. 4. Піянство і заколот публичного спокою. 5. Убийства; ушкодженя здоровя. а) Убийства і калїцтва. б) Дїтевбийство. в) Розбійництво. г) Самовбийство. 6. Переступства проти чистоти обичаїв. 7. Переступства проти власности і визиск. а) Злодїї і злодїйства. б) Обманство. в) Підпал. г) Здирство. д) Грабежі. е) Недозволене лїченє. ж) Жебри. IV. Процес. 1. Процес. 2. Судї, суди. 3. Карне поступованє. а) Оцїнка переступств. б) Винахід переступників. в) Добровільні угоди. г) Засуд. д) Вязниця. е) Карне поступованє громадського суду. 4. Цивільне поступованя. а) Роз'ємчі суди. б) Громадські суди.

Коли-б приходило ся на підставі праці д. Сьвєнтка подати характеристику надрабських селян, то вона вийшла би в приближеню так: Селяне надрабські тихі, не люблять волочити ся по судах і процесувати ся без потреби, не люблять пити. Вони працьовиті, але пересякнені таким сильним клєрикалїзмом, що часто впадає в аскетизм. Коли дають своїх синів до школи, то з них не може нїчо бути, лиш піп: „Ksiedzu nalépij: piniedzy má duza, zbawienie wiecne służącу Bogu má zapewnione i za ojców sie pomodli i niebo im wyjedná; wszyćko co inne, to docesne: nie wártá là tego dzieci do skół posyłać (щоби були не-попами) i na nie tyla piniedzy wydawać". Колиж трафить ся, що син піде такой не на попа проти волї батьків, тодї зовуть його „zbijákem, nic dobrego, beleco, bo osukáł ojca i matke". Наслїдком пересякненя римським клєрикалїзмом дивлять ся вони на иньші віри вельми нетолєрантно і глумливо. Сьвідчуть про те пр. такі глумливі краковяки:

1) Na krakoskim zámku bili sie tam bogi,
Nas Poniezus niemieckiemu powybijáł nogi.
2) Zydoski Poniezus malućki, nieduzy,
Siedzi na przypiecku, fájecke se kurzy.

Та не вважаючи на клєрикалїзм, що вкорінив ся так сильно наслїдком малої просьвіти селян, станова ненависть розвинена там незвичайно. Тою ненавистю треба знов пояснити велике заінтересоване до полїтичного житя, яке проявило ся остатнїми часами. Селяне зрозуміли, що коли самі не зарадять своїй недоли то нїхто їм не поможе. Тому розвинули і розвивають аґітацию, щоби в законодатних тїлах, та повітових радах мати своїх заступників. Від них сподїють ся полїпшеня своєї долї. Полїпшене наступить, коли можна виконати таку проґраму: 1) Коли всї стани будуть поносити публичні тягарі в відповідній мірі до доходів, які мають; 2) коли ріки і потоки будуть уреґульовані; 3) коли в розкладї коштів будови і удержаня доріг буде мірою стопа податкова, а мита знесе ся; 4) коли устави обезпечуть дрібний промисл супроти великих, фабричних підприємств, а від домашного промислу не буде оплачувати ся податок; 5) коли всякі потреби для війська і публичних закладів будуть залагоджувати безпосередно краєві католики, а до одержаня публичного підприємства будуть мати першенство селяне; 6) коли край улекшить селянам довільне набуване ґрунтів при парцеляциї більших посїлостий, виставлених на продаж, а запобіжить визискови спекулянтів; 7) коли нарід буде мати запевнений догідний кредит; 8) коли кождий буде мати волю полювати на своїй земли і ловити риби по ріках; 9) коли урядові і автономічні власти будуть ста-

рати ся, щоби зарібники і взагалї бідні люде могли кождого часу і кождої пори мати відповідні зарібки; 10) коли нотаряти будуть знесені, уміркованї такси за адвокатські чинности будуть означені уставою, судівництво в спірних і неспірних справах упрощене і вимір справедливости вільний від теперішнїх тяжких оплат; 11) коли обшари двірські будуть получені з громадами; 12) коли війтам буде признана винагорода з державного скарбу за справоване уряду; 13) коли буде обовязувати загальне, краєве обезпеченє від огню і обезпеченє інвентаря; 14) коли сіль буде дешевша, а сировицю будуть дїставати селяне безплатно; 15) коли в державних лїсах будуть мати селяне вільність збирань галузей, сухого листя, трави і иньших продуктів, що для уряду не дають хісна, а дерево на будівлю зможуть набувати по низших цїнах; 16) коли лихварство буде знищене, а проти жидівського визиску вийде остра устава; 17) коли ревізори худоби будуть усунені. Проґрама отся вказує на практичність надрабських селян. Про деякі з отсих постулятів була вже бесїда в соймі останнїми часами.

Що до виконаня працї, то треба признати, що воно добре. Особливо-ж подїл простий, але ясний, так що можна з нього виробити собі докладний образ працї і значно улекшити перегляд. Оден лишень закид можна зробити авторови: в працю повтручував він декуди свої погляди, та подає їх за погляди селян. Вправдї небогато їх, однакож лїпше було від них авторови зовсїм повздержати ся, бо через те можна би когось впровадити в помилку. *В. Гнатюк.*

Труды Подольскаго Епархіальнаго Историко-статистическаго Комитета, вип. 8-й, Камінець Под., 1897, ст. II+497.

Подільський комітет, видаючи „в память скінченого в 1895 р. столїтя заснованя Подільської епархії та сполученя подільських уніятів з православною церквою“ 8-ий т. своїх „Трудів“, має на метї, очевидно, пошановати столїтнїй ювилей заснованя Подільської епархії зібранєм ріжних статей і памяток що до житя Подільської епархії в минулому столїтю, особливо в епоху сполученя уніятів і заснованя Подільської епархії.

По змісту 8-й т. дїлить ся на 8 відділів: 1) Подільські архипастирі (1795—1895, ст. 1—160), 2) Заснованє вікариятства і вікарні епископи в Под. еп. (161—196), 3) Релїґійне житє в Подільщинї в кінцї минулого столїтя перед сполученєм з Росиєю (197—221), 4) Проба переробити управу православної церкви в давнїй Польщі, перед сполученєм полуднево-західних областей з Росиєю в 1793 і заснованєм тут православних епархій (222—141), 5) Короткий нарис сполученя подільських уніятів (247—278), 6) Діячі сполученя подільських уніятів

минулого столїтя (279—339), 7) Материяли для історії православя й унії в Подільщинї в 2-й половинї минулого столїтя (340—411) і 8) Духовенство Подільської епархії кінця минулого і першої половини сього столїтя (412—497).

В 1-шу рубрику пішла статя о. П. Вікула, а в 2-гу статя о. В. Якубовича, — обі вже видані в окремім випуску п. назв. „Подольскіе Архипастыри", і в свій час обговорені та оцінені в „Записках" (т. XIV), через те й ми на них не будемо зупиняти ся

Невелика, але інтересна статя д. Яворовського про релїґійне житє на Поділю в к. XVIII ст. може бути схарактеризована словами автора: „Головний характер релїґійного житя православної людности в межах теперішнього Поділя в 2-й половинї минулого столїтя — то завзята боротьба її з унїєю, котру польський уряд і суспільність вибрали як спосіб на те, аби захитати православє та зближити його з католицтвом, коли вже годї знищити його зовсїм" (ст. 195). До статї додано три документи: 1) Декрет унїятського декана Григория Любинського проти сьвящ. м. Крутих Григория Бугальського (в рос. перекладї), 2) Виказ сьвящ. Івана Делимарка про зроблені йому кривди за сповідь віри православної (в польській мові) і 3) Акт про видачу сьвященнику п. Хмільника паспорта і на вишуканє парафії в Славенській епархії 1786 р. дня 15 липня (210—221).

Статя д. С. Дложевського про стан православної церкви в межах Подільщини в кінцї XVIII ст. має компилятивний характер, зложена на підставі дослїдів Кояловича („Исторія возсоединенія западнорусскихъ уніатовъ"), Рункевича („Исторія Мин. архіепископіи"), Петрова („Подолія") і статей „Подольскихъ Епархіальныхъ Извѣстій"; в кінцї додано сїм документів.

Такий же компилятивний характер має й дальша статя — Василєвського „Діячі сполученя Подільських унїятів". Вона складає ся з невеличких, але живо й інтересно написаних біоґрафічних нарисів отсих діячів: Івана Строцького, Василя Моврицького, Луки Романовського, Івана Полюховича, Теодота Бетулинського, Теодота Атаназевича, Микити Струкова, Теодота Матковського, Григория Пержинського, Андрея Новицького, Івана Добровольського, Івана Чемени, Василя Яворовського, Івана Соколовича, Йосифа Петринського та Павла Литковського. Се все були сьвященники (більшість їх перейшла з унії на православє), що брали більше-меньше видну і діяльну участь в навертанню унїятів на православє. Деякі нариси надто короткі і мають, так сказати, справочний характер, наче статї в біоґрафічних словарях (див. напр. біоґрафію Новицького, Соколовича, Петринського, Литковського).

Що до „Материялів для істориї православія й унії на Поділю в другій половині минулого століття“ (ст. 337—411), то треба сказати, що у всіх них є чимало інтересного для становища православної церкви на Поділю за той период. Належать вони відомому грановському протопопу Строцькому. Тут ми знаходимо головно листи й документи про жите самого Строцького. Всї сї материяли взяті протоєр. Орловським із рукописи київо софійського собора під ч. 203. Прот. Орловський вже написав на підставі сих материялів нарис житя прот. Строцького, що й помістив у кількох журналах з дуже незначними перемінами. Видаючи-ж в повнї сї материяли, він не потрудив ся розложити їх в більше систематичнім порядку, нїж як вони розложені в самій рукописи, з якої прот. Орловський і зробив просту копію, не постаравши ся уставити декотрі хронольоґічні дати. Один же з документів, тут надрукованих, „Объясненіе преслѣдованія и гоненія уніатами неуніатовъ“, зроблене самим Строцьким (ст. 364—380), вже був надрукований в „Кіевскихъ Епарх. Вѣдомостяхъ“ за 1895 р., ч. IX, тим же прот. Орловским; але він і словом не згадав ся про се, бодай у примітцї.

В останньому відділї уміщена інтересно й живо написана статя: „Духовенство Подільської епархії кінця минулого і першої половини біжучого столїтя“. Автор сеї статї, згадавши про ревізию Подільської епархії, зроблену прот. Скворцовим у 30-х роках теперішнього столїтя, поклав собі за задачу „представити моральний тип діячів, що винесли щоб, так сказати, на своїх плечах і пережили сей важний переворот (себ то сполученє з православієм), а потім стались із членів Річи Посполитої і прихильників унїї — руськими вірними підданими, твердими православними, щирими слугами нових порядків, послушними підвластними начальників, що прийшли в тутешню країну з далеких країв великої Росиї“ (ст. 413). Задачу сю автор (Н. Г.) постарав ся виповнити головно на підставі особистих вражінь і оповідань певних сьвідків, тай на підставі декотрих документів. Ся статя поділює ся на дві глави: у першій з них говорить ся про осьвіту, житє й характер духовенства в XVIII ст. перед сполученєм з Росиєю (ст. 417—467), а в другій про теж у 1-й половині XIX ст. Написані сї статї, як ми вже сказали, живо й інтересно, хоч автор часто скаче в бік і вводить чимало епізодичних відомостей. А в тім сї відомости й оживляють сю статю, що могла би вийти надто сухою при иньшій постанові. Тон усеї статї об'єктивний, без якої-небудь тенденцийности. Одно тілько можна закинути автору сеї статї: в 2-й главі він не відділив тих відомостей, що взяв з якихось актів і документів, від своїх особистих вражінь. Тим часом перевірити все се важко і через те конче треба вірити автору на слово.

На решті треба сказати, що 8-й том, маючи характер ювилейного виданя, далеко не вичерпує всего того змісту, якого можна ждати від подібних видань. Не одно (як н. пр. доконечні статист. відомости про розвиток шкіл православія, діяльність ріжних комітетів і т д.) зовсім не увійшло в отсей збірник. В виданю є 15 фототипічних знимків і архиєреїв Под. епархії, зроблених досить добре.

Сборникъ Харьковскаго Историко-филологическаго Общества, т. X, Харків, 1897.

Отсей том Збірника Харк. іст.-фільольоґ. тов. починаєть ся річним справозданнем товариства за 1896—9 р. З поводу сего справоздання ми позволимо собі зауважити, що воно повинно би бути трохи повнїйше. Так, у справозданю не згадано про число засїдань Товариства, що були в роцї справоздання, невідомий і самий склад товариства, бо згадано тілько про вибір декотрих нових членів, але давнїйші члени товариства не вичислені.

Окрім закінчення статї д. Алякритского „Воспоминанія о Н. Тихонравовѣ" все иньше в Збірнику то статї й материяли по етноґрафії. Тут визначно інтересна 2-а ч. Збірника „Народные обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда, Полтавской губ.", записані В. П. Милорадовичем у 1888—95 р.; вище вони обговорені осібно і через те ми тут займемось иньшими статями.

Праця д. Зелинського „О заговорахъ" не самостійна розвідка, основана на безпосередній студиї материяла, а звід декотрих думок иньших дослїдників і головно розвиток думки д. Потебнї в сїй справі. Автор і сам дивить ся так на свою працю: вказавши на трудність вибраної ним теми через її нерозробленість і масу материялів, він каже, що все се спонукало його покинути первістний плян працї — „порівняної" студиї шептань і зупинити ся виключно на шептаню з боку „форми, історичї й значіння". Се, на думку самого автора, проба „звести думки й результати, добуті поодинокими дослїдниками".

Зупиняючись найперше на дефініциї шептання, що дав Потебня та Афанасєв, дефініциї майже тотожньої („заговоры — вывѣтрившіяся языческія молитвы" Потебня, „Заговоры — суть обломки древнихъ языческихъ молитвъ" — Афанасєв), автор завважує, що ся дефініция грубофалшива по своїй сути: в молитвах усе є елемент просьби, по свойому тону вони все просять, тим часом як шептаннє наказує (ст. 3). Розбираючи далї дефініциї шептання, що дали иньші дослїдники, і не годячи ся з ними, автор нарештї вважає найдокладнїйшою дефініцию шептаня, що дав Потебня, по котрій шептаннє се „словесное изображеніе сравненія даннаго, или нарочно произведеннаго явленія, съ желаннымъ, имѣющее цѣлью произвести это послѣднее".

Автор зупиняє ся ще на погляді А. Веселовского в справі шептання, висказанім у його статї „Замѣтки и сомнѣнія о сравнительномъ изученіи средневѣковаго заговора“ (ст. 111), де він дефінїює шептаннє як „укорочений міт“. Сей погляд д. Зелинський важить увагою, що в шептаннях дуже часто нема й натяку на міт, тим часом як признаки бажання і порівнання завсїгди вони мають, через те й дефиніцию Потебнї треба вважати найвірнїйшою (ст. 13).

Що до часу повстання шептання, автор зупиняє ся найперше на погляді д. Крушевского, що звязує повстаннє шептання з епохою фетишизму. За підставу для такого виводу служить той роспросторений погляд, що на певнім ступнї релїґійного розвитку людському розумови властива віра в змогу накинути свою волю божеству, иньшому чоловікови, навіть річам, появам, властива й віра в людське слово, яко спосіб до того (ст. 13). Не годячи ся тілько з тою частиною сеї тези, де повстаннє шептання зачисляєть ся що до часу до епохи фетишизма, автор стараєть ся пояснити повстаннє шептання декотрими увагами, опертими на психольоґії первісного чоловіка. Сї уваги доводять автора ось до якого виводу — до того ж, до якого дійшов Потебня на основі своїх студий над повстаннєм мови: що слово для первісного чоловіка є сама річ, себто що ассоцияция межи словом і річю, до якої воно належить, ще така сьвіжа, що слово й річ зовсїм зливають ся. Слово було немов частиною річи, і мало, значить, велику силу. Се й є перший елємент повстання шептання.

Потім автор звертає увагу на те, яку велику ролю в житю первісного чоловіка грала признака: віра в признаку основана на психольоґії первісного і взагалї мало розвитого розуму, схильного давати велике значіннє рівночасним появам, бачити причинний звязок між ними. Ся ассоцияция рівночасних появ доводить його до виводу, що поновивши першу з тих появ, він тим самим може викликати і другу.

Отсе й будуть чари. Чари се значить подїя. При чарах, як подїї, можуть бути певні слова, котрим даєть ся символїчне значіннє. Як не стане подїї, доконечного елємента чарів, як не стане поновлїння першої рівночасної появи для викликання другої — лишає ся ряд слів, що приводили сю подїю, — слів, котрим дає ся значіннє майже однаке що до сили з самою подїєю. Отсе й буде шептаннє.

Таким чином чари то немов первісна формула шептання (ст. 25). Вкупі з тим значіннєм, яке мало для старинного чоловіка слово (слово — річ, частина річи, подїї), і зрозуміле повстаннє шептання. Отже, видячи повстаннє шептання з первісної психольоґії чоловіка і всїх рас і народностий на певнім ступнї розвитку, автор не годить ся з можли-

востию пояснити повстаннє шептання з халдейських та ассирийських заклять (ст. 37—38).

Дальша статя присьвячена д. Ірмером латишській етноґрафічній виставі на X-ім археольоґічнім конґресі в Ризї, 1896 р. Виставу сю спорядила наукова комісия, що перше задля того зробила коло 10 екскурсий. Вистава ділила ся на 17 відділів, між котрими були не тілько звичайні по етноґрафічним вистава відділи, але й присьвячені сучасним появам культурного житя країни, заселеної Латишами. Таке широке розуміннє етноґрафії та етноґрафічних вистав, бачить ся нам, зовсїм правильне і бажане.

У другім відділї вистави — історичнім, були декотрі цікаві документи з перед XIV ст. — привилеї вільних, безподатних селян, що зберігли свою волю і в епоху панщини, так званих між народом „куронських королїв".

Інтересний, очевидно, був і відділ фолькльора на виставі, бо народна словесність ще гарно зберігла ся у Латишів. Від 1894 р. видаєся великий збірник латишських народнїх пісень, ще не скінчений.

З відділу, присьвяченого письменству, дізнаємо ся, що коли власне наукова лїтература і мало розвита в латишській мові, то ґазетна справа дуже розвиває ся і поступає наперед. Тепер у латишській мові є 12 журналів, 2 периодичні ґазети, 2 ілюстровані тижневники, 2 специяльні, 5 полїтичних ґазет. Одна видає ся навіть у Бостонї, в латишській мові.

З 7-го шкільного відділу ми дізнаємо ся, що латишська народня школа дуже поступила наперед після визволу. В 1897 р., в границях ґуб., заселених Латишами (Курляндська, частина Ліфляндської та частина Витебської) було 1062 народнїх шкіл. Доволї великі відділи були присьвячені домашнїм знарядам, працї etc.

Н. Ѳ. Сумцов, у невеличкій статї „Пѣсни о Травинѣ", доторкнувши ся справи про те, що доси українські розбійницькі пісьнї, розкидані по ріжним збірникам як сирий материял, не зведені в одну цїлість, не стали предметом окремого достїду, окремої моноґрафії, зупиняє увагу читателів на піснях про розбійника Травину, розкиданих у ріжних збірниках і записаних по ріжних ґуберних. Розібравши одну з тих пісень, надруковану у Чубинського (V т. Эксп.) і Новицького (вариянт її), автор доходить до виводу, що ся пісьня не українського початку, а перенята від Великоросів (ст. 61). *Е. Р—ова.*

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Огляд часописей за 1897 р.: Кіевская Старина.
Университетскія Извѣстія (київські).
Записки императорскаго Харьковскаго унив.
Труды Кіевской Духовной Академіи.
Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости.
Волынскія Епархіальныя Вѣдомости.
Подольскія Епархіальныя Вѣдомости.
Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.
Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.
Полтавскія Епархіальныя Вѣдомости.
Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости.
Курскія Епархіальныя Вѣдомости.
Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.
Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ.
Земскій Сборникъ Черниговской губерніи.
Сборникъ Херсонскаго земства.

В. Б. Антоновичъ — Археологическая карта Кіевской губерніи, 1895.

— По вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала, 1895.

— По вопросу объ уничтоженіи Ярославова вала, 1896.

— Описаніе монетъ и медалей, хранящихся въ нумизматическомъ музеѣ Университета св. Владиміра, вып. I, 1896.

— Публичныя лекціи по геологіи и исторіи Кіева, читанныя профессорами П. Я. Армашевскимъ и Вл. Б. Антоновичемъ въ историческомъ обществѣ Нестора лѣтописца, 1897.

Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis collegit et cum versione rossica edidit Basilius Latyschev — Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѳіи и Кавказѣ, собралъ В. В. Латышевъ, т. I, вип. 2, 1896.

Петро Бѣлиньскій — О уживаню парныхъ купелѣвъ у народôвъ славяньскихъ, причинокъ до исторіи культуры, 1896.

А. А. Шахматовъ — О начальномъ кіевскомъ лѣтописномъ сводѣ, 1897.

— Кіевопечерскій Патерикъ и Печерская лѣтопись, 1897.

— Житіе Антонія и Печерская лѣтопись, 1898.

— Eugen Ščepkin — Zur Nestorfrage, 1897.

А. А. Шахматовъ — Отзывъ о сочиненіи: Eugen Ščepkin Zur Nestorfrage, 1898.

Н. И. Петровъ — Подлинность поученій преп. Ѳеодосія Печерскаго о питіи и чашахъ тропарныхъ и о казняхъ божіихъ, 1897.

Д. И. Абрамовичъ — Къ вопросу объ источникахъ Несторова Житія преподобнаго Өеодосія Печерскаго, 1898.

— Нѣсколько словъ въ дополненіе къ изслѣдованію А. А. Шахматова „Кіевопечерскій Патерикъ и Печерская Лѣтопись", 1898.

Памятники древне-русской церковно-учительной литературы, т. III.

1897. Матеріалы для словаря древне-русскаго языка по письменнымъ памятникамъ, т. II, вип. 2, 1898.

Н. В. Галантъ — Къ исторіи поселенія евреевъ въ Польшѣ и Руси вообще и въ Подоліи въ частности, 1897.

А. Ярушевичъ — Ревнитель православія князь Константинъ Ивановичъ Острожскій (1461—1530) и православная Литовская Русь въ его время, 1897.

К. Харламповичъ — Къ исторіи западно-русскаго просвѣщенія — Виленская братская школа въ первые полвѣка ея существованія, 1897.

Władysław Łoziński — Sztuka lwowska w XVI i XVII wieku. Architektura i rzeźba, 1898.

Н. И. Петровъ — Описаніе рукописныхъ собраній находящихся въ городѣ Кіевѣ, выпускъ II, 1897.

В. Серебренниковъ — Кіевская академія съ половины XVIII вѣка до преобразованія ея въ 1819 году, 1897.

В. П. Горленко — Южнорусскіе очерки и портреты, 1898.

П. Милюковъ — Главныя теченія русской исторической мысли, том I, 1897.

Николай Барсуковъ — Воспоминанія о Н. И. Костомаровѣ и А. Н. Майковѣ, 1898.

Н. Θ. Сумцовъ — Современная малорусская этнографія, 1896.

В. П. Милорадовичъ — Народные обряды и пѣсни Лубенскаго уѣзда Полтавской губерніи, 1897.

— Прощаніе рекрута и рекрутскія пѣсни въ лубенскомъ уѣздѣ Полтавской губерніи, 1897.

А. Г. Хатемкинъ — Пѣсни молодежи въ современной деревнѣ, 1897.

Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne wydawane staraniem komisyi antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie, t. II, 1897.

Труды Подольскаго Епархіальнаго Историко-статистическаго Комитета, т. VIII, 1897.

Сборникъ Харьковскаго Историко-филологическаго Общества, т. X, 1897.

З ТОВАРИСТВА

(май — серпень 1898 р.).

Засїдання видїлу.

Засїданнє 4 н. ст. мая: принято до відомости, що намісництво прийняло новий статут Товариства рескриптом з дня 26/IV с. р. ч. 30492; про се ухвалено повідомити секциї, аби застановили ся над способом реорґанїзациї секций; видїл ухвалено реорґанїзовати на найблизших загальних зборах. Прийнято до відомости, що мінїстерство удїлило Товариству на 1898 р. 2000 субвенциї, а на 1899 р. 3000 зр. Прийнято до відомости виступленє д. Ол. Борковського з редакциї Лїт.-наук. Вістника. Вибрано комітет в справі купна каменицї для Товариства.

Засїданнє 11 н. с. мая 1898 р.: прийнято до відомости, що Товариство увійшло в обмін видавництвами з археольоґїчним товариством в Москві і видїлом краєвим у Львові; принято до відомости жертви на академічний фонд С. Гр. 127·50, М. К. з О. 12·70, Л. з Ч. 3·81, Д. з Е. 12·71, на памятник Шевченка: від Дирекциї рус. театру 3.62, руської молодїжи з Станїславова 18 82, семинаристів з Станїславова 4 злр., Л. С. 6·35, Шр. з Ч. 6·35, А. Т. 12·70; на фонд доцентів Ф. М. 222.25.

Засїданнє 14 н. с. мая: окрім иньших справ вибрано комітет для сьвяткования ювилею Котляревського і відродження україньско-руської лїтератури, поручивши йому розширитись коoптациєю.

Засїданнє 25 н. с. мая: на запитаннє Видїлу краєвого в справі заснования музею для історичні культури ухвалено висловити таку гадку, що як би мав сей музей заснуватись при котрій інституциї, то Товариство уважало-б найвідповіднїйшим, аби музей для східньої Галичини засновати при нїм; як би-ж мав засновуватись осібний музей, то треба-б його поді-

лити на секциї для східньої й західньої Галичини, і першу з них віддати під управу етноґрафічної комісиї Товариства. Порішено иньші біжучі справи.

Засїданє 11 червня н. с.: виділ застановляв ся над участию Товариства в паризькій сьвітовій виставі; принято 1 члена; ухвалено подякувати о. Стаднику за присланий ним до музея хрестик.

Засїданнє 15 н. с. червня: в справі учаети Товариства в ювилею Паляцького принято внесеннє, аби Товариство повздержалось від участи в нїм з причини, що се сьвяткованнє по всякій імовірности буде мати полїтичний характер; принято до відомости жертви: на фонд доцентів через д. В. з Н. 300 злр., від С. 12·70, від Ф. М. 35·60, на видавництва з Києва 200 злр., на памятник Шевченка від С. Рудницького 5 злр.

Засїданнє 27 н. с. червня: ухвалено увійти в обмін з видавництвами з Чеським науковим товариством. Удїлено запомоги по 100 злр. д. Г. Гарматїю, М. Кордубі, С. Рудницькому, С. Томашівському.

Засїданнє 4 н. с. липня: застановившись над справою купна камениці, виділ вибрав відпоручників, котрі занялись купном камениці, евентуально — камениць ч. 26 і 28 при ул. Чарнецького; ухвалено війти в обмін видавництвами з етноґрафічними товариствами в Відни й Упсалї.

Засїданнє 30 н. ст. серпня: по справозданню комітета ухвалено закупити камениці при ул. Чарнецького за 120 тис., з них готівкою зараз дати 41.096, а 1 марта 1899 р. 10.000. Вибрано комісию, щоб застановитись над перенесенєм друкарні і біблїотеки Товариства до того дому. Пошановано встаннєм з місць вістку про смерть митрополїта С. Сембратовича.

Сього року (в лютім) оден Українець з Росиї (поки що своєго імени він не дав до публичної відомости, і скромність його була причиною, що Товариство навіть не могло в своїм часї оголосити сеї жертви), передав з свого майна Науковому Товариству ім. Шевченка капітал 40000 злр., поручаючи Товариству закупити за сї гроші каменицю. Капітал сей, вложений тепер в доми, при ул. Чарнецького ч. 26 і 28, куплені Товариством 31 серпня с. р., має становити специяльний фонд під управою Тов. Метою його є сформованнє українсько-руського унїверситета, дорогою-ж до того має служити в першій лїнії роздаваннє запомог і стипендий людям, що вже заявили свої здібности до наукової роботи, для приготовлення до професур. Сї запомоги роздавати ме Товариство за згодою й затвердженнєм леґатора, що зістаєть ся доживотним куратором сього фонда.

Засїдання секций.

11 н. ст. мая засїданнє історично-фільософічної секциї: М. Грушевський реферує розвідку д. Грущенка „Архимандрит слуцький Доситей Галяховський", б) предложено розвідку С. Томашівського З житя галицько-руських соймиків (надр. в III т. Жерел).

Тогож дня засїданнє археоґрафічної секциї: обговорено текучі видавництва комісиї; з причини, що в Київі приготовляєть ся критичне виданнє писань Котляревського по подібному пляну, який приняло було собі Товариство, ухвалено відложити сей плян і передрукувати тільки виданнє Енеїди 1798 р.

25 н. с мая спільне засїданнє секций історичної й фільольоґічної в справі реорґанїзациї секций по новому статуту; по дискусиї вибрано комісию, котра-б застановилась над кандидатами на дїйсних членів по новому статуту і предложила їх секциям на спільнім засїданню; секциї предложать кандидатів видїлу, вибраному по новому статуту. б) Вибрано етноґрафічну комісию, головою її дра І. Франка, заступником Хв. Вовка в Парижи, секретарем В. Гнатюка, редакторами видавництв тих же осіб, в) Обговорено справу крайового музею для історії культури і подано свої гадки в сїй справі видїлу (див. вище). д) Обговорювано справу участи Товариства в сьвітовій паризькій виставі.

4 н. с. червня: засїданє математично-природописно-лїкарської секциї: а) Рішено друкувати в III томі Збірника секциї працї: К. Глїбовицького „Про рух маятника на основі функций еліптичних", Вол. Левицького „Материяли до термінольоґії фізичної часть II і III", С. Сидоряка „Про ногастки" і проф. Верхратського „Нічна лївка мотилїв' на иньших цьвітах", б) Принято до відомости справозданнє лїкарської комісиї про зміст І зошита лїкарської части Збірника.

15 н. с. червня засїданнє істор.-фільоз. секциї: а) М. Грушевський відчитав свою розвідку: Нестор і лїтопись (надрукована в збірнику: „Привіт"); б) С. Томашівський відчитав свою розвідку: Перший зазивний лист Хмельницького (надр. в XXIV т. Записок).

27 н. с. червня засїданє істор.-фільоз. секциї: а) др. К. Левицький предложив розвідки призначені для Правничої часописи на 1898 р.; б) Ю. Левицький предложив материяли до 1848 р.; ухвалено надрукувати судове справозданнє про львівську революцию 1848 р. in extenso і поручено се п. Ю. Левицькому (надр. в XXV т. Записок)

Тогож дня засїданнє фільольоґічної секциї: др. Студиньский предложив свою розвідку про історичні поеми Ст. Руданського.

4 липня засїданнє істор.-фільоз. секциї: а) О. Целевич предложив свою розвідку: Причинки до зносин П. Дорошенка з Польщею (надр.

в XXV т. Записок); б) М. Грушевський предложив свою розвідку про скарб з Молотова (теж); в) Ухвалено видруковати в I т. Етнольоґічних материялів другу статю д. Вовка про археольоґічні нахідки в Київі.

9 н. с. липня засіданє лікарської комісиї: а) Працю дра Долинського „Про лїченє рака родниці вприскуваннєм Extracti chelidonii majoris" передано до рецензиї д-рови Сельському; б) рішено завести певну систематику в подаваних рефератах та звернути ся до декотрих лїкарів з просьбою, аби постійно реферовали новини в певних відділах медицини.

До тепер протягом 1898 р. вийшли отсї наукові видання Товариства (окрім часописи Літературно-науковий Вістник, Записок і численних передруків.

Збірник фільольоґічної секциї т. I О. Кониський, — Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його житя, т. I, ст. 254.

Жерела до історії України-Руси т. IV (Материяли до історії Галичини зібрав і впорядкував Стефан Томашівський, т. I — р. 1648—9), ст. VI+32+412; т. III вийде пізнїйше.

Етноґрафічний збірник т. IV (Етноґрафічні материяли з Угорської Руси. Зібрав Володимир Гнатюк, т. II. Казки, байки, оповіданя про історичні особи, анекдоти), ст. VIII+254.

Збірник математично-природописно-лїкарської т. III зошит I — часть лїкарська під редакциєю дра Евгена Озаркевича, ст. 4+10+10+12+62+13. Теж т. III зош. II — часть математично-природописна під редакциєю Івана Верхратського і Володимира Левицького, ст. 14+10+14+13+8.

Руська історична бібліотека т. XX (Я. Шульгина Начерк Коліївщини) с. IV+220.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševškyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylškyj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwińskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylškyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwškyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewškyj's. Desiderata von M. Hruševškyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševškyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševškyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševškyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hruševškyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruševškyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Šćurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1-20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs. Litthauen, von M. Hrušewśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwińskyj s. 1-34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth von M. Hrušewśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie. Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hrušewśkyj 1—12; 3 Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1-76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwśkyj, I 1-14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1-42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für daś J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—4

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewśkyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyi; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniažewič, 1-8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4 Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für, das J. 1896, I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hrušewśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hrušewśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hrušewśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hrušewśkyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekrašewič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hrušewśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Łotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowśkyj (im Anhang) 1-36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6 Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hrušewśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenscheftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1-54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyi und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hrušewśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in der Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII) коштують 1·50 злр. (3 корони), комплет I—XX т. продаєть ся по 24 злр.; VII річник коштує 6 злр., т. XXIII—IV 2·50 злр.

Preis einzelner Bände (I—XXII) der Mittheilungen 1 G. 50 Kr. ö. W., B-de I—XX komplet kosten 24 G., VII Jahrgang kostet 6 G., B. XXIII—IV 2·50 G.

Адреса Товариства: **Львів, Академічна 8.**
Adresse der Gesellschaft: **Lemberg, Akademiestrasse 8.**